

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΤΟΣ Η' • ΤΕΥΧΟΣ 70 • ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1984 • ΤΙΣΡΙ 5745

ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ
ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΥ & ΓΝΩΜΑΤΕΥΣΕΩΣ

Τιμή
στή
Θεσσαλονίκη

שאלוניקי עיר ואם בישראל

Ίσραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης

Σήμερα, 41 χρόνια μετά τον άφανισμό του 96% των μελών της, η Ίσραηλιτική Κοινότης της Θεσσαλονίκης είναι ξανά μία ζωντανή πραγματικότητα. Οί προαιώνιοι ψαλμοί άντηχούν στις 3 Συναγωγές της.

Τα καινούργια βλαστάρια της φοιτούν σ' ένα άρτιο Δημοτικό Σχολείο. Ένας υπερούγχρονος Οίκος Εύγηρίας φιλοξενεί τούς απόμαχους της ζωής καί ένα Κοινοτικό Κέντρο συγκεντρώνει την Νεολαία.

Η πρόσφατη έναρξη της λειτουργίας του «Οίκου της Ελλάδος» του Πανεπιστημίου της Ίερουσαλήμ χάρισε καινούργια άκτινοβολία στην ίστορική αυτή Κοινότητα, πού ανέλαβε την δαπάνη της άνέγερσής του.

Έτσι, παρά την τραγική δοκιμασία του στό Όλοκαύτωμα, ό Έβραϊσμός της Θεσσαλονίκης κατάφερε νά ξαναγεννηθεϊ, προσφέροντας ένα άπλό παράδειγμα ζωτικότητας καί πνευματικής δύναμης.

The Jewish Community of Thessaloniki today

Today, 41 years since the destruction of 96% of its members, the Jewish Community of Thessaloniki is a reality.

The ancient and traditional hymns are once again heard at its three synagogues.

Its new generation of children attend the modern communal Primary School.

A beautiful and well aquiped Home for the Aged provides shelter for the elderly people, and a Communal Cenfre has become the home of its Youth.

The recent inauguration of the "Hellenic House" at the Hebrew University in Jerusalem,

financed by the Jewish Community of Thessaloniki, has shown that the Community follows

its great and historic tradition in support of culture and education.

Thus, in spite the tragic sufferings during the Holocaust, the Jewish Community of Thessaloniki

has succeeded to reestablish itself and has given ample examples of vitality and spiritual strength.

‘Η ‘Εβραϊκή παρουσία στή Θεσσαλονίκη	σελ. 4
--	--------

ΠΟΡΕΙΑ ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ

5 - 18

☐ Γενικά στοιχεία γιά τά 2.000 χρόνια τής ιστορικής παρουσίας τών ‘Εβραίων στήν Θεσσαλονίκη	σελ. 6 — 11
☐ Πορεία μέσα στό χρόνο	σελ. 12 — 14
☐ Στοιχεία ιστορίας τών ‘Ισραηλιτών τής Θεσσαλονίκης	σελ. 15 — 17
☐ Γ. Μωραϊτόπουλου: Οί ‘Εβραίοι τής Θεσσαλονίκης	σελ. 18

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

19 - 30

☐ ‘Αδ. ‘Αδαμαντίου: ‘Η Βυζαντινή Θεσσαλονίκη	σελ. 20
☐ Κωστή Μοσκόφ: ‘Η ‘Ισραηλιτική Κοινότητα	σελ. 21 — 23
☐ ‘Απ. Παπαγιαννόπουλου: Οί ‘Εβραίοι στή Θεσσαλονίκη	σελ. 24 — 25
☐ Μπαρούχ Σιμπή: Μιά μικρή θεοκρατική έμπορική Δημοκρατία	σελ. 26 — 28
☐ Γ. Χριστοδούλου: Οί ‘Ισραηλίτες τής Θεσσαλονίκης	σελ. 29 — 30

ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΞΕΝΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ

31 - 44

☐ Καθηγητού Π. ‘Ενεπεκίδη: Οί ‘Εβραίοι τής Θεσσαλονίκης στά χρόνια 1875 - 1912	σελ. 32 — 41
☐ Γ. Ζωγραφάκη: Πώς είδαν τούς ‘Εβραίους τής Θεσσαλονίκης οί περιηγητές κατά τόν 18ο αιώνα	σελ. 42 — 44

ΜΕ ΜΟΝΟ ΣΤΗΡΙΓΜΑ ΤΗΝ ΠΙΣΤΗ

45 - 58

☐ ‘Αλμπέρτου Νάρ: Ναοί στό σχήμα του ούρανού	σελ. 46 — 51
☐ Ζιζής Μπενβενίστε: ‘Ηθη καί έθιμα τών ‘Εβραίων τής Θεσσαλονίκης	σελ. 52 — 57
☐ Οί ‘Εβραίοι στή ζωή τής Θεσσαλονίκης	σελ. 58

ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ ΣΤΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

59 - 70

☐ Δ. Βαρδουνιώτη: Πύργος, ή νέα παράλιος καί λαμπρά συνοικία ...	σελ. 60 — 61
☐ Τόλη Καζαντζή: Μιά ‘Εβραϊκή οικογένεια στή Θεσσαλονίκη	σελ. 61
☐ ‘Η έφημεριδογραφία στή Θεσσαλονίκη	σελ. 62 — 64
☐ Μαρίνου Χαλαάμπους: Γιόντα Κοέν (ποίημα)	σελ. 64
☐ Οί ‘Εβραίοι τής Θεσσαλονίκης πού διακρίθηκαν	σελ. 65 — 67
☐ Ι. Ματαράσσο: Χαμπί Χαϊμ Χαμπίμ	σελ. 68 — 69
☐ Μπαρούχ Σιμπή	σελ. 69
☐ Χαρ. Παπαστάθη: ‘Ιωσήφ Νεχαμά: ‘Ο ‘Εβραίος ιστορικός τής Θεσσαλονίκης ..	σελ. 70

ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

71-83

☐ Βασίλη Βασιλικού: Θύματα Ειρήνης	σελ. 72
☐ Γιώργου ‘Ιωάννου: ‘Εν ταῖς ήμέραις εκείναις	σελ. 73 — 77
☐ Ρούλας Παπαδημητρίου: Πικρός γυρισμός κι έλπίδες	σελ. 78 — 82
☐ Γ. Βαφόπουλου: ‘Αουσβιτς’ ‘Ελεγείο σέ μία ξανθή κοτσίδα	σελ. 83

ENGLISH SUPPLEMENT

84-90

☐ Dedication to Thessaloniki	page 84
☐ Historical survey of Jewish Presence at Thessaloniki	page 85 — 88
☐ A journey through the ages, by Alberto Nar	page 89 — 90

ΜΕΡΟΣ Α’

ΜΕΡΟΣ Β’

ΜΕΡΟΣ Γ’

ΜΕΡΟΣ Δ’

ΜΕΡΟΣ Ε’

ΜΕΡΟΣ ΣΤ’

ΑΓΓΛΙΚΕΣ ΣΕΛ

‘Η ‘Εβραϊκή παρουσία στή Θεσσαλονίκη

Κάθε φορά που γράφουμε για τη Θεσσαλονίκη πληγωνόμαστε. ‘Η συμπρωτεύουσα που κάποτε ήταν «πόλη καί μητέρα του ‘Ισραήλ» (μιά καί μέχρι τό 1922 τό 30 - 50% του πληθυσμού της ήταν όμόθρησκοι), έχει τό τραγικό προνόμιο νά είναι σ’ όλόκληρη τήν Εύρώπη ή πρώτη πόλη στις θυσίες τών ‘Εβραίων: επί 56.000 όμοθρήσκων τό 1943, επέζησαν 1.950. Χάθηκε δηλαδή τό 96%.

‘Η Θεσσαλονίκη ήταν ή πόλη που υπεδέχθη μετά τό 1370 τούς όμοθρήσκους που έφυγαν από τίς χώρες της Δυτικής καί Κεντρικής Εύρώπης (καί κυρίως από τήν ‘Ισπανία μετά τό 1492) για νά γλυτώσουν, για πολλοστή φορά, τούς έναντίον τους διωγμούς. ‘Η Θεσσαλονίκη υπήρξε στοργική μητέρα καί τροφός που μάς αγκάλιασε ανυπόκριτα. Καί μεις, γνήσια παιδιά της, της δώσαμε όλη τή δύναμη καί τή ζωντάνια που διαθέταμε.

Τήν τιμήσαμε όπως της έπρεπε καί της αξιζε. Πήραμε από τή Θεσσαλονίκη καί δώσαμε κοινωνική, πολιτιστική καί οικονομική βοήθεια, βοηθήσαμε, μαζί μέ τούς άλλους συμπολίτες μας, νά γίνει συμπρωτεύουσα, καμάρι του ‘Ελληνισμού, στολίδι

της Εύρώπης. Σταθήκαμε κοντά της σέ καιρούς χαλεπούς, κρίσιμους αλλά καί σέ ώρες ευτυχίας καί δόξας. ‘Εκείνη μάς περιέθαλψε κι έμεις τήν αγαπήσαμε, τήν όμορφη Θεσσαλονίκη.

Σήμερα, μετά τή λαίλαπα του β’ παγκοσμίου πολέμου, ή άριθμητική παρουσία μας στή πόλη αυτή λιγόστεψε. ‘Όσοι ζούμε εκεί, αδελφωμένοι πάντα μέ τούς συντοπίτες, εξακολουθούμε νά προσφέρουμε ό,τι κι όσα μπορούμε. Κατευθυνόμενοι πάντα από τό ιδιότυπο σέ θετικισμό βορειοελλαδίτικο πνεύμα, δημιουργούμε.

Μόνο μας παράπονο είναι ότι ό Δήμος Θεσσαλονίκης δέν ύλοποίησε ακόμη τήν απόφασή του για τήν όνομασία ενός δρόμου της στή μνήμη τών άθώνων αδελφών μας που χάθηκαν στά ναζιστικά στρατόπεδα σέ όδό «‘Εβραίων Μαρτύρων» ή «‘Εβραϊκού ‘Ολοκαυτώματος». Είμαστε βέβαιοι ότι κι αυτό δέν θά άργήσει.

Μέ τό τεύχος αυτό τών «Χρονικών» χαιρετίζουμε, μέσα από τήν καρδιά μας, τή Θεσσαλονίκη καί συμμετέχουμε στά 2.300 χρόνια της αδιάκοπης ζωής της.

Τό λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης

(Γκραβούρα τοῦ βρετανικοῦ περιοδικοῦ «Εἰκονογραφημένα Νέα» τοῦ Λονδίνου 1842 — 1885)

Πορεία μέσα στό χρόνο

Μιά ἱστορία πού διαρκεῖ 2.000 χρόνια

Εβραῖοι καί Ἕλληνες. Ἕλληνες καί Ἑβραῖοι
ἐζησαν μαζί στήν Θεσσαλονίκη
στό μεγάλο μήκος τῆς ἱστορικῆς περιόδου
τῆς μακεδονικῆς πολιτείας.
Παρόντες στίς μεγάλες καί μικρές ὥρες τῆς,
στίς μεγάλες χαρές καί στίς πικρές λύπες τῆς,
ζυμώθηκαν στούς αἰῶνες, ἐζησαν ἁρμονικά,
συνεργάστηκαν στενά, ἀλληλεκτιμήθηκαν,
μέχρι τήν ὥρα τοῦ ξαφνικοῦ χωρισμοῦ.
Αὕτη τήν κοινή πορεία μέσα στούς αἰῶνες
δίδουν τά δημοσιευόμενα κείμενα ἀπό:

- Τήν Ἑγκυκλοπαίδεια Judaica
- Α. ΝΑΡ: Πορεία μέσα στό χρόνο
- ΑΠ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ: Στοιχεῖα ἱστορίας τῶν Ἰσραηλιτῶν τῆς Θεσσαλονίκης
- Γ.Κ. ΜΩΡΑΪΤΟΠΟΥΛΟΥ: Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης

2.000 χρόνια ιστορικής παρουσίας τῶν Ἑβραίων στή Θεσσαλονίκη

Μόλο που οι ιστορικές πηγές για την πρώτη εγκατάσταση τῶν Ἑβραίων στή Θεσ/νίκη δέν εἶναι σαφείς, πιστεύεται ὅτι γύρω στό 140 π.Χ. ἔφτασε στή Θεσ/νίκη μιὰ ομάδα Ἑβραίων ἀπό τήν Ἀλεξάνδρεια, πού ἀποτελέσε τήν πρώτη Ἑβραϊκή Κοινότητα τῆς πόλης.

Ἀπό πολλές πηγές μαθαίνουμε γιά τήν ὑπαρξη καί τήν ἀνάπτυξη τῆς Ἑβραϊκῆς Κοινότητος τῆς Θεσ/νίκης στή διάρκεια τῆς ἑλληνιστικῆς καί τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου. Γνωρίζουμε ὅτι ὁ Ἀπόστολος Παῦλος μίλησε στή συναγωγή τῆς πόλης τρία συνεχόμενα Σάββατα. Οἱ Ρωμαῖοι πρόσφεραν αὐτονομία στήν Ἑβραϊκή Κοινότητα πού τά μέλη τῆς, ζώντας σέ μιὰ συνοικία κοντά στό λιμάνι, εἶχαν τήν εὐκαιρία τῆς σύναψης στενῶν ἐμπορικῶν δεσμῶν, μέ πολλά μέρη τοῦ κόσμου. Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσ/νίκης εἶχαν ἐκείνη τήν ἐποχή ἑλληνικά ὀνόματα καί μιλοῦσαν τήν ἑλληνική γλῶσσα.

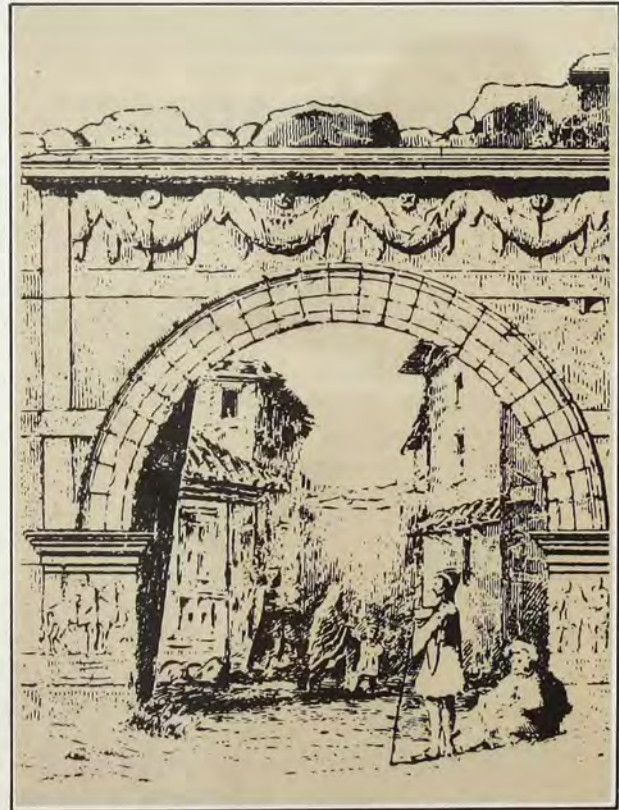
Βυζαντινὴ περίοδος: Μὲ τὴ διαίρεση τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας (325 μ.Χ.) ἡ Θεσ/νίκη ἐγίνε ἡ σημαντικότερη πόλη τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, μετὰ τήν Κων/πολη. Οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες στήν προσπάθειά τους νά ἐκχριστιανίσουν τοὺς ἀλλοθρήσκους ὑπηκόους τους φέρθηκαν ἐχθρικά στοὺς Ἑβραίους τῆς Θεσ/νίκης. Ὁ Μέγας Κων/νος (306-337) καί ὁ Θεοδόσιος ὁ 2ος ὁ Μικρὸς (527-565) ἐξέδωσαν ἀντιεβραϊκοὺς νόμους, ὁ Ἡράκλειος (610-642) ἀπαγόρευσε τίς θρησκευτικὲς τελετές καί ὁ Βασίλειος ὁ 1ος (866-886) καί ὁ Λέων ὁ 3ος ὁ Σοφὸς διέταξαν τοὺς Ἑβραίους νά βαπτιστοῦν ἢ νά ἐγκαταλείψουν τήν πόλη. Ἐνας ἀπὸ τοὺς λίγους Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορες πού φέρθηκε φιλικὰ στοὺς Ἑβραίους ἦταν ὁ Ἀλέξιος ὁ 1ος ὁ Κομνηνὸς πού στή διάρκεια τῆς πρώτης Σταυροφορίας ἐλάττωσε τὰ φορολογικὰ βάρη πού εἶχαν ἐπιβάλλει στοὺς Ἑβραίους οἱ προκάτοχοί του. Στὴν ἴδια περίοδο (1096) ἡ Μεσσιανικὴ κίνηση πού γεννήθηκε στή Γερμανία, μετὰ τίς σφαγὲς τοῦ Μάιντς, διαδόθηκε καί στή Θεσ/νίκη. Τό 1169 ὁ Βενιαμὴν τῆς Τουδέλας ἐπισκέφθηκε τήν πόλη καί βρῆκε ἐκεῖ 500 Ἑβραίους.

Τὰ βάσανα τῶν Ἑβραίων συνεχίστηκαν στή διάρκεια τῆς κατοχῆς τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Λατίνους τῆς τετάρτης Σταυροφορίας (1204) καί ἀπὸ τὸν Δεσπότη τῆς Ἠπείρου Θεόδωρο Δούκα Ἀγγελὸ πού κατεῖχε τὴ Θεσ/νίκη ἀπὸ τὸ 1223 μέχρι τὸ 1230. Στὴ διάρκεια τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 14ου αἰῶνα, ἐγκαταστάθηκαν στήν πόλη Ἑβραῖοι ἀπὸ τὴν Οὐγγαρία. Τό 1423 ὁ κυβερνήτης τῆς Θεσ/νίκης Ἀνδρόμαχος πούλησε τήν πόλη στοὺς Βενετούς οἱ ὁποῖοι φορολόγησαν βαρεῖα τοὺς Ἑβραίους κατοίκους τῆς.

Μὲ ὅλες τίς παραπάνω δυσκολίες, ἡ Ἑβραϊκὴ κοινότητα τῆς Θεσ/νίκης συνέχισε νά μεγαλώνει καί οἱ πῖο πολλοὶ Ἑβραῖοι ἀσχολοῦνταν μὲ τὸ ἐμπόριο. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἀρχαιότερη συναγωγὴ τῆς Θεσ/νίκης (ἡ «Ἐτς Ἀχάιμ βέ ἔτς Ἀδαάτ»), πού ὑπῆρχε ὡς τίς ἀρχές τοῦ 20ου αἰῶνα, χρονολογεῖται ἀπὸ τὴ Βυζαντινὴ περίοδο.

Τουρκικὴ Κατάκτηση — Ἑγκατάσταση τῶν Σεφαραδῶν: Οἱ Τούρκοι κατέλαβαν τήν Θεσ/νίκη τὸ 1430. Ταυ-

τόχρονα διαδοχικὰ κύματα Ἑβραίων μεταναστῶν ἀρχισαν νά ἐρχονται στήν Πόλη. Τό 1470 Βαυαροὶ Ἑβραῖοι ἱδρυσαν τήν «Ἀσκεναζίμ» Κοινότητα, δίπλα στήν ὑπάρχουσα Ρωμανιωτικὴ. Οἱ δύο κοινότητες διέφεραν σέ ὅλα: ἐνδυμασία, τρόπο παρασκευῆς φαγητοῦ, θρησκευτικὴ λατρεία, προσευχολόγιο, βιβλία κ.λπ. Ἡ Κοινότητα τῶν Ἀσκεναζίμ διατηρήθηκε ὡς τίς ἀρχές τοῦ 20ου αἰῶνα γιατί τὰ μέλη τῆς δέν ἀφομοιώθηκαν ἀπὸ τίς ἄλλες Ἑβραϊκὲς ὁ-

Ἡ Χρυσὴ Πύλη, γνωστὴ ὡς Πύλη τοῦ Βαρδαρίου (δέν ὑπάρχει τώρα πιά) σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο τοῦ Ντωμέ.

μάδες τῆς πόλης. Στὴ διάρκεια τοῦ 15ου καί τοῦ 16ου αἰῶνα καί ἰδιαίτερα τὸ 1492 καί τὸ 1536, ἐγκαταστάθηκαν στή Θεσ/νίκη χιλιάδες Ἑβραῖοι ἐξόριστοι τῆς Ἰσπανίας, Πορτογαλίας, Ἰταλίας, Σικελίας καί Γαλλίας καθὼς καί πρόσφυγες ἀπὸ τὴ Βόρεια Ἀφρική. Ἀρχικά ἱδρυσαν ξεχωριστὲς κοινότητες καί συναγωγές πού πήραν τὸ ὄνομά τους

ἀπό τόν τόπο προέλευσης τῶν μελῶν τους (π.χ. Σισλία, Καλαβρία, Μαγιόρκα, Λισμπόν, Καταλάν κ.λπ.). Ὁ ραββίνος Γιώσε Μπέτ Ἀλεβή ἀναφέρει σχετικά «στή Θεσ/νίκη ὁ κάθε Ἑβραῖος μιλά τή δική του γλώσσα. Κάθε γλωσσική ομάδα σχημάτισε τή δική της χωριστή κοινότητα, πού ὑποστηρίζει τούς ἀπόρους της καί ἀποτελεῖ μιά μικρή ἀνεξάρτητη πολιτεία».

Ἡ Θεσσαλονίκη δέχθηκε ἀκόμα καί ἕνα μεγάλο ἀριθμό ἀπό Πορτογάλους Μαρράνους. Τό 1514 ἡ ἡγετική τριανδρία τῶν ραββίνων τῆς πόλης (Τριουμιβιτάτο), μέ εἰδική «ἀσκαμά» (ἀπόφαση), ἀναγνώρισε τούς Μαρράνους σάν γνήσιους Ἑβραίους καί τό 1555, ὅταν οἱ Μαρράνοι τῆς Ἀγκώνας θανατώθηκαν ἀπό τόν Πάπα Παῦλο τόν 4ο, οἱ Ἑβραῖοι ἐμποροῦ τῆς Θεσ/νίκης ἀποφάσισαν νά μπούκοτάρουν τό λιμάνι τῆς πόλης αὐτῆς. Ὑπῆρχαν, σέ μικρή ἔκταση καί μεταναστευτικά κύματα ἀπό τή Θεσ/νίκη γιά ἄλλους τόπους. Οἱ λόγοι τῶν μεταναστεύσεων ἦταν πυρκαγιές καί ἐπιδημίες πού ἐπληξαν τήν πόλη τό 1543, 1545 καί 1548. Ὑπολογίζεται ὅτι τό 1553 ζοῦσαν στή Θεσ/νίκη 20.000 Ἑβραῖοι.

Ἡ τοποθεσία τῆς πόλης, σέ θέση κλειδί πάνω στούς διεθνεῖς ἐμπορικούς δρόμους πού συνέδεαν τήν Ἀνατολή μέ τή Δύση, βοήθησε σημαντικά τήν προσέλκυση νέων μεταναστῶν. Προϊόντα τῆς Ἀνατολῆς ἔφταναν στό λιμάνι τῆς Θεσ/νίκης καί ἀπό ἐκεῖ μεταφέρονταν στή Δύση ἢ καί ἀντίθετα.

Οἱ Ἑβραῖοι μετανάστες διατηρώντας τούς δεσμούς τους μέ τούς ὁμοθρήσκους τους τῶν τόπων τῆς καταγωγῆς τους (Γαλλία, Φλάνδρα, Αἴγυπτο καί εἰδικά μέ τά ἰταλικά λιμάνια καί τή Βενετία) εἶχαν πρόσθετο πλεονέκτημα στήν ἀσκηση τῆς ἐμπορικῆς τους δραστηριότητας σέ διεθνή κλίμακα. Δέν ἔλειψαν οἱ δυσκολίες πού προέρχονταν ἀπό τούς πειρατές καί τούς ληστές. Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσ/νίκης ἀνέπτυξαν ἐπίσης τήν ὑφαντουργία καί ἡ πόλη ἐγινε φημισμένη γιά τά μεταξωτά, μάλλινα καί βαμβακερά της ὑφάσματα. Πολλοί Ἑβραῖοι ἐργάζονταν στά χρυσορυχεῖα πού ὑπῆρχαν κοντά στήν πόλη καί ἄλλοι ἀσχολοῦνταν μέ τήν κοσμηματοποιία. Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσ/νίκης κατοικοῦσαν σέ τρεῖς κύριες συνοικίες. Ἡ πρώτη ἦταν κοντά στό τεῖχος καί δίπλα στή μεγάλη ἐμπορική ἀρτηρία. Ἡ δευτέρα ἦταν ὁ «φραγκομαχαλάς» ὅπου ἐμεῖνε ἡ ἀριστοκρατία, καί ἡ τρίτη ἦταν κοντά στό ἵπποδρόμιο.

Ἡ ὀργάνωση τῆς Ἑβραϊκῆς ζωῆς στή Θεσ/νίκη εἶχε ἕναν ἰδιότερο χαρακτήρα. Ὑπῆρχαν περίπου 30 ἀνεξάρτητες κοινότητες πού ὅταν τό ἐπέβαλλαν τά κοινά συμφέροντα μπορούσαν νά ἐνωθοῦν σ' ἕνα σῶμα. Οἱ «τακανότ» (κοινοτικές ἀποφάσεις) τοῦ σώματος αὐτοῦ, πού ἔπρεπε νά γίνουν δεκτές ἀπ' ὅλες τίς κοινότητες, ἀναφέρονταν στά δικαιώματα τῆς γυναίκας, σέ ἠθικά ζητήματα, θρησκευτικά θέματα κ.λπ. καί βασίζονταν στίς «τακανότ», τοῦ Τολέδο (1305), τῆς Ἀραγώνας (1335) καί τῆς Καστίλλης (1432). Οἱ ἡγέτες κάθε κοινότητας ὀνομάζονταν «παρνασίμ», «μεμουνίμ», «νιβραρίμ», ἢ «ἀνσεῖ μααμάντ» καί ἐκλεγόνταν ἀπό ὅλα τά μέλη. Μία ἐπιτροπή, πού ἐβγαίνει ἀπό τούς «παρνασίμ» ὁλῶν τῶν κοινοτήτων, ἀπεφασίζει γιά τήν κατανομή τῶν φόρων πού ἔπρεπε νά πληρωθοῦν στίς τουρκικές ἀρχές, ἀνάλογα μέ τίς οἰκονομικές δυνατότητες τῶν μελῶν τῆς κοινότητας. Οἱ χήρες γυναῖκες, οἱ ἀποροὶ καί τὰ ὀρφανὰ ἀπαλλάσσονταν.

Κάθε κοινότητα διατηροῦσε ὀργανώσεις ὅπως «Χεβρά κεδοσά»: ἡ «Χεβρά Κεβαρίμ», «γκεμιλουτ ἀσαδίμ» (φιλανθρωπικά ἰδρύματα), «μπικούρ χολίμ» (νοσηλευτικά ἰδρύματα) «γεσιβά» καί «μπέτ ντίν». Ὁ θρησκευτικός ἡγέτης κάθε συναγωγῆς (καάλ καδόρ) ὀνομαζόταν «μαρπίτς τορά» ἢ «χαχάμ σαλέμ». Ἐκλεγόταν γιά μιά ὀρισμένη περίοδο, δίδασκε στήν κοινοτική γεσιβά, ἔκανε κηρύγματα τό Σάββατο καί τίς μεγάλες γιορτές καί συχνά ἐκδίκαιζε τίς διαφορές τῶν μελῶν τῆς κοινότητας γιατί, κατά τήν «Ἀλαχά», ἀπαγορεύονταν στούς Ἑβραίους νά προσφεύγουν

στίς τοπικές ἀρχές γιά ἐκδίκηση θεμάτων πού ἀφοροῦσαν κληρονομίες ἢ γαμήλια σύμφωνα (Κετουμπότ). Ἡ Σχολή «Ταλμούδ Τορά» ἦταν κοινή γιά ὅλες τίς κοινότητες. Ἐκεῖ σπουδάζαν, ντύνονταν καί σιτίζονταν χιλιάδες μαθητές.

Ἡ Θεσ/νίκη ἐξελίχθηκε σέ μεγάλο κέντρο διδασκαλίας τῆς Τορά καί τράβηξε σπουδαστές ἀπ' ὅλο τόν κόσμο. Στή διάρκεια τοῦ 16ου αἰῶνα, ζοῦσαν στήν πόλη μεγάλοι ραββίνοι, πού ἡ φήμη τους ξεπερνοῦσε τά ὅρια τῆς πόλης καί τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀνάμεσά τους ἦταν ὁ Σολομών Ἀλκαμπέζ ποιητής τοῦ «Λεχά Ντοντί», ὁ Ἰσαάκ Ἀνταρμπί συγγραφέας τοῦ «Ντιβρέι ριβότ», ὁ Μωσέ Ἀλμοσνίνο καί ὁ Σαμουέλ ντὶ Μεδίνα πού ἐγράψε 1000 περίπου «ρεσπόνσα» καί οἱ νομοδιδασκαλικές ἀποφάσεις του, δημιουργοῦσαν νόμο. Ἡ Θεσ/νίκη ἐπίσης ἦταν καί σπουδαῖο κέντρο καβαλιστικῶν μελετῶν. Ἐκτός ἀπό τίς ραβινικές σχολές ὑπῆρχαν στή διάρκεια τοῦ 16ου αἰῶνα, ἕνα «μπέτ - μιδράς» γιά διδασκαλία «πιγιουτίμ» καί ἕνα «μπέτ μιδράς» γιά ἐξωθηρσκευτικές σπουδές ὅπου διδάσκονταν ἱατρική, φυσική, ἀστρονομία, φιλοσοφία κ.λπ. Στή σχολή αὐτή δίδαξε, μετά τήν ἐγκατάστασή του στή Θεσ/νίκη καί ὁ διάσημος γιατρός Ἀμάτο Λουζιτάνο. Ἐτοῖ ἡ Θεσσαλονίκη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦταν, κατά τόν ποιητή Σαμουέλ Οὐσκουε «Μητρόπολη τοῦ Ἰσραήλ, πόλη τῆς δικαιοσύνης, μητέρα τοῦ Ἰσραήλ ὅπως ἡ Ἱερουσαλήμ».

17ος Αἰῶνας: Στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰῶνα ἡ Θεσ/νίκη δοκιμάσθηκε ξανά ἀπό ἐπιδημίες καί πυρκαγιές (1604, 1609, 1610, 1618, 1620) πού ἀνάγκασαν πολλοὺς ἀπό τούς Ἑβραίους κατοίκους της νά τήν ἐγκαταλείψουν. Παρ' ὅλα αὐτά, στά μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα, ζοῦσαν στήν πόλη 30.000 Ἑβραῖοι, δηλαδή τό μισό τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ.

Παρά τήν παρακμή τῆς Βενετίας, πού ἦλθε σάν ἀποτέλεσμα τῆς κατάκτησης τῆς Κρήτης ἀπό τούς Τούρκους καί τίς βιαιότητες τῶν γενιτσάρων, οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσ/νίκης συνεχίζαν νά ἐμπορεύονται καί νά ἐξάγουν δημητριακά, βαμβάκι, μαλλί, μετάξι κ.λπ. Πολλοί στράφηκαν στήν ἀναπτυσσομένη τότε κατεργασία τοῦ καπνοῦ.

Στό τέλος τοῦ αἰῶνα, ὁ περιορισμός τῶν ὀρίων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, πού εἶχε ἐμπλακεῖ σέ συνεχεῖς πολέμους μέ πολλές χώρες, εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τήν ὕφεση τῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητάς. Στή διάρκεια τοῦ 17ου αἰῶνα ἐξῆσαν στήν πόλη ὁ διάσημος νομοδιδασκαλός Χαΐμ Σαμπετάι συγγραφέας τοῦ «Τοράτ ἃ Χαΐμ» καί ἄλλοι σημαντικοὶ θρησκευτικοὶ ἡγέτες ὅπως ὁ Ἀρών ἃ Κοέν Περαχιά καί ὁ Δαυίδ Κονφόρτε.

Τό μεγάλο γεγονός τοῦ 17ου αἰῶνα ἦταν ἡ ἐμφάνιση τοῦ ψευτομεσσία Σαμπετάι Σεβή πού διωγμένος ἀπό τήν πατρίδα του Σμύρνη, ἔφτασε στή Θεσ/νίκη τό 1657. Ἀρχικά οἱ Ἑβραῖοι τόν καλοδέχτηκαν καί τόν ἀφῆσαν νά ἐργασθῇ στή συναγωγή «Σαλώμ». Ὅταν ὅμως διακήρυξε ὅτι εἶναι ὁ ἀληθινός Μεσσίας, διώχτηκε μέ ἀπόφαση τῶν ραββίνων τῆς πόλης. Ἀργότερα ἀσπάσθηκε τόν Ἰσλαμισμό καί 13 χρόνια μετά τό θάνατό του μιά ομάδα ἀπό πιστοῦς του, περίπου 300 Ἑβραϊκές οἰκογένειες, ἀσπάστηκε κι αὐτή τήν θρησκεία τοῦ Ἰσλάμ (1683) καί σχημάτισε τήν αἵρεση τῶν Ντονμέδων. Τό πέρασμα τοῦ Σαμπετάι Σεβή ἀπό τήν πόλη καί ἡ κατοπινὴ ἀποστασία του, ἀναστᾶσαν τούς Ἑβραίους τῆς Θεσ/νίκης. Τότε ἀκριβῶς ἀρχισε νά γίνεται ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐνοποίησης. Ἐτοῖ τό 1680 οἱ 30 κοινότητες ἐνώθηκαν σέ μία. Τήν ἐνωμένη πιά κοινότητα διοικοῦσε ἕνα συμβούλιο πού τό ἀποτελοῦσαν τρεῖς ραββίνοι καί ἑπτὰ προϋχόντες. Οἱ τρεῖς ραββίνοι ἐκλεγόνταν γιά ὅλη τους τή ζωὴ καί μόνο μετά τόν θάνατο καί τῶν τριῶν μπορούσε νά ἐκλεγεῖ μιά νέα τριανδρία πού θά τοὺς διαδεχόταν. Τήν πρώτη τριανδρία (τριουμιβιτάτο) ἀπέτελεσαν οἱ ραββίνοι Μωσέ μπέν Χαΐμ Σαμπετάι, Ἀβραάμ ντὶ Μποτόν, καί Ἐλιγιά Κόβο. Ἐνα ἄλλο σημαντικό βῆμα ἦταν ἡ συγχώνευση τῶν ραβινικῶν συμβουλίων σέ τρία σώματα μέ τίς ἀκόλουθες δικαιοδοσίες:

1) Γάμοι, 2) κτηματολογικά (χαζακόντ) και 3) τελετουργικά (ισσούρ βέ χέτερ) θέματα.

Κάθε «μπέτ - ντίν» τό αποτελούσαν τρεις ραβίνοι διορισμένοι από τό τριουμβιτάτο. Οί ραβίνοι αὐτοί φημίζονταν γιά τή δικαιοσύνη τους καί πολλοί Έλληνες καί Μουσουλμάνοι προτιμοῦσαν νά ἐκδικάζουν αὐτοί τίς ἀντιδικίες τους μέ τούς Έβραίους καί ὄχι τά Όθωμανικά δικαστήρια.

18ος - 19ος Αἰώνας: Ἡ συνεχιζόμενη κατάρπτωση τῆς Όθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τήν ὕφεση τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος στή Θεσ/νίκη. Τό 1720 - 1730 Πορτογάλοι, Μαρράνος, πού ὀνομάστηκαν «Φράνκος», ἐγκαταστάθηκαν στήν πόλη. Οἱ περισσότεροί τους ἦταν ἔμποροι καί τραπεζίτες καί ἐπειδὴ ἦταν διερμηνεῖς καί προστατευόμενοι τῶν ξένων προξενείων, δέν πληρώναν φόρους στόν Σουλτάνο. Ἀρχικά ἀρνήθηκαν νά πληρώσουν καί τόν καθιερωμένο φόρο (πέτσια) στήν Ἰσραηλιτική Κοινότητα, ἀλλά ὕστερα ἀπό συνεννοήσεις μέ τό Κοινοτικό Συμβούλιο, ὑπαναχώρησαν.

Ὁ Έβραϊκός πληθυσμός ἀνερχόταν τότε σέ 25 - 30.000. Ἡ καλλιέργεια τῶν θρησκευτικῶν καί πολιτικῶν σπουδῶν ἄρχισε νά παρακάμζει μέ ἐξαίρεση τήν μελέτη τῆς Καβάλα πού ἐξακολουθοῦσε νά ἀνθεῖ.

Θαμώνες καφενείου στή Θεσσαλονίκη τοῦ 1900.

(Προσφορά τοῦ Λ. Γ. Μπενάκη)

Ἐνδυμασίες Έβραίων τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ περασμένου αἰῶνα

Τέλη 19ου καί ἀρχές 20ου Αἰῶνα: Στό τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα, οἱ Τούρκοι κυβερνήτες ἐγκαινίασαν μιά σειρά μεγάλων δημοσίων ἐργῶν. Τό 1889 δημιουργήθηκε ἕνα καινούργιο λιμάνι πού βοήθησε στό ζωντάνεμα τῆς ἐμπορικῆς ἀνάπτυξης. Ἀρχισαν τότε νά καλλιεργοῦνται στή Θεσ/νίκη ἡ εὐρωπαϊκή τεχνολογία καί διανόηση. Τά σημάδια τῆς «δυτικοποίησης» αὐτῆς ἐγιναν πιο φανερά στούς Έβραίους. Τό 1872 ἡ «Alliance Israélite Universelle» ἱδρύσασε τό πρῶτο τῆς σχολεῖο στή Θεσ/νίκη. Γιατροί πού σπούδασαν στήν Εὐρώπη καταπολέμησαν τίς ἐπιδημίες καί τό 1886 ἱδρύθηκε ἡ «Τράπεζα τῆς Θεσ/νίκης». Ἀποτέλεσμα

τῆς «δυτικοποίησης» ἦταν καί ἡ διάδοση ἀνάμεσα στούς Έβραίους, τῶν ἰδεῶν τοῦ φιλελευθερισμοῦ. Όλα αὐτά ὁμως δέν ἄλλαξαν τήν παραδοσιακή δομή τῆς κοινότητος. Ἰδρύθηκαν πολλές καινούργιες «γεσιβόντ» καί τό 1899 ἱδρύθηκε καί ἡ ὀργάνωση «Χεβρά Καδίμα» πού εἶχε σκοπὸ τή διάδοση τῆς Έβραϊκῆς γλώσσας. Τότε δίδαξε Έβραϊκά στή Θεσ/νίκη ὁ διάσημος καθηγητής Ἰσαάκ Ἐπιστῆν. Τό 1887 διαλύθηκε τό ραβινικό τριουμβιτάτο καί ὁ Ἰακώβ Χανανιά Κόβο ἀνέλαβε Χαμάρ - Μπασί. Τό 1900 οἱ Έβραῖοι τῆς Θεσ/νίκης ἀριθμοῦσαν 80.000 ψυχές σέ συνολικό πληθυσμό 173.000.

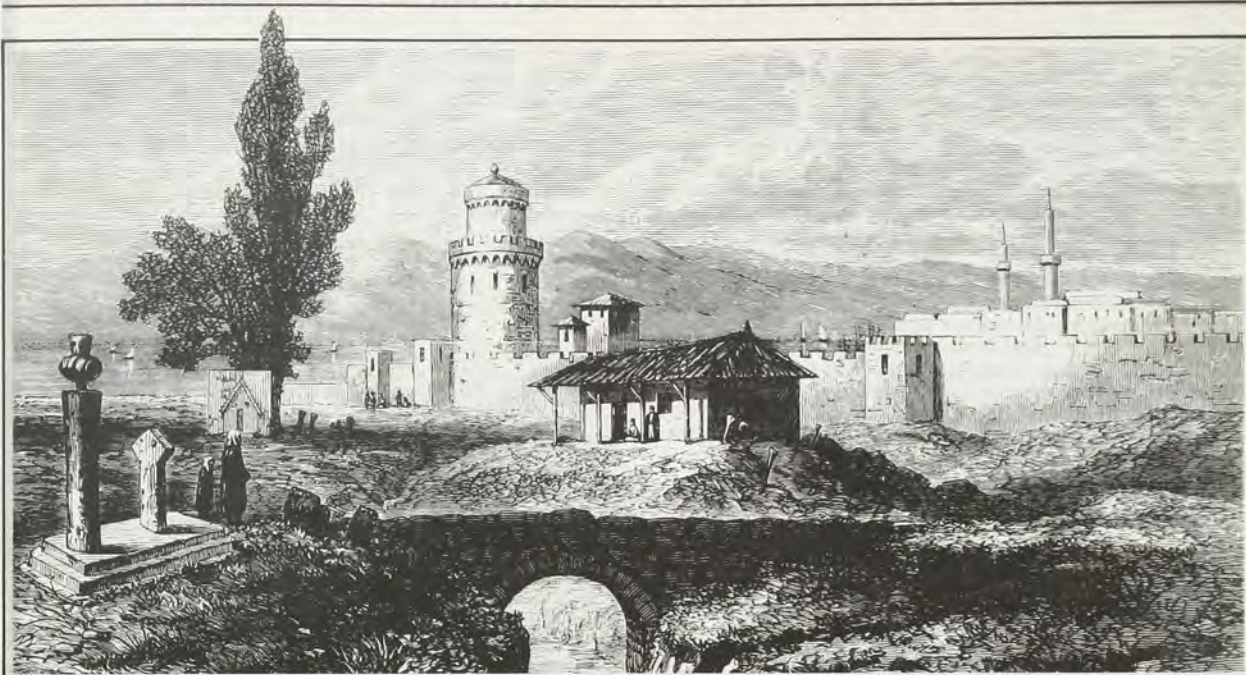
Θά πρέπει νά ἀναφέρουμε ἐπίσης ὅτι ὅταν τό 1847 ὁ Σουλτάνος Ἀβδούλ Μετζίτ ἐπισκέφθηκε τή Θεσ/νίκη καί ἐγινε ἐγκάρδια δεκτός ἀπό τόν ἀρχιραβίνο Ἀσέρ Κόβο καί τούς Έβραίους μαθητές, δώρησε 25.000 πιάστρα στά Έβραϊκά σχολεῖα καί 26.000 πιάστρα στούς ἀπόρους τῆς κοινότητος.

Τό 1908 πολλοί Έβραῖοι ὑποστήριξαν τήν ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων ἐνάντια στόν Σουλτάνο Ἀβδούλ Χαμίτ. Μία ἀπό τίς πρῶτες ἐνέργειες τῶν Νεοτούρκων, ὅταν κατέλαβαν τήν ἐξουσία, ἦταν ἡ κατάταξη ὅλων τῶν μὴ Μουσουλμάνων στόν τουρκικό στρατό. Πολλοί Έβραῖοι μετανάστευσαν τότε στίς ΗΠΑ γιά νά ἀποφύγουν τή στράτευση.

Ἐπειδὴ οἱ Έβραῖοι πίστευαν ὅτι τό νέο καθεστῶς ἦταν πιο φιλελεύθερο ἀπό τό προηγούμενο ἄρχισαν νά δραστηριοποιοῦνται ἀνοιχτά στόν σοσιαλισμό καί στόν συνδικαλισμό. Ταυτόχρονα ἐμφανίσθηκαν καί οἱ πρῶτες Σιωνιστικές ὀργανώσεις, «**Αγούδα Μπενεί Σιών**» καί «**Μακαμπή**» πού ἐφθασαν τίς εἰκοσι μέχρι τήν ἐναρξη τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου. Ἡ Νεοτουρκική Ἐπανάσταση σήμανε μιά χρυσή ἐποχή γιά τούς Έβραίους τῆς Θεσ/νίκης. Μποροῦσε τότε ὁ καθένας νά συναντήσει Έβραίους σέ κάθε ἐπάγγελμα. Ὑπῆρχαν ἔμποροι, καπνεργάτες, δικηγόροι, γιατροί καί καθηγητές. Πασίγνωστοι ἐγιναν οἱ Έβραῖοι σιβαδόροι τῆς Θεσ/νίκης. Τά Σάββατα ὅλη ἡ πόλη ἐρήμωνε καί κάθε κίνηση στό λιμάνι σταματοῦσε, καθὼς οἱ Έβραῖοι λιμενεργάτες ἀπέχαν ἀπό κάθε ἐργασία.

Τό 1912 ὁ ἐλληνικός στρατός ἀπελευθέρωσε τήν

2.000 χρόνια ιστορικής παρουσίας τῶν Ἑβραίων στή Θεσσαλονίκη

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: τόν 17ο αἰώνα

(Ἀπό τό βρετανικό περιοδικό GRAPHIC τοῦ Λονδίνου)

Θεσ/νίκη. Ὁ βασιλιάς Γεώργιος Α' διακήρυξε τότε ὅτι οἱ Ἑβραῖοι ὅπως καί οἱ ἄλλες μειονότητες, θά εἶχαν τά ἴδια δικαιώματα μέ τούς Ἕλληνες. Ὑστερα ἀπό τίς συνοριακές διαρρυθμίσεις τῶν βαλκανικῶν πολέμων, ἡ Θεσ/νίκη δέν μπορούσε πιά νά εἶναι τό κύριο λιμάνι γιά τό ἐμπόριο τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου. Μ' ὅλα αὐτά ἡ ἐμπορική ἀνάπτυξη συνεχίστηκε.

Στή διάρκεια τοῦ Α' παγκοσμίου πολέμου ἡ Θεσ/νίκη ἐγινε ἔδρα στρατηγείου τῆς Ἀντάντ.

Τό 1917 μιά μεγάλη πυρκαγιά κατέστρεψε τό κέντρο τῆς πόλης ἀφήνοντας ἀστεγούς 50.000 Ἑβραίους. Πολλοί ἀπ' αὐτούς μετανάστευσαν στίς ΗΠΑ, Γαλλία, Ἰταλία καί Αἴγυπτο. Ἡ καθιέρωση τῆς κυριακάτικης ἀργίας (1922) δημιούργησε ἕνα νέο κύμα μεταναστεύσεων. Μερικοί προτίμησαν τήν Παλαιστίνη, ἐνῶ οἱ πῖο πολλοί ἐγκαταστάθηκαν στό Παρίσι ὅπου σχημάτισαν μιά σημαντική παροίκια.

Τό 1932, ὁ συνοικισμός Κάμπιελ, πού τόν κατοικοῦσαν ἀποκλειστικά Ἑβραῖοι, πυρπολήθηκε ἀπό ἐξτρεμιστικά στοιχεία καί πολλοί ἀπό τούς κατοίκους του μετανάστευσαν στήν Παλαιστίνη.

Τό 1935 ζοῦσαν στή Θεσ/νίκη 60.000 Ἑβραῖοι καί συνέχιζαν νά διατηροῦν τίς θέσεις τους στήν οἰκονομική δραστηριότητα τῆς πόλης, παρά τίς διάφορες ἀντιξοότητες.

Περίοδος Ὀλοκαυτώματος: Οἱ πρῶτες γερμανικές μονάδες μπήκαν στή Θεσ/νίκη στίς 9 Ἀπριλίου 1941. Δύο μέρες ἀργότερα σταμάτησε τήν ἐκδόσή της ἡ Ἑβραϊκή ἐφημερίδα «Messagero», τό μοναδικό δημοσιογραφικό ὄργανο σέ γλώσσα Λαδίνο πού εἶχε ἐπιζήσει ὡς τότε καί ἐπιτάχθηκε τό Ἑβραϊκό νοσοκομεῖο «Χίρς» καί ἕνας μέγας ἀριθμός Ἑβραϊκῶν σπιτιῶν, γιά τίς ἀνάγκες τοῦ στρατοῦ κατοχῆς. Στίς 15 Ἀπριλίου οἱ Γερμανοί φυλάκισαν τά μέλη τοῦ Κοινοτικοῦ Συμβουλίου καί λεηλάτησαν τά κοινοτικά γραφεῖα. Τήν ἐπομένη ἐβδομάδα ἀπαγορεύτηκε ἡ εἰσόδος καί παραμονή Ἑβραίων σέ καφενεῖα, ζαχαροπλαστεία, ἐστιατόρια κ.λπ. καί ὅλοι οἱ Ἑβραῖοι διατάχθηκαν νά παραδῶσουν τά ραδιόφώνά τους. Στό μεταξύ ἄρχισε νά ἐκδίδεται μιά νέα ἐφημερίδα «Κουΐσλιγκ», ἡ «Νέα Εὐ-

ρώπη» πού ἀφιέρωνε ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ὕλης τῆς εἰς ἀντισημιτική προπαγάνδα. Οἱ Γερμανοί διόρισαν ἕνα νέο πρόεδρο τῆς κοινότητας (τόν Σάμπυ Σαλιτιέλ) γιά νά μεταβιβάσει τίς ἐντολές τους.

Τό καλοκαίρι τοῦ 1942 ὅλοι οἱ ἄνδρες Ἑβραῖοι ἀπό 18 ὡς 45 χρονῶν διατάχθηκαν νά παρουσιαστοῦν στήν πλατεία Ἐλευθερίας. Ἐπτά χιλιάδες Ἑβραῖοι στάθηκαν ὅλη τήν ἡμέρα κάτω ἀπό τόν καυτό ἥλιο, κυκλωμένοι ἀπό στρατιῶτες ὀπλισμένους μέ αὐτόματα ὅπλα, ὑφιστάμενοι ἀπερίγραπτα μαρτύρια. Στή συνέχεια οἱ Γερμανοί τούς ἐστείλαν σέ καταναγκαστικά ἔργα ὅπου δούλευαν δέκα ὥρες τήν ἡμέρα κάτω ἀπό φρικτές συνθήκες διαβίωσης. Πολλοί προσβλήθηκαν τότε ἀπό ἐλονοσία καί μέσα σέ δέκα ἐβδομάδες τό 12% τῶν συλληφθέντων εἶχε πεθάνει.

Ταυτόχρονα οἱ Γερμανοί λεηλάτησαν τίς βιβλιοθήκες καί τίς συναγωγές τῆς πόλης καί ἐστείλαν τό περιεχόμενο τῆς λεηλασίας στή Φραγκφούρτη ὅπου οἱ θησαυροὶ τῶν Ἑβραϊκῶν γνώσεων κατάλληλα διαστρεβλωμένοι, μπορούσαν νά χρησιμεύσουν γιά τήν ἀντισημιτική προπαγάνδα.

Ἀργότερα οἱ Γερμανοί ἐπασαν τόν πρόεδρο - μαριονέτα καί τοποθέτησαν στή θέση του τόν ἀρχираβίνο δρ. Σεβη Κόρετς, πού δέν καταγόταν ἀπό τή Θεσ/νίκη. Οἱ Ἑβραῖοι πίστεψαν τότε ὅτι ἀφοῦ ὁ νέος τους πρόεδρος μιλοῦσε γερμανικά θά ἦταν πῖο ἱκανός στίς διαβουλεύσεις του μέ τίς ἀρχές καί θά μπορούσε νά μετριάσει τή γερμανική σκληρότητα. Ἀντίθετα ὅμως ὁ νέος ἡγέτης τῶν Ἑβραίων τῆς Θεσ/νίκης δέν περιορίστηκε μόνο στήν ἀπλή μεταφορά τῶν γερμανικῶν διαταγῶν, ἀλλά ἀνάγκασε τό ποίμνιό του σέ τυφλή ὑπακοή σέ αὐτές.

Στίς ἀρχές τοῦ 1943 εἶχε ὁλοκληρωθεῖ ὁ μηχανισμός γιά τήν ἐκτόπιση τοῦ Ἑβραϊκοῦ πληθυσμοῦ. Στίς 6 Φεβρουαρίου, μιά ἐπιτροπή μέ τόν Νήτερ Βισλιτσέν καί τόν Ἀλόις Μπρύνερ, ἐφτασε στή Θεσ/νίκη μέ σκοπό νά ἐφαρμόσει τούς ρατσιστικούς νόμους. Δύο μέρες ἀργότερα οἱ Ἑβραῖοι ὑποχρεώθηκαν νά φοροῦν τό κίτρινο ἀστρο τοῦ Δαυίδ καί νά κατοικήσουν σέ ὀρισμένες μόνο συνοικίες τῆς πόλης. Τούς ἀπαγορεύτηκε ἐπίσης ἡ χρήση τηλεφώνων, τράμ ἢ ἄλλων δημοσίων μεταφορικῶν μέσων.

Οἱ ναζί, κρύβοντας τίς πραγματικές τους προθέσεις, ἐ-

2.000 χρόνια ιστορικής παρουσίας τών 'Εβραίων στη Θεσσαλονίκη

λεγαν ότι αποβλέπουν στην αναδιοργάνωση της 'Ισραηλτικής κοινότητας σε μία ημιαυτόνομη περιοχή της πόλης όπου και θά υπήρχε 'Εβραϊός δήμαρχος και 'Εβραϊκό 'Εμπορικό 'Επιμελητήριο. Σχημάτισαν επίσης μία 'Εβραϊκή πολιτοφυλακή για την τήρηση της τάξης.

Στην πραγματικότητα οι Γερμανοί ήθελαν να απομονώσουν τούς 'Εβραίους για να τούς μεταφέρουν πιά εύκολα στα στρατόπεδα του θανάτου. Στη συνέχεια οι 'Εβραίοι διατάχθηκαν να συντάξουν λεπτομερείς δηλώσεις της ατομικής τους περιουσίας. Στις 13 Μαρτίου οι Ναζί ανέθεσαν στην κοινότητα την εκποίηση της περιουσίας των 'Εβραίων και την κατάθεση του προϊόντος σε ειδικό τραπεζικό λογαριασμό. Κράτησαν ακόμη, σαν δμηρους 104 προύχοντες και απαγόρευσαν την έξοδο των 'Εβραίων από τή γκέττο. Πρίν από μισό αιώνα ο Βαρώνος Χίρς είχε χρηματοδοτήσει την ανέγερση ενός αριθμού σπιτιών, κοντά στον σιδηροδρομικό σταθμό, για τή στέγαση των προσφύγων των ρωσικών πογγρόμ. 'Εκεί θά στηνόταν τό σκηνικό για τήν τελευταία πράξη της τραγωδίας. 'Ο συνοικισμός πού είχε πληθυσμό 2500 ανθρώπους πού κατοικούσαν σε 593 δωμάτια, διαχωρίστηκε από τήν υπόλοιπη πόλη μ' ένα φράκτη. 'Υπήρχαν μόνο τρεις εισοδοί και πρόβολοις μέ πολυβολεία έλεγχαν τό χώρο πού θά δεχόταν τό ανθρώπινο κοπάδι προτού οδηγηθεί στη σφαγή από 300 άδεια βαγόνια πού περίμεναν στο σταθμό.

Στις 14 Μαρτίου οι κάτοικοι του συνοικισμού συγκεντρώθηκαν στη συναγωγή τους. 'Εκεί ο δρ. Κόρετς τούς πληροφόρησε ότι πρόκειται να μεταφερθούν στην Πολωνία, όπου θά έβρισκαν μία καινούργια στέγη ανάμεσα σε δικούς τους ανθρώπους. Τά θύματα μπορούσαν να ανταλλάξουν μέ ελληνικά χρήματα μέ πολωνικά αλλά δεν μπορούσαν να πάρουν μαζί τους χρυσάφι, άσήμι ή όποιο άλλο αντικείμενο αξίας.

Τό άλλο πρωί οι κάτοικοι του συνοικισμού οδηγήθηκαν στον σταθμό και στοιβάχτηκαν άσφυκτικά στα βαγόνια πού, αφού σφραγίστηκαν έρμητικά, ξεκίνησαν για τόν Πολωνία. 'Ο άδειανός συνοικισμός Χίρς, ήταν τώρα έτοιμος να δεχτεί τήν καινούργια άποστολή. Λίγες ώρες αργότερα οι Γερμανοί μπλοκάρισαν τό γκέττο του συνοικισμού της 'Αγίας Παρασκευής και διέταξαν τούς κατοίκους να έγκαταλείψουν τά σπίτια τους σε 20 λεπτά. 'Ανδρες, γυναίκες έγκυες, γέροι και παιδιά, οδηγήθηκαν στον συνοικισμό Χίρς. Τήν άλλη μέρα προστέθηκαν και οι κάτοικοι του γκέτο του «Μικρού Σταθμού». Στις 17 Μαρτίου ή νέα άποστολή ξεκίνησε κάτω από τίς ίδιες συνθήκες μέ τήν προηγούμενη. Οι σκηνές αυτές επαναλαμβάνονταν μέρα παρά μέρα. Διαδοχικές ομάδες 'Εβραίων κλίνονταν στο Χίρς, για να άποτελέσουν τίς νέες άποστολές πού έφευγαν ή μία μετά τήν άλλη, μεταφέροντας κάθε φορά από 2.800 άτομα.

Στά μέσα του Μάη οι Γερμανοί ζήτησαν έναν αριθμό 'Εβραίων για καταναγκαστικά έργα. Οι περισσότεροι όμως προτίμησαν τήν εκτόπιση πιστεύοντας ότι θά άρχιζαν μία καινούργια ζωή σε κάποια μακρινή χώρα. 'Αποτέλεσμα της αίσιοδοξίας αυτής ήταν μία πραγματική επιδημία γάμων.

Δέν ξέρουμε πολλές λεπτομέρειες για τό τί συνέβη στους εκτοπισμένους στη διάρκεια του τραγικού ταξιδιού τους. Πάντως ή τύχη τους ήταν πάντα ή ίδια. 'Η υπόσχεση για μία νέα ζωή στη Πολωνία ήταν μία φάρσα. Τά τραίνα κατευθύνονταν τό ένα μετά τό άλλο στο 'Αουσβιτς και στο γειτονικό Μπιργκενάου. 'Εκεί έξοντώθηκαν όλοι οι Θεσ/νικείς 'Εβραίοι, εκτός από έναν άσήμαντο αριθμό. 'Εννέα άποστολές αναχώρησαν τόν 'Απρίλη και άλλες δύο στίς αρχές του Μάη. Μέ τίς άποστολές αυτές έφυγαν και οι 'Εβραίοι των άλλων πόλεων της Μακεδονίας και της Θράκης. 'Εμειναν μόνο όσοι επέζησαν από τά καταναγκαστικά έργα πού μαστιζόμενοι από τήν έλנוοσία, μισόγυμνοι και εξαντλημένοι, εκτοπίστηκαν στίς 7 Αυγούστου.

Μέσα σε λίγους μήνες 56.000 'Εβραίοι, τό 96% του πλη-

θυσμού, έξορίστηκαν στην Πολωνία, όπου και έξοντώθηκαν. Μία χούφτα συνεργάτες των κατακτητών, μαζί μέ τόν δρ. Κόρετς, πού πέθανε τήν παραμονή της άπελευθέρωσης, στάλθηκαν στο στρατόπεδο του Μπέργκεν - Μπέλσεν. Άλλοι 5.000 'Εβραίοι μπόρεσαν μέ τήν βοήθεια του χριστιανικού πληθυσμού να καταφύγουν στα γειτονικά χωριά ή στην 'Αθήνα.

'Η καμάρα (ή Πύλη του Γαλερίου) από carte postale του 1916.

Οί ελληνικές και συμμαχικές δυνάμεις ανακατέλαβαν τήν Θεσ/νίκη τόν 'Οκτώβριο του 1944. Οι λίγοι 'Εβραίοι πού ξαναγύρισαν βρήκαν τά σπίτια τους κατειλημμένα, τήν περιουσία τους λεηλατημένη και τίς περισσότερες από τίς 19 συναγωγές τους καταστραμμένες. Μέσα από τά έρείπια τά ύπολείμματα αυτά, άρχισαν να οικοδομούν τήν καινούργια τους ζωή.

Σύγχρονη περίοδος: Μετά τόν πόλεμο οι επιζώντες 'Εβραίοι της Θεσ/νίκης, μαζί μέ τά ύπολείμματα των μικρο-

'Η παραλία. Στο βάθος ή πόλη.

2.000 χρόνια ιστορικής παρουσίας τών 'Εβραίων στή Θεσσαλονίκη

τέρων κοινοτήτων πού ἐγκαταστάθηκαν ἐκεῖ, μιλοῦσαν ἑλληνικά. Ἡ Λαδίνο δὲν ἦταν πιά καθομιλουμένη γλῶσσα τῶν μελῶν τῆς κοινότητος. Ὁ ἀριθμὸς τῶν 'Εβραίων ἔπεσε ἀπὸ 2000 τὸ 1946, σὲ 1500 τὸ 1971. Ἡ μείωσις αὕτη ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς μετανάστευσης στὸ Ἰσραήλ καὶ σὲ μικρότερο βαθμὸ, σὲ ἄλλες χώρες. Τὸ 1971 ὑπῆρχε μιὰ ὀργανωμένη κοινότητα καὶ δύο συναγωγές. Οἱ θρησκευτικὲς τελετὲς πραγματοποιοῦνται στὶς μεγάλες 'Εβραϊκὲς γιορτὲς καὶ ὑπάρχει «μινιάν» γιὰ τὸ Σάββατο. Τὰ 'Εβραϊόπουλα σπουδάζουν σὲ ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ διδάσκονται 'Εβραϊκὰ ἀπὸ δασκάλους πού μετακαλοῦνται ἀπὸ τὸ Ἰσραήλ. Ὑπάρχει ἀκόμα ἓνα κέντρο νεολαίας καὶ ὁ Ἀθλητικὸς Σύλλογος «Μακαμπή».

Ἡ μεγαλύτερη συλλογὴ ἀρχειοθετημένου ὕλικου γιὰ τὴν Ἰσραηλιτικὴ κοινότητα Θεσ/νίκης βρίσκεται στὸ «Ἰνστιτούτο Μπέν Τσβή» στὰ «Κεντρικὰ ἀρχεῖα τοῦ 'Εβραϊκοῦ λαοῦ» στὴν 'Ιερουσαλὴμ καὶ στὸ «Ἰνστιτούτο «Arias Montano» τῆς Μαδρίτης.

Οἱ 'Εβραῖοι τῆς Θεσ/νίκης ἀπέτελεσαν μιὰ μεγάλη «ἀλιγιά» μετὰ τὸν Α' παγκόσμιον πόλεμο. Ἐκαναν δραστήρια τὴν παρουσία τους στὶς Σεφαραδικὲς κοινότητες τῆς Παλαιστίνης καὶ ἐπαιξαν ἓνα σημαντικό ρόλο στὴν οἰκοδόμησι τοῦ Τέλ - 'Αβίβ. Ἀνάμεσα στὶς σημαντικὲς οἰκογένειες

τῆς Θεσ/νίκης πού ἐγκαταστάθηκαν στὸ Ἰσραήλ εἶναι οἱ Φλωρεντίν, Ρεκανάτι, Μόλχο καὶ Οὐζιέλ. Ὁ Λέων Ρεκανάτι ἱδρύσε τὴν «Israel Discount Bank» μιὰ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες τράπεζες τοῦ Ἰσραήλ καὶ ἡ συνοικία «Φλωρεντίν» τοῦ Τέλ - 'Αβίβ εἶναι ἔργο τῶν 'Εβραίων μεταναστῶν τῆς Θεσ/νίκης. Τὸ 1914 ἦλθε στὴ Θεσσαλονικὴ ὁ Ἰσῆακ Μπέν Τσβή γιὰ νὰ ξεσηκώσει τοὺς 'Εβραίους ναυτεργάτες νὰ μεταναστεύσουν στὸ Ἰσραήλ. Ἡ ἔκρηξη τοῦ Α' παγκοσμίου πολέμου ματαίωσε τὸ σχέδιο.

Τὸ 1924 ὅμως πᾶνω ἀπὸ 40 ψαράδες τῆς Θεσ/νίκης μετανάστευσαν στὴν Παλαιστίνη καὶ ἐγκαταστάθηκαν ἀρχικὰ στὴν Ἀκρα. Τὸ 1933, μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Ἀμπα Χουσί στὴ Θεσ/νίκη, 300 ναυτικοί, στιβαδόροι καὶ λιμενεργάτες μέ τὶς οἰκογένειές τους ἐγκαταστάθηκαν στὴ Χαίφα καὶ ἦταν ἡ πρώτη ὁμάδα 'Εβραίων ἐργατῶν πού κατὰφερε νὰ εἰσχωρήσει στὸ λιμάνι τῆς. Ἀργότερα ἐνώθηκαν μαζί τους καὶ ἄλλες οἰκογένειες. Τὸ 1936 λιμενεργάτες τῆς Θεσ/νίκης δημιούργησαν τὶς λιμενικὲς ἐγκαταστάσεις τοῦ Τέλ - 'Αβίβ καὶ τὸ 1937 Θεσσαλονικεῖς 'Εβραῖοι ἱδρύσαν τὸ «μοσάβ 'Οβντίμ» Ζούρ Μωσέ στὴ πεδιάδα τῆς Σαρὼν πού εἶχε 400 κατοίκους τὸ 1970.

(Ἐγκυκλοπαίδεια Judaica τ. 14, σ.699 κ.ε.
μετάφραση στὰ ἑλληνικά Ἀλμπ. Νάρ).

Ἀποψη τῆς παραλιακῆς λεωφόρου καὶ τῆς προκουμίας ἀπὸ τὴν στρόφη τοῦ ἱππῆλατου τράμ στὴν πλατεῖα Ἐλευθερίας
(Ἀπὸ τὸ βιβλίο «Θεσσαλονίκη 1900 — 1917» τοῦ Ν. Μουτσόπουλου)

ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ :

Πορεία μέσα στό χρόνο

Αναφερόμαστε πολλές φορές στην καταξιωμένη ιστορικά παρουσία των Ισραηλιτών στην πόλη του Αγίου Δημητρίου.

Πέρασαν πάνω από δύο χιλιετίες από τότε που μία μικρή ομάδα απογόνων του Αβραάμ διάλεξε την Θεσσαλονίκη για καινούργια της έστια.

Από τότε κύλησε κάμποσο νερό στην κοίτη του Αξιού.

Η πόλη γνώρισε τους Ρωμασιώτες Έβραίους, που έθρεψε ο «Έλληνικός καινούργιος κόσμος, μέγας». Τούς Άσκεναζίμ της Μεσευρώπης, τούς καταδιωγμένους της Ίβηρης. Γέννησε τούς μυστικούς μελετητές της Καβάλα και του Ζοχάρ, τούς ντονμέδες του Σαμπετάϊ Σεβή, τούς νεωτεριστές του κύκλου της Άλλιάνς, τούς σιωνιστές της Μιζραχή και της Καδίμα, τούς σοσιαλιστές της Φεντερασιόν. Έζησε τη σκληρή άνοιξη του '43, τά μυριάδες κίτρινα άστέρια, την πληγή που χάραξε ο θρήνος στην άσφαλο της πλατείας Έλευθερίας.

Και ή διαδρομή μέσα στην Ιστορία, συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Ίσως ή έρμηνεία του συγκεκριμένου ιστορικού γεγονότος και των πιθανών επιπτώσεων που αυτό προκάλεσε, νά ανήκει στο χώρο της επιστημονικής έρευνας. Η αξιολόγηση όμως και ή έπισήμανσή του θά άποτελέσουν σίγουρα τό πρώτο βήμα.

Ας θεωρηθεί, λοιπόν, ότι αυτός ακριβώς είναι κι ο στόχος της σύντομης τούτης άναφοράς, στην πορεία της Ισραηλιτικής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης μέσα στο χρόνο:

315 π.Χ.: Ίδρυση της Θεσσαλονίκης από τόν βασιλιά της Μακεδονίας Κάσσανδρο.

168 π.Χ.: Μάχη της Πύδνας. Η Θεσσαλονίκη καταλαμβάνεται από τούς Ρωμαίους.

140 π.Χ.: Πιθανή πρώτη εγκατάσταση Έβραίων στη Θεσσαλονίκη.

53 μ.Χ.: Ο Άπόστολος Παύλος επισκέπτεται τη Θεσσαλονίκη και κηρύσσει τη νέα θρησκεία στην Έβραϊκή Συναγωγή «Έτες Άχάϊμ», επί τρία συνεχή Σάββατα.

306: Μαρτύριο του Αγίου Δημητρίου.

329: Χιλιάδες κάτοικοι της πόλης σφάζονται στον Ίπποδρομο από Γότθους μισοφόρους, ύστερα από διαταγή του αυτοκράτορα Θεοδοσίου του Α'.

904: Άλωση της πόλης από τούς Σαρακηνούς του Λέοντα Τριπολίτη.

1096: Ραββίνος Τωβία μπέν Έλιέζερ. Έντονη Μεσσιανική κίνηση ανάμεσα στους Έβραίους της πόλης.

1169: Ο Ραββίνος Βενιαμίν του Τολέδο επισκέπτεται την πόλη. Βρίσκει μία οργανωμένη κοινότητα με 50 μέλη που μιλούν την ελληνική γλώσσα (Ρωμανιώτες).

1185: Άλωση της πόλης από τούς Νορμανδούς.

1204: Ίδρυση του λατινικού βασιλείου της Θεσσαλονίκης από τόν Βονιφάτιο του Μομφερά.

1222: Ο Θεόδωρος Άγγελος άνακαταλαμβάνει τη Θεσσαλονίκη.

1244: Η πόλη παραδίδεται στον Ίωάννη Βατάση, Αυτοκράτορα της Νίκαιας.

1342 - 49: Επανάσταση των Ζηλωτών.

1376: Έβραίοι της Κεντρικής Εύρώπης (Ούγγαρίας, Γερμανίας) εγκαθίστανται στην πόλη και ίδρύουν την πρώτη Άσκεναζική συναγωγή.

1423: Ο διοικητής της πόλης Άνδρόνικος πουλά την πόλη στους Βενετούς.

1423: Εγκατάσταση στην πόλη Έβραίων της Βενετίας και άλλων πόλεων της Βόρειας Ίταλίας. Ίδρυση συναγωγής «Ίτάλια Γιασάν».

1430: Άλωση της Θεσσαλονίκης από τούς Τούρκους.

1492: Γύρω στις 20.000 Έβραίοι της Ίσπανίας, διωγμένοι από τούς Φερδινάνδο και Ίσαβέλλα εγκαθίστανται στη Θεσσαλονίκη.

Ίδρύουν γύρω στις 30 συναγωγές. Επιβάλλουν τη γλώσσα τους και μεταβάλλουν την Θεσσαλονίκη σε ένα σπουδαίο κέντρο διδασκαλίας της Τορά. Άνάπτυξη της ύφαντουργίας.

1496: Εγκατάσταση στην Πόλη Έβραίων από την Πορτογαλία που διώχτηκαν από τόν βασιλιά Έμμανουήλ.

1512: Ο Δόν Γιουδά Γκεδάλια ίδρύει τό πρώτο τυπογραφείο στη Θεσ/νίκη.

1520: Ίδρυση του σχολείου και της συναγωγής «Ταλμούδ - Τορά Άγκαδόλ».

1536: Εγκαθίστανται στη Θεσσαλονίκη οι βίαια έκχριστιανισθέντες Έβραίοι της Πορτογαλίας, οι όνομαζόμενοι «Μορράνος».

1537: Ο Σαμουέλ Ούσκουε, Έβραιος ποιητής από τη Φερράρα, χαρίζει στη Θεσσαλονίκη, τόν τίτλο της «πόλης μητέρας του Ίσραήλ».

Χρυσός αιώνας των Έβραίων της Θεσσαλονίκης.

1540 - 1580: Έβραίοι της Θεσσαλονίκης αξιοποιούν τά μεταλεία άργύρου της Σιδηρόκαψας.

1545: Οι Τούρκοι όνομάζουν τόν Βαρούχ ήγεμόνα των Έβραίων της Θεσσαλονίκης.

1556: Οι Ραββίνοι της πόλης άποφασίζουν νά μπούκοτάρουν τό λιμάνι της Άγκώνας, γιατί οι άρχές της πόλης αύτης θανάτωσαν Έβραίους της Θεσσαλονίκης.

1568: Μέ σουλτανικό διάταγμα, ή κοινότητα άποκτά τό προνόμιο νά πληρώνει τόν κεφαλικό φόρο σε είδος και συγκεκριμένα σε ύφάσματα για τίς στολές του στρατού.

1638: Οι Τούρκοι έκτελούν τόν Άρχιραββίνο της Θεσσαλονίκης Γιουδά Κόβο γιατί θεωρούν άνεπαρκή σε ποιότητα και ποσότητα τά ύφασματα που πρόσφερε ή κοινότητα ως φόρο.

Πορεία μέσα στο χρόνο

1655: 'Ο ψευτομεσσίας Σαμπεταΐ Σεβή από τή Σμύρνη εμφανίζεται στη Θεσσαλονίκη. Προσελκύει πολλούς οπαδούς.

1666: 'Ο Σαμπεταΐ Σεβή προσχωρεί στο Μωαμεθανισμό. Τόν ακολουθοῦν γύρω στις 300 ἑβραϊκές οἰκογένειες τῆς Θεσσαλονίκης πού ὀνομάζονται ἀπό τούς Τούρκους, Ντονμέδες.

1680: Οἱ ὡς τότε 30 ἀνεξάρτητες Ἰσραηλιτικές Κοινότητες, τῆς Θεσσαλονίκης (ἀντίστοιχες μέ τόν τόπο προέλευσης τῶν μελῶν τους) ἐνοποιοῦνται.

1715: Ἐγκαθίστανται στή Θεσσαλονίκη Ἑβραῖοι ἐμποροὶ τῆς Ἰταλίας οἱ λεγόμενοι «Φράγκος».

1821: Ἑλληνική Ἐπανάσταση. Οἱ Τούρκοι ἐκτελοῦν πολλούς Χριστιανούς προύχοντες τῆς Θεσσαλονίκης.

1826: Μέ διαταγή τοῦ Σουλτάνου Μαχμούτ Β' ἐκτελοῦνται 20.000 γενίτσαροι (3.000 στή Θεσσαλονίκη).

1836: Μέ σουλτανικό διάταγμα, ὁ Ἀρχираββίνος Θεσσαλονίκης ἀποκτᾶ τόν τίτλο τοῦ «Χαχάμ - Μπασί».

1856: Οἱ μὴ Μουσουλμάνοι ὑπὸ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀποκτοῦν γιά πρώτη φορά κάποια πολιτικά δικαιώματα. Ἰδρυση τῆς Ὀθωμανικῆς Τράπεζας.

1858: Ἰδρυση τῶν ἀλευρόμυλων «Ἀλλατίνη». (Ἀρχή τῆς ἐκβιομηχάνισης τῆς πόλης).

1865: Ὁ Ραββίνος Γιουδὰ Νεχαμά ἐκδίδει τήν «El Loupar» πρώτη ἐφημερίδα στή Θεσσαλονίκη.

1866: Κατεδάφιση τοῦ παραλιακοῦ τείχους.

1869: Ὁ Σουλεϊμάν Σούντι ὀνομάζεται δήμαρχος τῆς πόλης.

1870: Ἰδρυση τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ τυπογραφείου τοῦ Σ. Βασιλειάδη.

1870: Σχηματισμός τοῦ πρώτου Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Κοινότητος.

1871: Κυκλοφορεῖ ἡ πρώτη ἑλληνική ἐφημερίδα «Ὁ Ἑρμῆς» τῶν ἀδελφῶν Καρμπολά.

1871: Ὁ Βαρώνος Χίρς ἀναλαμβάνει τήν κατασκευὴ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς πού ἐνώνει τή Θεσσαλονίκη μέ τὰ Σκόπια.

1876: Σφαγὴ τῶν προξένων Μουλέν (Γαλλίας) καί Ἄμποτ (Γερμανίας) ἀπὸ τουρκικά πληῆθη.

1876: Ἰδρυση Σχολῆς τῆς «Alliance Israélite Universelle» στή Θεσσαλονίκη.

1878: Ἰδρυση τοῦ νηματοουργείου Σαῖας. (Μπροστά ἀπὸ τὴ σημερινὴ Μητρόπολη).

1882: Ὁ καθηγητὴς Ὁτόλεγκι, ἀπὸ τὸ Λιβόρνο, ἀναλαμβάνει τὴ διεύθυνση τῆς Σχολῆς Ταλμούδ Τορά, τὴν ὁποία ἐκσυγχρονίζει. Τὸν διαδέχεται (1800) ὁ καθηγητὴς Ἐπστάιν.

1880: Σιδηροδρομικὴ σύνδεση τῆς Θεσ/νίκης μέ Βελιγράδι καί Εὐρώπη.

1883: Ἰδρυση κεραμοποιῶ «Ἀλλατίνη».

1888: Ἰδρύεται ἡ πρώτη κλινικὴ τοῦ ὑγειονομικοῦ ἰδρύματος «Μπικούρ Χολίμ».

1888: Ἰδρυση τῆς «Banque de Salonique» τῶν ἀδελφῶν Ἀλλατίνη. (Τὸ κτίριο στήν Πλ. Χρηματιστηρίου διατηρεῖται μέχρι σήμερα).

1890: Πυρκαϊὰ καταστρέφει τὸ κέντρο τῆς πόλης, ὅπου ἡ ἑβραϊκὴ συνοικία.

1891: Ἀφίξη Ρώσων Ἑβραίων τὸ θρήσκευμα προσφύγων. Ἰδρυση συνοικισμῶν Βαρώνου Χίρς - Καλαμαριάς.

1891: Τὸ πρῶτο ἵπποκίνητο τράμ. Ἰδρύεται τὸ Χαρίσειο Γηροκομεῖο καί εἰσάγεται ὁ ἠλεκτρισμός.

1895: Σιδηροδρομικὴ σύνδεση μέ Κωνσταντινούπολη.

1897: Ἔργα στὸ λιμάνι. Ὑδρευση μέσα στὰ σπίτια.

1899: Ἰδρύεται ἡ πρώτη Σιωνιστικὴ ὁργάνωση «Καδιμά».

1901: Ἰδρυση τῆς «Οὐνιόν Σπορτίβ».

1902: Ἰδρύεται ἡ Φιλανθρωπικὴ ὁργάνωση «Ματανάθ Λα-

εβιονίμ».

1903: Ἐναρξη λειτουργίας ὀρφανοτροφείου «Παπάφη».

1904: Ἐγκαίνια τοῦ νέου κτηρίου τῆς συναγωγῆς «Ταλμούδ Τορά Ἀγκαδόλ» τῆς μεγαλύτερης πού εἶχαν ποτὲ οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης (Διαστάσεις: 38μ. μήκος, 24μ. πλάτος, 14μ. ὕψος).

1888 - 1907: Ἀρχираββινεϊα Ἰακώβ Χανανιά Κόβο.

1907: Ἐγκαίνια νοσοκομείου Χίρς - ἀρχираββινεϊα Ἰακώβ Μεϊρ.

1908: Ἰδρυση τῆς «Μακαμπή» Γ.Σ.

1908: Ἐγκαίνια ἀσύλου φρενοβλαβῶν «Λιέτο Νόαχ».

1908: Ἰδρυση τοῦ «Ἡρακλῆ» Γ.Σ.

1908: Νεοτουρκικὴ ἐπανάσταση - σύλληψη καί φυλάκιση τοῦ Σουλτάνου Ἀβδούλ Χαμίτ στή Βίλλα Ἀλλατίνη.

1909: Ἰδρυση τῆς Ἑργατικῆς Ὀμοσπονδίας «Φεντερασίου» ἀπὸ τὸν Ἀβραάμ Μπεναρόγια.

1911: Ὁ Σουλτάνος Μεχμέτ Ρεσάτ ἐπισκέπτεται τὴ Θεσσαλονίκη.

20/10/1912: Ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλονίκης.

19/11/1912: Ὁ Βασιλιάς Γεώργιος Α' δέχεται τὸν ἀρχираββίνο Ἰακώβ Μεϊρ καί στελεχὴ τῆς κοινότητος.

5/3/1913: Δολοφονία τοῦ Βασιλιὰ Γεωργίου τοῦ Α'.

1915: Ὁ Στρατηγὸς Σαράϊν διοικητὴς τῆς στρατιᾶς τῶν συμμάχων πού ἀποβιβάζονται στή Θεσσαλονίκη.

1916: Τὸ κίνημα τῆς Ἑθνικῆς Ἀμύνης τοῦ Ἐλευθερίου Βελιζέλου.

Ἑβραῖοι ἐμποροὶ τῆς Θεσσαλονίκης

19/8/1917: Μεγάλὴ πυρκαϊὰ καταστρέφει τὸ κέντρο τῆς Θεσσαλονίκης.

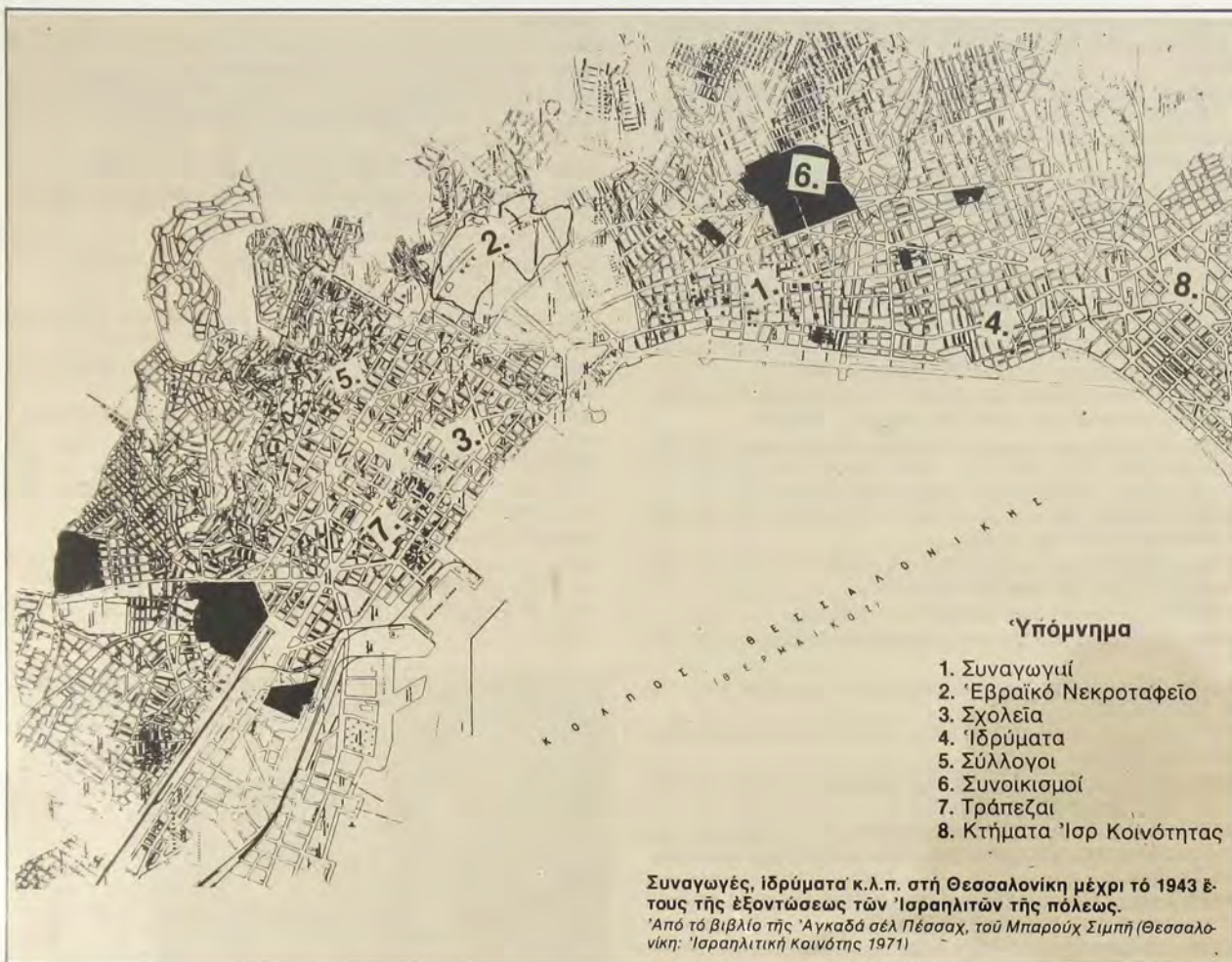
Καίγεται στὸ σύνολό της ἡ ἑβραϊκὴ συνοικία. Καταστρέφονται 34 ἱστορικὲς συναγωγές, τὰ διοικητικὰ κτίρια τῆς κοινότητος, 10 γεσιβότ (Θεολογικὲς σχολές), 11 σχολεῖα. Ἀστεγοὶ 73.448 Θεσσαλονικεῖς. Ἀπ' αὐτοὺς οἱ 53.737 εἶναι Ἑβραῖοι.

1920: Δημοσίευση τοῦ Ν. 2546 «Περὶ Ἰσραηλιτικῶν Κοινοτήτων», ἀναφορικὰ μέ τίς κοινότητες τῶν τότε νέων χωρῶν.

1920: Ὁ Γάλλος ἀρχιτέκτονας Ἐμπράρ ἐκπονεῖ τὰ νέα σχέδια τῆς Θεσσαλονίκης.

1922: Ἀφίξη καί ἐγκατάσταση στήν πόλη χιλιάδων Μικρασιατῶν προσφύγων.

Πορεία μέσα στο χρόνο

Συναγωγές, Ίδρύματα κ.λ.π. στη Θεσσαλονίκη μέχρι τό 1943 & τους της εξοντώσεως των Ίσραηλιτών της πόλεως.
Από τό βιβλίο της Άγκαδά σέλ Πέσσαχ, του Μπαρούχ Σιμπή (Θεσσαλονίκη: Ίσραηλιτική Κοινότης 1971)

1920 - 22: Αρχираββινεία Μπενσιών Ουσιέλ.
1923 - 25: Αρχираββινεία Έμμανουέλ Μπροϋδο.
1925 - 33: Αρχираββινεία Χαΐμ Χαμπίμπ.
1920 - 25: Ίδρύονται τό όρφανοτροφείο Άμποάβ, τά ιατρεία «Χασσίδ» καί «Πίγχας» καί οί συνοικισμοί «6», «Καραγάτς» καί «151».
1926: Ίδρυση Άριστοτελείου Πανεπιστημίου καί Διεθνούς Έκθέσεως Θεσσαλονίκης.
1931: Έξτρεμιστικά στοιχεία πυρπολούν τόν Έβραϊκό συνοικισμό «Καμπέλ».
1932 - 33: Γύρω στίς 20.000 Θεσσαλονικείς Έβραίοι μεταναστεύουν στό Ίσραήλ.
1932: Ίδρυση Γηροκομείου «Σαούλ Μοδιάνο».
1933 - 43: Αρχираββινεία όρ. Σβή Κόρετς.
8/5/1936: Συγκρούσεις της άστυνομίας μέ άπεργούς καπνεργάτες. Ή άπεργία καί οί συγκρούσεις γενίκεύονται μέ άποτέλεσμα 12 νεκροί (οί 2 Έβραίοι).
28/10/1940: Έλληνοϊταλικός πόλεμος.
28/10/1940: Οί Έβραίοι της Ελλάδας στελεχώνουν τόν ελληνικό στρατό μέ 12.898 στρατιώτες καί 343 άξιωματικούς. Οί περισσότεροι Θεσσαλονικείς.
9/4/1941: Οί Γερμανοί μπαίνουν στη Θεσσαλονίκη.

15/4/1941: Σύλληψη μελών του Κοινοτικού Συμβουλίου από τούς Ναζί.

11/7/1942: Οί Γερμανοί συγκεντρώνουν τούς άρρενες Έβραίους στην πλατεία Έλευθερίας, τούς στέλνουν σέ κάτεργα γιά νά τούς άπελευθερώσουν ύστερα από καταβολή λύτρων.

Δεκέμβριος 1942: Ο άρχираββίνος Κόρετς αναλαμβάνει πρόεδρος της κοινότητας.

Φεβρουάριος 1943: Περιορισμός των Έβραίων σέ γκέτο. Ύποχρέωση νά φορούν τό κίτρινο άστρο. Άπογραφή καί άρπαγή περιουσιών. Καταστροφή νεκροταφείου.

15/3/1943: Άναχωρεί από τη Θεσσαλονίκη ό πρώτος συμμός μέ προορισμό τό Άουσβιτς.

7/8/1943: Άναχώρηση τελευταίας άποστολής. Σύνολο έκτοπισμένων περίπου 48.000 στά στρατόπεδα «Άουσβιτς» Μπιργκενάου καί Μπέργκεν - Μπέλσεν.

Άπ' αυτούς θά επιστρέψουν γύρω στίς 2.000.

28/10/1944: Άπελευθέρωση της Θεσσαλονίκης από τούς Γερμανούς.

Δεκέμβριος 1944: Έπανασύσταση της κοινότητας.

ΑΛΜΠΕΡΤΟΣ ΝΑΡ

Στοιχεῖα ἱστορίας τῶν Ἰσραηλιτῶν τῆς Θεσσαλονίκης

Ανάγλυφο ἐπιτύμβιο ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἐντοιχισμένο σὲ βυζαντινὸ πύργο τοῦ λιμανίου.

Φωτ. Χ. Μπακιρτζή

Οἱ Ἑβραῖοι ἀπὸ τὴν ἐγκατάστασή τους στὴ Θεσσαλονίκη μέχρι τὸν 17ο αἰῶνα ἀποτελοῦσαν τὸ μισό πληθυσμό τῆς μακεδονικῆς πρωτεύουσας. (Περιοδικό «Ἀρχαιολογία», Μάιος 1983)

Τοῦ κ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ἑγκατάσταση τῶν πρώτων Ἑβραίων.

Οχι μόνο ξένες λατρεῖες εἰσέδυσαν νωρίτα στὴ Θεσσαλονίκη, ἀλλὰ καὶ διάφοροι κάτοικοι τῆς Ἀνατολῆς ἐγκαταστάθηκαν προσωρινά ἢ καὶ μόνιμα σ' αὐτήν, τραβηγμένοι ἀπὸ τὸ ζωηρότερο κάθε χρόνο ἐμπόριό τῆς καὶ πρώτοι ἀπ' ὅλους ἀσφαλῶς οἱ Ἑβραῖοι. Οἱ ἱστορικές μαρτυρίες δὲν μᾶς λέγουν βέβαια τίποτε γιὰ τὸν χρόνο τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν πρώτων Ἑβραίων στὴ Θεσσαλονίκη οὔτε καὶ γιὰ τὸν τόπο τῆς προελεύσεώς τους. Πότε λοιπὸν ἦρθαν καὶ ἀπὸ ποῦ, εἶναι ἀκόμη δυὸ ἱστορικά προβλήματα. Νομίζω ὅμως, ὅτι δὲν θὰ πέσουμε ἔξω ὡς πρὸς τὴ χρονολόγηση, ἂν ἔχοντας ὑπόψη μᾶς τὴν ἐπίδοση τοῦ ἐμπορίου τῆς πόλης, τοποθετήσουμε τὸν πρώτο μικρὸ συνοικισμό τῶν Ἑβραίων — τὸν πρώτο μικρὸ πυρήνα τῆς τόσο μεγάλῃς ἔπειτα ἐβραϊκῆς κοινότητάς τῆς Θεσσαλονίκης — στὶς πρώτες κιόλας μετὰ τὴν κτίση τῆς δεκαετηρίδας. Ἄλλωστε οἱ Ἑβραῖοι μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου κατοικοῦσαν κιόλας στὶς μεγάλες ἐμπορικές πόλεις τῆς Μεσογείου. Ἦταν λοιπὸν δυνατόν ἡ Θεσσαλονίκη, ποὺ εἶχε ἐμπορικές σχέσεις μὲ ὅλες αὐτές τίς πόλεις, νὰ εἶναι ἀγνωστὴ στοὺς Ἑβραίους, στοὺς γεννημένους αὐτοὺς ἐμπόρους; Τούτῃ γνώριζε πολὺ καλὰ ὁ Στράβων, ὅταν ἔγραφε γι' αὐτοὺς: «...τόπον οὐκ ἔστι ραδίως εὐρεῖν τῆς οἰκουμένης ὅς οὐ παραδέκεται τοῦτο τὸ φύλον (τῶν Ἰουδαίων), μὴδ' ἐπικρατεῖται ὑπ' αὐτοῦ».

Νέα ἐγκατάσταση Ἑβραίων καὶ οἱ περιπέτειες τῆς πόλης τὸν 1 π.Χ. αἰῶνα.

Ηραγδαία ἀνάπτυξη τῆς πόλης μετὰ τὴν ὑποταγὴ τῆς στοὺς Ρωμαίους ἦταν δυνατόν νὰ μὴ προσελκύσει νέες πολυπληθέστερες ὁμάδες Ἑβραίων ἀπὸ τίς ἄλλες ἐμπορικές πόλεις τῆς Μεσογείου; Τότε θὰ συγκροτήθηκε ἡ μεγάλη καὶ τόσο γνωστὴ στὴν ἐποχὴ τοῦ Χριστοῦ ἐβραϊκὴ κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης, στὴν παραλία τῆς, κοντὰ στὸ λιμάνι, γιατί σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση, κοντὰ στὴ θάλασσα ἢ σὲ ποτάμι ἔπρεπε νὰ βρίσκονται καὶ οἱ συναγωγές τους. Καὶ πράγματι ἡ πρώτη συναγωγὴ, ὅπου κήρυξε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, πιστεύει ὁ Β. Δημητριάδης ὅτι ἦταν ἡ Ets - ha - Haim (Ez - Haim στὰ τουρκικὰ δεφετέρια), ποὺ βρισκόταν πίσω ἀπὸ τὸ παραλιακὸ τεῖχος, στὸν δρόμο Ez - Haim Havrasi (σημερινὸ Θεοδώρου Λασκάρεως). Πρὸς τὴ Θεσσαλονικὴ δὲν θὰ ἔπαψαν βέβαια νὰ προσέρχονται κατὰ καιροὺς καὶ ἄλλοι Ἑβραῖοι. Ὡστε οἰκονομικοὶ κυρίως λόγοι καὶ ὄχι πολιτικοί, ὅπως πιστεύει ὁ Dr. L.S. Emmanuël, προκάλεσαν τὴν ἀθρόα μετανάστευση τῶν Ἑβραίων πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη. Καθὼς ἔρχονταν λίγοι - λίγοι, ἦταν ἐπόμενο νὰ δεχθοῦν τίς ἰσχυρές πολιτιστικές ἐπιδράσεις. Τότε ἡ γλῶσσα τους ἦταν ἡ ἑλληνική, ποὺ τὴ χρησιμοποιοῦσαν ἀκόμη καὶ στὶς ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές.

Νέος ἀποικισμός Ἑβραίων στὴ Θεσσαλονίκη

Οἱ σουλτάνοι φροντίζοντας γιὰ τὸν ἀνασυνοικισμό τῆς Θεσσαλονίκης δείχνονται πρόθυμοι νὰ δεχθοῦν τὸ φίλεργο καὶ δραστήριο αὐτὸ στοιχεῖο. Γι' αὐτὸ τὸσον ὁ Μουράτ Β', ὅσο καὶ οἱ διάδοχοί του φάνηκαν καλοὶ ἀπέναντι ἐκείνων, ποὺ θέλησαν νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴν πόλη. Οἱ Ἑβραῖοι, ὅπως καὶ οἱ Ἕλληνες, κατοικοῦν στὸ κάτω μέρος τῆς πόλης, στὸν λεγόμενο Κάμπο, κάτω ἀπὸ τὴν Ἐγνατία. Ἡ εὐνοϊκὴ διάθεση τῶν σουλτάνων ἀπέναντί τους προσεῖλκυσε πολλοὺς Ἑβραίους τῆς Οὐγγαρίας καὶ τῆς Γερμανίας, ποὺ ἔφευγαν τότε τοὺς διωγμοὺς τῶν ἡγεμόνων τῶν χωρῶν ἐκείνων. Εἶναι οἱ λεγόμενοι Ἀσκεναζίμ (Aschkenazim' Aschkenaz = Γερμανία). Ἡ παρουσία τῶν Ἑβραίων αὐτῶν προσφύγων ἀπὸ τίς γερμανικές χώρες διαμορφώθηκε ὀριστικά μετὰ τὸ διώξιμο τῶν Ἑβραίων τῆς Βαυαρίας στὰ 1470.

Ἡ μεγαλύτερη ὅμως ὁμάδα τῶν νέων Ἑβραίων ἀποίκων, ποὺ ἔδωσε τὸ χρῶμα τῆς Ἑβραϊοῦπολης στὴ Θεσσαλονίκη, εἶναι ἐκείνη ποὺ ἐγκαταστάθηκε σ' αὐτὴ ἐπὶ Βαγιαζίτ Β' (1481 - 1512). Προερχόταν ἀπὸ τὴν Ἰσπανία καὶ ἔφευγε τοὺς διωγμοὺς τοῦ Φερδινάνδου καὶ τῆς Ἰσαβέλλας (1492). Ἀπὸ τοὺς 40.000 Ἰσπανοεβραίους μετανάστες, ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὶς κυριότερες πόλεις τῆς Τουρκίας (Κωνσταντινούπολη, Ἀνδριανούπολη καὶ Θεσσαλονίκη), οἱ περισσότεροι πιθανόν νὰ βρῆκαν ἀσυλο στὴ μακεδονικὴ πρωτεύουσα. Ἐδῶ ἐπίσης κατέφυγαν καὶ πολλοὶ Ἑβραῖοι τῆς Σικελίας (1493), τῆς Κάτω Ἰταλίας (1493), τῆς Πορτογαλίας (1497) καὶ τῆς Προβηγκίας. Εἶναι οἱ λεγόμενοι μὲ ἓνα ὄνομα Ἰσπανοεβραῖοι, οἱ **Σεφαρδίμ** (Sephardim' Sepharad = Ἰσπανία). Δύο νέες λοιπὸν ὁμάδες (cema' at) Ἑβραίων συνοικίζουν τὴ Θεσσαλονίκη, οἱ πρόσφυγες τῶν γερμανικῶν χωρῶν, τῆς Alamani καὶ τῆς Espanya.

Οἱ προερχόμενοι κυρίως ἀπὸ τὴν Ἰσπανία κρατοῦσαν σὲ ἀπόσταση τοὺς ἄλλους μετανάστες καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἰθαγενεῖς ἀδελφούς των, γιατί θεωροῦσαν τοὺς ἑαυτοὺς των περισσότερο πολιτισμένους καὶ ἐξευγενισμένους. Εἶχαν πραγματικά καλοὺς τρόπους, ἦταν κομψοὶ καὶ ἐκφράζονταν μὲ λεπτότητα καὶ καθαρότητα ὕφους. Εἶχαν σὲ ὅλο τους τὸ εἶναι κάτι ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ τῆς Ἰσπανίας καὶ ἀπὸ τίς σχέσεις τους μὲ τοὺς εὐγενεῖς καὶ τὴν αὐλὴ τῆς.

Νέες λοιπὸν ἐβραϊκές κοινότητες συστήθηκαν καὶ νέες συναγωγές ἰδρύθηκαν, ποὺ διαφύλαξαν τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα, καθὼς καὶ τοὺς τύπους τῆς λατρείας τῶν ἰδιαιτέρων τους πατριδῶν. Διαταράχθηκε ἡ παλιὰ ὁμοιογένεια τῶν Ἑβραίων τῆς ἀρχαίας καὶ βυζαντινῆς Θεσσαλονίκης, τῶν ὀλιγαριθμότερων Ρωμαιοεβραίων, τῶν Romaniotes (500 εἴχε βρεῖ ὁ Βενιαμὴν ὁ Τουδέλης κατὰ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 12ου αἰ.), ποὺ μιλοῦσαν μεταξύ τους ἑλληνικά, ποὺ εἶχαν

ονόματα ελληνικά ή εβραϊκά εξελληνισμένα και δικό τους τύπο λατρείας, τόν επονομαζόμενο Machzor Romania. Αυτοί όχι μόνο δέν μπόρεσαν να επηρεάσουν τους νεο-εγκαταστημένους, αλλά αντίθετα με την επικοινωνία και με τις επιγασίες γρήγορα αφομοιώθηκαν απ' αυτούς. Έχασαν την ελληνική γλώσσα και ακόμη τόν ξεχωριστό τύπο λατρείας τους. Έτσι από τὰ τέλη του 16ου αιώνα πιθανόν επιβάλλεται η εβραϊοισπανική ως γλώσσα των Έβραίων της Θεσσαλονίκης, όπως τή γνωρίσαμε ως τὰ τελευταία ακόμη χρόνια. Σύγχρονα όμως χάθηκε και κάθε ίχνος της εβραϊκής κοινότητας των αρχαίων και βυζαντινών χρόνων.

Οι 'Ισπανοεβραίοι είναι εκείνοι κυρίως, πού έγιναν οι φορείς της μεγάλης οικονομικής προόδου της Θεσσαλονίκης. Αντίθετα πρὸς τούς εργάτες και βιοτέχνες, τούς ἐπιχειρηματίες της βυζαντινής εβραϊκής κοινότητας, πού συνεχίζον την παράδοση κάνοντας τις μάλλινες φορεσιές των γενιτσάρων, αυτοί, ἔμποροι τολμηροί και φιλόπονοι, με τὰ μεγάλα τους ταξίδια και με τή στενή τους επαφή με τή Βενετία, τή Γένουα, τὸ Ἀμστερνταμ και όλες τις χανσεατικές πόλεις συνετέλεσαν στή γρήγορη οικονομική ανάπτυξη και ευημερία της Θεσσαλονίκης. Αυτοί ἔφεραν τήν πόλη κοντά στην Εὐρώπη. Αυτοί τή μεταμόρφωσαν και πάλι σ' ἓνα ζωρὸ κέντρο ἐμπορίου, όπως ήταν στή ρωμαϊκή και στή βυζαντινή ἐποχή. Σχετικά με τήν ἐμπορική δραστηριότητα των Έβραίων της Θεσσαλονίκης στὰ 1507 ὁ Βαίλος Contarini, ἐπιστρέφοντας στή Βενετία ἀπὸ τὸν Κωνσταντινούπολη, μέσω Θεσσαλονίκης μιλεῖ γιὰ τὸν πυκνὸ πλῆθος τῆς ἀπὸ Έβραίους (10.000 σίτια, όπως τοῦ εἶπαν), πού ἀσχολοῦνται με τήν ἐπιουργία, με τήν παραγωγή μάλλινων ὑφασμάτων, με τήν κατασκευή πυρίτιδας και με πολλές άλλες ἐργασίες. Ὡστε τήν ἐποχή ἐκείνη ἡ κατασκευή των ἐριούχων είναι ἡ μόνη ἀξιόλογη βιοτεχνία της Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία συνεχίζεται ως τις ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα. Τὸ ἐμπορικὸ αὐτὸ εβραϊκὸ περιβάλλον, νομίζω, ὑπῆρξε σοβαρὸς εἰδικὸς λόγος, πού ἐπέδρασε εὐνοϊκὰ στήν οικονομική ἀνοδο των Ἑλλήνων κατοίκων, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ἄλλα γενικότερα αἰτία της οικονομικής τους ἀναπτύξεως, πού ἀρχίζει ἀπὸ τις ἀρχές τοῦ 17ου αἰώνα και ἡ ὁποία, όπως εἶναι γνωστὸ, προλεγαί- νει και ὑποβάλλει τήν ἐθνική τους ἀφύπνιση.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα ἡ πόλη εὐμερεῖ, ἔχει πολὺ πλούσιους Έβραίους ἐμπόρους, πολλές συνοικίες και 80 συναγωγές. Ἀπὸ τις συνοικίες της μόνο ἡ Rogoz (μέσα 17ου αἰ.) βρισκόταν πάνω ἀπὸ τήν Ἑγνατία, μεταξύ των ὁδῶν Βενιζέλου και Ἀγ. Νικολάου. Ἐκτός ἀπ' αὐτὴ ἀναφέρονται άλλες 15 ως τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ.: Ez - Haim των βυζαντινών χρόνων, Baru, Pulya, (μεταξὺ 1493 - 1560), Aguda, Yeni, Havlu, Kadi, Kulhan, Findik, Salhane, Torhane, Malta (μέσα 16ου αἰ.), Aya Sofya και Kaldirgos (μεταξὺ 18ου - 19ου αἰ.). Τὸ εβραϊκὸ γενικὰ στοιχεῖο ἐπικρατεῖ και ἀριθμητικὰ: στὰ 1519, σύμφωνα με τουρκικές ἀρχεαιακές πληροφορίες, ἡ Θεσσαλονίκη εἶχε 1.375 μουσουλμανικές οικογένειες, 1.087 χριστιανικές και 3.143 εβραϊκές. Ἦταν χάσι τοῦ σουλτάνου με εἰσόδους 3.506.762 ἀκτσέδες. Ὁ πλῆθυσμός της κατὰ τὰ τέλη τοῦ αἰώνα αὐξάνεται ἐκπληκτικά, ὅσο και ἂν ὁ ἀριθμὸς των κατοίκων πού μᾶς δίνονται μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὑπερβολικοί.

Οι 'Ισπανοεβραῖοι ἀναδεικνύουν μεγάλους λογίους και ἐπιστήμονες, κυρίως γιατρούς, όπως τόν Salomon ben Habib (+ 1504) Isaak Busalo (+ 1525) (+ 1530), Salomon Abobiente (1525), Salomon Caballero (+ 1530), Slamon Abodiente (+ 1541) κ.α. Ξεχωριστὰ πρέπει νὰ μνημονευθεῖ ὁ Salomon Lebeth Halevy, πού γιὰ τή σοφία του τιμᾶται με τόν τίτλο τοῦ maestro. Ὅλοι αὐτοὶ προάγουν πνευματικά και ὀργανώνουν ὑποδειγματικά τήν εβραϊκή κοινότητα και τήν κάνουν ἀληθινὸ «κράτος ἐν κράτει» ἔχουν συναγωγές, καλὰ σχολεῖα, ραβινικά σεμινάρια, βιβλιοθήκες, ἱδρύματα κοινωνικής πρόνοιας κ.λπ. Ὁ De la Croix (1684) λέγει ὅτι ἔχουν δύο κολλέγια και 10.000 μαθητές πού σπουδάζουν ἐκεῖ ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη της ὀθωμανικῆς αὐτοκρατο-

ρίας. Ἡ ἐποχή αὐτὴ εἶναι ὁ χρυσὸς αἰώνας τοῦ ἰσπανοεβραϊκοῦ πολιτισμοῦ μέσα στή Θεσσαλονίκη. Ὅχι μόνο ἡ δημογραφική τους ὑπεροχή, ἀλλά και τὸ ὑψηλὸ πνευματικό τους ἐπίπεδο συνετέλεσαν, ὥστε οἱ Έβραῖοι μιλώντας γι' αὐτὴν τήν ελληνική πόλη νὰ τήν ὀνομάσουν «Μητέρα τοῦ Ἰσραήλ». Ἔτσι οἱ Έβραῖοι τῆς διασπορᾶς βρῆκαν ἓνα φιλόστοργο ἄστυλο στή Θεσσαλονίκη και ἐκεῖ συσσωρευμένοι, κατὰ καιροὺς, πολλαπλασίασαν τὰ μέλη της παλιᾶς βυζαντινῆς εβραϊκῆς κοινότητας, πού ἀνανεώνεται και γνωρίζει μέρες μεγάλης οικονομικῆς ευημερίας και λαμπρῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Στὶς ἀρχές μάλιστα τοῦ 16ου αἰ., συγκεκριμένα στὰ 1506, ἱδρύουν τυπογραφεῖο και ἀργότερα και ἄλλα, ἐνῶ οἱ Τούρκοι και οἱ Ἕλληνες μόλις στὸν 19ο αἰ. ἀπέκτησαν τυπογραφεῖο στήν πόλη.

Τὸ Μεσσιανικὸ κήρυγμα τοῦ Σαμπαταὶ Σεβὴ και ἡ ἀπήχησή του στή Θεσσαλονίκη

Στὰ 1655 τὴ γαλήνη και τὴ συνεκτικότητα τῆς εβραϊκῆς κοινότητας, ἀλλά και τήν ἡσυχία ὅλης γενικὰ τῆς κοινότητας της Θεσσαλονίκης ἤλθε νὰ ταραξεί τὸ μεσσιανικὸ κήρυγμα τοῦ Σαμπαταὶ Σεβὴ. Αὐτὸς γεννήθηκε και μορφώθηκε στή Σμύρνη. Αὐστηρὸς ἀσκητῆς και μυστικιστῆς φαντάστηκε και πίστεψε, ὅτι ἦταν ὁ ἀναμενόμενος ἀπὸ τούς ὁμοεθνείς τους Μεσσίας. Τὸ κήρυγμα τοῦ βρῆκε μεγάλη ἀπήχηση ὄχι μόνο στοὺς Έβραίους της Θεσσαλονίκης, ἀλλά και ἀπομακρυσμένων χωρῶν, ὅπως τῆς Γερμανίας, Γαλλίας, Πολωνίας, Αἰγύπτου και Περσίας. Ὁ ἴδιος ταξίδεψε σὲ όλες τις ἀκτὲς τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, ὅπου ὑπῆρχαν εβραϊκές παροικίες, και παντοῦ ἐγίνε δεκτὸς με παραληρήματα θρησκευτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ και μυστικοπάθους φανατισμοῦ.

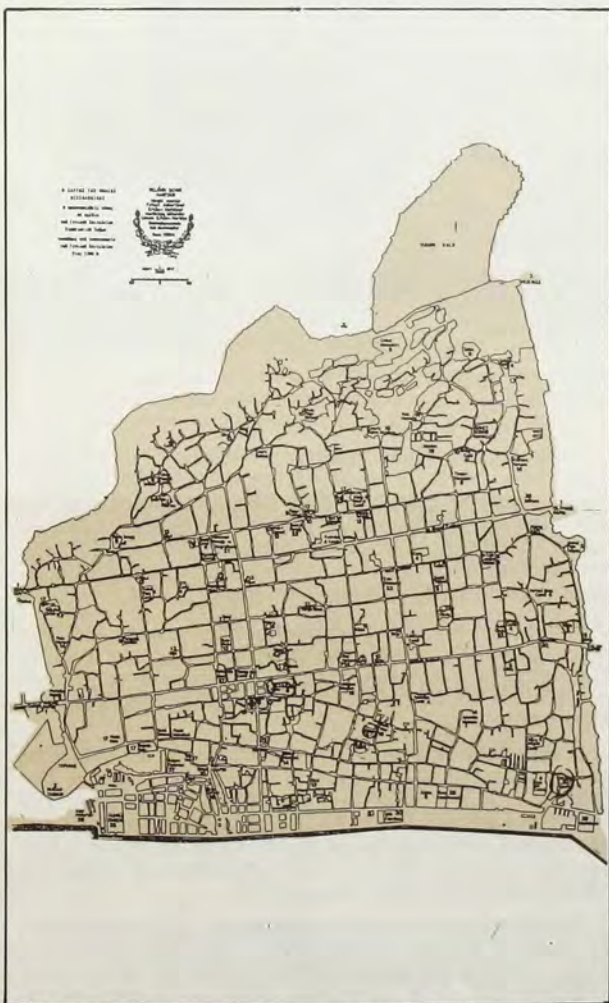
Ὁ νέος Μεσσίας, ὀνόμαζε τόν ἑαυτὸ τοῦ «βασιλέα των βασιλέων» και μιλοῦσε γιὰ τήν ἀνασύσταση τοῦ βασιλείου τοῦ Δαβὶδ και τήν ἐκθρόνιση τοῦ σουλτάνου. Οἱ τουρκικές ἀρχές, ἀνήσυχες ἀπὸ τὰ γεγονότα, τόν ἐπίασαν, τόν φυλάκισαν στήν Κωνσταντινούπολη και ἀργότερα τόν ἔφεραν ἐμπρὸς στὸν σουλτάνο στήν Ἀνδριανούπολη. Τότε ὁ ψευτομεσσίας, γιὰ νὰ μὴ θανατωθεῖ, ἀναγκάστηκε νὰ δεχθεῖ τὸν μουσουλμανισμό (1666). Τὸ παράδειγμα τοῦ τὸ ἀκολούθησαν πολλές χιλιάδες Έβραίων και ἰδίως ἑκατοντάδες πλούσιων και ἐπιφανῶν οικογενειῶν της Θεσσαλονίκης. Ἔτσι δημιουργήθηκε μιὰ ἰδιότυπη κοινότητα ἀνθρώπων, ἓνα ψηφὶ στὸ πολυχρωμὸ μωσαϊκὸ τοῦ πλῆθους τοῦ Θεσσαλονίκης, οἱ Ἰουδαίουμουσουλμάνοι, οἱ γνωστοὶ κυρίως με τὸ τουρκικὸ ὄνομα Ντονμέδες (dönme = ἀποστάτες), πού κατοικοῦσαν στήν πόλη ως τὰ 1923, ὁπότε με τήν ἀνταλλαγὴ των ἑλληνοτουρκικῶν πλῆθυσμῶν ἀκολούθησαν τούς Τούρκους ως Τούρκοι. Οἱ Ἰουδαίουμουσουλμάνοι στὰ φανερά ἀκολουθοῦσαν τούς τύπους τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας, ἐνῶ στὰ κρυφὰ ἀσκούσαν ἓνα εἶδος ἰουδαϊκοῦ μυστικισμοῦ. Αὐτοὶ ὀνόμαζαν τούς ἑαυτοὺς των maminiim (ἀληθινούς πιστούς, στὸν ἐνικό mamini), ἐνῶ οἱ ὁμοεθνείς τους Έβραῖοι τούς ἀποκαλοῦσαν minim (αἱρετικούς). Οἱ Ντονμέδες της Θεσσαλονίκης, πρὶν φύγουν, ἦταν 15 - 16 χιλιάδες και μιλοῦσαν πιά τὰ τουρκικά, γιὰτὶ εἶχαν ἐγκαταλείψει τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Καστίλλης πού μιλοῦσαν οἱ πρόγονοί τους.

Οικονομικὴ παράκμῃ των Έβραίων

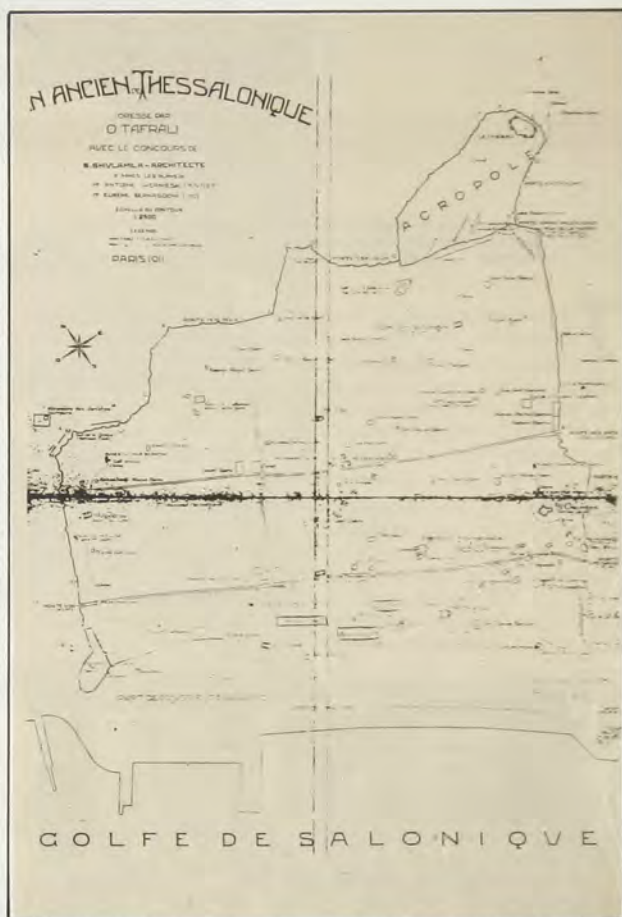
Ἀνὲν εἶναι ὅμως μόνο τὸ κήρυγμα τοῦ Σαμπαταὶ Σεβὴ, πού συγκλονίζει τήν εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης κατὰ τήν ἐποχή αὐτή, ἀλλά και ἓνα ἄλλο γεγονός, οικονομικῆς φύσης αὐτὸ, πού φέρνει σοβαρὰ στασιμότητα στὶς ἐμπορικές ἐργασίες των μελῶν της και προκαλεῖ τήν παρακμὴ τοῦ ἐμπορίου τῆς πόλης. Ὅχι μόνο τὸ ἐμπόριο της Θεσσαλονίκης, ἀλλά και γενικὰ ὁλόκληρο τὸ ἐμπόριο τῆς Ἀνατολῆς κλονίζεται πρὸς μεγάλη ζημιὰ των εβραϊκῶν, βενετικῶν και γαλλικῶν ἐμπορικῶν κύκλων, γιὰτὶ οἱ Ἀγγλοὶ και οἱ Ὁλλανδοὶ εἶχαν ἐγκαινιάσει τήν τακτική πιά συγκοινωνία με τις Ἰνδίες παραπλέοντας τις ἀφρικανικές ἀκτὲς και τὸ ἀκρωτήριο τῆς Καλῆς Ἑλπίδας και ἔ-

παιρναν τά προϊόντα της 'Ανατολής άπευθείας από τίς χώρες της παραγωγής. Δέν βρίσκονται πιά στην ανάγκη νά τά παραλαμβάνουν από τά λιμάνια της εγγύς 'Ανατολής, όπου έφταναν μέ караβάνια. 'Επομένως δέν έχουν τήν ανάγκη των έμπορων καί έφοπλιστών της, κυρίως των 'Εβραίων, Βενετών καί Γάλλων. Τά έμπορεύματα των 'Ινδιών τώρα, αντί νά καταλήγουν μέ τά караβάνια στις άκτές της 'Ανατολικής Μεσογείου, ακολουθούν τούς θαλασσίους δρόμους μέ λιμάνια τελικού προορισμού τό Λονδίνο καί τό 'Αμστερνταμ. Τό κέντρο του βάρους τού παγκόσμιου έμπορίου μετατοπίζεται πιά όριστικά στον 'Ατλαντικό, στις δυτικές άκτές της Εύρώπης, πού είναι πιό κοντά πρός τίς 'Ινδίες καί πρός τήν 'Αμερική.

Τόν αντίκτυπο της οικονομικής αύτης άναστατώσεως τόν δοκιμάζουν πρώτοι οι Βενετοί, οι κυρίαρχοι του έμπορίου της Μεσογείου, πού ταυτόχρονα δέχονται καί ένα άλλο επίσης μεγάλο πλήγμα: χάνουν τήν Κρήτη ύστερ' από ένα μακροχρόνιο καί εξαντλητικότατο πόλεμο μέ τούς Τούρκους (1645 - 1669). 'Η Βενετία βαδίζει πιά πρός τόν δρόμο της παρακμής. Οι 'Εβραίοι, πού είχαν ένα ζωηρό έμπόριο μαζί της, συμπαρασύρονται στο βάραθρο της οικονομικής κρίσης καί πτώσης.

Χάρτης της Θεσσαλονίκης του 1882 - 83. Δημοσιεύτηκε τό 1981 από τό Eyice.

Χάρτης της 'Αρχαίας Θεσσαλονίκης σχεδιασμένος από τόν Ο. Tafali.

'Από τή σύγχυση αύτή έπωφελοούνται οι "Έλληνες της Θεσσαλονίκης καί της Σμύρνης, πού βρίσκονται στην άνοδό τους καί επικοινωνούν μέ τό έξωτερικό, καί κατορθώνουν νά πάρουν από τά χέρια των 'Εβραίων τήν ύπεροχή καί τήν πρωτοβουλία της διεξαγωγής του έμπορίου μέ τίς άλλες χώρες της όθωμανικής αυτοκρατορίας. Οι "Έλληνες άκόμη μεταφέρουν έμπορεύματα από διάφορα έμπορικά κέντρα των βαλκανικών χωρών στή Θεσσαλονίκη, στο Δυρράχιο ή στή Ραγούζα καί άπ' εκεί τά διαβιβάζουν στις διάφορες χώρες της Εύρώπης.

Οι 'Εβραίοι γνωρίζουν χρόνια βαθμιαίας παρακμής καί δυστυχίας, πού διαρκεί δύο ολόκληρους αιώνες, ώστόσο μετά τό 1848 πράκτορες του μεγάλου έβραϊκού συνδέσμου Alliance Israelite τούς ξυπνούν από τόν λήθαργο, τούς μορφώνουν καί τούς μυούν στον εύρωπαϊκό πολιτισμό, πού τόν είχαν εγκαταλείψει ένα αιώνα μετά την εγκατάστασή τους στην Τουρκία. "Ας σημειωθεί όμως ότι ή παρακμή της αύτης είναι τόσο ανεπαίσθητη, ώστε άκόμη στά 1726, όταν περνά ο Ρώσος μονάχος Βασίλειος Barskij από τη Θεσσαλονίκη, βρίσκει τούς 'Εβραίους, όπως λέγει ύπερβολικά, πολύ πλούσιους, νά άπασχολούνται άκόμη μέ έμπορικές πράξεις, νά έχουν πάνω άπό 60 σχολεία, πολλούς λογίους καί μιά άκαδημία, όπου διδάσκονταν διάφορες έπιστήμες καί πρό πάντων φιλοσοφία.

'Αποσπάσματα από τό βιβλίο του "Ιστορία της Θεσσαλονίκης" (Θεσσαλονίκη 1983)

Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης

Ἀπό βιβλίο τοῦ 1882

Ἀπό τό βιβλίο τοῦ Γ.Κ. Μωραϊτοπούλου «Ἡ Θεσσαλονίκη» (Πρός χρήσιν τῶν Δημοτικῶν Σχολῶν τῆς πόλεως) — Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου «Αἱ Μοῦσαι» — 1882, ἀναδημοσιεύουμε τά παρακάτω στοιχεία:

Τά ἐν Θεσσαλονίκη, τουρκικά τεμένη μικρά καί μεγάλα εἰσὶν 59, τῶν ὁποίων οἱ λευκοὶ μιναρέδες ἐμποιοῦσι λαμπράν ἐντύπωσιν εἰς τὸν μακρόθεν θεώμενον τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ ὀλίγα μὲν ἐξ αὐτῶν ἰδρύθησαν μετὰ τὴν κατὰκτησιν, τὰ πλεῖστα ὁμῶς, ἐν οἷς τὰ σπουδαιότατα, ὡς ἡ Ἀγία Σοφία, ὁ Ἅγιος Δημήτριος (Κασσημιέ), ἡ Ἀγία Παρασκευὴ (Ἑσκή Τζουμά) κ.τλ. μετεποiehθησαν, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, ἐκ χριστιανικῶν ναῶν.

Ἑβραῖοι. Ἐκ τῶν διαφόρων ἐθνῶν τῶν οἰκούντων τὴν Θεσσαλονίκην ἐπικρατέστεροί εἰσιν οἱ Ἑβραῖοι συμποσούμενοι εἰς 50.000 περίπου. Οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑβραίων κατὰγονται ἐκ τῆς Ἰσπανίας, ἐξ ἧς ἐδιωχθησαν κατὰ τὸ ἔτος 1.500 μ.Χ. διὸ καὶ σήμερον ὀμιλοῦσι διεφθαρμένην τινὰ ἰσπανικὴν γλῶσσαν ἀναμεμιγμένην μετὰ λέξεων τουρκικῶν, ἑλληνικῶν καὶ ἑβραϊκῶν. Εἶναι φιλόπονοι καὶ ὀλιγαρ-

ξουσῖαν. Συμβούλιο ἀποτελούμενον ὑπὸ Ραββίνων καὶ προκρίτων Ἰουδαίων δικάζει ὑπὸ τὴν προεδρίαν αὐτοῦ τὰς ἀναφυομένας διαφορὰς μεταξὺ τοῦ ἔθνους τῶν. Μετὰ θρησκευτικῆς δὲ πεποιθήσεως ἀποδέχεται ὁ λαὸς τὰς ἀποφάσεις τοῦ ἀρχιρραβίνου τοῦ (χαχάμπασσης).

Τὰ μέρη ἐνθα συνέρχονται οἱ Ἑβραῖοι κατὰ τὰς ἑορτὰς διὰ νὰ προσευχηθῶσι καλοῦνται συναγωγαί. Τοιαύτας ἔχουσι μικράς καὶ μεγάλας 42. Συναγωγαὶ τινες φέρουσι πρὸς ἀνάμνησιν τῆς ἐν Ἰσπανίᾳ διαμονῆς τῶν Ἑβραίων τὰ ὀνόματα διαφόρων χωρῶν τῆς Ἰσπανικῆς Χερσονήσου π.χ. Ἀραγῶν, Καστίλια, Πορτογάλ, Καταλάν Γιασάν, Καταλάν - Χαγὰς Λισβώνα - Γιασάν, Προβένσα, Πεσκαδόρες κ.τλ.

Μαθητὲς σὲ ἑβραϊκὸ σχολεῖο

κεῖς. Μὴ ἀγαπῶντες τὸν ἐν τοῖς χωρίοις βίον μὴδὲ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς ζῶσι πάντοτε ἐν τῇ πόλει διακρινόμενοι διὰ τὸ ἐμπορικὸν αὐτῶν πνεῦμα. Εἰσὶν ἐμποροὶ, βιομήχανοι, κτηματῖαι, τραπεζίται, μεσίται, μικρέμποροι, πωληταὶ διαφόρων μικρῶν πραγμάτων καὶ τροφίμων, λεμβοῦχοι, ἀχθοφόροι κ.τλ.

Κατέχουσι δὲ τὸ πλεῖστον μέρος τῆς παραλίας καὶ τὰς περὶ τὴν ἀγοράν συνοικίας. Ὁ πληθυσμὸς ἐν ταῖς ἰουδαϊκαῖς συνοικίαις εἶναι πυκνότερος πολλῶν οἰκογενειῶν κατοικουσῶν ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ οἰκίᾳ, αἱ δὲ ὁδοὶ κατὰ τὰς συνοικίας τῶν εἰσὶ στεναὶ ἀκανόνιστοι καὶ στεροῦνται δυστυχῶς καὶ τῆς ἐλαχίστης περιποιήσεως, οὗσαι ρυπαρῶνται.

Οἱ ἱερεῖς αὐτῶν καλοῦνται ραββίνοι (χαχάμιδες) καὶ εἶναι πολυάριθμοι· ὁ δὲ ἀνώτατος θρησκευτικὸς ἀρχηγὸς αὐτῶν καλεῖται ἀρχιρραβίνος (χαχάμπασσης) καὶ ἔχει, ὡς ὁ ἡμέτερος Μητροπολίτης θρησκευτικὴν καὶ πολιτικὴν ἐ-

Ἀπόφοιτοι Ἑβραϊκῆς Σχολῆς. Τὸ ἴδιο κτίριο ἀργότερα στέγασε τὴν Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

(Ἀπὸ τό βιβλίο τοῦ Ν. Μουτσόπουλου «Θεσσαλονίκη 1900 - 1917»)

Σχολαὶ Ἑβραϊκαί. Ἐνοριακά σχολεῖα ἑβραϊκά ὑπάρχουσι περίπου 80. Ἐν αὐταῖς διδάσκονται ἀπλῆν ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν, φοιτῶσι δὲ εἰς ἅπαντα μαθηταὶ περὶ τὰς 4.000. Μέγας χαβρὰς. Τὸ σχολεῖο τοῦτο ἀριθμεῖ 1.500 μαθητὰς καὶ 30 κληρικοὺς διδασκάλους (ραββίνους). Διδάσκεται ἐν αὐτῷ ἀνάγνωσις ἐκ τῆς παλαιᾶς γραφῆς μετὰ μικρᾶς ἑρμηνείας, γραφὴ καὶ ἀριθμητική.

Εἰς τὰ σχολεῖα ταῦτα φοιτῶσι μόνο οἱ παῖδες τῶν ἀπόρων Ἑβραίων· ἀνώτερα δὲ σχολεῖα αὐτῶν εἰσὶ δύο: ἐν τῶν ἀρρένων καὶ ἐν τῶν θηλέων, ἀμφότερα ὄντα ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ ἐπιτήρησιν τῆς Παγκοσμίου Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος.

1) Σχολεῖον ἀρρένων τῆς Παγκοσμίου Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος. Εἰς τὸ σχολεῖον τοῦτο φοιτῶσι μαθηταὶ 260. Διδάσκονται δὲ αἱ ἐξῆς γλῶσσαι: Ἑβραϊκὴ, Γαλλικὴ, Ἰταλικὴ, Τουρκικὴ καὶ Ἑλληνικὴ, διάφορα ἄλλα ἐγκύκλια μαθήματα καὶ ἐμπορικά. Ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ φοιτῶσιν οἱ παῖδες τῶν εὐπόρων Ἰουδαίων πληρώνοντες καὶ δίδακτρα. Διδάσκουσι δὲ ἐν αὐτῇ καθηγηταὶ 10.

2) Σχολεῖο τῶν κορασίων τῆς Παγκοσμίου Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος. Μαθήτριά 200. Διδάσκαλοι 4. Ἐν τῷ σχολεῖῳ τούτῳ ὑπάρχει καὶ ἀρίστα κατηρτισμένον Νηπιαγωγεῖον.

Ἐκτὸς τῶν σχολείων τούτων ὑπάρχουσι καὶ πολλὰ ἄλλα ἰδιωτικά, ὡς τὸ τοῦ Φρειδερίκου Οὐφελάνδου, εἰς ὃ διδάσκεται ἰδίως ἡ Ἰταλικὴ γλῶσσα, καὶ πολλὰ ἄλλα μικρότερα.

Ἡ ἀψίδα τοῦ Γαλερίου τὸν 19ο αἰῶνα

Ἡ παρουσία τῶν Ἑβραίων στή Θεσσαλονίκη

Μάνα τοῦ Ἰσραήλ, θά ὀνομάσουν
— καί θά γνωρίσουν — οἱ Ἑβραῖοι
τὴν Θεσσαλονίκη.

Καί στοὺς αἰῶνες τῆς παραμονῆς τους ἐκεῖ
θά δουλέψουν γιὰ τὴν ζωὴ τους καί τὴν εὐτυχία
καί μεγαλουργία τῆς πόλης τους,
πού γιὰ πολλοὺς καί γιὰ πολλές γενιές ἦταν ταυτόσημη
μέ τὴν Ἱερουσαλήμ,

«πόλη λατινική στή σκέψη της, Ἰσραηλιτική
στή μόρφωσή της» (Νεχαμὰ Ριζάλ).

Στὸ δεύτερο αὐτὸ κεφάλαιο ἱστορεῖται ἡ παρουσία
τῶν Ἑβραίων στή Θεσσαλονίκη ὅπως προκύπτει
μέσα ἀπὸ κείμενα τῶν:

- ΑΔ. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ: Οἱ Ἑβραῖοι μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους τὸ 1882
- ΚΩΣΤΗ ΜΟΣΚΩΦ: Ἡ Ἰσραηλιτικὴ Κοινότητα
- ΑΠ. ΠΑΠΑΓΙΑΝΟΠΟΥΛΟΥ: Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης
- ΜΠΑΡΟΥΧ ΣΙΜΠΗ: Μία μικρὴ ἐμπορικὴ θεοκρατικὴ Δημοκρατία
- Γ.Κ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ: Οἱ Ἰσραηλίται τῆς Θεσσαλονίκης

ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΑΔ. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ

από τό βιβλίο του ή ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

«Οί Έβραϊοί θά λάβουν νέαν ζωήν υπό τήν προστασίαν τῆς ἑλληνικῆς Διοικήσεως».

Δύο χρόνια μετά από τήν εἵσοδο τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ στή Θεσσαλονίκη, ἐπεῖτα ἀπό τοὺς νικηφόρους Βαλκανικοὺς πολέμους (1912 - 1913), γράφει τὰ παρακάτω ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀδ. Ι. Ἀδαμαντίου στό δεύτερο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του «Ἡ Βυζαντινὴ Θεσσαλονίκη» (Ἀθήναι: «Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὑφελίμων βιβλίων», 1914).

«Περὶ τῶν Ἑβραίων, οἵτινες ἀποτελοῦν τόν πολυαριθμότερον καὶ πολὺ ἐργατικόν πληθυσμόν, καὶ μετ' αὐτῶν θά ἔλθουν οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ διοικήσεις μας εἰς στενάς σχέσεις, πρέπει νά εἰπω περισσότερα τινά. Ἐπληθύνθησαν οὗτοι πολὺ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ' αἰ. ὅτε ἐξεδιώχθησαν ἐκ τῆς Ἰσπανίας ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως ἐπὶ τῆς βασιλείας Φερδινάνδου τοῦ Καθολικοῦ, τὸ 1492 καὶ εὗρον καταφύγιον εἰς τὴν Τουρκίαν, εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ μάλιστα εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Ἡ γλῶσσα τὴν ὁποῖαν ὁμιλοῦσιν, εἶναι ἡ Ἰσπανικὴ, ἐννοεῖται ὅχι ἡ καθαρὰ Καστιλιάνικη, ἀλλὰ κοινὴ Ἰσπανικὴ, ἀναμεμιγμένη μὲ λέξεις ἑβραϊκὰς καὶ τουρκικὰς, γράφεται δὲ μὲ χαρακτήρας τουρκικοὺς. Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην συναντᾷς ὡραῖον τὸν ἑβραϊκόν τύπον, ἰδίως εἰς τὰς γυναῖκας· μεγάλος ὀφθαλμός, σκοτεινοί, γλυκεῖς, μορφαὶ ὡσείδεις, λεπταὶ καὶ μέχαριν ὤχραν, ἀλλὰ καὶ χαύνωσιν τινὰ χαρακτηρίζουν τὸ ὅλον ὄψος. Οἱ Ἰσπανοὶ οὗτοι Ἰουδαῖοι, οἱ Ἰσραηλίται, ὅπως ἀγαποῦν νά καλοῦν ἑαυτοὺς, φέρουν χιτῶνα ποδήρη, καφτάνι, αἱ δὲ γυναῖκες τῶν ἔχουν γραφικόν ἔνδυμα, ἀφήνουν τὸ στήθος πολὺ ἀνοικτόν καὶ φέρουν κόμμωσιν ποικιλόχρωμον καὶ πολλὰκις πολύτιμον.

Πνευματικὸς ἀρχηγός τῶν εἶναι ὁ Μέγας Ραββῖνος, τελοῦν δὲ τὰ τῆς λατρείας τῶν εἰς τριάκοντα περίπου συναγωγὰς. Ὡς πρὸς τὴν ἐκπαίδευσιν αὐτῶν ἐργάζεται ἀπὸ καιροῦ ἐπιτυχῶς ἡ «Alliance Israélite Universelle». Τὸ πλεῖστον τῶν Ἑβραίων τῆς Θεσσαλονίκης ζοῦν ἐν πενιχρότητι, ἀσχολεῖται εἰς τὸ μικροεμπόριον, ὀλίγιστοι εἶναι οἱ μεγάλοι ἔμποροι. Ἄν καὶ δέν ἔφθασαν εἰς τὴν εὐμάρειαν, τὴν ὁποῖαν ἀπέκτησαν οἱ Ἑβραῖοι τῆς Δύσεως, οἱ Ἰ-

Ἑβραῖες τῆς ἀστικῆς κοινωνίας

σπανοὶ οὗτοι Ἰσραηλίται τῆς Ἀνατολῆς προξενοῦν καλυτέραν ἐντύπωσιν ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς καὶ τοὺς Πολωνοὺς Ἑβραίους· εἶναι καθαρώτεροι ἀπὸ ἐκείνους εἰς τὴν ἐξωτερικὴν τῶν ἐμφάνισιν, ἠθικότεροι καὶ περισσότερον μορφωμένοι, νέαν δὲ ζωήν θά λάβει ἡ κοινότης αὐτῶν ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλληνικῆς διοικήσεως».

Μικρὸ βοηθητικὸ νοσοκομεῖο τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρείας Βοηθείας στή Θεσσαλονίκη τοῦ 1860

(Ἀπὸ τό βιβλίο ΕΛΛΑΔΑ 1842 — 1885)

‘Η ‘Ισραηλιτική Κοινότητα

Του κ. ΚΩΣΤΗ ΜΟΣΚΩΦ

«Μάνα του ‘Ισραήλ», «δεύτερα ‘Ιερουσαλήμ», θά ονομάσει ο Ούσκουε τή Θεσσαλονίκη στά 1527 «πόλη λατινική στή σκέψη της, ‘Ισραηλιτική στή μόρφωσή της» θά τήν δει καί ο Νεχαμά - Ριζάλ στά 1912. Καταφύγιο τών διωγμένων τών ‘Ισπανικών κτήσεων, τής ‘Ιβηρικής καί τής ‘Ιταλίας, ή πόλη δέχεται κάπου 15.000 ‘Ισραηλίτες ανάμεσα 1492 καί 1580 πού προστίθενται στήν παλιότερη βυζαντινή εβραϊκή κοινότητα τής Θεσσαλονίκης από τά 1500 ως τήν εγκατάσταση τών προσφύγων στά 1922 οί ‘Ισραηλίτες θά αποτελούν τά 30-50% τού πληθυσμού τής πόλης — θά κατοικούν όλο τό κεντρικό κάτω τμήμα της, ανάμεσα στίς ελληνικές συνοικίες ανατολικά καί τήν αγορά μέ τό λιμάνι δυτικά. Σέ ένα τέτοιο ιδιότυπο γκέττο δέν θά έχουν μόνον οί άλλοι, υποχρεωτικά ή όχι, αποκλείσει τούς ‘Ισραηλίτες — εκεί οί ίδιοι θά αποδεχτούν νά όχυρώνονται, δεμένοι σέ έναν πολιτισμό πού υπάρχει — ανεξάρτητα από φυλή. Τό άπεγνωσμένο αγκίστρωμα στήν προγονική ιδεολογία — αυτό τούς όδηγεί νά κρατήσουν μέσ’ τούς αιώνες εκείνο πού κοινωνιολόγοι καί άνθρωπολόγοι θά όνομάσουνε «βασική προσωπικότητα». ‘Ο πολιτισμός αυτός διακρίνεται από τό ότι δέν είναι ριζωμένος σέ έναν τόπο — ή καλύτερα, από τό ότι είναι κακά ριζωμένος, προσωρινά πάντα στόν τόπο αυτό — ξεφεύγει έτσι από τίς προσταγές καί τίς έντελέχειες μιάς γεωγραφίας καί μιάς γεωπολιτικής σταθερής, έλίσσεται ακόμα μέσα στά γεγονότα, τά άκολουθεί ή τά διαφεύγει, κάποτε, μέ πρόγραμμα καί συνείδηση — καταφέρνει έτσι πάντοτε μέσα στίς πιό τραγικές καταστάσεις νά επιζήσει.

Αυτή ή πόλη γεννοβολά αυτόνομα θαρρείς, τίς μυστικές εξάρσεις — ανάμεσα στούς ήσυχαστές τού 14ου αιώνα καί τούς κολλυβάδες τού 18ου καί 19ου, τούς γνήσιους όρθοδόξους ή τήν «Απολύτρωση», πιό πρόσφατα, υπάρχουν οί μυστικιστές τού Ταλμούδ. ‘Η ‘Ισραηλιτική κοινότητα προσφεύγει γρήγορα, πληγωμένη από τά δεινά τού διωγμού καί τής προσφυγιάς, μπρός στά παντού άδιέξοδα, στόν μυστικισμό βιβλίο της, πολύ περισσότερο από τήν Διαθήκη, γίνεται — ιδίως μετά τήν έλευση τών μαράνους, τών πορτογάλλων εβραίων, — ή Ζοχάρ, «τό βιβλίο τής Μετάληψης τού θνητού μέ τόν “Αχρονό», μέ τό θείο.

«Τά ‘Ισραηλιτικά σπέντια δίχως αúλές, πυκνοκτισμένα καί στενόχωρα, είναι από μέσα βαμένα γαλάζια» γιά νά θυμίζουν τόν ούρανό, «πηγή έλπίδας καί σιγουριάς» όπως τό θέλουν οί μυστικοί τής έποχής’ αντίθετα μέ τίς τουρκάλες ή τίς ρωμηές, οί ‘Ισραηλίτισσες γυναίκες έχουν περισσότερο έλεύθερο καιρό, γιά νά διαλογίζονται, - μαγειρεύουν μιά φορά μόνο τήν εβδομάδα, ένα ξεχωριστό φαί γιά κάθε μέρα - άπασχολούν έτσι περισσότερο τήν ψυχή τους μέ τήν άγωνία τής ζωής, πλησιάζουν περισσότερο, έντρυφούν, καί διαποτίζουν όλόκληρη τήν οικογενειακή ζωή, μέ τά θεία.

‘Η προσμονή τής Σωτηρίας δέν μετατίθεται ώστόσο πάντα στήν άλλη ζωή. Ούτε αυτός ο Μοσσέ ‘Αλμοσνίνο ο μεγάλος δάσκαλος τής ήθικής, μυστικός καί ούμανιστής συνάμα, ήγετική μορφή στούς πέντες σχεδόν αιώνες τής πλούσιας ζωής τής ‘Ισραηλιτικής Θεσσαλονίκης ξεφεύγει από τίς Μεσσιανικές προλήψεις’ καί αυτός θά περιμένει τόν Μεσσία όπως όλοι στά 1568 - τόν γιό αυτό τού Θεού

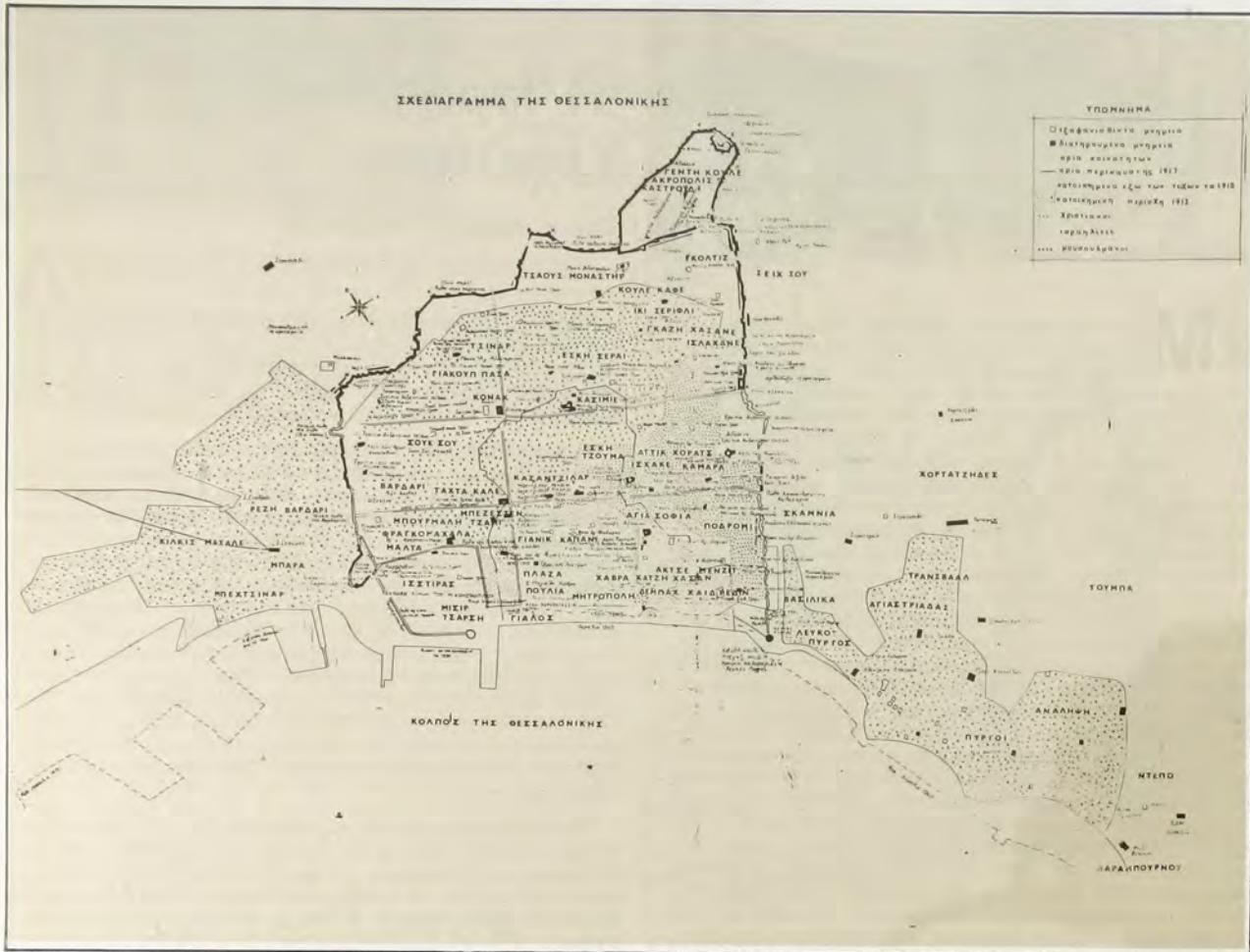
οί περισσότεροι τόν βλέπουν άλλωστε ήδη ένσαρκωμένο στό πρόσωπο τού ‘Εβραίου δούκα τής Νάξου ‘Ιωσήφ Νάζη. Τόν Μεσσία τόν άντικαθιστά κάποτε καί ή Γη τής ‘Επαγγελίας’ «πάντοτε στό λιμάνι τής πόλης υπάρχει τό πλοίο γιά τήν Παλαιστίνη» γράφει ο ‘Ιωσήφ Νεχαμά.

‘Η πόλη θά δώσει τούς σοφούς της στόν πολιτισμό τής πρώτης Βίβλου, τόν Μπενζαμίν Χαλεβή ‘Εσκενάζι, τόν Μοσσέ ‘Αλμοσνίνο, τόν ‘Αρόν ‘Αφία εγκαταστώντας από τά 1515 τό δεύτερο τυπογραφείο στά Βαλκάνια, 28 χρόνια άφού εγκατέστησε τό πρώτο τυπογραφείο καί στήν Κωνσταντινούπολη. ‘Η πνευματική άκτινοβολία τής Θεσσαλονίκης θά φθάσει έτσι σέ όλη τήν Μεσόγειο, όλη τήν Εύρώπη, όπου υπάρχουν ‘Ισραηλιτικές κοινότητες, Οικόγενεις όλόκληρες από γενιά σέ γενιά θά εξειδικευτούν σέ χωριστούς τομείς πνευματικής καί μορφωτικής δράσης. Υπάρχουν οί παιδευμένοι καί πλούσιοι Γιαχία, ποιητές, οί τυπογράφοι Σοντσίνο, Γιουντά Γκουενταλία, Γιαχβέτ, Βάτ Σεβάχ, από τίς άρχές οί δύο πρώτοι τού 16ου αιώνα, από τά μέσα του οί δύο τελευταίοι, οί νομικοί Σαλιέλ, Φαραντζή, Μοδιάνο γνωστοί σέ όλη τήν καθ’ ημάς Ανατολή στά κατοπινά χρόνια.

Τό μεγάλο πνευματικό γεγονός στή ζωή τής ‘Ισραηλιτικής κοινότητας είναι ή διδασκαλία τού Σαμπαταΐ Σεβή, «βασιλέα τών βασιλέων, νέο μεσσία» όπως θά τόν όνομάσουν γοητευμένα τά πλήθη τής έποχής. Τό κήρυγμα τού Σαμπαταΐ Σεβή παίρνει ακόμα μεγαλύτερες διαστάσεις μετά τά 1666, μέ τήν προσχώρησή του στό ‘Ισλάμ. Οί Σαβατιανοί, όπως θά αποκληθούν οί όπαδοί του, θά χωριστούν έκτοτε σέ τρείς ιδεολογικές τάσεις, τούς «μινίν», τούς «ντονμέ» καί τούς «μινίμ», έκτουρκισμένους σταδιακά ως τίς άρχές τού αιώνα μας’ στά 1912 άνέρχονται στό σύνολό τους σέ 5-8000, στό πέμπτο περίπου από τόν τουρκικό πληθυσμό τής πόλης. Μέσα τους καταφεύγει μεγάλο μέρος άπ’ ότι πνευματικότερο διαθέτει ή ‘Ισραηλιτική κοινότητα τής Θεσσαλονίκης — από τίς τάξεις τους θά γεννηθεί στόν όθωμανικό χώρο τό τεκτονικό κίνημα, από εκεί, όπως θά δούμε, καί ο έκμοντερνιστικός νεοτουρκισμός.

Τό ‘Ισραηλιτικό στοιχείο θά φέρει τόσο στήν Πόλη όσο καί στή Θεσσαλονίκη τήν τυπογραφία, αυτό θά αναπτύξει εκεί τήν ύφαντική του μαλλιού καί του μεταξιού, τήν πυροβολική τέχνη ακόμα’ μέ τήν εγκατάστασή τους στήν Αύλώνα στίς άρχές τού 16ου αιώνα θά φτιάξουν τήν ίδια τήν πόλη. Πολύγλωσσοι καί κοσμοπολίτες δέν είναι ώστόσο μέ κανέναν τρόπο άπάτριδες — τό ‘Ισραήλ μετακινείται μέσα στόν χώρο όπως άντέχει καί στόν χρόνο.

‘Η δύναμη τής ‘Ισραηλιτικής κοινότητας βασίζεται άρχικά είδαμε στό άποκτημένο από τά 1568 προνόμιο νά πληρώνει τόν κεφαλικό φόρο σέ είδος, μέ ύφασματα τής ύφαντουργίας τής σόχας, οί ιδύνοντές της προτιμούν νά κρατούν τήν προνομιακή δυνατότητα πού τούς έχει δοθεί — τμήμα τού παλιού προνομίου — νά αγοράζουν σέ τιμή χαμηλή, όρισμένη από τό δημόσιο, τό 1/4 τού μαλλιού πού έμπορευματοποιείται μέσα από τή Θεσσαλονίκη’ ή τιμή αυτή είναι 12 άσπρα έναντι 32 άσπρα τής τιμής στήν άγο-

Σχεδιάγραμμα της Θεσσαλονίκης του 1915

ρα στα τέλη του 18ου αιώνα.

Μετά τα 1650 καθώς προχωρεί η κοινωνική μέυα στην κοινότητα διαφοροποίηση, οι Έβραίοι της Θεσσαλονίκης, αρχινάν να γυρίζουνε στη Δύση. Ένα πρώτο κύμα φέρνει χιλιάδες στο Λιβόρνο πάλι, εκεί απ' όπου εκατό χρόνια πριν είχε ξεκινήσει η Ιταλόφωνη αριστοκρατία της Ισραηλιτικής κοινότητας της Θεσσαλονίκης. Η κρίση οφείλεται είδαμε στίς καινούργιες συνθήκες που έχουν δημιουργηθεί στο όθωμανικό κράτος, στην σταδιακή επιβολή, της εύρωπαϊκής επικυριαρχίας, μέσα από την ανισόμερη ανάπτυξη του εμπορίου. Η Ισραηλιτική κοινότητα δεν θα ενδώσει όμως χωρίς μάχη στην πραγματικότητα αυτή. Το Ισραηλιτικό στοιχείο της πόλης αντέδρασε ως τα 1685 στην ίδρυση ενός γαλλικού προξενείου, φοβόταν εκτός από την γενικότερη προώθηση των εύρωπαϊκών εμπορευμάτων — ειδικότερα την αύξηση της τιμής στο βαμβάκι και στο μαλλί που με μία αύξηση της ζήτησης το γαλλικό εμπόριο θα προκαλούσε — σε βάρος της δικής τους προνομιακής ύφαντικής βιοτεχνίας.

Η κατάργηση ή ο μοιρασμός των προνομίων της κοινότητας γίνεται μέσα από πιέσεις του γάλλου πρεσβευτού Villeneuve στα 1731 — ως τότε δεν έπαψαν να δημιουργούνται ζητήματα ανάμεσα στην Ισραηλιτική κοινότητα και τη Γαλλία. Η Ισραηλιτική κοινότητα αποδέχεται μόνο μετά τα 1730 το αναπόφευκτο της εύρωπαϊκής οικονομικής

κής κυριαρχίας — με την πλήρη εμπειρία της των αιώνων κοιτά μάλιστα τό πως καλύτερα να προσαρμοστεί σε αυτήν. Από τα 1720 νέοι δεσμοί αναπτύσσονται με τη Γαλλία — κύρια εμπορική δύναμη στην περιοχή — όπως είδαμε όλοι σχεδόν οι υπομεσίτες του γαλλικού εμπορίου είναι Ισραηλίτες αυτή την εποχή.

Τούς εμπορικούς δεσμούς με τη Γαλλία, ακολουθούν και δεσμοί πολιτιστικοί. Η παλαιότερη Ισραηλιτική αριστοκρατία κυρίως «λιβοννέζοι», μιλούσε σαν κύρια γλώσσα της τα Ιταλικά — ή νεώτερη, που δημιουργείται είτε μέσα στον 18ον αιώνα είτε μετά τις κρίσεις του 1790-1800 μιλά Ισπανοεβραϊκά και γαλλικά. Γρήγορα, κάτω από την επιρροή της γαλλικής κουλτούρας, λαϊκίστικης και ριζοσπαστικής — ιδίως στα χρόνια αυτά — τα ήγετικά στελέχη της κοινότητας επιρρεάζονται από τον φιλελευθερισμό.

Στην διείσδυση της προωθημένης εύρωπαϊκής σκέψης στα πλαίσια μέσα της Ισραηλιτικής κοινότητας πρωταρχικό ρόλο έπαιξαν τα σχολεία της 'Αλλιάνας 'Ισραηλίτ Ούνιβερσέλ που ιδρύονται στα 1873 — επιτροπή της 'Αλλιάνας είχε ιδρυθεί στην πόλη ήδη από τα 1864. Από τα 1880 η κοινοτική επιτροπή εκλέγεται έτσι με καθολική ψηφοφορία. Την 'Ισραηλιτική κοινότητα Θεσσαλονίκης απαρτίζουν την εποχή αυτή 15.000 οικογένειες, από τις οποίες

‘Η Ίσραηλιτική Κοινότητα

μόνο 1.000 συνεισφέρουν και ψηφίζουν. ‘Η διοίκηση της κοινότητας είναι μία σημαντική δύναμη· ο κοινοτικός προϋπολογισμός του Δήμου ολοκλήρου· οι φτωχογειονίες του Βαρδάρη και της Καλαμαριάς κτίζονται λίγο αργότερα από την κοινότητα που τις διαχειρίζεται. Στην κοινότητα ανήκει και πλήθος άλλων ιδρυμάτων, διδασκαλείο, 4 γυμνάσια με 2.000 μαθητές, 15 δημοτικά σχολεία με 8.000 μαθητές, 1 κολλέγιο ανωτέρων σπουδών· εδώ φοιτούν τα μεσαία ισραηλιτικά στρώματα — ενώ στα «ευρωπαϊκά σχολεία» φοιτά συχνά αποκλειστικά η ισραηλιτική αριστοκρατία· ακόμα, δέκα λέσχες, 30 συναγωγές, η εφημερίδα ο «‘Ανεξάρτητος», όργανο της κοινότητας, στα γαλλικά. Από μέλη της εκδίδεται στα 1912 ο «Φιλελεύθερος», η «‘Ελ Λιμπεράλ» και τό «Μέλλον», η «‘Ελ ‘Αβενίρ» ή τελευταία σιωνιστική· επίσης η σοσιαλιστική «‘Αβάντι» — «‘Εμπρός»· όλες αυτές στα ισπανοεβραϊκά.

Μόνο μετά τα 1890 η υπόθεση Ντρέϋφους σπάει την πολιτιστική μονοκρατορία της Γαλλίας. Τώρα νέες επιρροές εμφανίζονται· τό αντιρωσικό πνεύμα που επικρατεί ένεκα της αντίσημιτικής πολιτικής της τσαρικής κυβέρνησης ευνοεί την εξάπλωση μέσα στο ισραηλιτικό στοιχείο της γερμανοφιλίας· ο τεκτονισμός και ο θετικισμός του Κόντ, ύποβαθο της νεωτερικής σκέψης στην ‘Αστική Εύρώπη

της εποχής, γίνεται εδώ φιλοσοφικός συρμός· σέ αυτόν πρόσκειται ή μορφωμένη μερίδα της κοινότητας στο σύνολό της. ‘Η μεγάλη μάζα της κοινότητας μένει όμως πάντα πιστή στις εβραϊκές παραδόσεις αλλά σάν στοιχείο χαρακτηριστικό της κληρονομίας της, και όχι σάν αποκλειστικό σύστημα σκέψης. ‘Η σιωνιστική κίνηση στη Θεσ/νίκη επεκτείνεται — και πάλιν όμως συναντά την αντίδραση των σοσιαλιστικών οργανώσεων όσο και της ‘Αλλιάνς· τόν ίδιο καιρό παρατηρούνται ομαδικές μεταναστεύσεις τόσο των ‘Ισραηλιτών προς την Μασσαλία όσο και Ντομ-μέδων στο ‘Ικόνιο και στην Προύσσα. Τό κύριο ιδεολογικό ρεύμα που επικρατεί μέσα στους κόλπους της ισραηλιτικής κοινότητας είναι όμως από τα 1908 ήδη ο ούμανιστικός σοσιαλισμός· αυτός κατακτά τα εργατικά στρώματα, αυτός εκτοπίζει και τόν φιλελευθερισμό από την διανόηση. ‘Η γένεσή του και τα πρώτα βήματά του θά είναι, όπως θά δούμε, και ή ίδια ή ιστορία της ισραηλιτικής κοινότητας στα χρόνια που ακολουθούν — ως την απελευθέρωση αλλά και μετά.

(Τό παραπάνω κείμενο είναι από τό βιβλίο «Θεσσαλονίκη - Τομή της μεταπρατικής πόλης», τόμος α', Β' έκδοση αναθεωρημένη. (Αθήνα: Στοχαστής, 1978, σ. 136 κ.ε.).

Λούστροι στην Καμάρα

(Από τό βιβλίο «Θεσσαλονίκη 1900 - 1917 του Ε. Μουτσόπουλου)

«Εκεί ἐγείρεται άπαισιόμορφος ό Λευκός Πύργος (Μπεάς Κουλέ), άρχαίος, λίθινος καί μέγας παράλιος Πύργος...»

Ἄπ. Παπαγιαννόπουλος

Οἱ Ἑβραῖοι στή Θεσσαλονίκη

Απ' τήν ἑλληνιστική, ἀκόμα, περίοδο διαπιστώνεται μιά μικρή παρουσία ἀνήσυχων καί τολμηρῶν Ἑβραίων ἐμπόρων στή Θεσσαλονίκη. Τόν 1ο π.Χ. αἰώ-
να, μάλιστα, ἐπὶ Ρωμαϊοκρατίας, πολυάριθμοι Ἑβραῖοι κατοικοῦν σ' ὅλα σχεδόν τὰ μεγάλα λιμάνια τῆς Μεσογείου, ὅπου δημιουργοῦν ἀκμάζουσες οἰκονομικά κοινότητες.

Ἡ Θεσσαλονίκη, ὅπως καί ὁλόκληρη ἡ Ἑλλάδα, δέχτηκε εὐνοϊκά ἀπ' τήν ἀρχή τήν ἐγκατάσταση καί δραστηριότητα τῶν Ἑβραίων στήν πόλη. Ἀντίδραση ἐναντίον τῶν Ἑβραίων δημιουργήθηκε ἀπ' τοὺς Ἕλληνες τῆς πόλης μόνο ὅταν, στά χρόνια τῶν Ρωμαίων, οἱ Ἑβραῖοι κινήθηκαν μέ στόχο νά πάρουν τό ἐμπόριο ἀποκλειστικά στά χέρια τους καί νά γίνουν κυρίαρχοι τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς πόλης. Τότε, παρά τήν ἀντίδραση τῶν Θεσσαλονικέων, οἱ Ρωμαῖοι εὐνόησαν τοὺς Ἑβραίους ἐμπόρους τῆς πόλης καί τοὺς κατοχύρωσαν μέ πολλά εἰδικά διατάγματα, μιά καί ἡ δραστηριότητά τους καί ἀποδοτικότητα ἦταν γιά τή Ρώμη καί χρήσιμη σάν ἀντίβαρο τῆς ἀντίδρασης τῶν Ἑλλήνων κατά τῶν κατακτητῶν τους¹.

Ἄπ' τίς «Πράξεις τῶν Ἀποστόλων» καί ἀπό ἄλλες ἱστορικές πηγές, πληροφοροῦμαστε ὅτι τό πρῶτο μισό τοῦ 1ου μ.Χ. αἰώνα ὑπάρχει στή Θεσσαλονίκη ἀκμάζουσα ἑβραϊκή κοινότητα μέ δική της «συναγωγή», ὅπου δίδαξε καί ὁ Ἀπόστολος Παῦλος κατά τόν ἐρχομό του στήν πόλη

τό 50 μ.Χ. Ἕνας, μάλιστα, ἀπ' τοὺς λόγους πού ἔκαναν τόν Παῦλο νά ἐπιλέξει τή Θεσσαλονίκη σάν πρῶτο σταθμό τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστιανισμοῦ στήν Εὐρώπη ἦταν ἡ ὑπαρξη στήν πόλη ἑβραϊκῆς κοινότητας καί «συναγωγῆς».

Οἱ πρῶτοι Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης, κατά τή ρωμαϊκή περίοδο, διακρίνονταν μεταξύ τῶν κατοίκων τῆς πόλης γιά τόν ἐντυπωσιακό σεβασμό τους πρὸς τίς θρησκευτικές τους δοξασίες καί, ἀκόμα, γιά τή γαλήνια ἀτμόσφαιρα μέσα στήν ὁποία τελοῦσαν τίς μεγάλες τους γιορτές. Οἱ Ἑβραῖοι, πιστοί στή θρησκευτική τους παράδοση, δέ συμμετεῖχαν στίς εἰδωλολατρικές ἐκδηλώσεις τῶν «ἐθνικῶν» καί δέν ἔπαιρναν μέρος στίς «θυσίες» καί ἄλλες τελετουργίες τῶν Ρωμαίων καί τῶν Ἑλλήνων. Μέ ἔντονη τῆ διάθεση «διαλογισμοῦ» ἔμεναν μακριά ἀπ' τὰ ἐπίγεια ἀναζητήματα καί προσμένοντας τή «σωτηρία», ἔστω κι ἂν οἱ περιστάσεις τοὺς ὡδήγησαν μακριά ἀπ' τή «Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας», τήν πατρίδα τους.

Τήν ἑβραϊκή κοινότητα τήν συναντᾶμε νά ὑπάρχει, περισσότερο ὀλιγάριθμη ἀλλά τό ἴδιο εὐήμερουσα, καί στά χρόνια τῆς βυζαντινῆς Θεσσαλονίκης. Σέ ἱστορικό κείμενο τοῦ 7ου αἰώνα ἀναφέρεται ἓνα μέρος τῆς πόλης μέ τό ὄνομα «βρόγθοι» (πού δέν προσδιορίστηκε ἡ θέση του στήν πόλη), ὅπου ὑπῆρχε συνοικία Ἑβραίων («παῖδες Ἑ-

βραίων άφθοροι κατά τό λεγόμενον τών βρόχθων μέρος έθεάσαντο»). Τό 12ο αιώνα επισκέπτεται τή Θεσσαλονίκη ό περίφημος περιηγητής και ραββίνος Έβραίος Βενιαμίν τής Τουλέδας. Ό Βενιαμίν, αναλαμβάνοντας, φαίνεται, μιά τεράστια σέ έκταση άποστολή καταγραφής τών έβραϊκών κοινοτήτων πού ήσαν κατασπαρμένες σ' όλο τόν κόσμο, θεώρησε σκόπιμο νά περάσει και από τή Θεσσαλονίκη, όπου μέτρησε 500 Έβραίους. Η Θεσσαλονίκη ήταν τότε ή δεύτερη (μετά τή Θήβα) πόλη του βυζαντινού έλλαδικού τμήματος πού είχε ένα σημαντικό αριθμό Έβραίων κατοίκων. Η προτίμηση τής Θεσσαλονίκης από τούς Έβραίους είναι φανερή. Η πόλη αποτελούσε από τό δεύτερο σέ πληθυσμό μεγάλο άστικό κέντρο τής βυζαντινής αυτοκρατορίας, σημαντικό συγκοινωνιακό κέντρο και λιμάνι τής Βαλκανικής και τής Κεντρικής Εύρώπης, καθώς και κυρίαρχο κέντρο διαμετακομιστικού έμπορίου στό χώρο τής Μεσογείου.

Τόν 15ο αιώνα τό έβραϊκό στοιχείο τής διασποράς δέχεται ένα μεγάλο πλήγμα στη Δυτική Εύρώπη από θρησκευτικούς φανατισμούς και προκαταλήψεις. Έπίκεντρο τών διωγμών ή Ισπανία του Φερδινάνδου και τής Ισαβέλλας.

Τό Ισραηλιτικό νεκροταφείο στη Θεσσαλονίκη

Έκδιώχθηκαν τότε σάν άνεπιθύμητοι, μόνο απ' τήν Ισπανία, 120.000 περίπου Έβραίοι, πού διασκορπίστηκαν σέ διάφορες πόλεις και έπαρχίες τής όθωμανικής αυτοκρατορίας. Απ' αυτούς 15.000 περίπου, προερχόμενοι απ' τίς χώρες τής Εύρώπης, ήρθαν και εγκαταστάθηκαν σταδιακά στην πόλη τής Θεσσαλονίκης. Πολλοί ήρθαν απ' τήν Ούγγαρία και Γερμανία, ιδιαίτερα από τή Βαυαρία (1470). Είναι οι λεγόμενοι «Άσκεναζίμ» (Aschkenazim, από τό Aschkenaz = Γερμανία). Οι πίο πολλοί, όμως, ήρθαν από τήν Ισπανία, απ' όπου διώχθηκαν τό 1492, όταν σουλτάνος στην όθωμανική αυτοκρατορία ήταν ό Βαγιαζήτ Β' (1481-1512). Επίσης ήρθαν στη Θεσσαλονίκη Έβραίοι απ' τή Σικελία και Κάτω Ιταλία (1493), Πορτογαλία και Προβηγκία (1497). Αυτοί είναι οι λεγόμενοι «Ισπανοεβραίοι», οι «Σεφαράδιμ» (Sepharadim, απ' τό Sepharad = Ισπανία).

Οι Έβραίοι αυτοί, πού ήρθαν στη Θεσσαλονίκη στό τέλη του 15ου αιώνα δημιούργησαν στην πόλη νέες έκτεταμένες συνοικίες, χάρη στην ύποστήριξη και τά προνόμια πού έγκαιρα τούς παραχώρησαν οι Τούρκοι.

Οι Έβραίοι δέ θεωρούνταν απ' τούς Τούρκους κατακτητές «ραγιάδες», δηλαδή υπόδουλοι, όπως οι Έλληνες και οι άλλοι σκλαβωμένοι λαοί τών Βαλκανίων. Ήταν «μουσαφίρδες», δηλαδή φιλοξενούμενοι, μ' όλα τά σχετικά έπακόλουθα². Έτσι γρήγορα αναπτύχθηκαν και οικονομικά και κοινωνικά, προπαντός στον τομέα του έμπορίου και

τής μεταποίησης (ύφαντά και μεταξωτά) μεταφέροντας στο βάρβαρο καθεστώς του σουλτάνου τή γνώση και τήν πείρα τών προηγμένων χωρών τής Δύσης απ' τίς όποιες προήλθαν.

Νέες συνοικίες Έβραίων θά δημιουργηθούν τότε στη Θεσσαλονίκη ανάμεσα στις έλληνικές. Μάλιστα από κάποια συνείδηση ύπεροχής, οι νέοι αυτοί κάτοικοι τής πόλης δέ θά συνδεθούν παρά μόνο χλιαρά με τούς όμοθρησκους Έβραίους τής παλιάς έβραϊκής κοινότητας τής Θεσσαλονίκης.

Μέ κύρια γλώσσα άρχικά τήν ιταλική, πού επέβαλλε στην κοινότητα ή έβραϊκή άριστοκρατία τών Έβραίων του Λιβόρνο (Τοσκάνης), οι διωγμένοι απ' τή Δύση Έβραίοι θά βελτιώσουν τίς συνθήκες διαβίωσης στην όθωμανική αυτοκρατορία και γρήγορα θά γίνουν οι κύριοι οικονομικοί παράγοντες τής Θεσσαλονίκης. Η οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη του έβραϊκού στοιχείου τής Θεσσαλονίκης θά συμβάλει ουσιαστικά και στη γενικότερη ανάπτυξη και προβολή τής πόλης σέ πανευρωπαϊκό μάλιστα επίπεδο.

Οι έβραϊκές συνοικίες του έμπορικού τομέα και τής περιοχής «Ιπποδρομίου», πού άρχικά έμφανίζαν εικόνα φτώχειας και στερήσεων, θ' αρχίσουν νά βελτιώνονται σταδιακά, καθώς ραγδαία βελτιώνεται και τό βιοτικό επίπεδο τών κατοίκων τους. Έτσι ή έβραϊκή κοινότητα, ιδιαίτερα τόν αιώνα πού ακολούθησε (16ος αιώνας), θά γίνει ό φορέας τής οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης τής πόλης, γεγονός πού έδωσε στη Θεσσαλονίκη τή δυνατότητα νά έμφανιστεί και πάλι ακμάζουσα άκόμα και σ' αυτή τήν πρώτη χρονική περίοδο τής δουλείας στους Τούρκους δυνάστες.

Η Θεσσαλονίκη, με τήν εύημερούσα έβραϊκή κοινότητα, θά ονομαστεί «Μάνα του Ισραήλ» και άκόμα «δεύτερη Ιερουσαλήμ». Θά γίνει ή «Σελενίκ» (Selenik) τών Έβραίων, όπως συνήθιζαν νά τήν ονομάζουν άκολουθώντας τούς Τούρκους, πού τήν ήθελαν νά λέγεται όχι «Θεσσαλονίκη» αλλά «Σελανίκ» (Selanik) απ' τό όνομα του Ρωμαίου πρίγκιπα Σελανίκ, όπως αναφέρει στο «Όδοιπορικό» του ό Τούρκος περιηγητής Έλβιά Τσελεπή (17ος αιώνας)³.

1. Ό Έβραίος Ιστορικός του του μ.Χ. αιώνα Ίώσηπος, στο βιβλίο του «Ιουδαϊκή άρχαιολογία» όπου πραγματεύεται τήν Ιστορία του έβραϊκού λαού ως τό 66 μ.Χ. μάς έχει άφήσει πολλά στοιχεία για σειρά διαταγμάτων πού εξέδωσαν οι Ρωμαίοι για τήν προστασία τών Έβραίων στα όρια τής επικράτειάς τους.

2. Οι Έβραίοι, από τήν άρχή τής εγκατάστασής τους στη Θεσσαλονίκη, άσολήθηκαν συστηματικά με τήν ύφαντική του μαλλιού και του μεταξίου. Τό 1568 κατόρθωσαν νά έχουν αυτόν τόν κλάδο άποκλειστικά στό χέρι τους με τό προνόμιο τής δυνατότητας νά πληρώνουν τόν «κεφαλικό φόρο» (κοινώς «χαράτσι»), σέ είδος. Άκόμα κατόρθωσαν νά αγοράζουν απ' τήν τουρκική διοίκηση τό μαλλί στο 1/4 τής τιμής του ελεύθερου έμπορίου, γεγονός πού τούς έδωσε πρόσθετες προϋποθέσεις, ώστε σύντομα νά επικρατήσουν στην αγορά.

Όταν, τό 1685, εγκαταστάθηκε γαλλικό προξενείο στη Θεσσαλονίκη με στόχο τήν κατάκτηση τής σημαντικής αγοράς τής πόλης απ' τό γαλλικό έμπόριο, οι Έβραίοι άντέδρασαν έντονα. Άργότερα, μετά τό 1730, οι Έβραίοι συνεργάστηκαν συστηματικά με γαλλικούς έμπορικούς οίκους, γεγονός πού έκανε δυνατό νά γίνει γνωστή στη Θεσσαλονίκη ή γαλλική κουλτούρα σάν συνέπεια του στενού δεσμού τής πόλης με τά γαλλικά έμπορικά συμφέροντα και τών συχνών επαφών πού άκολούθησαν.

3. Πολλά όνόματα πήρε κατά καιρούς ή πόλη τής Θεσσαλονίκης. Στην αρχαιότητα ονομάστηκε «Θεσσαλονικεία», «Θεσσαλονίκη», «Θεσσαλονικέων πόλις», «Σαλονικέων πόλις».

Άργότερα, στο «χρονικό του Μορέως», αναφέρεται σάν «Σαλονικιον», ενώ σέ λατινικό έγγραφο του 1185 γράφεται «Salonica».

Οι Βούλγαροι τήν ονόμαζαν «Saloun» ή «Seloun» και οι Κουτσόβλαχοι «Saruna» ή «Saryna».

Οι Τούρκοι έδωσαν στην πόλη πολλά όνόματα, μεταξύ τών όποίων: «Selanik», «Seranik», «Salnek», «Salonik» κ.ά. Στα νεότερα χρόνια ονομάστηκε απ' τούς Ιταλούς «Salonica», απ' τούς Γάλλους «Salonique» κι απ' τούς Άγγλους «Salonica».

Σήμερα επίσημη ξενική ονομασία τής πόλης είναι: «Thessalonique» και «Thessaloniki».

(Τό κείμενο είναι από τήν «Ιστορία τής Θεσσαλονίκης» (Θ/νική: Ίω. Ρέκου και Σία Ο.Ε., 1982, σ. 135 κ.ε.).

Έβραιοι έμποροι της Θεσσαλονίκης

ΜΠΑΡΟΥΧ ΣΙΜΠΗ

Μιά μικρή θεοκρατική έμπορική Δημοκρατία

στά πλαίσια της 'Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Κανέναν από τους ασχολούμενους με την Ιστορία των 'Ισραηλιτών της Θεσσαλονίκης, δέν έμελέτησε με λεπτομέρειες την όργάνωση του έμπορίου της πόλεως κατά τους τελευταίους τέσσερις αιώνες, από της άπόψεως του ρόλου πού διεδραμάτισαν οι Θεσσαλονικείς 'Ισραηλίτες στή διεξαγωγή του τότε διεθνούς έμπορίου.

Η μελέτη των τόμων «Σεελόθ Ούτεσουβότ»⁽¹⁾ των ραββίνων της πόλης, τυπωθέντων κυρίως στά τυπογραφεία της Θεσσαλονίκης, καί μερικά στήν Κωνσταντινούπολη, Βενετία καί άλλου, άνερχομένων σέ μερικές εκατοντάδες, μάς επιτρέπει νά άναπαραστήσωμεν την εικόνα της έμπορικής Θεσσαλονίκης κατά τους τελευταίους αιώνες. Ο ιστοριογράφος της Θεσσαλονίκης 'Ιωσήφ Νεχαμά⁽²⁾ έχει μελετήσει αυτούς τους τόμους καί όφείλομεν στήν ευγένειάν του πολλά από τά στοιχεία της παρούσης μελέτης. Τά στοιχεία αυτά είναι άκόμα άσυναρμολόγητα καί άνέκδοτα.

Είναι γνωστό πώς με την άφιξη μεγάλων ρευμάτων καταδιωγμένων από τή Δύση Έβραίων, στό τέλος του 13ου αιώνα καί στίς άρχές του 16ου, αλλοιώθηκε έντελώς ή σώνυθηση του πληθυσμού της πόλης.

Σχετικά, ό Α. Λέτσας, στό έργο του **Ποία έλατήρια ώθησαν τόν Κάσανδρο νά ιδρύσει την «Θεσσαλονίκη»**, γράφει τά έξής:

«Περί τά τέλη του 15ου αιώνα, νέος πληθυσμός έρχεται νά πληρώσει «τά κενά δημιουργηθέντα από την έξολόθρευση του Έλληνικού στοιχείου από τους Τούρκους, εξακολουθήσας νά καταφθάνει καί μέχρι τέλους του 19ου αιώνα. Είναι οι Έβραιοι, οίτινες έξώρμησαν από την 'Ισπανίαν, Πορτογαλίαν, Προβιγγίαν, Σικελίαν καί 'Απουλίαν καί ήλλοίωσαν έκ βάθρων την μορφήν καί την σύνθεσιν της Θεσσαλονίκης. Μέ την φυλετικήν των ύπόστασιν καί την 'Ισπανικήν γλώσσαν, έδωκαν είς την νέαν πατρίδα των τόν χαρακτήρα πόλεως 'Ισραηλιτικής καί 'Ισπανικής, έντός της Έλληνικής Χερσονήσου».

Οί συνεχείς πόλεμοι καί ή όριστική άλωση της Πόλης από τόν Μουράτ Β' στίς 29 Μαρτίου 1430, είχαν προκαλέσει μεγάλη μείωση του πληθυσμού, κι όταν ό Φερδινάνδος καί ή 'Ισαβέλλα ή Καθολική, έδιωξαν τους Έβραίους από την 'Ισπανία, τό 1492, ό Σουλτάνος Βαγιαζήτ Β' τούς πρόσφερε άσυλο στήν Αυτοκρατορία του, είπών καί την περίφημη φράση: «Λένε, πώς ό Φερδινάνδος είναι ένας σοφός βασιλιάς. Όμως φτωχαίνει τά έδάφη του γιά νά πλουτίσει τό δικά μου».⁽³⁾

Μ' αυτόν τόν τρόπον, από του 1492 καί δώθε προσετέθησαν στόν παλιό έβραϊκό πληθυσμό της πόλης, όπως τό θυμίζει ό κ. Λέτσας, χιλιάδες Έβραίοι από την 'Ισπανία, Πορτογαλία, 'Ιταλία, Προβιγγία κτλ.

Στά άρχεία της Βενετικής Δημοκρατίας, ύπάρχει τό ήμερολόγιον του Μαρίν Σανούτο, Βενετού ταξειδιώτη πού άναφέρει πώς ύπήρχαν στήν Θεσσαλονίκη τό 1584, δέκα χιλιάδες έβραϊκά σπίτια. «Ο ιερέας Θολοίτης από την Θεσ/νίκη, άνέφερε στόν Γερμανό Ιστορικό Κρούσιο (Κράους) τόν ίδιον χρόνο, ότι ύπήρχαν 84.000 Έβραίοι στήν πόλη. Ο 'Αλεσάνδρο Μπιζάνι, Βενετός κι' αυτός, ύπολογίζει, τό 1783, τούς Έβραίους κατοίκους σέ 23.000 έναντι 20.000 Έλλήνων, καί ούτω καθεξής».⁽⁴⁾

Έν πάσει περιπτώσει, είναι γνωστόν πώς ύπήρχε στήν Θεσσαλονίκη μία Έβραϊκή Κοινότητα, χρονολογημένη από

των πρό του 'Αποστόλου Παύλου χρόνων (μέσα Α' αι.) ένισχυθείσα πολύ με την άφιξη καταδιωγμένων από την Δύση καί την Κεντρική Εύρώπη.

Από την Δύση, οι Έβραίοι έφεραν μαζί τους, έκτός από τίς βιβλιοθήκες τους, καί τά άργαλεία τους καί πολύ γρήγορα, δημιούργησαν όλόκληρο δίκτυο 'Ιδρυμάτων μορφωτικών καί εύαγών ως καί μίαν άξιόλογη έριοβιομηχανία, γενόμενοι καί προμηθευτές του 'Οθωμανικού στρατού σέ τόσα γιά τίς στρατιωτικές στολές.

Η θέση της Θεσσαλονίκης, σάν σταυροδρόμι των οδών Ξηράς, καί θαλάσσης πού οδηγούσαν από την Άνατολή προς τή Δύση κατέστησε την πόλη, γιά πολύν καιρό: «άποθήκη» Έβραίων πού έρχονταν από τίς χώρες της Δύσεως, γιά νά σκορπίζονται κατόπιν στίς διάφορες έπαρχίες της 'Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Μ' αυτόν τόν τρόπο, δημιουργήθηκαν πολλές έβραϊκές Κοινότητες σ' αυτές τίς έπαρχίες, μέ κέντρο πνευματικής, θρησκευτικής καί έμπορικής άκτινοβολίας την 'Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης.

Πρώτη δημιουργηθείσα από τή Θεσσαλονίκη, Κοινότητα, ήταν εκείνη της Νήσου Ρόδου, τό 1521, κατά επιτακτικόν αίτημα του Σουλτάνου Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς, πού χορήγησε, στους νεοφερμένους, διάφορα προνόμια, καί ιδιαίτερα τούς άπήλλαξε από κάθε φορολογία. Οί εγκατασταθέντες έτσι στή Ρόδο, Έβραίοι εισήγαγαν στό νησί την βιομηχανία ύφασμάτων καί την 'Ισπανική γλώσσα.

Στίς άρχές του 17ου αιώνα (1620) εγκατεστάθηκαν Θεσσαλονικείς Έβραίοι στή Σμύρνη δημιουργούντες την εκεί Κοινότητα, γιάτι, μέ τό συνεχές κλείσιμο των Στενών των Δαρδανελίων από τό βενετικό στόλο, μέρος του έμπορίου της Κωνσταντινουπόλεως μεταφέρθηκε σ' αυτό τό λιμάνι.

Παράλληλα άλλοι Θεσσαλονικείς Έβραίοι, δημιούργησαν παροικίες (κοινότητες) σ' όλόκληρη την Άνατολική Μακεδονία, στή Δυτική Θράκη στήν παλιά Βουλγαρία, στήν παλιά Σερβία, καί μέχρι της Βοσνίας καί 'Ερζεγοβίνας. Έτσι δημιουργήθηκαν οι κοινότητες Σερρών, Δράμας, Καβάλας, Κομοτηνής, Ξάνθης, Σόφιας, Ρουσσούκ, Βάρνας, Σεραγέβο, Σκόπια, Νίς, κ.λπ. Στήν Κομοτηνή οι Τούρκοι εγκατέστησαν μάλιστα τούς Έβραίους, έντός της περιοχής του φρουρίου.

Έβραίοι της Θεσσαλονίκης δημιούργησαν καί την κοινότητα Λαρίσης, από τόν 16ου αιώνα, καί, λίγο άργότερα, την κοινότητα Τρικάλων.

Τό έκτεταμένο αυτό δίκτυο 'Ισραηλιτικών κοινοτήτων, δημιουργηθέν από τίς άνάγκες της διεξαγωγής έμπορίου σέ έπαρχίες μη εκμεταλλευόμενες έπάρκως από αυτή την άποψη, επέτρεπε στήν Θεσσαλονίκη, νά συγκεντρώνει μέγα μέρος της παραγωγής των Βαλκανίων καί της Δαλματίας καί νά έρχεται σέ άμεσες έμπορικές σχέσεις μέ τά μεγάλα έμπορικά κέντρα της εποχής, όπως ήταν ή Άλεξάνδρεια, ή Ραγούσα, ή Άνκόνα, καί, ιδίως, ή Βενετία.

Ο έβραϊκός έμπορικός κόσμος της Θεσσαλονίκης διώριζεν από έναν άντιπρόσωπον σέ κάθε μεγάλο έμπορικό κέντρο της Δύσης. Αυτός ό άντιπρόσωπος λεγόταν «πρόξενος» (κόνσολο) καί έπιμελείτο γιά τά συμφέροντα των έντολών του.

Τά προϊόντα του Θεσσαλικού κάμπου διοχετεύονταν

Μιά μικρή θεοκρατική εμπορική Δημοκρατία

μέσω Λαρίσης και Τρικάλων, στο λιμάνι της Χαλκίδος (Νεγροπόντε) και από εκεί στη Σμύρνη και στην Άλεξανδρεία. Για την διευκόλυνση αυτού του εμπορίου, οι Λαρίσινοι Έβραίοι δημιούργησαν αργότερα, τον 19ο αιώνα, μίαν παροικία στο λιμάνι του Βόλου, έπωφελούμενοι και από τον εμφύλιο αμερικανικό πόλεμο που προκάλεσε μεγάλη ύψωση της τιμής του βάμβακος της Θεσσαλίας.

Τά Σκόπια είχαν εξελιχθεί σε εμπορικό κέντρο της Σερβίας. Από εκεί ξεκινούσαν οι ομάδες Ισραηλιτών και εγκαθίσταντο στις διάφορες σερβικές πόλεις (Μοναστήρι, Ιστόπ, Νίς).

Η Θεσσαλονίκη δεν άρκεστηκε στην δημιουργία μόνον των παροικιών που αναφέραμε παραπάνω. Δημιούργησε και μίαν ισχυρή παροικία στην ίδια τη Βενετία όπου υπήρχον ήδη δύο άλλες, μία Γερμανική (Germanica) και μία δυτική (Ronentina) από την λέξη Ronenta που σημαίνει Δύση). Η Θεσσαλονικίτικη παροικία λεγόταν Lebantina, από την λέξη Lebanta που σημαίνει «Ανατολή» και, χάρη στη δράση αυτής, η Θεσσαλονίκη έγινε ένα είδος Υποκαταστήματος της Βενετίας στα Βαλκάνια, συγκεντρώνοντας στα χέρια της όλο το εμπόριο της Χερσονήσου προς Βενετίαν. Συγκέντρωνε ακόμα και όλα τα προϊόντα της Ραγούσας μέσω μιάς παροικίας από Έβραίους που είχαν έρθει εκεί κατ' ευθείαν από την Ισπανία.

Από το 1520, η Ραγούσα πλήρωνε φόρον ύποτελείας στον Σουλτάνο. Το 1520 την διευκόλυνε στη συγκέντρωση όλου του εμπορίου της Δαλματίας, το όποιο διοχετευόταν προς το λιμάνι της Θεσσαλονίκης, με ενδιάμεσο σταθμό το Ιατί, που ήταν ένα είδος υποκαταστήματός της.

Για την εξασφάλιση της ομαλής και αρμονικής λειτουργίας αυτού του δικτύου Κοινοτήτων στον εμπορικό τομέα, η Θεσσαλονίκη ίδρυσε ισχυρές παροικίες και στη Βιέννη, και στην Κωνσταντινούπολη με δικές τους συναγωγές. Με αυτόν τον τρόπο, η Θεσσαλονίκη κατέστη μιά εμπορική δημοκρατία που ήταν θεοκρατική, αφού τις κοινότητες διοικούσαν οι ραββίνοι και εξαρτώντο από τους «Χαχμέ-Σαλονί» (Ραββίνους Θεσσαλονίκης). Η δημοκρατία αυτή έφτασε σε σημείο να ασκεί πιέσεις επί των παπικών πόλεων και να επηρεάζει ηγεμόνες της Δύσεως με την προστασία των Ισραηλιτών εναντίον της σκληρότητας της Ιερής Εξετάσεως και των συκοφαντιών φανατικών χριστιανικών στοιχείων.

Η περίπτωση της Ανκόνας και του Ερρίκου Γ' της Γαλλίας-μας δίνει το μέτρο των επεμβάσεων αυτών.

Δύο Έβραιοι άσκησαν μεγάλη επιρροή στην αυλή του Σουλτάνου, τον 16ο αιώνα. Ο Ιωσήφ Άναση (1504-1579) και ο Σολομών Άσκεναζή (1520-1602).

Ο Ιωσήφ Άναση ή Ιωσήφ της Νάξου ανήκε στην οικογένεια Ναση - Μενδές, που έφυγε από την Ισπανία το 1492 για να εγκατασταθεί στην Πορτογαλία. Μετά τη δημιουργία του διατάγματος απελάσεως εκ Πορτογαλίας το 1497, η οικογένειά του βαπτίστηκε για το θεαθῆναι για να μπορέσει να παραμείνει στη χώρα. Ο Ιωσήφ γεννήθηκε στα πρώτα χρόνια του 16ου αιώνα και πήρε το όνομα Χοάο Μιγουέθ. Οί θείοι του ήταν πλούσιοι τραπεζίτες που είχαν ένα υποκατάστημα στην Άμβερσα, ως και μεγάλα συμφέροντα σε διάφορες χώρες, ίδια στην Γαλλία, και στη Βενετία. Όταν πέθανε ο θείος του Φρανθέσκο Μενδές, έφυγε για την Άμβερσα, το 1535, με τη χήρα αυτού, Βεατρίκη Μενδέσια, γνωστή σά Δόνα Γράσια (μετάφραση του εβραϊκού ονόματος Χανά), που έδωσε αργότερα, στην Κωνσταντινούπολη, την κόρη του Ρείνα, για γυναίκα στον Ιωσήφ.

Από την Άμβερσα, η οικογένειά πήγε, μέσω Βενετίας στην Κωνσταντινούπολη, όπου μπορούσε ελεύθερα πιά να επανέλθει στη μωσαϊκή θρησκεία. Το 1553, ολόκληρη η οικογένεια συγκεντρώθηκε στην Όθωμανική πρωτεύουσα.

Εκεί βοήθησε πολύ τα γεσιβόθ, ίδρυσε ένα εβραϊκό τυπογραφείο και ανέπτυξε τη διδασκαλία της Τορά.

Μετά την πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης στο στρατόπεδο Zeitennick μιά οικογένεια Έβραίων.

(Προσφορά του ιατρού κ. Άλ. Καρίπη)

Ο Ιωσήφ έγινε σύμβουλος του Σουλτάνου Σουλεϊμάν Β' και συνδέθηκε με μεγάλη φιλία με τον υιόν του Σελίμ που άνέβηκε αργότερα, στον αυτοκρατορικό θρόνο.

Ο Σελίμ του παρέχώρησε ώρισμένα νησιά του Αιγαίου και του έδωσε τον τίτλο «Δούξ της Νάξου». Επίσης του έδωσε δικαιώματα και επί της πόλεως της Τιβεριάδος και έξι άλλων γύρω πόλεων. Ο Ιωσήφ απέφασισε να ανοικοδομήση την Τιβεριάδα και να συγκεντρώσει εκεί Έβραίους της Διασποράς. Το κτίσιμο των τειχών τελείωσε το 1565 και άρχισε η φύτευση μουριών για τη δημιουργία μιάς βιομηχανίας μεταξιοῦ και μιάς άλλης μαλλίνων ύφασμάτων. Αλλά το πρώτο καράβι που έφερε Έβραίους μετανάστες συνελήφθη από πειρατές. Το 1565 και άλλες ταιλαιπωρίες αποθάρρυναν τον Ιωσήφ και το μεγάλο όνειρό του εγκαταλείφθηκε.

Σα δεξί χέρι του Σουλτάνου Σαλίμ, ο Ιωσήφ διεδραμάτισε σπουδαίον ρόλο σε όλες τις διαπραγματεύσεις μεταξύ της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας και των Ευρωπαϊκών Κρατών. Επωφελήθηκε της εκρήξεως της πυριταδοποθήκης της Βενετίας στην Κύπρο για να στείλει στρατεύματα σ' αυτό το νησί και να μειώσει την βενετική επιρροή στην Ανατολική λεκάνη της Μεσογείου. Άλλη φορά, κατέσχε γαλλικά πλοία με τα εμπορεύματά τους στην Άλεξανδρεία και τα πώλησε για να εισπράξει χρέη της Γαλλίας προς αυτόν. Οι ξένοι πρεσβευτές κατάλαβαν έτσι ότι έπρεπε να χαίρουν της φιλίας του αν ήθελαν να επιτύχουν στις απόστολές τους.

Αυτός υπήρξε ο Ιωσήφ Δούξ της Νάξου. Μεταξύ των δραστηριοτήτων του υπέρ των καταδιωγμένων Έβραίων, αναφέρεται κι ο αγώνας που ανέλαβε, μαζί με την κοινότητα Θεσσαλονίκης, εναντίον της παπικής πόλεως Άνκόνα και εναντίον του Πάπα Παύλου Δ'.

Στην Άνκόνα υπήρχαν πολλοί Μαρράνοι που ακολουθούσαν τον Ιουδαισμό. Η Ιερά Εξέταση συνέλαβε τον Αύγουστο 1555, πολλούς από αυτούς, και κατέσχε τις περιουσίες τους.

Τη προτροπή του Ιωσήφ, ο Σουλτάνος Σουλεϊμάν έζη-

Μιά μικρή θεοκρατική εμπορική Δημοκρατία

τησε να αφεθούν ελεύθεροι οι Όθωμανοί υπήκοοι, απειλώντας τον Πάπα, εν έναντία περιπτώσει, να λάβει σκληρά μέτρα έναντι των Χριστιανών της επικρατείας του. Ο Πάπας αναγκάστηκε να υποχωρήσει, αλλά πάλιν έκαψε στην πλατεία της Άνκονας είκοσι τέσσερους μαρράνους που δεν δέχθηκαν να' άπαρνηθούν τον Ιουδαϊσμό. Μετά γεγονότα αυτά, ο Ιωσήφ και η θεία του απέφασαν να κηρύξουν οικονομικό πόλεμον έναντι της Άνκονας. Ήταν η πρώτη φορά από δεκαπέντε αιώνων που οι Έβραίοι δεν άπαντούσαν στις σφαγές με θρήνους. Οι κοινότητες της Όθωμανικής αυτοκρατορίας με έπικεφαλής την Θεσσαλονίκη, μπόικόταραν, τό λιμάνι της Άνκονας και έστειλαν πιά τό έμπορεύματά της μέσω του λιμένα της Πεζάρου. Πολύ γρήγορα, η Άνκónα έπεσε οικονομικά γιά να μην ξανασηκωθεί πιά⁽⁵⁾.

Παράλληλα με τη δράση του Ιωσήφ Άνασή υπέρ των Έβραίων, ο Σολωμόν Άσκεναζή βοήθησε να γίνει Βασιλιάς της Πολωνίας ο Έρρίκος ντ' Άνζού, κι όταν ο Έρρίκος έγινε και Βασιλιάς της Γαλλίας, θυμήθηκε τον ευεργέτη του και πήρε μέτρα προστασίας υπέρ των Ισραηλιτών της Γαλλίας. Αναφέρεται σχετικά και ένα διάταγμα του της 11 Νοεμβρίου 1574, πρώτου έτους της βασιλείας του, υπέρ των Ισραηλιτών της Μπορδώ, που υπέφεραν από τίς συκοφαντίες των Χριστιανών συμπολιτών τους.

Ο Άσκεναζή υπέγραψε την συνθήκη ειρήνης με την Βενετία εκ μέρους της Τουρκίας τό 1576. Ο Δόγης δεν θέλησε αρχικώς να δεχθί την ύπογραφή ενός Έβραίου, αλλά μπροστά στην έπιμονή του Σουλτάνου, αναγκάστηκε να ύποχωρήσει⁽⁶⁾. Τό 1573 είχαν επιτύχει από τον Δόγη την άκύρωση του διατάγματος που προέβλεπε την εκδίωξη των Έβραίων από τη Βενετία.

Η οικονομική άκμή της Θεσσαλονίκης του 10ου αιώνα και 17ου, συζητιέται πλατεία στη Δύση. Ο Γερμανός οικονομολόγος Βέρνερ Ζόμπαρτ αναφέρει στο βιβλίον του «Οι Έβραίοι και η οικονομική ζωή» (κεφάλαιον 10) απόσπασμα εκθέσεως του Γάλλου πρεσβευτή της Γαλλίας στη Χάγη του 1692, στην όποία σημειώνεται έπίσημα ότι οι Έβραϊκές παροικίες ανά την Εύρωπη συνεργαζόταν μεταξύ τους στο έμπόριο και ότι η «Έβραϊκή παροικία της Θεσσα-

λονίκης συνέδεε την Άνατολή με τό Νότο με την Δύση, μέσω της Βενετίας, ή όποία μαζί με την Έβραϊκή παροικία του Άμστερδαμ, ήλεγχε τό παγκόσμιο έμπόριο».

Στην εισαγωγή του βιβλίου του ο Ζόμπαρτ λέγει πως οι μεταβολές στην οικονομική ζωή της Εύρώπης μετά τον 15ον αιώνα που μετατόπισαν τό οικονομικόν κέντρον των Νεοτισευρωπαϊκών χωρών προς τίς Βορειοδυτικές χώρες, ή ταχεία παρακμή της Ισπανίας και ή παράλληλη ταχεία άκμή της Όλλανδίας όφείλονται στά μεταναστευτικά ρεύματα των Έβραίων, οι όποιοι εξασφάλιζαν την οικονομική άνοδο των χωρών και των πόλεων στις όποιες έγκαθίσταντο. Η εκδίωξη των Έβραίων προκαλούσε ταυτόχρονα και την οικονομική παρακμή των πόλεων και των χωρών που έγκατέλειπαν. Σε τότο, κατά τον Ζόμπαρτ, όφείλεται ή τεράστια έπιρροή που άσκησαν οι Έβραίοι και που υπερβαίνει όλες τίς άλλες έπιρροές στην εξέλιξη της σύγχρονης οικονομίας και ταυτόχρονα τό πολιτισμού.

Τό 1648, ο κόμης — δούξ ντ' Ολιβάρες πρότεινε σά λύση του οικονομικού προβλήματος της Ισπανίας «την έπάνοδο των Ισραηλιτών της Θεσσαλονίκης στην Ισπανική Χερσόνησο». Άσφαλώς ο Ντ' Ολιβάρες μιλούσε τότε υπό την έπίδραση της εμπορικής έπιτυχούς δραστηριότητας των Ισραηλιτών Θεσσαλονίκης που άποτελούσαν, με τό ευρύ δίκτυο των κοινοτήτων που είχαν δημιουργήσει στην Όθωμανική αυτοκρατορία, μιά αυτόνομη θεοκρατική εμπορική δημοκρατία έντός της Αυτοκρατορίας.

1. «Σεελότ Ούτσουβόθ» έξεδόθησαν από όλόκληρη σειρά ραββίνων της Θεσσαλονίκης, μεταξύ των όποιων οι Ιωσήφ Μπέν - Λέρ και Σαμουέλ Μεδίνα ντέλ Κάμπο (Μοαράσσάμ) τον 16ον αιώνα, Μοαράς (Χαΐμ Σαμπετάλ), Μοσάχ (Σολομών Άκοέν) τον 17ον αιώνα, Άμαρίλιο, Περαχιά, και Ισάκ Μπεσαντζή τον 18ον αϊ., Σαρράμνο, Μόλχο τον 19ον αϊ. κ.λπ.

2. Ο Ιωσήφ Νεχαμά έγραψε μεταξύ άλλων «La Ville Convoitee» που αναφέρεται στην ιστορία της Θεσσαλονίκης, με τό ψευδώνυμο Ρ. Ρισαί (Παρίσι), μιά πολύτομη ιστορία των Ισραηλιτών Θεσσαλονίκης και άλλα έργα.

3. Τούτο αναφέρεται από τον Ραββίνον Καψάλη, της Κρήτης, σύγχρονον του Βαγιαζήτ.

4. Άρχεία της Βενετικής Δημοκρατίας.

5. & 6. Ιακώβ Ρεζνίκ, «Ο Δούξ Ιωσήφ της Νάξου», Παρίσι 1936, Karrier, «Negotiations de la France au Levant», Ουίλλιαμ Μίλλερ, «Η Φραγκοκρατία στην Έλλάδα», Άθήναι 1960.

Ο σιδηροδρομικός σταθμός Θεσσαλονίκης τό 1888

(Η εικόνα είναι από την συλλογή του κ. Π. Ένεπεκίδη)

Οικογένεια 'Εβραίων σέ κυριακάτικο περίπατο

Οί 'Ισραηλίται τῆς Θεσσαλονίκης

Του ΓΕΩΡΓ. Κ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Η ιστορία του εμπορίου της Θεσσαλονίκης δεν θά ἦτο πλήρης ἂν δὲν ἀνεφέραμεν περὶ τῶν 'Ισραηλιτῶν κατοίκων αὐτῆς, οἵτινες, ἰδίως κατὰ τὸν ΙΣΤ' καὶ κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα ἀπετέλεσαν τὸ σπουδαιότερον ἐμπορικόν στοιχεῖον τῆς πόλεως.

Οἱ πρῶτοι 'Ισραηλίται ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ τὴν Μακεδονικὴν περίοδον καὶ ἰδίως ἐπὶ 'Αντιγόνου Γονατᾶ. Ἦσαν 'Ελληνόφωνοι ἐξ Αἰγύπτου, πατριῶται τῶν μεταφραστῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τῶν 70, καὶ ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον τεχνῖται.

'Εκ τῶν πράξεων τῶν 'Αποστόλων καὶ τῆς πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολῆς τοῦ 'Αποστόλου Παύλου, συνάγομεν ὅτι κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν περίοδον καὶ περὶ τὰ μέσα τοῦ Α' αἰῶνος μ.Χ., ὑπῆρχε Κοινότης 'Ισραηλιτῶν ἐν Θεσσαλονικίᾳ.

Ἡ πρώτη ὅμως ἀκριβὴς ἱστορικὴ πηγὴ περὶ ὑπάρξεως κοινότητος 'Ισραηλιτῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, προέρχεται ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς πρώτης σταυροφορίας. Εἶναι μιά ἐπιστολὴ 'Ισραηλίτου, εὑρεθεῖσα εἰς τὸ Κάϊρον τῆς Αἰγύπτου καὶ ἣτις εἶχεν ἀποσταλεῖ ἀπὸ τὴν Τρίπολιν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Εἰς αὐτὴν γίνεται λόγος ὅτι ἡ 'Ισραηλιτικὴ Κοινότης Θεσσαλονίκης ἀπηλλάγη τῆς πληρωμῆς τοῦ φόρου ὑπὸ τοῦ Αυτοκράτορος 'Αλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ. Ἡ γενναιοδωρία αὐτοῦ τοῦ Αυτοκράτορος ὠφείλετο εἶτε εἰς τὴν μεγάλην πενίαν τῶν 'Ισραηλιτῶν τῆς Θεσσαλονίκης κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν, εἶτε ἴσως καὶ τὸ πιθανότερον, εἰς τὸν φόβον τοῦ 'Αλεξίου μήπως οὗτοι ταχθοῦν μὲ τὸ μέρος τῶν σταυροφόρων, οἵτινες κατὰ τὴν ἐποχὴν εἶχον καταλάβει πόλεις τινὰς τοῦ Βυζαντίου, ἐπέδωκε δὲ διὰ τοῦ μέτρου τούτου, ὅπως πρόσελκύσει τοὺς 'Ισραηλίτας πρὸς τὸ μέρος του.

Κατὰ τὸ 1170 ὁ Βενιαμὶν ἐκ Τουδέλα, ἐπισκεφθεὶς τὴν Θεσσαλονικὴν, εὔρε εἰς αὐτὴν 500 'Ισραηλίτας, οἵτινες πτωχοὶ κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀπέζων ἐκ τῆς χειροτεχνίας καὶ τῶν βαναύσων ἐπαγγελμάτων. Οἱ 'Ισραηλίται ἐπὶ Βυζαντινῶν, ἔχαιρον τῆς προστασίας τῶν νόμων καὶ ἐπετρέπετο εἰς αὐτοὺς νὰ συγκατοικοῦν εἰς τὰς ἰδίας συνοικίας μὲ τοὺς Χριστιανούς. 'Επίσης, προϊστάτο αὐτῶν προϊστάμενος ἢ ἐφορος διοριζόμενος ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως. Οὕτω, εἰς μίαν ἐπιστολὴν τοῦ Εὐσταθίου, 'Επισκόπου Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα πρὸς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, παραπονεῖται οὗτος ὅτι ἐπετρέπη εἰς τοὺς 'Ισραηλίτας τῆς Θεσσαλονίκης νὰ κατοικοῦν χριστιανικὰς οἰκίας, εἰς τὰς ὁποίας ὑπῆρχον χριστιανικαὶ εἰκόνες.

Μεταξὺ τῶν 'Ισραηλιτῶν τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, ὑπῆρχον διανοούμενοι καὶ μορφωμένοι, οἵτινες εἶχον μεγάλας σχέσεις μὲ τοὺς χριστιανούς, τοὺς ὁποίους ὑπέβλεπον οἱ φανατικοὶ χριστιανοὶ κατηγοροῦντες τούτους ἐπὶ ἰουδαϊσμῷ.

Κατὰ τὸν ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνα, ἡ 'Ισραηλιτικὴ Κοινότης ἠύξηθη διὰ τῆς ἀφίξεως μεγάλου ἀριθμοῦ μεταναστῶν ἐκ Γερμανίας, Γαλλίας καὶ 'Ιταλίας, οἵτινες ἔφευγον τὴν δίωξιν τῶν χριστιανῶν βασιλέων καὶ κληρικῶν. Οἱ ἐξ 'Ιταλίας 'Ισραηλίται συνέστησαν δύο κοινότητες, τὴν Σικελιανὴν καὶ τὴν 'Απουλιανήν.

Πολλάκις ἱεράρχαι τῆς Θεσσαλονίκης ἐπροστάτευσαν τοὺς 'Ισραηλίτας κατὰ τοῦ φανατισμοῦ τοῦ ὄχλου τῆς πόλεως. Οὕτω οἱ 'Ισραηλίται ἐπένθησαν ἐπὶ μίαν ἑβδομάδα τὸν θάνατον τοῦ ἀρχιεπισκόπου Συμεῶν διὰ τὴν προστασίαν τὴν ὁποίαν τοῖς παρέῖξε ὁ ἱεράρχης οὗτος, ὅστις ἀπέθανε κατὰ τὸ 1429.

Νέα ἐποχὴ ἀνθήσεως τῆς 'Ισραηλιτικῆς κοινότητος ἀνέτειλε, κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ 1430. Εἰς τοὺς 'Ισραηλίτας ὁ Ἀμουράτ παρεχώρησε τὰ αὐτὰ δικαιώματα, ὡς καὶ εἰς τοὺς ἄλλους μὴ Μουσουλμάνους κατοίκους. Οἱ δὲ ραβῖνοι ἀπέκτησαν τὰ αὐτὰ δικαιώματα καὶ προνόμια, τὰ ὁποία παρεχωρήθησαν εἰς τοὺς ἀρχηγούς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

Ἡ εὐημερία τὴν ὁποίαν ἀπελάμβανον οἱ 'Ισραηλίται ἐν Θεσσαλονικίᾳ κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα, περιγράφεται εἰς ἐπιστολὴν τοῦ 'Ισαὰκ Ζαρφατὴ ἀποσταλεῖσαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ' αἰῶνος εἰς 'Ισραηλίτας τῆς Γερμανίας καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ συμβουλευεῖ αὐτοὺς ὅπως μεταναστεύσουν εἰς τὴν Τουρκίαν. Τὴν συμβουλὴν ταύτην ἠκολούθησαν πολλοὶ ἐκ

"Αποψη τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 1800 ἀπὸ τὸν Θερμαϊκόν.

Γερμανίας, οίτινες ἐγκατεστάθησαν εἰς Θεσσαλονίκην, χάριν δὲ αὐτῶν ὁ Benjamin ha Levy τῆς Νυρεμβέργης συνέταξεν ἰδιαίτερον λειτουργικόν.

Ἡ Ὁ ἱεὺς αἰὼν εἶναι ὁ χρυσοῦς αἰὼν τῆς Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος Θεσσαλονίκης. Κατὰ τὴν 1492 τὴν προτάσει τοῦ Τορκεμάδα, ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰσπανίας ἐπέγραψε διάταγμα ἐξώσεως τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐξ Ἰσπανίας.

Ἐκ τῶν 600.000, ὅπως ὑπολογίζονται ὑπὸ τοῦ Dr. Ἰσάκ Ἀβραβανέλ, ὑπουργοῦ τοῦ Ἀλφόνσου τοῦ Ε', ὅστις συνεμερίσθη τὴν τύχην τῶν ὁμοθρήσκων του, οἱ ἐκδιωχθέντες Ἰσραηλίται, περὶ τοὺς 20.000 ἦλθον εἰς Θεσσαλονίκην. Ἐπίσης περὶ τοὺς 10.000 προήρχοντο ἐξ Ἰταλίας καὶ Πορτογαλίας. Μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχον τινὲς ἀνήκοντες εἰς ἀνωτέραν τάξιν καὶ μορφωμένοι.

Ὁ Σουλτάνος Βαγιαζήτ, ἐδέχθη τοὺς ἐξορίστους με εὐμένειαν. Οὕτω δὲ οἱ ἐγκατασταθέντες εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἔδωκαν ὥθησιν εἰς τὴν ὑλικὴν καὶ πνευματικὴν πρόοδον τῆς πόλεως, ἥτις εἶχε καταπέσει ἀπὸ τῆς ἀλώσεως.

Σχολαὶ Ταλμουδικαὶ ἰδρύθησαν, αἵτινες ἀπέκτησαν τοιαύτην φήμην, ὥστε ὁ Ἰσάκ Ἀβραβανέλ, ἐστειλε τὸν υἱὸν του Σαμουήλ νὰ σπουδάσει εἰς Θεσσαλονίκην.

Ἐπίσης ἰδρύθησαν βιβλιοθήκαι χάριν τοῦ λαοῦ ὑπὸ τοῦ Γιουδᾶ Μπενβενίστε, υἱοῦ τοῦ πρώην ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν τῆς Ἰσπανίας.

Ἐκτός τῆς Ἑλληνικῆς Συναγωγῆς καλουμένης El Kahal de los Yvanim, ὑπῆρχον 30 ἄλλαι διὰ τοὺς ἐξ Ἰσπανίας, Πορτογαλίας καὶ Γερμανίας καὶ εἰς τὰς ὁποίας διετηροῦντο τὰ ἔθιμα καὶ τὰ λειτουργικὰ τῆς χώρας τῆς προελεύσεως αὐτῶν.

Ὁ ποιητὴς τῆς ἐποχῆς Samuel Usque, με ζωηρὰ χρώματα περιγράφει τὴν εὐμάρειαν τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν ὁποίαν ἀποκαλεῖ μητέρα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ.

«Μέγας ἀριθμὸς καταδυναστευομένων καὶ καταδιωκομένων Ἰσραηλιτῶν, λέγει», ἐγκατεστάθη εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἐγένοντο δεκτοὶ ὥς νὰ ἦτο ἡ πατρίς αὐτῶν Ἱερουσαλήμ».

Τὸ 1545 ἦτο ἀτυχὲς ἔτος διὰ τὴν πόλιν καὶ τοὺς Ἰσραηλίτας. Μεγάλῃ πυρκαϊᾷ κατέστρεψε 8.000 οἰκίας, 18 συνα-

γωγὰς καὶ εἶχε περὶ τὰ 200 θύματα.

Ἐπειδὴ ἐπροκαλοῦντο ρήξεις καὶ ταραχαὶ μεταξύ τῶν κατοίκων Τούρκων καὶ τῶν ἐξ Ἰσπανίας ἰδίως, Ἰσραηλιτῶν, οἵτινες ἀγαπῶντες τὴν ἐπίδειξιν τοῦ πλοῦτος των, ἔφεραν ἀμφιέσεις μεταξωτὰς καὶ κοσμήματα τὰ ὅποια μετὰ φθόνου ὑπεβλέποντο ὑπὸ τοῦ ὄχλου, ἡ Ἀρχιρραβινεία ἀπηγόρευσε ἐπὶ 10 ἔτη τὰς πολυτελεῖς ἀμφιέσεις εἰς τὰς ὁδοὺς, καὶ τὰ κοσμήματα ἐκ χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων. Ἐπίσης ἀπηγορεύθησαν αἱ γαμήλιοι πομπαὶ καὶ παρελάσεις εἰς τὰς ὁδοὺς κατὰ τὴν νύκτα. ὥς καὶ αἱ μουσικαὶ, οἱ χοροὶ τῶν δύο φυλῶν καὶ τὰ τυχερὰ παίγνια.

Κατὰ τὸ 1515, ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Judal Gedaliah, τὸ πρῶτον τυπογραφεῖον ἐν Θεσσαλονίκῃ, με στοιχεῖα τὰ ὅποια μεταφέρθησαν ἐκ Λισσαβώνας. Τὸ πρῶτον βιβλίον τὸ ὁποῖον ἐξῆλθε ἐκ τῶν πιεστηρίων, ἦτο τὸ βιβλίον τοῦ Ἰωβ. Μετὰ τὴν ἐκδοσιν 3-4 ἔργων, τὸ τυπογραφεῖον ἔπαυσε νὰ ἐργάζεται.

Κατὰ τὸ 1560, νέον τυπογραφεῖον ἰδρύθη ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Σολομών καὶ Ἰωσήφ Γιαμπέζ.

Τὸ 1592, με τὴν οἰκονομικὴν βοήθειαν πλουσιῶν Ἰσραηλιτῶν τῆς Βενετίας, τυπογραφεῖον με καλλίτερα στοιχεῖα ἰδρύθη ὑπὸ τῶν υἱῶν Μαθθία.

Μία κατάπτωσις ὑλικὴ καὶ πνευματικὴ τῶν Ἰσραηλιτῶν Θεσσαλονίκης, ἐπῆλθε με τὸ κήρυγμα τοῦ ψευδομεσσία Σαμπεταΐ Σεβὴ κατὰ τὸ 1655, τὸ ὁποῖον εὗρε γόνιμον ἐδαφος διὰδόσεως εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἥτις ἦτο τότε τὸ κέντρον τῶν καβαλιστικῶν μελετῶν καὶ τοῦ Μεσσιανισμοῦ.

Οἱ ραββίνοι ἔλαβον μέτρα περιστολῆς τοῦ κακοῦ, καὶ ἐπροκάλεσαν τὴν ἐξορίαν τοῦ ψευδομεσσία ἀπὸ τὴν πόλιν, ἀλλὰ εἰς τὸ τέλος ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ ἄμαθους καὶ φανατικοῦ ὄχλου ὑπεχώρησαν καὶ ἡ Θεσσαλονίκη ἐγένετο τὸ θέατρον στάσεων.

Ὁ Σαμπεταΐ Σεβὴ.

Τὸ κήρυγμα τοῦ Σαμπεταΐ ἐδημιούργησε τὴν αἵρεσιν τῶν ντονμέδων, οἵτινες ἐκάλουν ἑαυτοὺς Maaminim (πιστοὺς), haberim (συντρόφους), Baale Mil Hamali (στρατιῶτας), ἀργότερον ὁμως γνωστοὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ντονμέδων (ἀποστάται).

Ἀκολουθοῦντες τὸ παράδειγμα τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν οἱ ντονμέδες ἐξωτερικῶς μὲν ἐξήσκουν τὸν ἰσλαμισμόν, ἐν τῶν κρυπτῶ ὁμως διετήρουν τὰς ἰουδαϊκὰς ἱεροτελεστίας, καὶ ἀπετέλουν ἰδιαίτεραν Κοινότητα ἀποκαλοῦντες τοὺς λοιποὺς Ἰσραηλίτας Κοφερίμ (ἀπίστους).

Ἡ αἵρεσις αὕτη τοῦ Σαμπεταΐ, συνετέλεσε εἰς τὴν κατάπτωσιν τῶν Ἰσραηλιτῶν μεταξύ τοῦ 1650-1750, ἥτις καταφαίνεται ἐκ τῆς διακοπῆς τῆς λειτουργίας τῶν τυπογραφείων μεταξύ 1628-1651.

Κατὰ τὸν 18ῶν αἰῶνα, ἰδρύθησαν 2 τυπογραφεῖα, τοῦ Leir Askenazi καὶ Rafail Kalai.

Ἀπὸ τὰ μέσα δὲ τοῦ 18ῶν αἰῶνος, ἡ ὑλικὴ καὶ πνευματικὴ κατάσταση τῆς Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος ἤρχισε νὰ βελτιοῦται. Τοῦτο ὀφείλεται, κατὰ μέγα μέρος, εἰς πλουσίας Ἰσραηλιτικὰς οἰκογενεῖας ὡς τοῦ Φερνανδὲς καὶ Ἀλλατίνι αἵτινες ἱδρυσαν σχολὰς.

Κατὰ τὸ 1873, ἡ Alliance israelite ἔκτισε τὴν πρῶτην σχολὴν τῆς. Μετὰ δύο ἔτη, ἄλλαι δύο σχολαὶ λειτουργοῦσαι κατὰ τὸ εὐρωπαϊκὸν ἐκπαιδευτικὸν σύστημα ἰδρύθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀλλατίνι.

(Ἀπὸ τὸ βιβλίον «Θεσσαλονίκη: πόλις τοῦ Ἐμπορίου», Τυπ. Ν. Νικολαΐδου, 1933, κεφάλαιον γ' σ. 225 κ.ε.).

Καφενεῖα στὴν πλατεία Ἐλευθερίας

(Ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Ν. Μουσαπόπουλου «Θεσσαλονίκη 1900 - 1917»)

Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης μέσα ἀπό τά κείμενα ξένων περιηγητῶν

Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης κράτησαν γιά ὁλόκληρες ἑκατονταετίες τόν ἐμπορικό καί οἰκονομικό σφυγμό τῆς πόλης καί τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τῆς. Τραπεζίτες ἀλλά καί χαμάληδες, σαμαράδες, κετσετζήδες, ἐργάτες ἀλλά καί μεγαλοβιομήχανοι καί μεγαλέμποροι, σφράγισαν μέ τήν παρουσία τους τήν ζωή τῆς Θεσσαλονίκης καί συνέβαλαν σημαντικά στήν ἀνάπτυξη τῆς πόλεως.

Μεταφερμένοι ἀπό διάφορους τόπους ἔφτιαξαν σύντομα ἕναν ἑλληνικό τύπο πού δέθηκε μέ τόν χώρο, πού τόν ἀγάπησε καί τόν ὑπερασπίσθηκε καί μέ τήν ζωή του ὅταν χρειάστηκε.

Αὐτό δέν εἶναι τώρα πιά ἕνας ἀπλός ἰσχυρισμός ἀλλά μιά αἵματοβαμμένη ἀλήθεια.

Στά κείμενα πού ἀκολουθοῦν παρατίθενται σελίδες ἀπό:

— Τό βιβλίο τοῦ Καθηγητοῦ Π. ΕΝΕΠΕΚΙΔΗ: Ἡ Θεσσαλονίκη στά χρόνια 1875 — 1912

— Γ. ΖΩΓΡΑΦΑΚΗ: Πῶς εἶδαν τοὺς Ἑβραῖους τῆς Θεσσαλονίκης οἱ ξένοι περιηγητές κατά τόν 18ο αἰ.

Οί Έβραίοι τῆς Θεσσαλονίκης στά χρόνια 1875-1912

Χαρακτηριστική
φωτογραφία τῶν κοινο-
νικῶν ἀλλαγῶν στή
ζωή τῶν Έβραίων
τῆς Θεσσαλονίκης.
Ἡ μητέρα μέ τήν
παραδοσιακή ἐνδυμασία
ἐνῶ ἡ κόρη εἶναι
ντυμένη μέ τήν
παριζιάνικη μόδα

«Μέ βάση τίς λαϊκές μάζες καί τόν γενικό της χαρακτή-
ρα θά μπορούσε ἡ Θεσσαλονίκη νά εἶναι θαυμάσια μιά
πόλη τοῦ Ἰσραήλ καί θά ἔπρεπε μέ τό δίκιο της νά ὀνομά-
ζεται Σαμάρεια, ἀφοῦ ἀπό τούς 70.000 τό πολύ κατοίκους
της 30 - 36.000 εἶναι Έβραῖοι καί ἀποτελοῦν πάνω - κάτω
6.200 οἰκογένειες».

Η γνῶμη αὐτή τοῦ Φαλλμεράγιερ πού ἔμεινε στή Θεσ-
σαλονίκη τό 1842 πέντε ἐβδομάδες, εἶναι ἡ διάχυτη
ἐντύπωση πού κυριαρχεῖ ὄχι μόνο στή γερμανική ἱ-
στοριογραφία καί γεωγραφία τῶν βαλκανικῶν χωρῶν τοῦ
19ου αἰῶνα, ἀλλά καί σ' ὅλη τήν ταξιδιωτική φιλολογία
τῶν Εὐρωπαίων. «Έβραιούπολη» τήν ἀποκαλοῦν οἱ Γερ-
μανοί («Judenstadt») χωρίς ὁ χαρακτηρισμός νά μπορεῖ νά
κρύψει ὁλοτελῆ καί πολύ πρὶν ἀπό τόν Χίτλερ τήν πικρή ἐ-
κείνη γεύση τῆς λέξης πού ὁδήγησε τελικά κατὰ τήν ἐπο-
χή μας στίς γνωστές σκηνές τῆς Ἀποκαλύψεως. Ἡ
«Judenstadt» ἔγινε «Judenfrei» — ἔχασε τούς Έβραίους
της, ἀλλά τό μίσος κατὰ τῶν Έβραίων, τό «Judenhass», ἔ-
μεινε στίς λέξεις αὐτές καί στίς καρδιές πολλῶν ἀκόμη
σάν ἓνα ἀλλόκοτο, διεστραμμένο προπατορικό ἀμάρτημα.

Γι' αὐτό καί παρουσιάζουν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τά ἄρ-
θρα τοῦ Κάρλ Μπράουν γιά τούς Έβραίους τῆς Θεσσαλο-
νίκης πρὶν ἑκατό χρόνια. Γερμανός ὁ ἴδιος, φιλελεύθερος
πολιτικός τοῦ Βίσμαρκ ὑπαίνισσεται στήν ἀνυποπτη ἐκεί-
νη γιά θηριωδίες ἐποχῆ τόν ἀντισημιτισμό πού ὑπῆρχε καί
στήν πατρίδα του. Οἱ πληροφορίες του ὥστόσο καί ἡ προ-
σωπική του ἀντίληψη σάν πολιτικοῦ καί ἐν ἐνεργείᾳ βου-
λευτοῦ, δείχνουν πῶς ἀνάμεσα στούς προοδευτικούς
συμπatriώτες του δέν ἔλειπαν κι ἐκεῖνοι πού ἐπρόκειτο ἐ-
πί Χίτλερ νά πεθάνουν μαζί μέ τούς Έβραίους στά ἐθνικο-
σοσιαλιστικά στρατόπεδα τοῦ θανάτου.

Ἡ ἀφήγηση τοῦ Μπράουν εἶναι μιά ζωντανή προσωπική
μαρτυρία γιά τούς Έβραίους τῆς Θεσσαλονίκης μέ προε-
κτάσεις στήν ἱστορία καί τῆς μόρας τους γενικότερα.
Ἐκτοτε γνωρίζομε φυσικά περισσότερα ἐπὶ τῶν θέματων.

Ἀπό τό βιβλίο τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης κ. Π.Κ.
Ἐνεπεκίδη, «Ἡ Θεσσαλονίκη στά χρόνια 1875 - 1912» (Θεσσαλονίκη: Ἐκ-
δοτικός οἶκος Ἀφῶν Κυριακίδη, 1981), ἀναδημοσιεύονται διάφορα κεφά-
λαια, συνοδευόμενα καί ἀπό τή σχετική εἰκονογράφηση.

Ὁ κ. Ἐνεπεκίδης, ὁ ὁποῖος ἐντάσσει αὐτό του τό βιβλίο σέ μιά σειρά ἐκ-
δόσεων γιά Πηγές καί Μελέτες γιά τήν ἱστορία τῆς Τουρκοκρατίας στίς
ἐλληνικές χώρες, μεταφέρει ἐντυπώσεις κι ἀπόψεις κυρίως τοῦ Γερμα-
νοῦ βουλευτοῦ Βίσμαρκ Κάρλ Μπράουν (1822 - 1893), ὁ ὁποῖος ἐπεσκέφθη
τῆς Θεσσαλονίκης τά χρόνια 1875 - 6, καθώς καί ἄλλων ταξιδιωτῶν.

Ἐκεῖνους πού ἐνδιαφέρονται γιά τό ὁλοκαύτωμα τῶν Έ-
βραίων τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τόν τελευταῖο πόλεμο καί
τῆ σπουδαιότερη διεθνή βιβλιογραφία γιά τήν ἱστορία
τους στήν συμπτωτεύουσα, ἄς μᾶς ἐπιτραπῇ νά τούς πα-
ραπέμψουμε στό βιβλίο μας: «Οἱ διωγμοί τῶν Έβραίων ἐν
Ἑλλάδι». Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχείων τῶν Ἐς Ἐς. Ἀθῆναι
1969 (Ἐκδόσεις Παπαζήση).

Τραπεζίτες ἀλλά καί χαμάληδες

Δίνουμε τό λόγο στόν Κάρλ Μπράουν. Γράφει στά ἀπο-
μνημονεύματά του ἀπό τή Θεσσαλονίκη, ὅπου βρισκό-
ταν τό 1875:

«Οἱ εἰκόνες πού θέλω νά δώσω ἀπό τή Θεσσαλονίκη θά
παρουσίαζαν ἓνα μεγάλο κενό ἀν δέν θά μιλοῦσα λεπτο-
μερῶς γιά τούς «Σεφαρντίμ», δηλαδή γιά τούς Έβραίους
πού ἦρθαν ἀπό τήν Ἰσπανία στήν Ἀνατολή. Τίς ἱστορικές
τους περιπέτειες, πού εἶναι ἄκρως ἐνδιαφέρουσες, θά τίς
ἐκθέσω σ' ἓνα ἄλλο εἰδικό κεφάλαιο.

Ἀνάφερα σέ προηγούμενο ἄρθρο, πῶς οἱ Σεφαρντίμ ἀ-
ποτελοῦν τό μεγαλύτερο ποσοστό τῶν κατοίκων τῆς Θεσ-
σαλονίκης. Ἡ κοινωνική τους τοποθέτηση παρουσιάζει
μεγάλες ἀνισότητες. Μεταξύ τους βρίσκονται τραπεζίτες
καί μεγαλέμποροι μέ τέλεια εὐρωπαϊκή μόρφωση. Τό με-
γαλύτερό τους ὅμως μέρος, ἔχει ἐλάχιστους πόρους καί
ζεῖ σέ ἀθλια νοικιασμένα σπίτια πού ἀνήκουν σέ Τούρκους
κτηματίες καί οἱ ὁποῖοι ἀφήνουν τά σπίτια νά καταρρέουν
μέ τή συνηθισμένη ἀδιαφορία τους. Κάθε ἐβραϊκή οἰκογέ-
νεια χαίρεται γιά τό παιδομάνι πού ἔχει, γι' αὐτό καί μπο-
ρεῖ κανεῖς νά φαντασθεῖ πῶς ζοῦνε στοιβαγμένοι οἱ φτω-
χοὶ αὐτοὶ ἄνθρωποι, στούς στενοὺς χώρους ὅπου κατοι-
κοῦν.

Θυμᾶμαι πού εἶχα διαβάσει σέ μιά ἐβραιοφάγο ἐφημερί-
δα τόν διίσχυρισμό, πῶς οἱ Έβραῖοι, ἡ ὅπως λένε τώρα —
ἀν θέλει κανεῖς νά ἐκφρασθεῖ μέ «λεπτότητα» — οἱ «Σημί-
τες», εἶναι γιά κάθε σωματική ἐργασία ἀνίκανοι καί ὅτι τήν
ἀποστρέφονται. Ἀν ὁ ἐν λόγω δημοσιογράφος, θέλει νά
εἶναι καλύτερα πληροφορημένος, τότε ἄς κοπιάσει νά ἐρ-
θει στή Θεσσαλονίκη. Στήν πόλη αὐτή ὑπάρχει ἓνας μεγά-
λος ἀριθμός Έβραίων χαμάληδων καί καϊκτσῆδων, πού ἐ-
γώ προσωπικά δέν θά εἶχα τό θάρρος νά τούς συναγωνι-
σθῶ μέ σωματική ρώμη μολονότι εἶμαι χριστιανογερμανι-
κῆς καταγωγῆς καί εἶμαι προικισμένος καί μέ ἀρκετὴ μυι-

κή δύναμη. Πού νά δεῖτε ὁκτώ Ἑβραίους χαμάληδες νά πηγαίνουν χορευτά, φορτωμένοι καμιά εικοσαριά καντάρια βάρος, πάνω σέ ἀνώμαλους δρόμους τῆς Θεσσαλονίκης, σκοντάφτοντας κι ὁμως νά δίνουν τήν ἐντύπωση πῶς χορεύουν πόλκα φρανσαίζ. Τέσσερες ἀπό τοὺς ὁκτὼ πάνε μπροστά, οἱ ἄλλοι τέσσερες πίσω. Κάθε τετράδα πλέκει τὰ χέρια τῆς κατὰ τέτοιο τρόπο, πού νά δίνουν ὅλοι μαζί τήν ἐντύπωση ἑνὸς συλλογικοῦ προσώπου, σταθεροποιώντας ἐπὶ τῇ φορτωτικῇ τους δύναμει, ἢ κάνοντάς τὴν ἀλληλέγγυα. Χωρὶς νά τὸ θέλει κανεὶς, σκέφτεται, βλέποντάς τοὺς ἐπὶ τῇ δέσμῃ τῶν ράβδων μέ τὴν ἐπιγραφή: «Ἡ ὁμόνοια γεννᾷ ἐκτὸς δύναμει (ἢ ὅπως λένε στὸ Βέλγιο: L'union fait la force). Στούς ἐνωμένους ὁκτὼ ὤμους τῆς μπροστινῆς τετράδας καὶ στοὺς ἐνωμένους ὁκτὼ ὤμους τῆς πρὸς τὴν τετράδα, εἶναι τοποθετημένα ἐλαφρὰ μακριὰ κοντάρια ἀπὸ εὐλύγιστο ἰνδικὸ καλάμι, σὲ τρόπο πού νά ἐνώνουν τοὺς ὤμους ὀριζόντια. Πάνω σ' αὐτὰ τὰ κοντάρια βάζουν τὰ πράγματα ἀπίθανα φορτία.

Καὶ ἡ πόλκα ἀρχίζει...

Καθὼς λοιπὸν οἱ ὁκτὼ χαμάληδες προχωροῦν μέ τὸν ἴδιον βηματισμὸ καὶ τὸν ἴδιο χορευτικὸ ρυθμὸ, ἀρχίζουν τὰ κοντάρια νά δονοῦνται ἀρμονικὰ καὶ μαζί τοὺς καὶ τὰ φορτία πού εἶναι δεμένα σ' αὐτὰ. Ἔτσι γίνεται ἡ μεταφορά τοὺς πρὸς εὐκόλῃ. Ἄν γίνει ὁμως ἡ δόνηση προχωρώντας ἰσχυρότερη, τότε ὑπάρχει ὁ κίνδυνος νά διασπᾷ τοὺς χαμάληδες, γι' αὐτὸ καὶ κάνουν ξαφνικὰ μιά ὀλιγόλεπτη παύση. Ἀφοῦ ἀποκατασταθεῖ ἡ ταραγμένη ἀρμονία, ἀρχίζουν καὶ πάλι μέ τὸ μαλακὸ νά προχωροῦν μὲ ἱσχυρὰ νὰ ρυθμικὸ τοὺς βηματισμὸ. Τὸ θέαμα αὐτὸ εἶναι τόσο ὡραῖο, θά μπορούσα νά πῶ τόσο ἀρμονικὸ, πού ξεχνάει ὁλότελα κανεὶς τὴ μεγάλη καταβολὴ σωματικῶν δυνάμεων πού ἀπαιτεῖ καὶ θέλει νά τὸ παρακολουθεῖ ἐπὶ ὥρες μέ εὐχαρίστηση ἀπὸ καμιά σκιερὴ γωνία τοῦ λιμανιοῦ. Καὶ νά σκεφτεῖ κανεὶς, πῶς οἱ χαμάληδες εἶναι κατὰ τὴ μεταφορὰ ζωηροὶ καὶ εὐθυμοὶ καὶ κουβεντιάξουν μεταξὺ τοὺς ἀνάλογα, σάν νά μὴν κάνουν καμιά βαριά δουλειά, ἀλλὰ μᾶλλον νά ἐπιδίδονται σὲ κανένα χαρούμενο σπόρ. Καὶ ἡ ὅλη υπόθεσις ἀρχίζει νά μᾶς φαίνεται αἰνιγματικὴ ἂν σκεφθοῦμε πῶς οἱ χαμάληδες αὐτοὶ εἶναι χειμῶνα - καλοκαίρι σχεδὸν γυμνοὶ καὶ δέν τρῶνε κατὰ κανόνα τίποτε ἄλλο παρὰ μιά κόρα ψωμί καὶ λίγα κρεμμύδια ἢ σκόρδα ἢ μερικές φέτες πεπόνι. Γιά ξηροὺς καρπούς, ἀλατισμένες ἐλιές, αὐγά καὶ μέλι πού συνηθίζουν νά τρῶνε ἐδῶ οἱ μεσαιεὶς τάξεις, δέν φτάνει τὸ βαλάντιο τῶν χαμάληδων. Τὸ ὡραιότερό τοὺς ὄνειρο δὲ εἶναι νά φάνε μιά παλιά κότα μέ ρυζι.

Διατροφή καὶ σωματικὴ δύναμη

Θὰ ἦταν καθήκον τῶν καθηγητῶν μας τῆς φυσιολογίας νά ἐρευνήσουν πῶς κατορθώνει τὸ ἀνθρώπινο σῶμα νά σηκώνει τέτοια βάρη μέ τόσο ἀνεπαρκῆ τροφή καὶ προσβαλλόμενον ἀπὸ ἕνα ὑπόουλο ζεστὸ κλίμα, γεμᾶτο παρελθόντος. Ἐπίσης, δέν θὰ ἦταν ἄσχημο, ἂν ὁ ἐβραϊοφάγος τῆς ἐφημερίδας μας θὰ ἤθελε νά προσχωρήσει σάν ὁδοὺς στυλοβάτης σ' ἕνα τέτοιο κονσόρτσιουμ χαμάληδων γιὰ νά δοκιμάσει ὁ ἴδιος ἂν ἀντέχει κι ἂν τοῦ ἀρέσει τόσο μιά σωματικὴ διαδραστήριση, ὅπως τὴν ἀντέχουν αὐτοὶ οἱ «Σημίτες», οἱ ὁποῖοι ἐννοεῖται δέν ξέρουν οὔτε νά γράψουν οὔτε καὶ νά διαβάσουν μιά ἐφημερίδα.

Ὅχι λιγότερες σωματικὲς δυνάμεις καταβάλλει καὶ ὁ Ἑβραῖος καϊκτοῖς πού κατευθύνει τὴ μυτερή καὶ γρήγορη σάν βέλος βάρκα τοῦ πρὸς τὸ καράβι καὶ τανάπαλιν μέ τὴ βοήθεια δύο τεράστιων μακρῶν κουπιῶν μέ ἀξιοθαύμαστη ταχύτητα, διασχίζοντας τὰ φουντωμένα κύματα τοῦ κόλπου, φορτωμένος ἀποσκευές καὶ ἐπιβάτες, ἢ ὅταν περνάει μέ τὴ βάρκα τοῦ τὸν εὐρὺ ὄρμο ἀπὸ τὴ μιά ἀκρὴ στὴν ἄλλη.

Σαμαράδες - Βαφεῖς - Τενεκετζήδες

Ανάμεσα στοὺς σεφανντίμ τῆς Θεσσαλονίκης συναντοῦμε καὶ τεχνίτες, συγκεκριμένα πλύντες, σαμαράδες, κετσετζήδες, βαφιάδες, ὑφαντές (μολονότι ἡ μεγάλη ταπητουργικὴ βιομηχανία πού ἀνθρῦσε ἄλλοτε ἐδῶ ἔχει σημαντικὰ ὑποχωρήσει), καὶ τενεκετζήδες. Μὲ λίγα λόγια ἔχουν τὰ ἐπαγγέλματα πού μετέρχονται καὶ οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι καὶ ἴσως καὶ στὴ δυτικὴ Εὐρώπῃ νά ἦσαν ἀκριβῶς ἐπὶ τὰ πράγματα, ἂν δέν θὰ ἀπέκλειαν ἐκεῖ τοὺς Ἑβραίους καθ' ὅλο τὸ μεσαίωνα ἀπὸ τῆς συντεχνίας καὶ τὰ ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα καὶ δέν θὰ τοὺς ἀπαγόρευαν ἐπὶ τῆς πρακτικῆς τέχνης καὶ τῆς ἄλλης χειρωνακτικῆς καὶ σωματικῆς ἐργασίας γιὰ νά τοὺς περιορίσουν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο στὴν συνδιαλλαγὴ μέ τὸ χρῆμα καὶ τῆς πιστώσεως, ὥστε καὶ στὴν περίπτωσι αὐτὴ νά ἐπαληθεύεται τὸ παλαιὸ ρητό: «Πρῶτα τὸν καθιστοῦν ἔνοχο κι ἐπειτα θέλουν κι ὅλας ἀπὸ πάνω νά τὸν τιμωρήσουν».

Οἱ σεφανντίμ ἔχουν τὴ γνώμη πῶς εἶναι οἱ φορεῖς τῆς πρὸ καθαρῆς ἰουδαϊκῆς διδασχῆς. Πιστεύουν πῶς ἀποτελοῦν μέσα στὸν περιούσιο λαὸ τοὺς πρὸς τοὺς Ἑβραίους. Διίσχυρίζονται ἀκόμη, ὅτι ὁ ἀρχιραββῖνος τοὺς στέκεται ἱεραρχικὰ πρὸς ψηλὰ ἀπὸ τὸν ραββῖνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως κι ὅτι εἶναι ὁ ἀνώτερος γενικὰ στὴν Ἀνατολή, ἂν ὄχι σ' ὁλόκληρο τὸν κόσμον.

Ντονμέ: Οἱ Ἑβραῖοι Μουσουλμάνοι

Μιά ἰδιαίτερη αἵρεση ἀποτελοῦν πάλι οἱ Ντονμέ ἢ Μαμίνι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἀναμφισβήτητα ἀρχικὰ καὶ αὐτοὶ σεφανντίμ, ἀναγνωρίζουν ὁμως τώρα σάν θρησκεία τὴ μουσουλμανικὴ πίστι. Ὁ ἀριθμὸς τοὺς ἀνέρχεται στὴ Θεσσαλονικὴ περίπου σὲ 4.000 ψυχές. Γιὰ τὴν αἵρεση αὐτὴ κυκλοφοροῦν οἱ πρὸς ἀπίστευτες φήμες. Ὁ γενικός πρόξενος φόν Χάν, ἔκανε στὴ Θεσσαλονικὴ τὴν ἴδια, γιὰ τοὺς ντονμέ τῆς πρὸς λεπτομερεῖς ἐρευνες. Ἀπὸ τὴ σχετικὴ ἐκθεσὴ πού ὑπέβαλε στὴν αὐτοκρατορικὴ Ἀκαδημία τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Βιέννης ἀποσπῶ τὰ κάτωθι:

Ἡ αἵρεσις τῶν ντονμέ ἢ μαμίνι φαίνεται τώρα νά ἔχει στὴ Θεσσαλονικὴ τὴν ἰδιότητα τῆς. Ἐξωτερικὰ ἀνέχονται τὰ μέλη τῆς στὸ Ἰσλάμ, στὰ κρυφὰ ὁμως στὸν Ἰουδαϊσμὸ. Ζοῦν ὅσο μποροῦν μακριὰ ἀπ' τοὺς ἄλλους καὶ ἐπισκέπτονται τὰ τζαμιά μόνο ἂν εἶναι ἀνάγκη γιὰ νά κρατήσουν τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους. Μὲ τὴν πρόθεσις αὐτὴ πηγαίνει κάπου - κάπου ἕνας ντονμέ γιὰ προσκύνῃμα στὴ Μέκκα. Δέν παντρεύονται οὔτε μέ Τούρκους οὔτε καὶ μέ Ἑβραίους, ἀκόμη καὶ ἀνάμεσα στῆς δύο αἱρέσεις στῆς ὁποῖες διαιροῦνται δέν γίνονται ἀμοιβαίως γάμοι.

Καβαγιέρο καὶ Κόνγιο

Δέν ξέρομε τίποτε γιὰ τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως τοὺς, ὡστόσο συμβουλευόμενοι, σὲ περιπτώσεις διαφωνίας πάνω σὲ θέματα θρησκευτικὰ καὶ νομικά, τοὺς ραββῖνους τῆς ἐμπιστοσύνης τοὺς. Διαιροῦνται σὲ δύο αἱρέσεις: τοὺς κόνγιο καὶ τοὺς καβαγιέρο. Δείχνουν μιά ἀμοιβαία ἀποστροφή σὲ τέτοιο βαθμὸ, πού κανένας ἀπὸ τοὺς καβαγιέρο δέν θέλει νά κάθεται μ' ἕναν κόνγιο στὸ ἴδιο σπιτί ἢ νά φάει στὸ ἴδιο τραπέζι, οὔτε καν νά πιεῖ ἀπὸ τὸ ἴδιο ποτήρι ἀπ' ὅπου ἤπιε ὁ ἄλλος. Ὁ ἕνας κατηγορεῖ τὸν ἄλλο γιὰ τὴν κακὴ φύσιν ἢ ἠθικὴ του πού ἐπιτρέπει μάλιστα καὶ τὴν παιδεραστείαν.

Οἱ καβαγιέροι εἶναι ἐμποροὶ καὶ γραμματεῖς. Σχεδὸν ὅλοι οἱ δημόσιοι γραφεῖς καὶ ὑπάλληλοι γραφείων τῆς Θεσσαλονίκης ἀνήκουν σ' αὐτὴ τὴν αἵρεσι. Οἱ πρὸς γραμματισμένοι καταλαβαίνουν καὶ ἐβραϊκά. Ἔχουν τὰ μαγαζιά τοὺς σ' ἐκείνη τὴν περιοχὴ τοῦ παζαριοῦ πού λέγεται Μισίρ τσαρσί (αἰγυπτιακὴ ἀγορὰ) καὶ κάθονται σὲ μιά ξεχω-

ριστή συνοικία κοντά στην Πόρτα Νουόβα (Νέα Πύλη - Γενή Καπού). Οι κόνγιο είναι φτωχοί μαστόροι, μεροκαματιά-ρηδες και χαμάληδες και ζούν σκορπισμένοι ψηλά στις α-νατολικές συνοικίες.

Ο ιδρυτής Σαμπεταί Σεβή

Ο ιδρυτής της αίρεσης των ντονμέ είναι ένας λόγιος ραβ-βίνος ονόματι Σαμπεταί Σεβή, από την Άνδριανούπο-λη. Έμφανίσθηκε εκεί γύρω στα 1667 σαν κήρυκας μιας νέας ιουδαϊκής διδασκαλίας και αφού απέκτησε μεταξύ των Έβραίων πολλούς όπαδούς, όχι μόνο στην πατρίδα του αλλά και στα Σκόπια, τη Θεσσαλονίκη, τη Σμύρνη και άλλου, ανέκηρυξε τον εαυτό του για Μεσσία και μετοίκη-σε από την Άδριανούπολη στη Δαμασκό. Οι τρομαγμένοι Έβραίοι ξεσηκώθηκαν εναντίον του και απαίτησαν από την Ύψηλή Πύλη την κατάργηση του νεωτερισμού αυτού. Κατάφεραν μάλιστα να στείλει η Πύλη έναν ειδικό μουμ-πασίρ (έντεταλμένο) στη Δαμασκό με ένα ένταλμα συλλή-ψεως, ό οποίος και έφερε τον Σαμπεταί στην Κωνσταντι-νούπολη.

Όταν τον παρουσίασαν μπροστά στον μέγα βεζύρη, τό-τε του ψιθύρισε ένας Έβραϊός της υπηρεσίας του βεζύρη ότι μπορεί να σώσει τη ζωή του μόνο αν αλλάξει οπιστήσει και γίνει μουσουλμάνος. Σ' αυτό τό πνεύμα μίλησε ό Σαμ-πεταί όταν τον έφεραν μπροστά στον μέγα βεζύρη, πού τον ρώτησε για τον μεσσιανισμό του και δέχτηκε την μωα-μεθανική θρησκεία, δηλώνοντας πως όλη ή συμπεριφορά του είχε σαν μοναδικό σκοπό να τραβήξει την προσοχή της Ύψηλης Πύλης πάνω στο πρόσωπό του. Μ' αυτό τον τρόπο μπόρεσε να σώσει τη ζωή του και να τον απολύ-σουν αφού του έδωσαν πλούσια δώρα.

Όταν έγινε γνωστή ή είδηση για τόν προσηλυτισμό του Σαμπεταί στο Ίσλαμ, ακολούθησε τό μεγαλύτερο μέρος των όπαδών του στις πόλεις πού αναφέραμε — ύπολογί-ζονται σέ 1.000 οικογένειες — τό παράδειγμα του δασκά-λου τους και δέχθηκε έξωτερικά τόν μουσουλμανισμό. Με τόν καιρό όμως, επέστρεψαν πολλοί στον Ίουδαϊσμό και μέ ξένα ονόματα πήγαν στην Παλαιστίνη για να δηλώ-σουν εκεί μετάνοια. Τά τελευταία ύπολείμματα των όπα-δών του Σαμπεταί είναι οι κόνγιο της Θεσσαλονίκης.

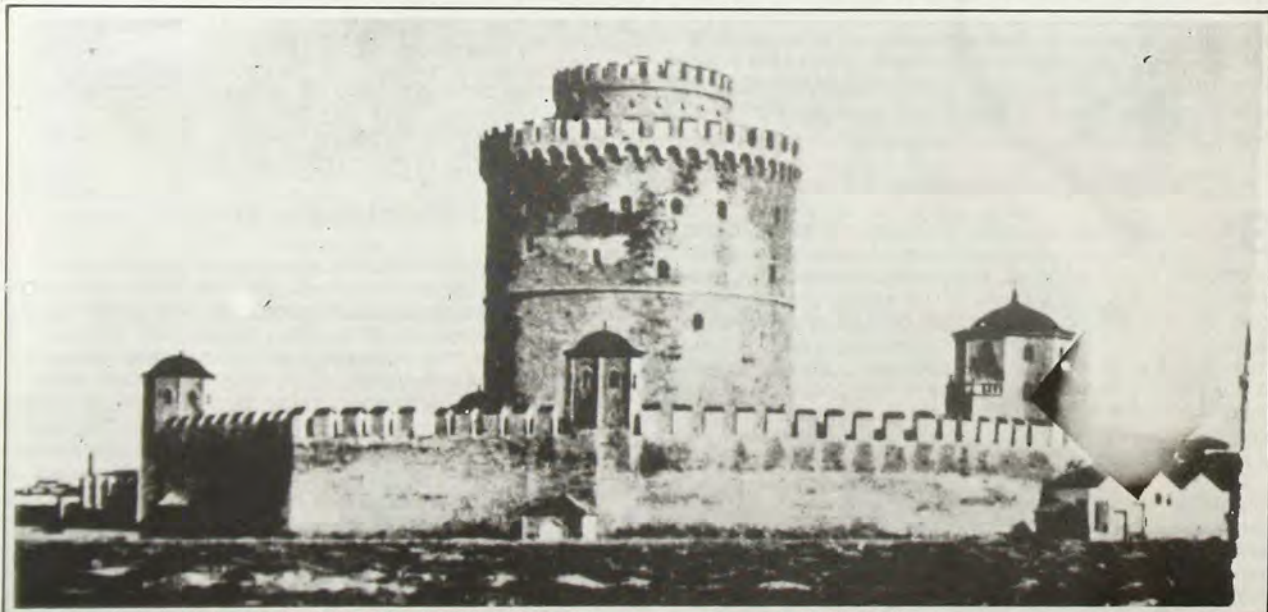

Έβραϊκή οικογένεια της Θεσσαλονίκης

Επί σκηνής ό Μπερζελαί

Δώδεκα χρόνια μετά την εμφάνιση του Σαμπεταί, βγήκε ένας από τούς μαθητές ή συμφοιτητές του, ονόματι Μπερζελαί κηρύσσοντας περίπου την ίδια διδασκαλία ό-πως εκείνος. Τράβηξε πολλούς όπαδούς αλλά προσχώρη-σε αργότερα μέ 400 ως 500 οικογένειες κι αυτός στον ίσ-λαμισμό. Περισσότερα πράγματα για τίς περιπέτειες της ζωής του δέν είναι γνωστά. Άπ' αυτόν βγήκε ή αίρεση των καβαγιέρο.

Αυτοί διαθέτουν ένα σπίτι όπου συγκεντρώνονται και πού περιβάλλεται άπ' όλες τίς πλευρές μέ τείχη και είναι αύστηρά κλειστό. Ό διοικητής της Θεσσαλονίκης Χουσνί πασάς διέταξε πρίν λίγο καιρό να κάνουν έρευνα σ' αυτό

Ο Λευκός Πύργος πρός τό τέλος του περασμένου αιώνα.

(Άπό τό βιβλίο του Καθηγητού κ. Ένεπεκίδη)

τό σπίτι. Βρήκαν μέσα σ' αυτό μία γριά γυναίκα, πού είχε πώς την έχουν όρισει να κρατάει τα κλειδιά. Στη μεγάλη αίθουσα όπου είναι τοποθετημένα γύρω - γύρω ντιβάνια, κρεμόντουσαν στον τοίχο ένα πανάρχαιο περσικό ξίφος κι ένα μακρύ μαχαίρι. Σ' έναν υπόγειο χώρο βρήκαν ένα μαστίγιο, κατά τα άλλα ήταν τό σπίτι άδειο.

Πρίν μερικά χρόνια παρουσιάστηκε στον καθή της Θεσσαλονίκης ένας νεαρός ντονμέ και δήλωσε ότι θέλει να γίνει μωαμεθανός γιατί άνήκει (ως τώρα) στον ισλαμισμό μόνο για τα μάτια. "Ο καθής τόν έστειλε στον πασά κι αυτός τόν απέλυσε με τη συμβουλή να σκεφθεί την πρόθεσή του ακόμη μερικές μέρες κι αν επιμένει ακόμη, τότε να ξανάρθει. "Ο νέος δέν ξαναεμφανίστηκε και ή υπόθεση θά είχε ξεχασθεί, αν ο καθής δέν θά την είχε ξαναθυμηθεί τυχαία έπειτα από μερικές βδομάδες. "Εκαναν έρευνες και οι ντονμέ είπαν στην αρχή πώς ο νέος είχε φύγει από την πόλη και βρισκόταν σε ταξίδι. "Όταν όμως έκαναν έλεγχο στο τμήμα διαβατηρίων και δέν βρήκαν τό όνομα του νέου, τότε όμολόγησαν οι ντονμέ πώς ο νέος είχε πεθάνει. "Όταν λοιπόν έξέψαν τό πτώμα, είπαν πώς βρέθηκαν σ' αυτό ίχνη στραγγαλισμού. "Όπως και να έχει ή υπόθεση, οι ντονμέ χρειάστηκε να καταβάλουν τίς μεγαλύτερες προσπάθειες για να διευθετήσουν τό πράγμα.

Οι όμορφες Έβραιοπούλες

Γενικά οι σεφαρντίμ, άνδρες και γυναίκες, είναι αρκετά ώραιοι άνθρωποι. Μπορεί να τους αναγνωρίσει κανείς με την πρώτη ματιά και να τους ξεχωρίσει από τους άλλους κατοίκους της Θεσσαλονίκης. Οι πιο ώραιοι είναι οι γέροι πού έχουν την όψη προφητών της Παλαιάς Διαθήκης — καθώς και οι Έβραιοπούλες. Οι τελευταίες αυτές ενώ κατά τα άλλα κρύβουν τα θέληγτρό τους με αυστηρότητα και σκεπάζουν όλότελα ειδικά τα ώραια μαύρα μαλλιά τους, έχουν τό στήθος τους έντελώς άκάλυπτο. "Ενας Έλληνας πού τόν ρώτησα σχετικά μ' αυτή τη συνήθεια, μου είπε:

— "Ω, ή εξήγηση είναι πολύ άπλή. Είναι πιο άνετο για τίς ίδιες και για τα παιδιά τους. Σπάνια τυχαίνει να μην κρατάνε ένα μωρό για βύζαγμα...

Δέν ξέρω αν ή εξήγηση είχε σοβαρότητα ή ήταν ένα κακό άστείο. Γιατί οι Έλληνες και οι Έβραίοι δέν αγαπιούνται: για τό λόγο ότι στο έμποριο βρίσκονται σε ισχυρό ανταγωνισμό.

Ο Γάλλος ταξιδιωτικός συγγραφέας Isambert σημειώνει πώς οι γυναίκες των Έβραίων της Θεσσαλονίκης φημίζονται για την όμορφιά τους. Μπορεί κανείς να όμολογήσει, πώς αυτό είναι σωστό όσον άφορά τίς γυναίκες της άνωτέρας κοινωνικής τάξεως, οι όποιες συναγωνίζονται σε όμορφιά τίς γυναίκες της Άραβίας και της Ισπανίας συνάμα και έχουν ειδικά πολύ μεγάλα όμορφα μάτια και γεμάτα φωτιά. Στίς λαϊκές τάξεις ώστόσο, δέν βρίσκει έντελώς έφαρμογή ή παρατήρηση του 'Ιζαμπέρ. Συγκεκριμένα γεννάνε οι γυναίκες αυτές πολύ γρήγορα γιατί γεννάνε πολλά παιδιά και λόγω του άνθυγιεινού κλίματος με τους πολλούς πυρετούς και εξαιτίας της άνεπαρκούς διατροφής.

"Ενας γέρος Προφήτης

Για να σās μεταδώσω μία προσωπική σκηνή, θά διαλέξω τυχαία μερικούς τύπους του δρόμου. Νά, εκεί πέρα λόγου χάριν, κάθεται ένας γέρος σεφαρντίμ πάνω στο κατώφλι του τείχους του φρουρίου πού παρουσιάζει πολύ έντονα σημάδια ότι κατάρρει, αλλά εξακολουθεί να είναι ακόμη έκτυφλωτικά λευκό. Ο γέρος έχει βάλει τό άριστερό πόδι του πάνω άπ' τό δεξιό γόνατο. Τό άριστερό του χέρι άναπαύεται πάνω στα γόνατα, τό δεξί του στηρίζεται στο κάτω μέρος του προσώπου. Τρώει τό νύχι του από τόν

δείκτη και με τό μικρό του δάκτυλο ξύνει τα γένηια του. Τό πρόσωπο δείχνει κουρασμένο, σχεδόν νυσταλέο κι όμως στοχαστικό κι έξυπνο. Είναι βέβαιο, ότι ο άνθρωπος φιλοσοφεί πάνω σε κάτι, είτε κάποιο μπερδεμένο παράδειγμα έμπορικής άριθμητικής είναι, είτε κάποιο δύσκολο και σοφιστικό χωρίο του Ταλμούδ. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου του είναι εύγενικά, σχεδόν άριστοκρατικά. Μόνο πού ή μύτη του είναι κάπως μακριά και λίγο κρεμαστή. Άλλά πολύ μακρύτερα και πολύ πιο κρεμαστά είναι τα σταχτιά του γένια πού καταλήγουν σε μία αίχμηρή και άσπρη άκρη όχι μακριά πάνω από τόν όφθαλμό. Τό κεφάλι του είναι σκεπασμένο με ένα παρδαλό λινό πανί — θά τό λέγαμε μαντήλι. Είναι δεμένο άτακτα, όχι όπως ένα τούρκο τουρμπάνι, προσφέρει όμως τίς ίδιες υπηρεσίες. Φοράει ένα γιλέκο με κόκκινες κάθετες λωρίδες, φαρδιά πανταλόνια πού κατεβαίνουν ως τα γόνατα, τούρκικες παντόφλες, άσπρες κάλτσες πού ή άψογη λευκότητά τους, αν σκεφτεί κανείς τους άκάθαρτους δρόμους και τα στενόχωρα σπίτια, προκαλούν τόν θαυμασμό μου. Πάνω άπ' αυτή την επένδυση πού κατά τη γνώμη μου είναι, σχετικά με την εποχή και τόν τόπο, πολύ ζεστή, φοράει μία μεγάλη μακριά με φαρδιά άνοίγματα και με γούνα πιμπιλομένη ρόμπα. Αυτή δέν είναι όμως μπροστά κλειστή όπως τό καφτάνι των Ρώσων, αλλά άνοικτή και οι πλευρές ριγμένες πάνω από τα σκέλη ώσάν ο αγαθος μας άνθρωπος να φοβόταν πώς θά κρυώσει μ' αυτή τη ζέστη. Μία ζέστη πού στον άνθρωπο του βορρά έμπνύσε την έπιθυμία να μπει να περπατάει δώθε - κείθε με σκέτο πουκάμισο».

Ο άρχιρραββίνος της Θεσσαλονίκης Μείρ κατά την άπελευθέρωση της πόλεως.

(Από τό βιβλίο του Καθηγητού κ. Ένεπεκίδη)

«Η σκηνή πάντοτε σ' ένα από τα χαλασμένα κράσπεδα του φρουρίου της Θεσσαλονίκης. Έκει «μαρκάρει» ή καταπληκτική παρατηρητικότητα του Κάρλ Μπράουν μια ώρα βιβλική μορφή Έβραίου της συμπρωτεύουσας πριν εκατό χρόνια. «Αν ο Έβραϊός θά ήταν νεώτερος, θά μās θυμίζε, ίσως τό περίφημο γλυπτό του Ροντέν «Ο στοχαστής»: Άλλά βιβλικές μορφές καί Έβραίους τούς φανταζόμαστε πάντοτε σέ μία πατριαρχική ηλικία ή καί σέ κείνη των προφητών πού δέν πάει κι αυτή πίσω. «Ο Γερμανός καί ο προφήτης» θά προτεινάμε έμείς σάν τίτλο στόν πίνακα τούτον πού έχει στά σκαριά ο Κάρλ Μπράουν καί ζωγραφίζει μέ λέξεις αλλά καί μέ ιδιαίτερο κέφι. Γράφει στή συνέχεια της αφήγησής του:

Ομάδα από Έβραϊες της Θεσσαλονίκης μέ τά παιδιά τους τό 1930.

Έβραιοπούλα μέ τόπλες

«Η βυθισμένη στή ρέμβη ήρεμία του φιλοσόφου πού ήδη τόν περιέγραφα, διακόπτεται από τή ζωηρή, θά έλεγα μάλιστα γεμάτη τεμπεραμένο όμιλία ενός νέου κοριτσιού, τής εγγονής, ίσως καί τής δισέγγονής του, γιατί σ' αυτή τήν πόλη ή μία γενιά ακολουθεί τήν άλλη πολύ γρήγορα. «Ότι τό νέο καί νόστιμο πλασματάκι είναι παντρεμένο φαίνεται από τό ότι έχει άκάλυπτο τό στήθος του. Οί άγαμες συνηθίζουν νά καλύπτουν τά στήθη τους μέχρι πάνω στό λαιμό. Είναι τό πολύ δέκα πέντε χρονών. Τά πάντα τρέμουν, σαλεύουν στήν περδικοπατούσα από τό νά μήν μπορεί νά περιμένει. Δείχνει νά κάνει στό γέρο αίστηρές παρατηρήσεις από τίς όποιες ο άλλος, ειδικά εξαιτίας τής ζέστης, θά γινόταν νευρικός. Άλλά ο γέρος δέν χάνει τά νεύρα του. Άκρύει μέ τό καλοσυνάτο χαμόγελο του πρόπαπου καί μέ τήν ρεμβώδη ήρεμία του φιλοσόφου. Δέν ένοχλείται ούτε καν στήν άπασχόλησή του πού συνιστάται, όπως ήδη ανέφερα, στό νά καϊδέψει τά γένηια του καί στό νά τρώει λιγάκι τά νύχια του. Τό κοριτσόπουλο είναι όμορφο. Έχει μεγάλα άμυγδαλωτά μάτια μέ μαύρες βλεφαρίδες πού λάμπουν ενώ τά κάπως βαριά, στό χρώμα του μαρμάρου μεγαλόπρεπα βλέφαρά της, ρίχνουν τή σκιά τους στό μάτι. Έχει μία τυπική ελληνική μύτη καί τό στόμα της κουμπί ζώνεται από φουσκωτά χείλη κι από πίσω τά μυτερά άσπρα δόντια. Στό κεφάλι της φέρνει ένα θαυμάσιο χρυσό διάδημα. Άλλά τά φαινόμενα άπατούν. Στήν πραγματικότητα είναι άπλως ένα κομμάτι χαρτόνι, πού τήν πάνω του πλευρά τήν έχουν ντύσει μέ ένα κίτρινο ντενεκέ. Τήν άλλη πλευρά του διαδημάτος τήν έχουν γεμίσει μέ πράσινο μεταξωτό ύφασμα, πού καταλήγει πρόσ τά πίσω, περνώντας τόν τράχηλο καί τή ράχη, σ'

ένα μακρουλό δίσκο. Η κάτω άκρη αυτού του δίσκου είναι διακοσμητικά κεντημένη μέ χρυσές καί άργυρένιες κλωστές. Τά κεντήματα φαίνονται από μακριά σάν γράμματα του έβραϊκού αλφάβητου, όταν όμως τά δούμε από κοντά μās πείθουν πώς πρόκειται γιά φανταστικά άραβουργήματα. Μ' αυτό όμως δέν θέλω νά πώ πώς δέν έχουν γίνει μέ βάση μία κάποια ρήση γραμμένη μέ τό πανάρχαιο έβραϊκό αλφάβητο. Πάνω από τήν καλύπτρα αυτή τής κεφαλής, είναι τυλιγμένο ένα έλαφρό, σάν πέπλο, άνοικτου χρώματος ύφασμα πού δένεται κάτω από τό πηγούνι σέ κόμπο ή σέ φιόγγο. Κατ' αυτό τόν τρόπο μένουν τά μαλλιά έντελώς σκεπασμένα.

Η άμφίεση

Θεωρείται από τίς γυναίκες αυτές άναίσχυντία νά δείχνουν τά κάλλη τους, από τίς παντρεμένες όμως αντίθετά άπαιτεί ή αιδώς νά δείχνουν γυμνά τά στήθη τους. Έτσι αλλάζουν ήθη καί έθιμα μέ τά γεωγραφικά πλάτη χωρίς κανένας νά μπορεί νά πεί ποιός έχει δίκιο.

Τό κάλυμμα τής κεφαλής πού περιέγραφα πρό όλίγου, είναι πολύ κατάλληλο νά τονίσει τό όβάλ του προσώπου καί τό άσυνήθιστο λεπτό, κέρινο χρώμα του. Η νέα φοράει ένα άνοικτό φόρεμα από λινό πού έχει στους καρπούς των χειρών νταντέλλες. Η μέση του φορέματος κάθεται τόσο ψηλά πού θυμίζει τή μόδα τής εποχής του γαλλικού Διευθυντηρίου καί τής ωραίας κυρίας Ταλλιέν. Η μέση κρατιέται μέ μία μετάλλινη ζώνη. Από πάνω φοράνε ένα σκούρο χιτώνα μέ κίτρινη μετάξινη γαρνιτούρα. Τά πόδια χάνονται μέσα σέ κομψά ελληνικά στιβαλέτα, μέ κορδόني πού δείχνουν ωραία πόδια κάτω από τό ψηλά σηκωμένο φουστάνι. Κάτι τέτοιο όμως άποτελεί εξαίρεση. Ο κανόνας είναι κάτι κακόσχημα τσαρουχοειδή πού φοράνε οί Τουρκάλες καί μάλιστα όχι πρόσ άφελός τους, γιατί αποκτούν μ' αυτά ένα πολύ βαρύ, σουρνάμενο βηματισμό πού θυμίζει πάπια, ενώ οί νέες γυναίκες των σεφανντίμ μέ τά στιβαλέτα τους βαδίζουν πράγματι σάν τίς γυναίκες τής Άνδαλουσίας, μολονότι κάτι τέτοιο δέν είναι μικρή υπόθεση, άν όπως ανέφερα ήδη συχνά, σκεφθούμε τήν κατάσταση των δρόμων τής περιφημής έμπορικής σκάλας πού λέγεται Θεσσαλονίκη.

Σας περιέγραφα μέ τήν εύσυνειδησία ενός ράφτη τό φόρεμα μιάς νέας γυναίκας. Άν στήν περίπτωσή αυτή δείτε τά πράγματα μέ εύρωπαϊκά κριτήρια θά μρү πείτε: όλα αυτά είναι ψύλλοι στ' άχυρα, χρυσόσκονη γιά τά μάτια, όχι σοβαρές ίστορίες. Μπορεί — αλλά ωστόσο είναι ωραία. Καί θά 'θελα πολύ νά παρακολουθήσω άκόμη περισσότερο τόν διάλογο ανάμεσα στή νέα κοπέλλα καί τό γέρο φιλόσοφο, άν καί καταλάβαινα πολύ λίγα απ' όσα λέγαν καί μολονότι πρόσ τό τέλος είχε χαμηλώσει ο τόνος τής συζήτησης, άν δέν μέ είχαν πάρει γιά μία ξενάγηση στήν πόλη.

Η σκληραγώγηση των νέων

Καί οί νέοι από τούς σεφανντίμ άξίζει τόν κόπο νά μās άπασχολήσουν. Μόλις πατήσουν κι όλας τό δγδοο έτος τής ηλικίας τους, συνηθίζουν οί νέοι σέ βαριά σωματική εργασία καί είναι ύποχρεωμένοι νά φροντίσουν οί ίδιοι γιά τή διατροφή τους — πράγμα πού δέν ώφελει καθόλου τήν σωματική τους άνάπτυξη. Καί όμως τά σώματά τους είναι τόσο σφιχτοδεμένα κι έχουν άναπτυχθεί τόσο άρμονικά, πού θά μπορούσαν νά σταθούν σ' ένα γλύπτη μοντέλα.

Έξέφρασα από γερμανικής πλευράς τίς αντίρρήσεις κατά τής πολύ πρώιμης χρησιμοποίησης των νέων σέ πολύ βαριές σωματικές εργασίες — αντίρρήσεις πού πρόκειται καί στή δική μας περί έργοστασιών νομοθεσία, νά βρούν παντού πρακτική έφαρμογή.

Ξέσπααν σέ κοροϊδευτικά γέλια.

— Πιστεύετε στ' αλήθεια, μου είπαν, πώς όταν ένας νέος πού δεν έχει μάθει σέ πολύ νέα ηλικία νά δουλεύει, νά μήν έχει προσαρμόσει στή δουλειά τό σώμα του, τό πνεύμα του, τίς χειρωνακτικές του δεξιότητες καί συνάμα νά τίς έχει γυμνάσει, πιστεύετε πώς αὐτός ὁ νέος μπορεῖ ἀργότερα νά ἀναπληρώσει τήν εὐκαιρία πού ἔχασε; Σωματική ἐργασία δέ μαθαίνεται πιά σέ ὥριμα χρόνια, τό ἴδιο καί ἡ πνευματική.

Ἐπίσης καί τό ὑπηρετικό προσωπικό, εἰδικά τό ἀνδρικό, ἀποτελεῖται ἐδῶ ἀπό Έβραίους. Τό ἴδιο διεπίστωσα, ἀν καί ὄχι σ' αὐτή τήν ἑκταση, στήν Κωνσταντινούπολη καί τήν Ἀδριανούπολη. Οἱ Έβραῖοι ὑπηρετές θεωροῦνται ἐπιδέξιοι καί σβέλτοι. Στή Θεσσαλονίκη ὑπάρχει μέν μιᾶ ἐβραϊκή συνοικία, ἀλλά ὀνομάζεται ἔτσι γιά τό λόγο καί μόνο ὅτι πράγματι οἱ περισσότεροι ἀπ' τούς κατοίκους της εἶναι Έβραῖοι. Οἱ ὅποιοι κατοικοῦν καί σέ ἄλλες συνοικίες τῆς πόλης. Δηλαδή δέν ὑφίσταται ἐξαναγκασμός ἡ περιορισμός.

Τούρκοι · Έβραῖοι · Έλληνες

Η μεγάλη ἐβραϊκή κοινότητα αὐτοδιοικεῖται μέ ὑποδειγματική τάξη. Οἱ λίγοι πλούσιοι παρέχουν στούς πολυάριθμους φτωχοῦς πολύ γενναιοδωρή ὑποστήριξη. Καί κατά τά ὑπόλοιπα ὑπάρχει μεταξύ τῶν σεφαρντίμ μιᾶ πολύ στενή συνοχή, εἰδικά στήν ἀμυνα κατά τῶν ἀδικιῶν. Ἄν κάποιος, λόγου χάριν διώξει ἕναν Έβραῖο ὑπηρετή, ἡ τόν κακομεταχειρίζεται γιά νά φύγει ὁ ἴδιος του, αὐτό γίνεται γνωστό στήν κοινότητα, ἡ ὁποία καί, ἀποφασίζει νά ἀπαγορεύσει τήν ἀνάληψη ὑπηρεσίας στό σπίτι τοῦ ἀδικήσαντος. Κι ἔτσι θά ψάχνει ὁ ἐνοχος ἀδικα νά βρεῖ ἄλλον ὑπηρετή, ὅπως δὲν θά ξαναβρεῖ πιά ἕναν Έβραῖο ὑπηρετή, ὡς τή στιγμή πού θά ἐπανορθώσει τήν ἀδικία πού ἔκανε στόν ἄλλον.

Ὁ γάμος φυλετική ἀνάγκη

Μιά κύρια φροντίδα τῆς ἐβραϊκῆς κοινότητας εἶναι τέλος τό πάντρεμα τῶν μελῶν τῆς καί ὁ πολλαπλασιασμός τῆς φυλῆς. Τό ἔθιμο ἀπαιτεῖ νά μή μένει κανεῖς ἐργένης. Τά κορίτσια παντρεύονται ἤδη στά 13 ἡ 14 τοὺς χρόνια, τὰ ἀγόρια τό ἀργότερο στά 15. Ἡ κοινότητα ἐπεμβαίνει μέ τό κύρος τῆς, ἀν παραστεῖ ἀνάγκη, ὥστε νά μήν παραμεληθεῖ τό ἔθιμο αὐτό. Εἰδικά στίς χήρες καί στούς χηρεύσαντες γίνονται συστάσεις, ἀν δέν εἶναι ἠλικιωμένοι, γιά νά ξαναπαντρευτοῦν. Οἱ προσπάθειες αὐτές εἶχαν ἄριστα ἀποτελέσματα. Οἱ δρόμοι εἶναι γεμάτοι ἀπό παιδιά τῶν σεφαρντίμ πού τά ἀναγνωρίζει κανεῖς ἀπό τήν φτωχική τους ἀμφίεση καί τά μεγάλα τους ζωηρά μαῦρα μάτια, ἐνῶ οἱ περισσότερες ἀπό τίς νέες γυναικες κουβαλοῦν τό βρέφος μαζί τους καί δέν διστάζουν καθόλου νά τό θηλάζουν παρουσία τοῦ κοινοῦ. Ἐτσι, δέν εἶναι διόλου παράξενο ἀν ὁ ἀριθμός τῶν Έβραίων κατοίκων ἀνεβαίνει πολύ γρήγορα καί ὑπολογίζεται τώρα (1875) ἀπό τούς εἰδικούς ἤδη τουλάχιστον σέ 50.000 ψυχές.

Ἕνας ἐβραϊκός γάμος

Τέλος θέλω νά σᾶς περιγράψω ἕναν ἐβραϊκό γάμο, στόν ὁποῖο εἶχα τήν εὐκαιρία νά παρευρεθῶ.

Τό τελετουργικό μέρος καί τά ἔθιμα εἶναι σέ γενικές γραμμές τά ἴδια ὅπως καί στούς Έβραίους συμπολίτες μας στή Γερμανία. Ὅπως μου εἶπαν, ὁ γαμπρός ἦταν 15 χρονῶν καί ἡ νύφη 13. Ἦσαν ὅμως σωματικά ἤδη ἀρκετά ἀνεπτυγμένοι, ἀλλά τά καμώματά τους ἦσαν παιδικά σέ τέτοιο βαθμό, πού ἕνα «φράγκικο» μυαλό ἦταν ἀδύνατο νά καταλάβει πῶς αὐτό τό ὁμολογουμένως ἀρκετά ὠραῖο, ὅμως ἀκόμη λιγάκι παιδικό ζευγάρι, μπορούσαν νά τό παντρεύουν ἀντί νά τό στείλουν στό σχολεῖο. Ἡ νύφη ἦταν συνεχῶς πολιορκημένη ἀπό ἕνα πλῆθος ἠλικιωμένων κυριῶν (ἕνας λιγότερο εὐγενῆς θά ἔλεγε: ἀπό κάτι γριές κυράτσες) πού τῆς ἔκαναν γαμήλιες παραδόσεις μέ μεγά-

Ὁ Μύλος Ἀλατίνι, ὁ μεγαλύτερος ὀλης τῆς Ἀνατολῆς

(Ἀπό τό βιβλίον τοῦ Ν. Μουτσόπουλου «Θεσσαλονίκη 1900 - 1917»).

λη επιμονή, και την δασκάλευαν με λεπτομέρειες για τα γαμήλια δικαιώματα και καθήκοντά της (χωρίς να αποκλείουν και τα σεξουαλικά, όπως μου είπαν — nam patrimonialia non sunt turbia, επειδή, ότι είναι φυσικό δεν είναι άσχημο).

Τό κοριτσάκι χαμογελούσε συχνά με μία γλυκειά ντροπαλότητα, αλλά κατά τα άλλα ήταν ζωηρό και ευδιάθετο. 'Η υπόθεση ήταν διαφορετική όσον αφορά τον μνηστήρα ή το νέο σύζυγο. Αυτός έδειχνε πώς δεν θεωρούσε πολύ εύκολα τα συζυγικά καθήκοντα. Οι παρευρισκόμενοι έδιναν πάλι την εντύπωση ότι του θύμωσαν λιγάκι για τη μελαγχολική στάση του, σαν συνέπεια πιθανόν της πεποίθησής του και πού την πρόδιδε ακούσια. Πάντως του έγιναν μερικές πνευματικές και σωματικές ενθαρρύνσεις, μερικές σκουνητιές, αν επιτρέπεται να κάμω χρήση του εύφημισμού αυτού. Προσωπικά είχα άλλη γνώμη και έδινα στο βάθος της καρδιάς μου όλο το δικίο στον γαμπρό. Σκεπτόμουν: «Μά είναι δυνατόν αυτός ο άδαής πιτσιρικός 'Αβραμικός Σολομών να είναι σέ θέση με τα 15 του χρόνια να θρέψει μία όλόκληρη οικογένεια ενώ εμείς στην τόσο πολιτισμένη γερμανική μας πατρίδα, κοτζάμ άνδρες 30 χρόνων δεν είμαστε ακόμη σέ θέση, αν και τελειώσαμε όλες τις ανώτατες και κατώτατες σχολές και δώσαμε όλες τις εξετάσεις, και τις διπλωματικές και τις περάσαμε με τό άριστο, summa cum laude!... 'Ω φτωχέ μου, καταπονημένο και κοπιών, δυστυχισμένο «εύτυχισμένο γαμπρέ!».

Σωκρατική φιλοσοφία

Οταν έκανα αυτόν τό μονόλογο μέσα μου, δεν σκεφτόμουν φυσικά ότι οι εδώ συνθήκες είναι έντελώς διαφορετικές από τό βορρά και πόσα λίγα χρειάζεται εδώ ο άνθρωπος για να μπορέσει να ζήσει. Θυμηθείτε την παλιά έριδα γύρω από τό έρώτημα: Ποιός είναι πλουσιότερος; 'Εκείνος πού έχει τά περισσότερα, ή εκείνος πού χρειάζεται τά λιγότερα. 'Εδώ στη Θεσσαλονίκη ή έριδα αυτή των 'Ελλήνων φιλοσόφων έκλεισε σύμφωνα με τό πνεύμα του Σωκράτη: Πλουσιότερος είναι εκείνος πού χρειάζεται τά λιγότερα. Μιά ανάλογη απόφαση υπάρχει και στο Κοράνι πού περιλαμβάνει τή ρήση: «Εύτυχισμένος είναι όποιος έχει χίλιους υπηρέτες, ακόμη πιά εύτυχισμένος όμως είναι εκείνος πού δεν χρειάζεται ούτε ένα κάν υπηρέτη».

Σ' αυτά πρέπει να προστεθεί ακόμη και τό άλλο, ότι στην κοινότητα των σεφανντίμ της Θεσσαλονίκης βρίσκει τό νεαρό ζεύγος των νεονύμφων μέσα στο σύνολο μία παρόμοια υποστήριξη πού έβρισκε ο νεαρός άποικος στα παλιά χρόνια των γερμανικών φυλών, στην κοινότητα της μαρκωνίας ή του χωριού. 'Όπως τότε είχε εκείνος τό δικαίωμα χρήσεως της κοινής ιδιοκτησίας, της νομής των ζώων του στο βοσκοτόπι της κοινότητας, τό δικαίωμα να παίρνει από τό δάσος του χωριού τά ξύλα για τό σπίτι του και να τον βοηθούν οι γείτονες στα μαστορέματα, έτσι κι ο σεφανντίμ της Θεσσαλονίκης δέχεται κατά τό γάμο του απ' όλες τις πλευρές δώρα κι όλοι προσπαθούν να τό βρουν δουλειά και πόρους, ενώ τό πνεύμα υποψιάς των πλουσίων όμοιων προστατεύει με έκούσιες και με διάκριση παρεχόμενες δωρεές τον φτωχό, τουλάχιστον να μην πεθάνει από την πείνα.

'Η επίδειξη της παρθενίας

Τό πιά ενδιαφέρον μέρος του γάμου ήταν ή τελευταία πράξη. Στην αρχή πήγε ή νεαρή νέονυμφη στον νυμφικό θάλαμο πού οι πόρτες του βλέπουν στον έξωστη και στη στοά όπου είχαν συγκεντρωθεί οι καλεσμένοι. Τή νύφη την συνόδευε μία μεγάλη πομπή ηλικιωμένων κυριών. Βάδιζε σαν να είχε φτερά στα πόδια της. 'Επειτα ήρθε ή σειρά του νεαρού γαμπρού. Χρειάστηκε να τον πάνε σχεδόν σηκωτό ως την πόρτα και ο παρακαθήμενός μου στο τραπέζι, ένας γερμανοαυστριακός, είπε μάλιστα πώς είδε

δάκρυα στα μεγάλα άθωα παιδικά μάτια του γαμπρού.

'Επειτα από μισή ώρα άκούστηκε ένας φρενητιώδης άλλαλαγμός χαράς. Σαν εύσεινήδητος ταξιδιωτικός συγγραφέας είμαι υποχρεωμένος να εξηγήσω την αίτια της άγallahσης. Διότι είναι χαρακτηριστικά ή άθιμα πού περιγράφω και δεν μου επιτρέπεται να παρασιωπήσω τό περιστατικό αυτό και για τον πρόσθετο λόγο ότι κανείς από τους πολυάριθμους συγγραφείς πού έχουν άσχοληθεί με τή Θεσσαλονίκη — σαν κλασικούς και τους πιά άξιόπιστους θεωρώ πάντοτε τον «άποσπασματογράφο» Φαλλμεράιερ και τον γενικό πρόξενο Χάν — δεν τό άναφέρουν. 'Ωστόσο τις υπερβολικά τρυφερές ψυχές πού γνωρίζουν όρισμένα πράγματα όμως δεν θέλουν να τ' άκούουν με τό δνομά τους, τις συμβουλεύω ρητώς να μη διαβάσουν τις κάτωθι γραμμές.

'Η αίτια λοιπόν του άλλαλαγμού ήταν αυτή:

'Από τον νυφικό θάλαμο βγήκε μία γριά γυναίκα μ' ένα άσπρο σεντόνι πού είχε πάνω του μερικά ίχνη αίματος. Τά ίχνη δεν θεωρήθηκαν μόνο σαν απόδειξη του ότι όπως έλεγαν οι Γερμανοί μας πρόγονοι — «ή κρεββατοβασία δημιουργεί δικαιοδοσία», αλλά κάτι πολύ πιά άνώτερο, πιά καθαγιασμένο, δηλαδή σαν απόδειξη της τελείας παρθενίας της νεαρής γυναίκας. Πιά δυνατό απ' όλους κρύναν ζαν χαμόσυνα οι συγγενείς της κοπελίτσας, αλλά και οι συγγενείς του νεαρού γαμπρού δεν πήγαιναν πίσω. 'Απ' όλες τις πλευρές σπρωχνόντουσαν οι καλεσμένοι γύρω από τό σεντόνι, ο παρακαθήμενός μου δέ δίχτυριζόταν μάλιστα, πώς άφου μπουν σφραγίδες και υπογραφές στο σεντόνι, για να επιβεβαιωθεί μ' αυτό τον τρόπο ή ταυτότητα και ή γνησιότητά του, θά καταθεθεί τελικά στο οικογενειακό άρχειο των γονιών της νεαρής γυναίκας.

Δέν ξέρω αν όλ' αυτά είναι αλήθεια, άφου δεν τό βρισκα σωστό να σπρώχνομαι με τους συνωστιζόμενους για να παρακολουθώ έτσι τί συνέβαινε στον στενότερο κύκλο. Μάλλον θεωρώ σωστό, άπέναντι των μυστηρίων και των συνθηκών άλλων θρησκευτικών κοινοτήτων, να δεικνύουμε σεβασμό και να είμεθα συγκρατημένοι. 'Ημουν σέ θέση να γνωρίζω επίσης άρκετά από τό παλαιό μωσαϊκό δίκαιο* τό όποιο εδώ σ' αυτή την περίπτωση της «καθάρως και άδόλου διδαχής» βρίσκεται ακόμα εν πλήρει ισχύι, για να μπορέσω να εξηγήσω τά συμβαίνοντα. ('Όποιος θέλει να έχει περισσότερες πληροφορίες γι' αυτά πού ακολουθούν, τον παραπέμπω στο έργο «Μωσαϊκό δίκαιο» του παλαιού καθηγητού στο πανεπιστήμιο της Γοττίγης 'Ιωάννου Δαυίδ Michaelis (1717 - 1719) και δη με τον ένα άστερίσκο στον τόμο 2, παράγραφος 92, σελ. 137 κ.έξ. και με τους δύο άστερίσκους στον ίδιο τόμο σελ. 158).

'Η παρθενία κατά τό Μωσαϊκό Δίκαιο

Σύμφωνα με τό παλαιό μωσαϊκό δίκαιο, τό όποιο όμως ιαρόντερα παρερμηνεύθηκε πολλαπλά ή περιέπεσε σε άτονία, είχε τό δικαίωμα ο νέος σύζυγος να εκδιώξει όχι μόνο τή γυναίκα στην όποία δεν βρήκε τό γνωστό σύμπτωμα της πλήρους παρθενίας και να την επιστρέψει (στούς συγγενείς της) και να απαιτήσει την επιστροφή των χρημάτων πού κατέβαλε για την αγορά της, αλλά επίσης και να την καταγγείλει δριμύτητα όποτε, αν ή απόφαση θά έβγαινε εις βάρος της, θά εκτελεζότο διά λιθοβολισμού. Καί αν ο παλαιός καθηγητής Μιχαήλς έχει δικίο στα συμπεράσματά του**, τότε ο κανόνας αυτός, εφόσον πρόκειται άπλως περί του αίτιου του διαζυγίου (δηλαδή χωρίς την έφαρμογή του ποινικού δικαίου, του λιθοβολισμού κ.λπ.) έχει επιβεβαιωθεί από τον Χριστό (Ματθ. V, 31-32) μολονότι τό σημερινό έκκλησιαστικό δίκαιο των διαφόρων χριστιανικών δογμάτων θέλει να τό άγνοεί αυτό.

Δέν μπορούμε σ' εκείνο τον κανόνα του παλαιού μωσαϊκού δικαίου, παρά να δούμε μία απόδειξη μιάς ύψηλης ήθικής καθαρότητας και σεβασμού του γυναικειού φύλου,

ειδικά όταν σκεφθούμε τα διαφορετικά ήθη άλλων ανατολικών λαών της εποχής εκείνης.

Ο Ήρδοτος, λόγω χάριν, μάς διηγείται στο πρώτο βιβλίο των Ιστοριών του ότι κάθε γυναίκα στη Βαβυλώνα πριν αποκτήσει το δικαίωμα να παντρευτεί, ήταν υποχρεωμένη να παραδοθεί μία φορά στο ναό της θεάς Μελύτας στον πρώτο τυχαίο άνδρα που θα έρχόταν και θα πλήρωνε στη θεά ή μάλλον στους ιερείς της ένα γενναίο δωρο φιλοδώρημα. Αυτό φαίνεται να υπήρξε ένα τελευταίο υπόλειμμα εκείνης της κοινότητας γυναικών από την όποια η παρθένος ήταν υποχρεωμένη να εξαγοράσει την απόσπασή της με μία θυσία που απαιτεί η επίσημη αναγνώρισή της, στο βωμό της θρησκευτικής και εθνικής κοινότητας μέσω του πρώτου τυχαίου (Quilibet ex populo).

Όταν ο καθηγητής Μιχαήλ εκφράζει τη γνώμη πως ο θεσμός αυτός καθιερώθηκε «επειδή δεν θα μπορούσε να βρεθεί ένα καλύτερο μέσον να καταργηθούν όλες οι απαιτήσεις για μία σωματική διαμόρφωση που με την ανερχόμενη έκλυση των ήθων γινόταν όλο και πιο σπάνια, από το να καταργήσουν τελικά την παρθενία θυσιάζοντας την κατά διαταγήν προηγουμένως σ' ένα θεό» μείς νομίζουμε ότι το πρώτο σκέλος της αντίληψης του καθηγητού είναι αν όχι άσεβης, πάντως έντελώς ανιστόρητη γνώμη αφού παραγνωρίζει το γεγονός πως στα αρχικά στάδια της εξέλιξης του πολιτισμού ήταν οι γυναίκες και τα παιδιά κοινή ιδιοκτησία της φυλής κι ότι η κατάσταση αυτή άλλαξε τότε μόνον όταν έγινε εισαγωγή γυναικών που δεν ανήκαν στη φυλή και με το άλλο περιστατικό ότι επειδή τις είχαν αποκτήσει με ληστεία ή με χρήματα έγιναν πραγματική ιδιοκτησία του καθενός χωριστά.

Μολονότι λοιπόν το αρχαίο μωσαϊκό δίκαιο ή αρχή αυτή της αγοράς γυναικών έχει διατυπωθεί με πολλή σαφήνεια και επιτρέπεται και η πολυγαμία, αυτό και μόνο αποδεικνύει τη σημασία που έδιναν στην παρθενία (Ήσας III, 16.18.20. αναφέρει ένα ιδιότυπο μέσο για τη διατήρησή της), και ακόμη πόσο οι Έβραίοι είχαν προχωρήσει περισσότερο από τους γειτονικούς τους λαούς και ήταν κατά το πνεύμα αυτό ένας πράγματι «περιοσισ λαός», ο οποίος κατάφερε με ανοιχτοκαρδη και ανεπιφύλακτη διδασκαλία και με έγκαιρο γάμο να προλάβει κάθε κίνδυνο παραχάραξης της οικογενειακής ζωής και της αντικατάστασης της πολυγαμίας με την «πολυανδρία».

Η κ. Σαλέμ. Τύπος άσπης Έβραίας.

(Από το βιβλίο του Ν. Μουτσόπουλου «Θεσσαλονίκη 1900 - 1917»)

Έβραϊκή Κοινότης Θεσσαλονίκης

Η «Σαμάρεια» της Ανατολής είχε το 1888 περίπου 80.000 ως 90.000 Έβραίους. Η έξοδος τους από την Ισπανία. Έβραϊκά επαγγέλματα στη Θεσσαλονίκη. Τα ήθη και έθιμά τους. Οι γραφικές τους εθνικές ένδυμασίες. Οι όμορφες Έβραιοπούλες που μαραίνονται όμως γρήγορα.

Η Ιστορία της Έβραϊκής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης έχει γίνει ένα σύμφυτο της γενικής Ιστορίας της συμπατριώσεως, ειδικότερα κατά τα μεταβυζαντινά χρόνια. Το θέμα μάς απασχόλησε επανειλημμένα όταν μεταφέραμε στα ελληνικά τις εντυπώσεις και τις απόψεις του Γερμανού πολιτικού Κάρλ Μπράουν από τη Θεσσαλονίκη του 1876*. Οι υπάρχουσες ήδη Ιστορίες, Ξενογλωσσες και στα ελληνικά (Νεχαμά (Ριζάλ), Μόλχο, κ.ά.) για τους Έβραίους της Θεσσαλονίκης, τονίζουν με πολύ υποκειμενικότητα περισσότερο τον πόνο μιάς φυλής παρά την αντικειμενική εξιστόρηση της μοίρας του. Είναι ή μεγάλη, ή κλασική θά λέγαμε, δυσκολία στη συγγραφή της Ιστορίας λαών που υπέφεραν πολύ. Η καταγραφή των γεγονότων και μόνο καταλήγει να συνθέτει τραγωδία παρά Ιστοριογραφία. Στις περιπτώσεις αυτές για πάρα πολλά χρόνια το λόγο έχει περισσότερο ο λογοτέχνης παρά ο Ιστορικός. Παράδειγμα από ελληνικής πλευράς το θέμα: «Μικρασιατική καταστροφή», που βρίσκεται ακόμη στα χέρια της λογοτεχνίας των θυμάτων. Αυτός είναι ο λόγος που συνεχίζουμε μ' ευχαρίστηση τα λίγα πετραδάκια, κι αυτή τη φορά, στην Ιστορία της Έβραϊκής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, όπως την είδε ο Γερμανός συγγραφέας Πάουλ Λίνταου, το 1888. Γράφει ο Ξένος επισκέπτης*:

Οι πληθυσμοί της Θεσσαλονίκης

Τα στατιστικά στοιχεία για τον αριθμό των κατοίκων της Θεσσαλονίκης παρουσιάζουν σημαντικές διακυμάνσεις. Με τις ελλείψεις των θεσμών και των αρχών της θωμανικής αυτοκρατορίας δεν έγινε ποτέ μία ακριβής ή περίπου ακριβής απογραφή του πληθυσμού. Στα μέσα της δεκαετίας του 1870 υπελόγησαν τον πληθυσμό της Θεσσαλονίκης περίπου σέ 100.000 κατοίκους. Ο αριθμός αυτός ήταν ίσως πολύ χαμηλός. Σήμερα (1888) υπολογίζουν τους κατοίκους σέ 130.000 ως 140.000 ψυχές. Από αυτούς υποθέτουν ότι μόνο 20.000 περίπου είναι Τούρκοι και άλλοι τόσοι πάνω - κάτω Βούλγαροι και άλλοι εκπρόσωποι των βαλκανικών λαών. Σ' αυτούς πρέπει να προστεθούν ακόμη περίπου 10.000 Ευρωπαίοι χριστιανοί. Όλοι οι άλλοι από τους κατοίκους, δηλαδή οι 80.000 ως 90.000 είναι Έβραίοι. Οι Έβραίοι λοιπόν, αποτελούν στη Θεσσαλονίκη την πλειοψηφία έναντι όλων των άλλων εθνοτήτων συμπεριλαμβανομένων. Η Θεσσαλονίκη επομένως είναι ή αξιολογότερη Έβραϊούπολη του κόσμου και όπωσδήποτε ή έβραϊκή πρωτεύουσα της Ανατολής. Γι' αυτό το λόγο ένας λόγιος γνώστης της Ανατολής (Σ.Μ.: ο Φαλλμεράγιερ) ήθελε να την ονομάζουν την πόλη αυτή Σαμάρεια.

Η έξοδος από την Ισπανία

Ηδη από τα αρχαία χρόνια, υπήρχε στη Θεσσαλονίκη μια αξιόλογη έβραϊκή κοινότητα. Προς το τέλος του δέκατου πέμπτου αιώνα, με τη βάρβαρη εκδίωξη των Έβραίων από την πυρηνική χερσόνησο, αυξήθηκε ο αριθμός των μελών της κοινότητας σέ αφάνταστο βαθμό. Από τους 300.000 Έβραίους που εκδιώχθηκαν από την Ισπανία, κατηφόρισε ένα μεγάλο μέρος προς την Ευρωπαϊκή Τουρκία όπου έγιναν δεκτοί με το πιο φιλόξενο πνεύμα κι έτσι αποτέλεσε ή Θεσσαλονίκη με την ώρια της γεωγραφική θέσι έναν συγκοινωνιακό κόμβο του έποικισμού τους στην Ανατολή. Η παλαιά κοινότητα που υπήρχε α-

ναχωνεύθηκε βαθμιαία ολοκληρωτικά, στους οικιστές από τα δυτικά, δέχθηκε τη γλώσσα και τα ήθη τους κι έτσι είναι ή εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης εδώ και αιώνες, μιά ενιαία κοινότητα ιβηρικής προέλευσης. Οι «Σεφαρντίμ» (Σεφάρντ σημαίνει περίπου: πυρηναική χερσονήσος), ή οι Σπανιόλοι, όπως τους λέμε, κατείχαν στην παλιά τους ισπανική και πορτογαλική πατρίδα ανώτατες θέσεις. Ο J.M. Jost διηγείται στο έργο του «Ιστορία του Ιουδαισμού και των αιώσεών του», Λειψεία 1859, ότι οι Σεφαρντίμ αυτοί ήταν κατά τό πλείστον απόγονοι καί μάλιστα άρχηγοί πλουσίων και έγκρίτων οικογενειών, έν μέρει έμποροι θαλασσών, έν μέρει πολιτικοί μέ εύρύτατες γνώσεις και έμπορική περίσκεψη, ιατροί, όνομαστοί λόγιοι πού κατείχαν έδρες σέ ανώτατες σχολές. Μιλούσαν όλοι τους τήν ισπανική και πορτογαλική γλώσσα όπως είχαν διαμορφωθεί στο επίπεδο των ανώτερων κοινωνικών τάξεων, ήσαν εξοικειωμένοι μέ τή φιλολογία τής ιβηρικής χερσονήσου και ήσαν γνωστοί γιά τήν κοινωνική τους έντιμότητα σέ ύψηλό βαθμό και γιά τήν κάποια άρχοντιά τους. «Ήσαν εξαιρετικά δραστήριοι και δέν είχαν καμιά σχέση μέ τοκογλυφίες και παλιατζήδικα και μέ κάθε είδος μικροπράγματα, έτσι πού είχαν λίγη έπαφή μέ τίς κατώτερες λαϊκές τάξεις. Τό έξωτερικό τους παρουσιαστικό ήταν ανάλογο πρós τό πνεύμα αυτό, και μόνο μέ τήν εμφάνισή τους έδιναν στους γύρω να καταλάβουν πώς δέν είχαν γαλώσει και μορφωθεί στην απομόνωση (τής φυλής τους).

Έβραϊκά επαγγέλματα

Οι Σπανιόλοι τής Θεσσαλονίκης κράτησαν μέχρι σήμερα τίς ιδιοτυπίες τής καταγωγής τους. Μιλούν και γράφουν τή γλώσσα τής πατρίδας τους, μιά άπηρχαιωμένη ισπανική ανάμικτη μέ έβραϊκά γλωσσικά στοιχεία, μιά γλώσσα πού τήν καταλαβαίνουν οι σύγχρονοί μας Ισπανοί χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες. Τό παρουσιαστικό τους κάνει γενικά μιά πολύ καλή έντύπωση. Είναι έπιμελείς, εργατικοί και δέν άποφεύγουν ούτε τίς πιό βαριές χειρωνακτικές εργασίες. Ο άπόστολος Παύλος έγραψε κάποτε πρós τούς Θεσσαλονικείς: «Ο δέ μή εργαζόμενος μηδέ και έσθιέτω». Φαίνεται πώς αύτήν τήν προειδοποίηση πρós τή χριστιανική κοινότητα τήν έχουν έγκολπωθεί οι Σπανιόλοι μολονότι κατά βάθος δέν τούς άφορά καθόλου. Είναι οι άχθοφόροι, οι λιμενικοί εργάτες, οι λεμβούχοι. Μεταξύ τους βρίσκει κανείς άντρες μέ ήράκλειες δυνάμεις. Μέ μιά λέξη είναι οι χειρωνακτες και οι τεχνίτες, ένώ οι Έλληνες κάνουν μόνο τίς εύκολότερες δουλειές, οι Βούλγαροι καλλιεργούν κατά κύριο λόγο τά χωράφια, οι Άρβανίτες αντιπροσωπεύουν κατά προτίμηση σάν υπηρέτες πολυτελείας τά πλούτια του σπιτιού όπου εργάζονται, ένώ οι Τούρκοι και δώ στη Θεσσαλονίκη, όπως παντού, δέν κάνουν τίποτε άλλο παρά νά τό ρίχνουν όσο γίνεται στό χουζούρι. Οι Σπανιόλοι έχουν τή φήμη πώς είναι άπόλυτα αξιόπιστοι, πιστοί και έντιμοι.

Μεγάλο πλούτο απέκτησαν μόνο λίγοι: οι μεγαλέμποροι και τραπεζίτες Άλλατινί και οι Μοντιάνο προπαντός. Και ό αριθμός εκείνων επίσης πού έχουν μιά σχετική εύμάρεια είναι αρκετά μικρός. Οι περισσότεροι τους ζουν σέ μεγάλη φτώχεια. Τό ότι οι Έβραίοι τής Θεσσαλονίκης παρ' όλη τήν ισχυρή τους νοημοσύνη, πού ασφαλώς δέν είναι μικρότερη από κείνη των όμοφύλων τους σέ άλλες χώρες, παρ' όλη τήν ανωτερότητα των σωματικών τους δυνάμεων, παρ' όλη τήν άκαταπόνητη δραστηριότητα και άποδοτικότητα τους, έν τούτοις τό ότι κάνουν γενικά μιά ζωή πολύ φτωχική, αυτό άποδίδεται σέ διάφορα περιστατικά. Έν πρώτοις στην κακή τουρκική διοίκηση, κατόπιν στον μέχρι τούδε άποκλεισμό τής Θεσσαλονίκης από τό βασικό διεθνές δίκτυο επικοινωνιών, και τέλος επίσης στην υπερευλογημένη τεκνοποιία των έβραϊκών άνδρογύνων.

Τυπική έβραϊκή οικογένεια.

(Από τό βιβλίο του Ν. Μουτσόπουλου «Θεσσαλονίκη 1900 - 1917»).

Άφέλεια και περιέργεια

Αλλά και άν δέν ζουν πάρα πολύ καλά, δίνουν ώστόσο — αντίθετα πρós τούς νυσταλέους Τούρκους μέ τήν αιώνια άνιαρή όψη και πρós τούς κουμπωμένους, τούς άλλους εκπροσώπους των βαλκανικών λαών, τήν έντύπωση αρκετά εύθυμων και χαρούμενων ανθρώπων. Μέ μιά άφελή φορτικότητα και περιέργεια — δύο ιδιότητες πού δέν άμφισβητούνται — μάς περιέζωναν άσφυκτικά, μάς ακολουθούσαν βήμα πρós βήμα, πρόσφεραν τίς υπηρεσίες τους γιά κάθε είδους έρωτική περιπέτεια πού μείς δέν επιθυμούσαμε, γελοῦσαν μέ κέφι όταν τους διώχναμε από κοντά μας και δέν μάς παρεξηγούσαν όταν ένας όμοφυλός τους εξοικειωμένος μέ τό έθιμο του τόπου, τους έδινε τήν πρεπούμενη σπρωξιά ή κανένα χαστούκι. Τέτοιες σωματικά αίσθητές έκδηλώσεις άγανακτίσεως τίς δείχναμε χωρίς κανένα ιδιαίτερο έρεθισμό και τίς δεχόμαστε επίσης χωρίς πικρία. Οι πιό άστείοι άπ' όλους ήσαν οι νεαροί λούστροι πού μάς καταδίωκαν καθ' όλο τό μήκος του δρόμου και μόλις έμείς επιβραδύνουμε άπρόσδεκα σέ κάποιο σημείο τό βήμα μας ή και σταματούσαμε — γονάτιζαν μέ τά κασελάκια τους μπροστά μας γιά νά κάνουν τήν συνεχώς μάταιη και συνεχώς άνανεούμενη άπόπειρα τά αρκετά γυαλισμένα παπούτσια μας νά θέλουν παρ' όλα αυτά νά τά γυαλίσουν.

Έβραϊκά πρόσωπα

Οι άνδρες έχουν γενικά εύσωμα παραστήματα και είδικά μεταξύ των παιδιών και των γέρων συναντά κανείς έντυπωσιακά ώραιες φυσιογνωμίες. Πιο γοητευτικά άκόμη είναι τά μικρά κορίτσια μέ τά μελαγχολικά θαυμάσια μάτια τους πού ρίχνουν ματιές πρós τά πάνω μέ χάρη και συστολή μέσα από τίς μακριές βλεφαρίδες — μέ τά βαθεία καστανά και γαλανά μάτια, ξανθά, κοκκινωτά και μαύρα σγουρά κεφαλάκια. Τά κορίτσια παντρεύονται πολύ νωρίς και μαραίνονται γρήγορα. Στην ηλικία πού ή γυναίκα όμορφιά φθάνει στις δικές μας χώρες στην ύψιστη της άκμή, συναντά κανείς όμορφες γυναίκες μεταξύ των Έβραίων τής Θεσσαλονίκης πολύ σπάνια. Όσοτόσο είδα μερικές εξαίρέσεις πού έκαναν έντύπωση: νέες γυναίκες μέ θαυμάσια, έκφραστικά μάτια, μέ ώραία μύτη, δροσερά

χείλη και μέ κείνο τό γοητευτικό χρώμα της επιδερμίδας, όμοιο μέ θαμπό κίτρινο τοπάζι, πού τόχει μόνο ή 'Ανατολή και πού χωρίς αυτό μάς είναι αδύνατο νά φαντασθούμε μία ανατολίτικη όμορφιά.

Οι ένδυμασίες τών γυναικών

Αντίθετα πρὸς τό φίλο μου Λουδοβίκο Πήτης μέ τόν ό-
ποιο πέρασα στή Θεσσαλονίκη τήν ἀλησμόνητη εκεί-
νη ήμέρα τής πεντηκοστής και πού υποτάσσομαι έντελῶς
στή γνώμη του σέ καλλιτεχνικά ζητήματα, πρέπει ωστόσο
νά όμολογήσω πώς και σέ μένα οι ένδυμασίες τών γυναι-
κών δέν μπορῶ νά πῶ πώς δέν μοῦ ἄρεσαν ἀπόλυτα, κι ότι
βλέποντας τίς Έβραίες τής Θεσσαλονίκης δέν αίσθάνθη-
κα τήν ἀπουσία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κορσέ σάν μιὰ όδυνηρή
ἀπώλεια, ὅπως τήν αίσθάνθηκε ὁ Πήτης. Οι Έβραίες τής
Θεσσαλονίκης φοροῦν κάτω ἀπό τό στήθος και πάνω ἀπό
τή μέση μιὰ φαρδιά ζώνη πού κρατάει τήν ἄρκετά στενή
ρόμπα. Ἀπό τό πάνω μέρος τοῦ σώματος, ή ράχη, οι ὡμοι
και τό στήθος καλύπτονται μόνο μέ τό πουκάμισο ή μέ μιὰ
ἀνοικτοῦ χρώματος μαντήλα γιά τό στήθος, ἐνῶ ὁ λαιμός
και τό πάνω μέρος τοῦ στήθους μένουν ἀκάλυπτα. Οι γυ-
ναίκες λοιπόν δίνουν τήν ἐντύπωση πού ἔδιναν περίπου
και οι Γαλλίδες τής ἐποχῆς τοῦ Διευθυντηρίου, οι καλού-
μενες «Merveilleuses», μ' ἓνα μοντέρνο ντεκολτέ σέ σχή-
μα καρδιάς. Τά μαλλιά καλύπτονται έντελῶς μέ μιὰ μαντή-
λα μέ βαθύ πράσινο χρώμα, πού είναι συνήθως στολισμέ-
νη μέ κεντήματα κι ἔχει κάποτε κι ἓνα κόσμημα ἀπό εὐγε-
νές μέταλλο, πού δένεται στό κεφάλι και πέφτει πίσω στή
ράχη ὅπως ἓνας μεγάλος βάτραχος, ἀπ' τήν ἐποχή πού οι
κοπέλλες εἶχαν ἀκόμη κοτσιδες. Εὐχαρίστως όμολογῶ ότι
τό σκέπασμα αὐτό τών μαλλιῶν δέν τονίζει τήν γυναικεία
όμορφιά, ἀλλά κι αὐτό τό στόλισμα τής κεφαλῆς μέ τούς
αὐστηρούς κριτικούς του, δημιουργεῖ ωστόσο μιὰ ὀρισμέ-
νη ἐντύπωση πού δέν θάλεγα ότι δέν είναι ὠραία.

Οι ένδυμασίες τών ἀνδρῶν

Πολύ πιό πλούσιες είναι οι ένδυμασίες τών ἀνδρῶν.
"Όσοι προέρχονται ἀπό τίς φτωχότερες κοινωνικές
τάξεις, οι τεχνίτες, οι ἔμποροι, φοροῦν συνήθως τή φαρ-
διά, χρωματιστή βράκα πού φτάνει μέχρι κάτω ἀπό τό γό-
νατο και κρατιέται ἀπό τό πλατύ χρωματιστό ζωνάρι πού
τό τυλίγουν στή μέση — πάνω ἀπό τό πουκάμισο τό κοντό
γιλέκο, ὅλα σέ διάφορους χρωματισμούς, και στό κεφάλι
τό φέσι ή ἓνα πολύχρωμο τουρμπάνι πλεγμένο λίγο πολύ
μέ τέχνη. Οι κοινωνικῆς τάξεως ὀνότεροι και πιό εὐποροι
Σπανιόλοι πού ἔξακολουθοῦν νά ντύνονται ἀκόμη ὅπως
και οι πρόγονοί τους, αὐτοί δέ φορᾶνε πιὰ τή βράκα. Έ-
χουν μιὰ μακριά φορεσιά πού κατεβαίνει ὡς τόν ἀστράγα-
λο ἀπό ὕφασμα μέ πολύ χτυπητά χρώματα ή ἀπό μετάξι
ριγυτό. Οι ένδυμασίες αὐτές τών ἀνδρῶν ὑπάρχουν σέ ὅ-
λα τά χρώματα: σέ χτυπητό χρυσοκίτρινο μέ ἀπαλό γαλά-
ζιο, ἐπίσης και σέ βαθύ κόκκινο. Καί αὐτή ή φορεσιά ἐπί-
σης κρατιέται στή μέση ἀπό ἓνα πολύχρωμο πλατύ ζωνά-
ρι. Πάνω ἀπό τήν ένδυμασία αὐτή φορᾶνε ἓνα γιλέκο μέ
ἄρκετά φαρδιά μανίκια, πού δέν κλείνει, κι αὐτό ἀπό χρω-
ματιστό μετάξι ἀλλά πάντοτε σ' ἓνα ἄλλο χρώμα ἀπό ἐκεῖ-
νο πού ἔχει ή κύρια ένδυμασία, και πάνω ἀπ' αὐτό τό ἀνοι-
κτό καυτάνι, κι αὐτό ἀπό πολύχρωμο μετάξι και πιμπιλω-
μένο μέ γούνα. Τό περίβλημα αὐτό τό φορᾶνε και οι φτω-
χότερες τάξεις και μόνο ἀπό τήν ποιότητα τής γούνας ἀ-
ναγνωρίζει ὁ ἔμπειρος μέ τήν πρώτη ματιά πάνω - κάτω
τήν περιουσιακή κατάσταση τοῦ φορέα. Τή συνήθη γαρνι-
τούρα τής γούνας τήν προμηθεύει ή ἄλεπού. Οι πιό ἄρ-
χοντικοί φορᾶνε μᾶλλον σπᾶν'α τό κάλυμμα τής κεφαλῆς
πού μοιάζει μέ τουρμπάνι, σχεδόν ὅλοι τους φορᾶνε τό
φέσι».

Έβραία ἄσση.

(Ἀπό τό βιβλίο τοῦ Ν. Μουτσόπουλου «Θεσσαλονίκη 1900 - 1917».)

Γ. ΖΩΓΡΑΦΑΚΗ
**Πώς είδαν
τους Έβραίους
της Θεσσαλονίκης
περιηγητές
κατά τον 18ο αιώνα**

Το βιβλίο Yalkout Chimoni (1526)

Προλεγόμενα

Στό ανάκτορο της 'Αλάμπρα, οι καθολικοί βασιλείς Φερδινάνδος και 'Ισαβέλλα υπογράφουν την ιστορική απόφασή τους: Οι Έβραίοι της 'Ισπανίας πρέπει να εγκαταλείψουν τη χώρα ή να άσπασθουν τον Χριστιανισμό. Είναι η εποχή της 'Ιερās 'Εξετάσεως. 'Αλλά σάν δικαιολογία για την απάνθρωπη τούτη απόφαση, προβάλλεται η ανάγκη της εθνικής ενότητας της 'Ισπανίας που είχε πλουτίσει με την ανακάλυψη της 'Αμερικής και την κατάκτηση της πλούσιας Γρανάδας. Γι' αυτό οι άπιστοι, δέν είχαν πιά καμιά θέση στη χώρα τους.

"Ετσι, πολλές χιλιάδες Έβραίων παίρνοντας τον δρόμο της εξορίας, ζήτησαν προστασία από την 'Οθωμανική Αυτοκρατορία. 'Η Θεσσαλονίκη, άκατοίκητη καθώς ήταν, δέχτηκε ένα σημαντικό τμήμα από τους πρόσφυγες αυτούς. Καί ήταν οι πρόσφυγες αυτοί υπερήφανοι, μορφωμένοι, πλούσιοι ή μαθημένοι στά πλούτη και διατηρούσαν σχέσεις με τά μεγάλα έμπορικά κέντρα της Εύρώπης καθώς και φιλικούς δεσμούς που στάθηκαν πολύτιμοι για την ανάπτυξη της νέας τους πατρίδας.

'Ακόμη κι ως τόν 17ον αιώνα, σπάνια, όταν ένα πλοίο έφθανε στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης νά μήν έφερνε και μερικές οικογένειες Έβραίων, πού γλύτωναν από τά νύχια της 'Ιερās 'Εξετάσεως και ζητούσαν καταφύγιο στά τουρκικά έδάφη.

Ός κι από την Πορτογαλία, την Προβηγκία, τη Σικελία, ήλθαν Έβραίοι πρόσφυγες στη Θεσ/νίκη. 'Από τά μέσα του 16ου αιώνα είχαν ξεπεράσει τίς 25.000.

Οι 'Ισραηλίται αυτοί στάθηκαν οι φορείς μιάς μεγάλης οικονομικής εύεξίας. Μαθημένοι καθώς ήταν στά μεγάλα ταξίδια και διατηρώντας με τούς συγγενείς τους στη Γένοβα, στη Βενετία, στο 'Αμστερνταμ στενές σχέσεις, εργάτικοι, καλά πληροφορημένοι, εξοικειωμένοι με τίς έμπορικές συναλλαγές, μετέβαλαν τη Θεσ/νίκη σ' ένα πλούσιο και ζωντανό οικονομικό κέντρο. Τούς διέκρινε πάντα ένα ζωηρό αίσθημα κοινωνικής αλληλεγγύης. Είχαν ιδιαίτερα νοσοκομεία, άσυλα για άπόρους, πού έθεωρούν πρότυπα φιλανθρωπικών 'Ιδρυμάτων σ' όλη την 'Ανατολή.

Τά εκπαιδευτήριά τους, οι Θεολογικές Σχολές τους, οι 'Ακαδημίες τους, οι βιβλιοθήκες τους, προσήλκυαν στη Θεσ/νίκη σπουδαστάς από όλα τά μέρη του κόσμου.

"Ηδη από τό 1515. είχαν εγκαταστήσει τυπογραφείο πού έργαζόταν, δίχως διακοπή, για τη διάδοση των γνώσεων. Οι σοφοί Έβραίοι της Θεσσαλονίκης (όπως ο 'Εσκεναζής, ο Μωϋς 'Αλμοσλινό, ο 'Ααρών 'Αφιας και άλλοι) ήσαν γνωστοί στους διεθνείς πνευματικούς κύκλους σάν θεολόγοι, γιατροί, άστρονόμοι.

Πεντακόσια ολόκληρα χρόνια, πού αντίπρόσωπευσαν τό ένα πέμπτο του ιστορικού της βίου, μιά ίσχυρά συγκροτημένη κοινότητα, επέτρεψε στη σκλαβωμένη πολιτεία νά συναλλάσσεται με την Εύρώπη, νά επικοινωνεί πολλαπλά μαζί της και νά την πλουτίζει.

'Η ιστορία αυτής της Κοινότητας πού έσβυσε μέσα στη φρίκη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, ταυτίζεται με

την ιστορία της τουρκοκρατούμενης Θεσσαλονίκης, ως τό 1912.

Καί για τούτο, άποκτούν ξεχωριστή σημασία οι άφηγήσεις των ξένων περιηγητών διαφόρων έθνοτήτων πού πέρασαν από την πολιτεία αυτή ανάμεσα στο 1700 και τό 1800 και μās άφησαν αύθεντικές περιγραφές των όσων είδαν ή άκουσαν για τούς Έβραίους της Θεσ/νίκης.

'Ας αναφερθούμε πρώτα στις πηγές: Τίς παίρνουμε με χρονολογική σειρά γιατί και έτσι θά παραθέσουμε τά σχετικά κείμενά τους.

Α'

Παλαιότερος όλων για τά στοιχεία πού ενδιαφέρουν τόν 18ον αιώνα, είναι ο Γάλλος Paul Lucas, πού πέρασε από έδώ τό 1702. 'Ακολουθεί ο γαλλοκαθολικός ιεραπόστολος Bracopner τό 1707 και ο επίσης γάλλος ιεραπόστολος Tarillon τό 1714. Τό 1731 έχουμε ένα κείμενο του Βέλγου De Mirone και για τό 1747 τόν ρώσο καθηγητή Θεολογίας στην 'Ακαδημία του Κιέβου Βασίλη Γρηγόροβιτς Μπάρσκη. "Ενας σημαντικός χρονογράφος, γιατί έζησε στη Θ/νίκη 7 ολόκληρα χρόνια από τό 1726 ως τό 1733 είναι ο γάλλος Jean Baptiste Souciet μās άφησε ένα πολύ ενδιαφέρον σύγγραμμά του με τόν τίτλο «Description De La Ville De Salonique...». Τό 1788, ο ένετός Allesandro Bisani, μās διασώζει αξιόλογες πληροφορίες πού συμπληρώνονται έντυπωσιακά από ένα άποκαλυπτικό κείμενο του άγγλου περιηγητού James Dallaway, γύρω στο 1794. Μιά τελευταία πηγή πού θά την επικαεσθούμε κομματιαστά, γιατί άγκαλιάζει όλον τόν 18ον αιώνα είναι τό άρχειο του ένετικού προξενείου Θεσσαλονίκης για νά σταματήσουμε τόν νοσταλγικό περίπατό μας με τίς έντυπώσεις — σχετικά πρόσφατες — άλλα πού κλείνουν την περίοδο της τουρκοκρατίας, του έλληνικού 'Ιστορικού 'Αδαμαντίου 'Αδαμαντίου, όταν έπεσκέφθη τη Θεσ/νίκη άμέσως με την άπελευθέρωσή της τό 1914.

Νά, λοιπόν τί μās άφηγείται ο Paul Lucas: Στην πολιτεία τούτη ζούσαν 10.000 'Ελληνες και 30.000 Έβραίοι. Τό έμπόριο βρίσκεται σέ έβραϊκά χέρια. Οι Γάλλοι έμπορευόταν στη Θεσ/νίκη κερί, μαλλιά, μετάξι, σάρι και κυρίως καπνά.

Οι Έβραίοι ήσαν πάντοτε πολυάριθμοι από την αρχαιότητα και τόν Μεσαίωνα.

'Ο Bacopnier μās διέσωσε ένα χαρακτηριστικό της ζωής των Έβραίων στη Θεσ/νίκη. «'Ο σουλτάνος Μουράτ ζήτησε από τούς Έβραίους νά συγκροτήσουν ένα σώμα πολεμιστών και νά σπεύσουν για ένίσχυση της πολιορκίας της Βαγδάτης. Κίνησαν λοιπόν από τη Θεσ/νίκη, κάπου 8.000 Έβραίοι στρατιώτες πάνοπλοι. Θά πήγαιναν στην Κωνσταντινούπολη για νά διαπεραιωθούν στην 'Ασία. 'Αλλά κατά τη διάρκεια της πορείας των άκούστηκε μιά διάδοση, πώς στη Ρέντινα παραμονεύουν κλέφτες. 'Αμέσως συγκαλείται πολεμικό συμβούλιο και άποφασίζεται νά στείλουν άγγελιαφόρο στη Θεσ/νίκη και νά ζητήσουν μίαν ομάδα γενίτσαρων για νά προστατεύσει από τούς

Πώς είδαν τους Έβραίους οι ξένοι περιηγητές

κλέφτες τό στρατιωτικό σώμα, πού πήγαινε νά πολεμήσει στή Βαγδάτη, κατά τό πέρασμά του, από τά επικίνδυνα στενά... "Ο πασάς, διαβάζοντας τό μήνυμα πρόσταξε νά γυρίσουν όλοι στή Θεσ/νίκη. "Ετσι καί έγινε. Κατένθουσιασμένοι οί Έβραίοι παράτησαν τήν έκστρατεία καί πήραν τό δρόμο τής επιστροφής...".

"Επειτα από 7 χρόνια, τό 1714 περνά από τή Θεσ/νίκη, ό δεύτερος γάλλος ιεραπόστολος, ό πατήρ Tarillou, πού μάς λέγει, σέ εκθέσεις του πού απευθύνονται στόν ύπουργό Έξωτερικών του Λουδοβίκου 14ου, τόν κόμητα De Douchatrain πώς: "Ζούνε στήν πολιτεία τούτη 10.000 Χριστιανοί καί 12.000 Έβραίοι. Οί τελευταίοι προσπαθούν μέ τήν προτροπή δύο βεζυρηδών νά δημιουργήσουν μία βιομηχανία ικανή γιά απομίμηση τών γαλλικών ύφασμάτων, ώστε νά αποκτήσει ή Τουρκία αυτόρκεια καί περιορίσει τίς εισαγωγές. Τό σχέδιο όμως παρά τίς δαπάνες τών Έβραίων, καί τά προστατευτικά μέτρα, δέν πραγματοποιήθηκε".

Τό 1731, όταν τήν πόλη επισκέπτεται ό βέλγος De Miron ασχολείται περισσότερο μέ τό έβραϊκό στοιχείο τής πόλεως. "Έχει πολλή παρατηρητικότητα καί εκφράζει προσωπικές του απόψεις.

"Καί ενώ οί Βενετοί βρήκαν μέσον νά πλουτίζουν εις βάρος τών Τούρκων, οί Έβραίοι πετυχαίνουν τό ίδιο εις βάρος τών άλλων εθνών. "Έχουν ανακαλύψει τόν γόρδιο δεσμό, δηλαδή τά θαυματοργά πεσκέσια. Μ' αυτό τόν τρόπο, κρατούν αιχμάλωτους τούς Τούρκους καί ελέγχουν όλο τό εμπόριο. Τίποτε δέν γίνεται δίχως τήν μεσιτεία των. Ούτε ένας γάτος δέν μπορεί νά πουληθεί άν δέν περάσει από τά χέρια τους. Είναι οί μεσάζοντες του εμπορίου. "Ο Χριστιανός έμπορος πρέπει γιά κάθε συναλλαγή του ν' απευθυνθεί στους Έβραίους, πού δέν περιορίζονται στά μεσιτικά αλλά καταφεύγουν καί σέ κάθε λογής κερδοσκοπικά τεχνάσματα, γιατί κανείς δέν ξέρει πόσο αγοράήσει καί πόσο πουλάει. "Ενας έμπορος λ.χ. θέλει νά πουλήσει τά άλφα έμπόρευμα στή βήτα τιμή. "Ο Έβραίος φροντίζει νά πουλήσει ακριβότερα κατά τό ένα τρίτο γιά τό δικό του διάφορο. "Ετσι εξηγείται γιατί οί Έβραίοι είναι πάμπλουτοι".

Πλησιάζουμε, τώρα, στά μέσα του 18ου αιώνας. Είμεθα στό 1747, όταν ό ρώσος καθηγητής Βασίλης Γρηγόροβιτς Μπάρσκυ επισκέπτεται τήν πόλη καί καταγράφει πολύτιμες έντυπώσεις του.

"Ο πληθυσμός της είναι "Ελληνες, Γάλλοι, Τούρκοι καί Έβραίοι. Πυκνοκατοικημένη πολιτεία μέ κυριαρχικό στοιχείο τό Έβραϊκό. Λειτουργούν, όπως μου είπαν, έξήντα έβραϊκά σχολεία. "Ανάμεσα στους Έβραίους έχουν αναδειχθεί πολλοί σοφοί. "Έχουν άκόμη καί "Ακαδημία όπου διδάσκονται διάφορες έπιστήμες, άκόμη καί φιλοσοφία. Οί Έβραίοι τής Θεσ/νίκης είναι πολύ πλούσιοι καί όλες οί αγορές, οί ανταλλαγές καί τό χρήμα περνούν από τά χέρια τους. "Ολοι έκτός από τούς φτωχούς, φορούν ένα μαύρο μακρύ ράσο καί στό κεφάλι σύμφωνα μέ τό νόμο, σκούφια κόκκινη. Μιλούν "Ισπανικά".

"Ερχόμεθα τώρα σ' ένα σημαντικό μάρτυρα τής μακρινής εκείνης εποχής, γιατί μέσα στά έπτά χρόνια της έδώ παραμονής του, είχε τήν άνεση νά ζήσει από κοντά τόν παλιό τής τότε πολιτείας καί νά ιδεί πολύ περισσότερα πράγματα από εκείνα πού συνήθως παραλείπουν οί περαστικοί. "Ο Jean Baptiste Souciet πού κυκλοφόρησε τό βιβλίο του, τό 1738, έμεινε στή Θεσσαλονίκη από τό 1726 ως τό 1733.

Οί Έβραίοι πού κατέχουν τό 1/3 τής Θεσσαλονίκης, κατοικούν στίς χαμηλές συνοικίες, στήν περιοχή τών παζαριών καί κατά μήκος τών παραλιακών τειχών. Οί περισσότεροι είναι έξαθλιωμένοι, πού ζουν σέ σπίτια άνοιχτά από όλες τίς μεριές, καί χωρίς τζάμια. "Εξ' αίτίας του ύποσιτισμού καί τών κακών συνθηκών κατοικίας, οί Έβραίοι αποδεκατίζονται από τίς επιδημίες άκόμη καί από τήν πανούκλα πού μόνο τίς δικές τους συνοικίες θερίζει...".

"Ο μαρasmus πού αναφέρει ό Souciet ήταν αποτέλεσμα τής παρακμής τών Βενετών ύστερα από τούς άτυχους πολέμους μέ τήν "Οθωμανική Αυτοκρατορία. "Από εκείνη τήν εποχή τό εμπόριο πέρασε στά έλληνικά χέρια καί οί Έβραίοι περιέπεσαν σέ δύσκολη οικονομική κατάσταση πού κράτησε ως τά μέσα του περασμένου αιώνα, ως τήν εποχή δηλαδή τής ιδρύσεως τής Alliance Israelite Universelle.

Και ό Souciet συνεχίζει:

"Τρία διαφορετικά έθνη ζούν στή Θεσσαλονίκη μέ συνολικό πληθυσμό γύρω στίς 40.000 ψυχές. Τούρκοι 10.000, "Ελληνες 8 - 9.000 καί Έβραίοι 18.000. Οί Έβραίοι έχουν δημιουργήσει ένα είδος μικρής δημοκρατίας. Συγκεντρώνουν οί ίδιοι τά καθιερωμένα δασίματα πρós τούς Τούρκους καί τά κατανέμουν στόν καθένα ανάλογα μέ τίς οικονομικές του δυνατότητες. Γιά νά διευκολύνουν τήν έκπληρωσή όλων τών φορολογικών ύποχρεώσεων, επιβάλλουν, μέ δική τους πρωτοβουλία, ειδικά τέλη πάνω στό κρέας καί τό κρασί πού αγοράζουν. "Ετσι, αυτά τά έμπορεύματα στοιχίζουν στους Έβραίους περισσότερα από τούς Χριστιανούς. "Επίσης, έχουν δημιουργήσει κοινό ταμείο γιά ν' αντιμετώπιζουν τά διάφορα χαράτσια τών Τούρκων καί γιά νά καλύπτουν τίς άλλες δαπάνες τής φυλής των. Μ' αυτούς τούς πόρους ντύνουν τά πολυάριθμα φτωχά όρφανά καί πληρώνουν τούς φόρους τών όμοφύλων τους πού βρίσκονται σέ οικονομική δυσπραγία. Μέ δύο λόγια αυτοδιοικούνται καί δέν έχουν πάρε - δώσε μέ τούς Τούρκους.

"Η γλώσσα τους είναι μία παρεφθαρμένη ισπανική. Οί περισσότεροι Έβραίοι μιλάνε ιταλικά καί μερικοί Προβηγκιανά. "Ολοι τρέφουν μακριά γένεια καί έχουν μία ή δύο τούφες μαλλιών γύρω από τ' αυτιά. Οί γυναίκες περιορίζουν τά μαλλιά τους σέ ένα είδος πλατειάς ούρας, πού κρέμεται πίσω από τό κεφάλι. Στήν άκρη τής ούρας προσδένεται χάλκινο κουμπί. Είναι εργατικός λαός καί άσχολείται μέ όλα τά επαγγέλματα. Είναι έμποροι, τεχνίτες, μεσίτες, λιανοπουλητάδες, ψαράδες, χτίστες, χαμάληδες. Τό χειμώνα ζούνε μέ κάστανα καί τό καλοκαίρι μέ λάχανα, άγγούρια καί καρπούζια. Γι' αυτό θερίζονται από τίς επιδημίες...

Είναι προσηλωμένοι μέ φανατισμό στή θρησκεία τους. Προσέχουν μέ σχολαστικότητα τήν άργία του Σαββάτου. Κι άν αυτή τή μέρα δέν έχουν φωτιά, παρακαλούν ένα χριστιανό νά τούς άνάψει τήν έστία.

"Εκτός από τά μικρά Έβραϊκά σχολεία, λειτουργεί στή Θεσσαλονίκη καί μία άνώτερη σχολή, όπου διδάσκειτα φιλοσοφία, δίκαιο, θεολογία. Μερικοί ταξιδιώτες έγραψαν, ότι ό αριθμός τών μαθητών αυτής τής σχολής ξεπερνά τίς 10.000. "Η αλήθεια είναι, ότι πρόκειται γιά μερικές εκατοντάδες. Οί έβραϊκές συναγωγές έχουν πρόσοψη στό δρόμο, προνόμιο πού δέν απολαμβάνουν οί εκκλησίες τών "Ελλήνων. Κατά τήν κηδεία τών νεκρών τους, ψέλνουν όλο μεγαλόφωνα. "Η νεκρική πομπή είναι πολυάνθρωπη, αλλά οί γυναίκες δέν παίρνουν μέρος. Οργνούν στό σπίτι. "Εκτός από τούς παλαιούς Έβραίους, ήρθαν στή Θεσσαλονίκη, κατά τά τελευταία τριάντα χρόνια καί άλλοι από τήν "Ιταλία, "Ισπανία καί Πορτογαλία. "Ολοι αυτοί είναι ντυμένοι Φράγκικα. Δέν τρέφουν γενειάδα, αλλά μόνο μουστάκι. Στή Θεσσαλονίκη άσκούν τό επάγγελμα τους καί άρκετοί Έβραίοι γιατροί, είναι πολύ κατηρτισμένοι. Οί περισσότεροι είναι προστατευόμενοι τής Γαλλίας...".

Σαράντα χρόνια άργότερα, τό 1788, ό ένετός Allesandro Bisanι μάς ξαφνιάζει μέ ένα περιστατικό, όταν άφηγείται πώς:

"... μόλις μπήκαμε στήν έβραϊκή συνοικία, τά έβραϊόπουλα μάς κύκλωσαν, τσούρμιο όλόκληρο, καί μάς ζητούσαν παραδες. Σ' αυτή τήν επιχείρηση ένθαρρύνονταν από τίς μανάδες τους, πού, κατά τά φαινόμενα, ήθελαν νά τούς έμπνεύσουν από τή μικρή ηλικία τή γεύση τής ιδιοκτησίας. Οί Έβραίοι τής Θεσσαλονίκης δέν αντιμετώπι-

ζουν κακομεταχείριση από τους Έβραίους Τούρκους. Είναι οι κυριότεροι έμποροι τροφίμων...».

«Αγγλος είναι τώρα ο περιηγητής, πού τό 1794, πέρασε από τη Θεσσαλονίκη, και έχει έναν έντελως προσωπικό τρόπο να βλέπει και να κρίνει πρόσωπα, πράγματα και καταστάσεις. Μας αποκαλύπτει ζωντανά έναν κόσμο γεμάτο ζωή και τόν ανασταίνει παραστατικά. Είναι ο αρχαιολάτρης έφημέριος και γιατρός, πού σπούδασε στην Όξφόρδη. Τό όνομά του James Dallaway.

«Ο Άγγλος περιηγητής επιχειρεί να άπεικονίσει τό χαρακτήρα του Τούρκου έμπορου του Έλληνα, του Άρμενίου και του Έβραίου, πού άποτελούσαν τό μωσαϊκό των έθνотήτων της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας.

«Ο Τούρκος κάθεται στό μαγαζί του στραβοπόδι. Στόν ξένο δείχνει ευγένεια μονάχα όταν έλπίζει πώς θ' άποκομίσει κάποιο κέρδος. Συνήθως του προσφέρει, παζαρεύοντας τά 2/3 της τιμής πού αξιώνει. Ο Έλληνας έμπορος είναι πιό ευλίγιστος, έγκωμιάζει μέ μεγαλοστομίες την πρამάτεια του και βάζει τά δυνατά του να ξεγελάσει και τόν πιό δύσπιστο μουστερή. Ο Άρμένιος βαρύς και ήρεμος ζωντανεύει μονάχα σάν άντικρύζει παρά. Κι είναι άδύνατο να τού άντισταθεί. Οι Έβραίοι άσχολούνται συνήθως μέ τό έπικερδέστερο επάγγελμα του μεσίτη των κατωτέρων τάξεων, είναι ντεαλάηδες των παζαριών. Περιφέρουν τίς πρამάτειες διαλαλώντας την τελευταία τιμή. Όλα αυτά τά έθνη, φορούν διαφορετικό κάλυμμα κεφαλής. Οι Άρμένιοι, οι Έβραίοι και οι χειρώνακτες Έλληνες, συνηθίζουν τό γαλάζιο χρώμα, πού θεωρείται από τους Τούρκους ταπεινωτικό και παπούτσια από άθλιο κόκκινο δέρμα. Ο Έβραϊκός πληθυσμός άνέρχεται σέ 27.000 μέ 32 συναγωγές...».

Β

Μιά άλλη πηγή, πού άποτελεί και αυτή στοιχείο πολυτίμων πληροφοριών, είναι του άρχείου του Ένετικού Προξενείου στη Θεσσαλονίκη. Αναφέρεται σέ όλον σχεδόν τόν 18ο αιώνα. Θα σταχυολογήσουμε μερικές χαρακτηριστικές περικοπές.

1741, 80.000 κάτοικοι... Έβραίοι 40.000.

1743, 29 **Άπριλίου**. Έδω δέν λείπουν οι καθημερινές δολοφονίες από μέρους των Τούρκων, πότε μεταξύ των και πότε εις βάρος των Έλλήνων και των Έβραίων.

1743, 11 **Δεκεμβρίου**. Έδω ο Ραφαήλ Μεγίρ Μωσέ ειχε να λάβει από τόν Ίωσήφ και Άβραάμ, ως και από τόν συνεταίρο του Μωσέ Πασά, από διάφορα έμπορεύματα, πιάστρες 5.900 — τού είπαν να δεχθεί να πάρει μόνον 3.000 πιάστρες, αλλιώς δέν θα επαιρνε τίποτα. Άναγκάστηκε να τίς πάρει και τώρα ένδεκα έμποροι Έβραίοι της Θεσσαλονίκης παρουσιάσθηκαν στό Μολά και ζήτησαν φερμάνι γιά να εισπράξουν τά υπόλοιπα.

1744, 12 **Μαρτίου**. Κυκλοφόρησαν φήμες ότι μεταξύ των Έβραίων υπάρχει πανώλη. Μή γνωρίζων πώς να κάμω την ύγειονομική πιστοποίηση, πήγα στό Μέγα Ραββίνο, πού εκάλεσε τούς νεκροθάφτες και τούς ώρκισε να πούν την αλήθεια... Αύτοί είπαν πώς δέν υπάρχει άσθνεμία.

1744, **Σεπτέμβριος**. Έφερε τό πλοίο από τό Λιβόρνο 4.000 ρεάλια, πού ένας Έβραίος πήγε στό πλοίο και τά άλαξε μέ τουρκικά νομίσματα.

1752, 22 **Μαΐου**. Άφου οι Γενίτσαροι άνοιξαν διά της βίας τίς ταβέρνες, μέθυσαν. Όλοι οι κάτοικοι κλείσθηκαν στό σπίτια των, γιατί χθές μέσα στη μανία των έσφαξαν έναν άτυχη Έβραίο.

1763, **Άπρίλιος**. ... έγινε μάχη μεταξύ Γενίτσαρων. Άφορμή ήταν ή άρπαγή ενός Έβραϊόπουλου, υπηρέτου του Γάλλου υπηκόου Μορπούργο, την ώρα πού εβγαине από τό σπίτι του Μορπούργο.

1770, 4 **Άπριλίου**. Κάθε μέρα οι Γενίτσαροι σκοτώνουν 7 - 8 Έλληνες και Έβραίους ή τούς ληστεύουν, στη μέση του δρόμου, μέρα μεσημέρι.

1786, 23 **Δεκεμβρίου**. Είναι τώρα ένας περίπου μήνας πού πολυάριθμοι κακοποιοί παραβιάζουν, κάθε βράδυ τά σπίτια Έλλήνων και Έβραίων και άρπάζουν ό,τι βρούν.

1787, 20 **Μαρτίου**. Κατά διαταγήν της Ύψηλης Πύλης, ή ελληνική και έβραϊκή κοινότης όφείλουν να προμηθευτούν 200 κάρα και 300 καμήλες και να τίς στείλουν στην Πόλη, γιά μεταφορά πολεμοφοδίων. Άν τούτο είναι άδύνατον, να έξοικονομήσουν τό αναγκαίο ποσό γιά την άγορά των.

1788, 25 **Σεπτεμβρίου**. Ο Μουσελίμης Μουσταμπές είναι τόσο δειλός, ώστε άμα άκούσει μία ντουφεκία, κλείνεται στό χαρέμι. Εύκολο είναι να σκεφθεί κανείς τό τί θα διαπράξουν οι νεοσύλλεκτοι γενίτσαροι προπαντός εις βάρος των Έβραίων.

1789, 28 **Φεβρουαρίου**. Είμαστε όλοι κατατρομαγμένοι εξαιτίας των κάθε λογής βιαιοτήτων πού διαπράττουν ανενόχλητα οι Γενίτσαροι. Καθημερινώς λεηλατούν καταστήματα Έλλήνων και Έβραίων. Έτσι, είμαστε αναγκασμένοι να μείνουμε κλεισμένοι στό σπίτια μας.

1793, 6 **Άπριλίου**. Φόνους και κλοπές διαπράττουν κάθε μέρα οι γενίτσαροι. Άλλίμονο στούς Έλληνες και τούς Έβραίους... πολύ λίγοι θα μείνουν ζωντανοί... Ο Θεός να μάς φυλάει από χειρότερη τραγωδία».

Γ

Καί θα κλείσουμε τόν περίπατό μας, μέ τή χαριτωμένη, όμως τόσο άληθινή περιγραφή ενός αυτόπτου μάρτυρος, του άρχαιολόγου και ιστορικού Άδαμαντίου, πού τό 1914, όταν έπεσκέφθη τη Θεσσαλονίκη, δέν μπόρεσε να άνθέξει στόν πειρασμό να μάς πεί μέ την καθαρεύουσα γλώσσα του καιρού του, πώς:

«Εις την Θεσσαλονίκη συναντάς τόσον ώραιον τόν Έβραϊκόν τύπον, ίδίως εις τάς γυναίκας. Μεγάλοι όφθαλμοί, σκοτεινοί, γλυκείς, μορφαί ώσειδείς, λεπταί και μέ χάριν ώχράν αλλά και χαύνωσιν τινά, χαρακτηρίζουν τό όλον ύφος. Οι Ίσπανοί ούτοι Ιουδαίοι, οι Ίσραηλίται, όπως αγαπούν να καλούν έαυτούς, φέρουν χιτώνα, ποδιρή καφτάνι, αι δέ γυναίκες των έχουν γραφικόν ένδυμα, αφήνουν τό στήθος πολύ άνοικτόν και φέρουν κόμμωσιν ποικιλόχρωμον και πολλάκις πολύτιμον».

Τά παραπάνω κείμενα ζωντάνεψαν γιά λίγο έναν κόσμο σκεπασμένο από τό άμείλικτο της λήθης πέπλο.

Ξαναφέραμε έτσι στό νοϋ μας, μία πτυχή της ιστορίας της Θεσσαλονίκης, ελάχιστα γνωστής, πού όμως νομίζω μάς βοηθεί ν' αναπλάσουμε σωστά ένα μακρινό, όριστικά χαμένο, παρελθόν. Ένα παρελθόν πού φερμένο στό παρόν έστω και κομματιαστά και άσυνδετα, επιβεβαιώνει, ύπογραμμίζει τόν χαρακτηρισμό πού έδιναν οι Έβραίοι γιά τη Θεσσαλονίκη την εποχή της Τουρκοκρατίας: La madre en Israel, μητέρα του Ίσραήλ.

Τό κείμενο άποτελεί διάλεξη πού δόθηκε στην αίθουσα της Λέσχης Ίσραηλιτών Θεσσαλονίκης «Η Άδελφότης».

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ
ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σουρμελή 2 — 104 39, Άθήνα

Υπεύθυνος σύμφωνα μέ τό νόμο

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. Ίωσήφ Λόβιγγερ

Σουρμελή 2 — τηλ.: 88.39.951

Τά ένυπόγραφα άρθρα εκφράζουν τίς άπόψεις του συγγραφέα τους

ΔΙΑΝΕΜΕΤΑΙ ΔΩΡΕΑΝ

Εγκαίνια Συναγωγής τό 1904

Μέ μόνο στήριγμα τήν πίστη

Λαός βαθύτατα θρησκευόμενος οί 'Ισραηλίτες,
τόπος παραδοσιακά φιλελεύθερος καί άνεξιθρησκος
ή 'Ελλάς,

έδωσε απόλυτη άνεση στήν θρησκευτική ζωή
τῶν 'Ελλήνων, 'Εβραίων τό θρήσκευμα
πού μπορούσαν νά έκτελοῦν τά καθήκοντά τους
στίς Συναγωγές καί νά τηροῦν τίς θρησκευτικές
καί άλλες παραδόσεις μέ εὐλάβεια.

Πολλές από τίς Συναγωγές αὐτές ἔγιναν ἱστορικά
κέντρα πού — ἀλλοίμονο — ἐπρόκειτο τόσες φορές
νά καταστραφοῦν από πυρκαγιές καί άλλες νά
σιγήσουν καί νά συλληθοῦν...

Ὡστόσο οί διωγμένοι από άλλες περιοχές καί
καταφυγόντες στή Θεσσαλονίκη 'Εβραῖοι κράτησαν
καί κρατοῦν — ὅσοι απέμειναν — τά ἥθη
καί τίς παραδόσεις τους. Στό κεφάλαιο αὐτό
ἱστοροῦνται πολλές από αὐτές. Τά κείμενα εἶναι τῶν:

- ΑΛΜΠΕΡΤΟΥ ΝΑΡ: «Ναοί στό σχῆμα τοῦ οὐρανοῦ».
- ΖΙΖΗΣ ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ: "Ἡθῆ καί ἔθιμα τῶν 'Εβραίων τῆς Θεσσαλονίκης.

«Ναοί στό σχῆμα τοῦ οὐρανοῦ»

Οἱ Ἱστορικές
Συναγωγές
τῆς Θεσσαλονίκης

ΑΛΜΠΕΡΤΟΥ ΝΑΡ

Στὴν ἱερὴ μνήμη τοῦ Χάϊμ Ραφαέλ Χαμπίμπ
Τοποτηρητὴ Ἀρχираββίνου Θεσσαλονίκης (1882 - 1943)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Γιά περισσότερους ἀπὸ τέσσερις αἰῶνες, ἡ Θεσσαλονίκη στάθηκε ἀληθινὸ καταφύγιο τῶν καταδιωγμένων Ἑβραίων τῆς Εὐρώπης.

Ἱστορικά κέντρα τῆς διασποράς, μετακινούμενα ἀδιάκοπα στὸ χώρο καὶ στὸ χρόνο, μεταφυτεύθηκαν καὶ ρίζωσαν στὴν πόλη τοῦτη, ὅπου ὁ καθένας μπορούσε «νά καλλιεργήσει ἀνενόχλητα τὴν ἀμπελο καὶ τὴν συκιά του».⁽¹⁾

Ὡστόσο, στὴν Κοινότητα αὐτή, πού ὡς τὸ 1943 δὲν γνώρισε τίς καταστροφικές συνέπειες ὁποιοῦδήποτε διωγμοῦ, δὲν εἶναι μόνο ἡ πλατεία ἐμπορευματικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐξέλιξη πού θ' ἀφήσει ἰδιαίτερα σημάδια στὴν ἱστορικὴ τῆς πορεία.

Ὁ Ἰσραηλὶτὴς τῆς Θεσσαλονίκης θά παραμείνει ὁλόψυχα προσηλωμένος στὶς προαιώνιες γραφές του. Ὁ ἴδιος τρόπος ζωῆς του δὲν θά πάψει νά εἶναι μιά συνειδητὴ στάση προσήλωσης καὶ εὐλάβειας στὶς διδασχές τῆς θρησκείας. Ἡ πατροπαράδοτη λατρεία, ἡ ἀγιοσύνη τοῦ Σαββάτου, ἡ αὐστηρὴ τήρηση τῶν εἰδικῶν διαιτολογικῶν κανόνων, θ' ἀποτελέσουν προϋπόθεση καὶ θεμέλιο τῆς πνευματικῆς του ταυτότητας.

Ἔτσι, ἡ κοινότητα θά παρουσιάζεται πάντα ἐξαρτημένη καὶ κυβερνημένη στὸ σύνολό της, ἀπὸ κάποιο βαθύ αἶσθημα θρησκευτικότητας. «Σάν ἐρωτικό κάλεσμα νιώθεις τὴ λατρεία τοῦ Ἰεχωβά νά διαχέεται...»⁽²⁾

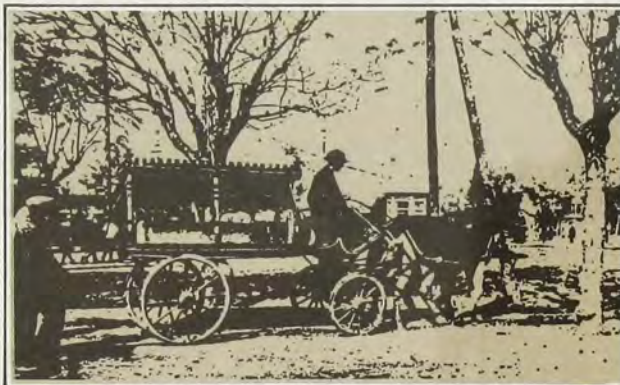
Πέρα, ὅμως, ἀπὸ τίς ἐπιμέρους ἐκδηλώσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἡ θρησκευτικότητα ξεχωρίζει πολὺ περισσότερο καὶ ἐκφράζεται ρητὰ μέσα ἀπὸ τοὺς ναοὺς.

Στὴ διάρκεια τῆς μακρόχρονης παρουσίας τους στὴ Θεσσαλονίκη, οἱ Ἰσραηλῖτες θὰ ἰδρύνουν μία σειρά ἀπὸ ἱστορικές συναγωγές, πού δὲν θά μείνουν ἀπλὰ θρησκευτικὰ κέντρα.

Μέ τὰ ὀνόματά τους, πού προέρχονται ἀπὸ τοὺς μακρινούς τόπους καταγωγῆς, μέ τίς ἰδιομορφίες στὰ ἤθη καὶ στὰ ἔθιμα, μέ τὸ χαρακτηριστικὸ τοπικὸ χρῶμα τοῦ τελετουργικοῦ τῆς κάθε μίας, οἱ συναγωγές τῆς Θεσσαλονίκης θά συντελέσουν ἀποφασιστικὰ στὴ διατήρηση τῶν συναισθηματικῶν δεσμῶν τῶν μελῶν τους μέ τὴν ἀρχικὴ τους κοιτίδα, ἀπ' ὅπου ἐκδιώχθηκαν βίαια. Κι ἀκόμα, ἡ αἰσθησιμότητα τῆς συναγωγῆς, ἀπὸ αὐτόνομο κτίσμα καὶ χώρος λατρείας, θά ἐπεκταθεῖ κυριαρχικὰ στὴ λειτουργία, στὴ δομὴ, στὴν ἀτμόσφαιρα, ἀλλὰ καὶ στὸν ἴδιο τὸν τρόπο ὑπαρξῆς τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸ γενικότερο χώρο τῆς Κοι-

νότητος, ἀλλὰ καὶ τῆς πόλης.

Ἡ ἐργασία αὐτή, ἔστω καὶ σάν ἀπόπειρα ἀνασύνθεσης τῶν γνωστῶν καὶ τῶν καινούριων στοιχείων πάνω στὸ θέμα, θά προσπαθήσει νά συμβάλλει στὴν διεύρυνση τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ φαινομένου, γιὰ τὸ πεδίο τῆς ἱστοριογραφίας.

Ἑβραϊκὴ κηδεία στὴ Θεσσαλονίκη τοῦ 1917

Ἡ κοινότητα τῶν Ρωμανιωτῶν καὶ οἱ συναγωγές της

Δέν ὑπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεία σχετικὰ μέ τὸ χρόνο τῆς ἀρχικῆς ἐμφάνισης τῶν Ἰσραηλιτῶν στὴ Θεσσαλονίκη. Εἰκάζεται ὅτι γύρω στὸ 140 π.Χ., ἀρκετές οἰκογένειες, προερχόμενες ἀπὸ τὴ μεγάλη Ἑβραϊκὴ παροικία τῆς Ἀλεξάνδρειας, διάλεξαν γιὰ τόπο ὀριστικῆς ἐγκατάστασης τὴν πόλη τοῦ Θερμαϊκοῦ⁽³⁾. Ἡ πρώτη ὅμως γραπτὴ μαρτυρία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ὀργανωμένης Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος στὴ Θεσσαλονίκη, βρίσκεται στὴν Καινὴ Διαθήκη⁽⁴⁾. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, πού θά ἐπισκεφθεῖ τὴν πόλη γύρω στὰ 50 μ.Χ., θά κηρύξει στὴ συναγωγὴ τῆς ἐπὶ τρία συνεχῆ Σάββατα. Ἡ συναγωγὴ αὐτὴ, ἡ ἀρχαιότερη τῆς Θεσσαλονίκης, ὀνομαζόταν «Ἐτς Ἀχάϊμ» (Δέντρο τῆς Ζωῆς). Ἡ χρησιμοποίηση τῆς ἴδιας ὀνομασίας ἐπικρατεῖ στοὺς Ἑλληνιστικοὺς Ρωμαϊκοὺς καὶ Βυζαντινοὺς χρόνους καὶ σὲ συναγωγές ἄλλων πόλεων τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Μικρασίας (π.χ. Σμύρνη, Προύσσα).

Ἀργότερα, ἡ αὐξησιμότητα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἰσραηλιτῶν τῆς Θεσσαλονίκης ἐπιβάλλει τὴν ἴδρυση καὶ δεύτερης συναγωγῆς, μέ τὴν ὀνομασία «Ἐτς Ἀδάτ» (Δέντρο τῆς Σοφίας). Ἡ διαίρεση ὅμως αὐτὴ δὲν διατηρήθηκε γιὰ πολὺ. Σὲ κάποια ἄλλη ἐποχὴ, πού δὲν στάθηκε δυνατό νά προσδιοριστεῖ μέ ἀκρίβεια, οἱ δύο συναγωγές συγχωνεύθηκαν καὶ πάλι σὲ μίαν, μέ τὴν κοινὴ ὀνομασία «Ἐτς Ἀχάϊμ βέ Ἐτς Ἀδάτ»⁽⁵⁾.

1. G. Nehama « Histoire des Israelites de Salonique » Librairie Moliho 1935. Τόμ. 1, σελ. 116

2. Κωστὴ Μοσκόφ «Θεσσαλονίκη - τομὴ τῆς μεταπρατικῆς πόλης» β' ἔκδοση, «Στοχαστής» 1978, σελ. 31

3. J. Nehama: ε.α. σελ. 26

4. «Πράξεις τῶν Ἀποστόλων»: 138: 4

5. Μπαρούχ Σιμπή: «Ἀγκαδά σελ Πέσσαχ» - Ι.Κ.Θ. 1970, σελ. 10

Οἱ συναγωγές αὐτές θά ἀποτελέσουν καί τὰ ἐπικέντρα τῶν πρώτων ἐβραϊκῶν συνοικιῶν τῆς Θεσσαλονίκης. Σέ κάποιο ἱστορικό κείμενο τοῦ 7ου αἰῶνα, ἀναφέρεται ὅτι «Παῖδες Ἑβραίων ἀφθονοὶ κατὰ τό λεγόμενον τῶν Βρογχῶν μέρος ἐθεάσαντο»⁽⁶⁾. Δέν ἔχει βέβαια προσδιοριστεῖ ἡ περιοχή τῆς πόλης πού ὀνομαζόταν τότε «Βρογχοί». Ὅπως ἀναφέρεται, ὅμως, οἱ Ἰσραηλίτες ἦταν ἐγκατεστημένοι ἀπό τήν ἐποχή αὐτή, ἀλλά καί σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς Βυζαντινῆς περιόδου, σέ δύο περιοχές. Μία στό πρὸς τή θάλασσα μέρος τῆς συνοικίας τοῦ ἵπποδρομίου καί μία δυτικά τῆς Παναγίας Χαλκῶν στή «γειτονία τῆς Παλαιᾶς Ἑβραϊδος»⁽⁷⁾.

Ἡ συναγωγή «Ἐτς Ἀχάϊμ», πού καταστράφηκε καί ἀνοικοδομήθηκε ἀρκετές φορές καί διατηρήθηκε στὸν ἴδιο χώρο, μέχρι τὴν πυρκαγιά τοῦ 1917, βρισκόταν πλάι στό παραθαλάσσιο τεῖχος, κοντὰ στό λιμάνι. Ἄλλωστε, κατὰ τὸν Φλάβιο Ἰώσηπο, οἱ Ἰσραηλιτικὲς Κοινότητες τῆς ἐλληνιστικῆς περιόδου συνήθιζαν νὰ χτίζουν τίς συναγωγές τους κοντὰ στή θάλασσα⁽⁸⁾.

Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Ἰσπανίας, πού κατέφυγαν ἀργότερα στή Θεσσαλονίκη, ἀποκαλοῦσαν τὴ συναγωγή αὐτὴ «Caal de los Griegos», (Συναγωγή τῶν Ἑλλήνων) ἐπειδὴ τὰ μέλη τῆς εἶχαν υιοθετήσει τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα. Οἱ ἴδιοι οἱ ἐλληνίζοντες αὐτοὶ Ἑβραῖοι, ὀνόμασαν τοὺς ἑαυτοὺς τους Ρωμανιώτες⁽⁹⁾. Τό τελετουργικὸ τους, τό ἀρχαιότερο τῆς Εὐρώπης, τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορά στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1518 καί ἡ χρήση τοῦ διατηρήθηκε στή Θεσσαλονίκη μέχρι τὸ τέλος τοῦ 16ου αἰῶνα.

Στοὺς Ρωμανιώτες Ἑβραίους τῆς Θεσσαλονίκης καί στή Συναγωγή τους «Ἐτς Ἀχάϊμ» ἀναφέρεται στὸ ὅδοιπορικό καί ὁ Ραββίνος Βενιαμὴν τῆς Τουδέλας πού ἐπισκέφτηκε τὴν πόλη τὸ 1170 καί συνάντησε σ' αὐτὴν 500 Ἑβραίους πού μιλοῦσαν Ἑλληνικά.

Οἱ Συναγωγές τῶν Ἀσκεναζιμ καί τῶν Ἰταλοεβραίων

Στὴ διάρκεια τοῦ 14ου αἰῶνα μιά σειρά τρομερῶν σέ σκληρότητα διωγμῶν, ἀφάνισε τίς πολυάνθρωπες καί εὐμεγελεῖς Ἰσραηλιτικὲς Κοινότητες τῆς Κεντρικῆς καί Δυτικῆς Εὐρώπης. Οἱ λίγοι πού σώθηκαν θά μεταναστεύσουν μαζικά στίς χώρες τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης. Κάποιες ὅμως μικρές ὁμάδες, θά στραφοῦν νότια καί θ' ἀρχίσουν νὰ ἐγκαθίστανται σποραδικὰ στή Θεσσαλονίκη. Ἡ πρώτη ὁμάδα τῶν Ἰσραηλιτῶν τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης καί εἰδικότερα τῆς Οὐγγαρίας, οἱ Ἀσκεναζιμ⁽¹⁰⁾, θά φτάσει στὴν πόλη μας τὸ 1376 καί θά ἱδρύσει τὴ δική τῆς συναγωγή, πού θά ὀνομαστεῖ «Ἀσκεναζ»⁽¹¹⁾. Τό ἰδιαίτερο τελετουργικὸ τῆς θά τυπωθεῖ στή Θεσσαλονίκη τὸ 1555. Θά ἀκολουθήσουν καί ἄλλες μικρές ὁμάδες πού θά συνεχίσουν νὰ καταφεύγουν στὴν πόλη, σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 15ου αἰῶνα.

Οἱ Ἀσκεναζιμ δὲ θά ἀναμιχθοῦν μέ τοὺς ντόπιους Ἑλληνίζοντες Ρωμανιώτες. Θά σχηματίσουν τὴ δική τους ξεχωριστὴ Κοινότητα πού θά ἐξελιχτεῖ στὴν ἰσχυρότερη τῆς ἐποχῆς καί θά ἀπορροφήσει σταδιακά καί τὴ μικρὴ ὁμάδα τῶν Ἰσπανοεβραίων ἀπὸ τὴ Μαγιόρκα, πού θά φτάσει στή Θεσσαλονίκη τὸ 1391. Μέ τὰ παράξενα κοστοῦμια τους, τὰ φαρδιά πανωφόρια, τὰ ἰδιόρρυθμα ἔθιμα καί τὴν πρωτάκουστη γιὰ τὸν τόπο γλῶσσα τους⁽¹²⁾ θά δώσουν μιά καινούργια φυσιογνωμία στὴν Ἰσραηλιτικὴ Κοινότητα τῆς πόλης. Οἱ Ρωμανιώτες θά περάσουν σιγά - σιγά σέ δευτέρη μοῖρα καί ὁ ἀριθμὸς τους θά περιοριστεῖ σέ 30 οἰκογενεῖς⁽¹³⁾.

Τὸ 1394 θά ἐγκατασταθεῖ στή Θεσσαλονίκη καί μιά μικρὴ ὁμάδα Γαλλοεβραίων ἀπὸ τὴν Προβηγκία πού θά ἱδρύσει δική τῆς συναγωγή μέ τὸ ὄνομα «Προβίνσια».

Σημαντικὴ ὅμως θέση στὴν ὁλοένα διευρυνόμενη Ἰσραηλιτικὴ παροικία θά καταλάβει καί ἡ Κοινότητα Ἰταλιωτῶν. Εἶναι πιθανὸ ὅτι οἱ πρώτες ὁμάδες τῶν ἐκλατινισμένων Ἑβραίων τῆς Βόρειας Ἰταλίας θά φτάσουν στὴν πόλη

Ἐρείπια τῆς ἱστορικῆς Συναγωγῆς «Καταλάν» μετὰ τὴν πυρκαγιά τοῦ 1890.

τὴν ἐποχὴ τῆς Δ' Σταυροφορίας καί τῆς ἱδρύσεως τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸν Βονιφάτιο ντέ Μονφερά (1204).

Ἡ Ἰταλοεβραϊκὴ Κοινότητα θά πάρει μεγαλύτερες διαστάσεις μέ τὴν ἐγκατάσταση ἀρκετῶν Ἑβραίων τῆς Βενετίας, καί τῶν κτίσεών της, στή διάρκεια τῆς Βενετοκρατίας (1423-1430). Τότε θά ἱδρυθεῖ καί ἡ συναγωγή «Ἰτάλια Γιασάν» πού θά ἐξελιχθεῖ γρήγορα σέ μιά ἀπὸ τίς σπουδαιότερες τῆς πόλης. Ἡ Ἰταλοεβραϊκὴ Κοινότητα θά ἀπορροφήσει ἀργότερα καί μετανάστες ἄλλων περιοχῶν τῆς Ἰταλίας (Σικελίας, Ἀπουλίας, Καλαβρίας) πού θά φτάσουν στὴν πόλη στὰ τέλη τοῦ 15ου καί στίς ἀρχές τοῦ 16ου αἰῶνα καί θά ἱδρύσουν τίς συναγωγές «Πούλια», «Ὀράντο», «Ἰσμαέλ».

Ὅλα ὅμως τὰ γεγονότα πού ἀναφέρθηκαν παραπάνω θά μπορούσαν νὰ χαρακτηριστοῦν σὰν προϊστορία τῶν Ἰσραηλιτῶν τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Ἑβραϊσμός τῆς πόλης θά γνωρίσει μιά πραγματικὴ ἀνακαίνιση μέ τὴν ἀφίξη τῶν πολυάριθμων καταδιωγμένων τῆς Ἰσπανίας καί τῆς Πορτογαλίας, πού ἀπὸ τὸ 1492 θά καταφύγουν μαζικά στή Θεσσαλονίκη, καί θά ἐπισκιάσουν ὁλοκληρωτικά σχεδόν τίς προγενέστερες κοινότητες τῶν Ρωμανιωτῶν, τῶν Ἀσκεναζιμ καί τῶν Ἰταλιωτῶν, ἐπιβάλλοντας τὴ γλῶσσα τους, τὰ ἔθιμα καί τὸ τελετουργικὸ τους.

6. Ἀποστόλου Παπαγιαννόπουλου: «Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης» — Ἰ. Ρέκος καί Σία Ο.Ε. — Θεσ/νίκη 1982, σελ. 136

7. Γ. Θεοχαρίδου: «Τοπογραφία καί πολιτικὴ ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν 14' αἰῶνα «Θεσ/νίκη Ε.Μ.Σ. 1959, σελ. 14 - 15 καί Κωστή Μωσκόφ ε.α. σελ. 136 - 141

8. ANT. 14: 258

9. «Ρωμανιώτης» εἶναι ὁ κάτοικος τῆς «Ρωμανίας» ὅπως λεγόταν τότε τὸ ἀνατολικὸ ρωμαϊκὸ κράτος. Ἡ ἴδια ἡ Κωνσταντινούπολη ὀνομαζόταν καί «Νέα Ρώμη». Ὁ αὐτοκράτορας εἶχε τὸν τίτλο τοῦ «Αὐτοκράτορα τῶν Ρωμαίων». Ἀπὸ ἐδῶ προέρχονται καί οἱ ὅροι «Ρωμῖος» καί «Ρωμιόσυνη». Οἱ ὅροι «Βυζάντιο», «Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία» ἐπικράτησαν πολὺ ἀργότερα.

10. «Ἀσκεναζιμ» ὀνομαζόνταν οἱ Ἑβραῖοι τῆς Κεντρικῆς καί Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐβραϊκὴ ὀνομασία τῆς Γερμανίας «Ἀσκεναζ».

11. J. Nehama: ε.α. σελ. 107 - 110

12. Ἡ «Γίντις», γλῶσσα τῶν Ἑβραίων Ἀσκεναζιμ, εἶναι μιά γερμανικὴ διάλεκτος ἀνάμικτη μέ σλαβικά καί ἐβραϊκά στοιχεῖα.

13. J. Nehama: ε.α. σελ. 119

Συναγωγές των 'Ισραηλιτών της 'Ισπανίας καί της Πορτογαλίας

Στις 31 Μαρτίου του 1492 οι καθολικοί βασιλιάδες της 'Ισπανίας Φερδινάνδος και 'Ισαβέλλα, δημοσιεύουν τό διάταγμα της 'Αλάμπρα. Σύμφωνα μ' αυτό, οι 'Ισραηλίτες της χώρας έπρεπε ή νά εκχριστιανιστούν ή νά πάρουν τόν πικρό δρόμο της έξορίας. 'Ετσι ό πολυάριθμος έβραϊκός πληθυσμός της 'Ισπανίας, πού είχε γνωρίσει μιά μακρόχρονη περίοδο πνευματικής και οικονομικής άκμης, αναγκάστηκε νά εγκαταλείψει τόν τόπο του και ν' αναζητήσει μιά καινούργια πατρίδα. Γύρω στις 15.000 'Ισπανοεβραίοι θά καταφύγουν στη Θεσσαλονίκη πού δέν είχε συνέλθει ακόμα από τό πλήγμα της άλωσης της από τούς Τούρκους (1430).

Οι νεοφερμένοι μετανάστες, οι Σεφαραδίμ,⁽¹⁴⁾ φθάνουν στην πόλη από τή θάλασσα. Συναντούν εκεί 2-3.000 όμοθρήσκους τους⁽¹⁵⁾ πού τούς υποδέχονται μέ έγκαρδιότητα και έμπιστοσύνη. Τό κλίμα αυτό θά συντελέσει στη γρήγορη έξοικείωσή τους μέ τήν καινούργια τους έστια. 'Ωστόσο οι περισσότεροι από τούς αυτόχθονες, πού είναι οι 'Ασκεναζίμ, φαντάζουν όλότελα διαφορετικοί και ξένοι. 'Από τήν πλευρά τους οι Ρωμανιώτες, εξακολουθούν νά μιλούν ελληνικά, ενώ οι 'Ιταλοί διατηρούν και αυτοί τή γλώσσα και τά έθιμα της κοιτίδας τους. Οι Σεφαραδίμ θά ιδρύσουν κι αυτοί μέ τή σειρά τους, πέντε συναγωγές — «Γκέρους Σεφαράδ», «Καστίλια», «Μαγιόρκα», «Καταλάν», «'Αραγόν» — πού μέ τά όνόματά τους, θά διαιωνίσουν τήν ανάμνηση της άλλοτινης τους πατρίδας. Μιά δεύτερη όμάδα Σεφαραδίμ, από τήν Πορτογαλία θά εγκατασταθεί στην πόλη στις άρχές του 16ου αιώνα και θά ιδρύσει τις συναγωγές «Λισμπόν», «Πορτουγκάλ» και «'Εβόρα». 'Ανάμεσα τους θά υπάρχουν και άρκετοι 'Εβραίοι πού είχαν εκχριστιανιστεί επιφανειακά, οι λεγόμενοι «Μαρράνος».

Τό συνεχιζόμενο σ' όλη τή διάρκεια του 16ου αιώνα, μεταναστευτικό ρεύμα, τών 'Ισραηλιτών προς τήν πόλη της Θεσσαλονίκης, θά έχει σάν αποτέλεσμα τή διαίρεση άρκετών συναγωγών σε δύο τμήματα. 'Ετσι στο όνομα της αρχικής συναγωγής θά προστεθεί και τό επίθετο «γιασάν» (παλιά) ή «ρισών» (πρώτη). 'Αντίθετα στο όνομα της συναγωγής πού θά προέλθει από τή διαίρεση, θά προστεθεί τό επίθετο «χαδός» (νέα) ή «σενή» (δεύτερη) π.χ. «'Ιταλία Γιασάν» - 'Ιταλία Χαδός», «Μαγιόρ Ρισών», «Μαγιόρ σενή».

Παράλληλα τήν ίδια εποχή θά ιδρυθούν στην πόλη και πολυάριθμα «μιδρασίμ» (εύκτηριο οίκοι).

'Οργάνωση των Συναγωγών της Θεσσαλονίκης.

'Η Συναγωγή Ταλμούδ Τορά 'Αγκαδόλ

Μέ αρχικό επίκεντρο τις συναγωγές, θά σχηματιστούν στη Θεσσαλονίκη πολλές, αυτόνομες κοινότητες, άνάλογες μέ τόν τόπο προέλευσης τών μελών τους.

Οι φυγάδες κάθε περιοχής θά συσπειρωθούν γύρω από τή συναγωγή τους, πού συχνά δίνει τ' όνομά της σ' όλόκληρη τή συνοικία.

'Ηγέτης της κάθε μικρής κοινότητας παράμενει πάντα ό ραββίνος, πού έχει τόν τίτλο «Ράβ» ή «Μαρμίπς Τορά». Τόν βοηθά έπταμελής επιτροπή λαϊκών (Μααμάντ α Κάλ) πού ό πρόεδρος της ονομάζεται «Παρνάς» ή «Γκαμπάι».

Ο ραββίνος διορίζει τούς θρησκευτικούς λειτουργούς, δηλ. τόν Χαζάν (ψάλτη), τόν μοέλ (περιτομέα), τόν σοχέτ (ιεροσφαγέα) και τόν μελαμέντ (δάσκαλο) και καθορίζει τις διάφορες εισφορές τών μελών της συναγωγής. Προεδρεύει επίσης του θρησκευτικού δικαστηρίου (Μπέθ -Ντίν) πού έκδικάζει όποιαδήποτε οικογενειακή, κληρονομική, οικονομική και κτηματική διαφορά και έχει δικαίωμα νά επιβάλλει τήν ποινή τού άφορισμού (Χέρεμ).

'Η κάθε συναγωγή διατηρεί ξεχωριστό σχολείο (Χεβρά), βιβλιοθήκη, σεμινάριο άνωτέρων Θεολογικών σπουδών (γσειβά), κι ακόμη, ιδιαίτερο λειτουργικό τυπικό μέχρι τό 1564. Είναι άρκετά χαρακτηριστικό τό γεγονός ότι ή

«Αποψη της Συναγωγής «'Ιταλία». Διακρίνεται τό «έχάλ» και ή μαρμάρινη «Τεβά».

Θεσσαλονίκη γνώρισε εκείνη τήν εποχή όλους τούς τύπους τών λειτουργικών της διασποράς: Τό ρωμανιώτικο (Κωνσταντινούπολη 1510), τό 'Ιταλικό (Βενετία 1486), τό Σικελικό, τό 'Απουλιανικό, τό 'Ασκεναζικό (Θεσσαλονίκη 1555), τό Καστιλιάνικο (Βενετία 1524, και επανέκδοση Θεσσαλονίκη 1572), τό 'Αραγωνικό, και τό Καταλανικό (Θεσσαλονίκη 1527).

Γρήγορα όμως έγινε αισθητή ή ανάγκη μιάς κεντρικής συναγωγής, κοινής γιά όλους τούς 'Ισραηλίτες της πόλης. 'Ετσι τό 1520 ιδρύεται ή «Ταλμούδ Τορά 'Αγκαδόλ». 'Η καινούργια συναγωγή, πού βρίσκεται στην καρδιά της έβραϊκής περιοχής⁽¹⁶⁾ θά αποτελέσει τό ζωντανό σύμβολο ένότητας τών 'Ισραηλιτών της Θεσσαλονίκης. Δε θά είναι άπλά ό καθεδρικός τους ναός, αλλά τό μεγάλο τους σπίτι.

Τό κτιριακό συγκρότημα της «Ταλμούδ Τορά 'Αγκαδόλ» θά στεγάσει τό «μικβέ» (έβραϊκός θρησκευτικός λουτρώνας) και τήν όμώνυμη σχολή. Γι' αυτή θά γράψει ό Τούρκος περιηγητής Χατζηκάλφα⁽¹⁷⁾ πού επισκέπτεται τήν πόλη στα μέσα του 17ου αιώνα: «'Ανάμεσα στα αξιοθέατα συγκαταλέγεται τό σχολείο της έβραϊκής συνοικίας πού ονομάζεται «Χόρα»⁽¹⁸⁾. Στο έπάνω πάτωμα του σχολείου υπάρχουν πολλές βιβλιοθήκες.

Πάνω από 200 δάσκαλοι διδάσκουν άνάγνωση και ιστορία. Οι μαθητές, πού ξεπερνούν τούς 1000, είναι παιδιά ήλικίας 4 - 5 χρονών αλλά και άνδρες 30 - 40 χρονών».

'Η συναγωγή «Ταλμούδ Τορά 'Αγκαδόλ», πού θά καταστραφεί επανειλημμένα από πυρκαγιές, θά ανοικοδομηθεί γιά τελευταία φορά, ύστερα από τήν πυρκαγιά του 1898. Τά έργα θά κρατήσουν περίπου έξι χρόνια και οι δα-

14. «Σεφαραδίμ» ονομάζονται οι 'Εβραίοι της Μεσογείου και τών Βαλκανίων. 'Από τήν έβραϊκή όνομασία της 'Ισπανίας «Σεφαράδ».

15. J. Nehama: ε.α. τομ. 2ος σελ. 15

16. 'Οπου σήμερα ή συμβολή τών δώδων 'Αριστοτέλους και βασιλέως 'Ηρακλείου.

17. 'Απ. Βακαλοπούλου: «'Ιστορία της Θεσσαλονίκης», — 315 π.χ. — 1912» Θεσσαλονίκη 1947, σελ. 119.

18. Είναι βέβαιο ότι πρόκειται γιά παραφθορά του «Ταλμούδ Τορά»

πάνες θά ξεπεράσουν τις 4.500 χρυσές τούρκικες λίρες¹⁹). Τά ἐγκαίνια θά γίνουν στίς 11 Δεκεμβρίου 1904. Τό νέο κτίριο τῆς συναγωγῆς «Ταλμούδ Τορά Ἀγκαδὸλ» (διαστάσεων 38 μ. μήκος, 24 μ. πλάτος, 14μ. ὕψος) θά ἀποτελέσει μέρος οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος συνολικῆς ἐπιφάνειας 1600 τ.μ., πού περιλάμβανε τὰ διοικητικά κτίρια τῆς κοινότητος καί τῆς ἀρχιραββινείας, τό σχολεῖο καί τίς μικρότερες συναγωγές «Ἀσκενάζ», «Μογραμπίς», «Κατалан Γιασάν», «Σισίλια Γιασάν» καί «Γιαχιά».

Οἱ Συναγωγές τῆς Θεσσαλονίκης ἀπό τόν 17ο ὡς τόν 19ο Αἰώνα

Από τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 17ου αἰώνα, οἱ συναγωγές τῆς Θεσσαλονίκης θά σταθεροποιηθοῦν ὀριστικά, σ' ὅτι ἀφορὰ τὸ ἰδιαίτερο χρῶμα τους καί τῇ σύνθεσιν τῶν μελῶν τους.

Τὰ ἑτερογενή χαρακτηριστικά καί οἱ τοπικιστικές διαφοροποιήσεις θά ξεπεραστοῦν μέ τό χρόνο. Σ' αὐτό θά συντελέσουν ἡ ἀνακοπή τοῦ μεταναστευτικοῦ ρεύματος, ἡ ἐπικράτηση τῆς ἰσπανικῆς γλώσσας, ἡ ὑιοθέτηση καί ἀποδοχή κοινού τύπου λατρείας καί οἱ ἀναπόφευκτες μετακινήσεις πού ἐπιβάλλουν οἱ πυρκαγιές καί οἱ σεισμοί πού πλήττουν συχνά τὴν πόλη. Ὅμως τῇ συγχώνευση τῶν ὡς τότε ἀνεξάρτητων συναγωγῶν σ' ἓνα καί μόνο Κοινοτικό Ὑπόστασις, θά τὴν ἐπιβάλει ἡ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη ἐνιαίας ἀντιμετώπισης προβλημάτων κοινῶν ἐνδιαφερόντων π.χ. ἡ κατανομή τοῦ κεφαλικοῦ φόρου πού ἀπαιτοῦν οἱ ὀθωμανικοὶ ἀρχεῖς καί ἡ θύελλα πού ξεσήκωσε ἡ προσχώρηση 300 ἰσραηλιτικῶν οἰκογενειῶν τῆς πόλης στό Μωαμεθανισμό, μετὰ τὴν ἀποστασία τοῦ ψευτομεσσία Σαμπεταΐ Σεβή (1655)²⁰.

Ἡ ἐνότητα θά πραγματοποιηθεῖ ὀριστικά τό 1680. Καί ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, μέχρι τὴν τραγικὴ ἀνοίξη τοῦ 1943, θά λειτουργήσουν ἀδιάκοπα στὴ Θεσσαλονικὴ οἱ παρακάτω ἱστορικές συναγωγές :

Συναγωγές	Προέλευση μελῶν	Χρόνος ἱδρύσεως
1) «Εἰς Ἀχαΐμ βε εἰς Αἰσάτ»	Ρωμανικὴ	1ος αἰ. μ.Χ.
2) «Ἀσκενάζ»	Ἀσκεναζική	1376
3) «Προβινσία»	(Κεντρικῆς Εὐρώπης)	1394
4) «Ἰτάλια Γιασάν»	Γαλλία (Προβηγκία)	1423
5) «Γκέρους Σεφεράδ»	Ἰσπανία	1492
6) «Καστίλια»	Ἰσπανία (Καστίλη)	1492
7) «Μαγιόρ Ρισών»	Ἰσπανία (Μαγιόρκα)	1492
8) «Κατалан Γιασάν»	Ἰσπανία (Καταλωνία)	1492
9) «Αραγκόν»	Ἰσπανία (Αραγκὼνα)	1492
10) «Ἰσμελ»	Ἰταλία (Καλαβρία)	1497
11) «Πούλια»	Ἰταλία (Απουλία)	1502
12) «Σισίλια Γιασάν»	Ἰταλία (Σικελία)	1505
13) «Λισμὸν Γιασάν»	Πορτογαλία (Λισσαβώνα)	1510
14) «Ταλμούδ Τορά Ἀγκαδὸλ»	Κεντρικὴ Συναγωγὴ	1520
15) «Πορτογκάλ»	Πορτογαλία	1525
16) «Εστρουκ»	Ἰταλία (Απουλία)	1535
17) «Κατалан Χαδὰς»	Ἰσπανία (Καταλωνία)	16ος αἰώνας
18) «Μαγιόρ Σενή»	Ἰσπανία (Μαγιόρκα)	16ος αἰώνας
19) «Ἐβόρα»	Πορτογαλία	1535
20) «Λισμὸν Χαδὰς»	Πορτογαλία (Λισσαβώνα)	1536
21) «Νεβέ Σαλώμ»	Ἰταλία (Καλαβρία)	1537
22) «Οτράντο»	Ἰταλία	1537
23) «Κιάνα»	Ἰταλία (Καλαβρία)	1545
24) «Νέβε Σεδέκ»	Ἰταλία (Καλαβρία)	1550
25) «Γιαχιά»	Πορτογαλία	1560
26) «Σισίλια Χαδὰς»	Ἰταλία (Σικελία)	1562
27) «Μπέθ Ααρών»	Ἰταλία (Σικελία)	1575
28) «Ἰτάλια Χαδὰς»	Ἰταλία	1582
29) «Ἰτάλια Σιαλώμ»	Ἰταλία	1606
30) «Σιαλώμ»	Μικτὴ	1606
31) «Ἀρ Γκαβόσα»	Ἰταλία (Απουλία)	1663
32) «Μογραμπίς»	Βόρεια Αφρικὴ	17ος αἰώνας

Ἀπὸ τὸν παραπάνω πίνακα συμπεραίνουμε ὅτι οἱ συναγωγές τῆς Θεσσαλονίκης μποροῦν νὰ ταξινομηθοῦν σὲ τέσσερις ομάδες: τίς ἰταλικές, τίς ἰσπανικές, τίς πορτογα-

λικές καί τίς ὑπόλοιπες.

Στὴν ἰταλικὴ ομάδα συγκαταλέγονται 14 συναγωγές ἀπὸ τέσσερες περιοχές (Βόρεια Ἰταλία, Καλαβρία, Σικελία, Ἀπουλία). Στὶς ἰταλικές συναγωγές προτίμησαν νὰ προσχωρήσουν καί ἀρκετοὶ Ἀσκεναζίμ πού ἐγκαταστάθηκαν στὴν πόλιν σὲ διάφορες ἐποχές.

Στὴν ἰσπανικὴ ομάδα συμπεριλαμβάνονται μόνο 7 συναγωγές. Ἡ ομάδα ὅμως αὐτὴ εἶναι ἡ πολυαριθμότερη καί ἔχει ἐπιβάλλει σ' ὅλες τῇ γλώσσῃ τῆς καί τὸ τελετουργικὸ τῆς. Ἐξ' ἴσου σχεδὸν σημαντικῇ, ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν τῆς, εἶναι καί ἡ πορτογαλικὴ ομάδα πού διατρεῖ 5 συναγωγές.

Τέλος ἡ τελευταία ομάδα ἀριθμεῖ 6 συναγωγές: Τὴν «Ἐτς Ἀχαΐμ» τῶν Ρωμανιωτῶν, τὴν «Ἀσκενάζ» τῶν Ἀσκεναζίμ, τὴν «Προβινσία» τῶν Γαλλοεβραίων, τὴν «Μογραμπίς» τῶν Σεφαράδīm τοῦ Μαρόκου καί τῆς Τυνησίας, τὴν κεντρικὴ συναγωγὴ «Ταλμούδ Τορά Ἀγκαδὸλ» καί τὴν «Σιαλώμ» πού ἔχει γιὰ μέλη τῆς οἰκογένειες κάθε προέλευσης.

Ἀπὸ δύο συμβόλαια τοῦ 1637²¹) φαίνεται ὅτι στὴ Θεσσαλονικὴ λειτουργοῦσε κάποτε καί κάποια κερκυραϊκὴ συναγωγὴ. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι δὲν ἀποκλείεται τὴν ἐποχὴ αὐτὴ νὰ ὑπῆρχαν καί ἄλλες συναγωγές πού, ἐπειδὴ δὲν στάθηκε δυνατό νὰ ἀναπτυχθοῦν, ἐξαφανίστηκαν χωρὶς ν' ἀφήσουν κανένα ἶχνος.

Ἐνα ἄλλο ἀξιοσημείωτο γνῶρισμα τῶν συναγωγῶν τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι καί τὰ χαρακτηριστικά, εἰρωνικά παρατσούκλια τους. Λέξεις ταμποῦ, πού τὰ μέλη κάθε συναγωγῆςμποροῦσαν νὰ προφέρουν μόνο τὸ βράδυ τῆς γιορτῆς τοῦ Σιχμάτ - Τορά. Ἐτοί ἡ «Ἀραγόν» ὀνομαζόταν «gatto» (γάτα) ἀπὸ τὴν παραφορά τοῦ ὀνόματος «gattegno» πού ἔφερε ἡ πιὸ σημαντικὴ τῆς οἰκογένεια. Ἡ «Ἐβόρα» ὀνομαζόταν «argos» (ρύζι) ἀπὸ τὴν παραφορά τοῦ ἴδιου τοῦ ὀνόματος τῆς (Pronincia - Proves). Ἡ «Ἀσκενάζ» ὀνομαζόταν «mosca» (μύγα) ἐπειδὴ τὰ μέλη τῆς εἶχαν πολλὰ κοινὰ μέτωπα Ἰσραηλίτες τῆς Ρωσίας, πού εἶχε πρωτεύουσα τὴ Μόσχα. Ἡ γειτνίασὶς τῆς μ' ἓνα τέμενος ἔδωσε τὴ συναγωγὴ «Γκέρους Σεφεράδ», τὸ παρατσούκλι «mescita» (μειρὲς). Ἡ «Ἰσμελ» ὀνομαζόταν «zinganos» (τσιγγάνοι) ἐπειδὴ γειτόνευε μὲ κάποιον ἀνοιχτὸ χώρο πού φιλοξενοῦσε καταυλισμούς τσιγγάνων. Ἡ «Ἰτάλια Χαδὰς» βρισκόταν ἀπέναντι ἀπὸ τὴν «Ἀραγόν» δηλ. τὴ γάτα. Γι' αὐτὸ ὀνομαζόταν «raton» (ποντίκι). Τὸ παρατσούκλι τῆς «Σισίλια Γιασάν», «pescadores» (ψαράδες), προήλθε ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ συνόλου σχεδὸν τῶν μελῶν τῆς. Ἡ «Σισίλια Γιασάν» ὀνομαζόταν «madeiro» ἀπὸ μιά ἀρχιτεκτονικὴ λεπτομέρεια στὴν ἐξωτερικὴ ὀροφὴ τῆς. Ἐνῶ ἡ «Πούλια» λεγόταν «makaron» (μακαρόνι) ἀπὸ τίς γαστρονομικὲς προτιμήσεις τῶν μελῶν τῆς. Τέλος ἡ «Μαγιόρ» ὀνομαζόταν «ladron» (κλέφτης), ἐπειδὴ πάνω ἀπὸ τὸ ἱερό τῆς ὑπῆρχε ἓνας ἀνάγλυφος πύργος, πού ἐμοιαζε μὲ τὸν πύργο πού φυλάκιζαν τοὺς ἐνοχοὺς κλοπῆς.

Οἱ νεώτερες Συναγωγές τοῦ 19ου Αἰώνα

Απὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα ἡ Θεσσαλονικὴ ἀρχίζει νὰ ἀλλάζει ὄψη. Ἐνα μεγάλο μέρος τῶν βυζαντινῶν τειχῶν κατεδαφίζεται²²) καί ἐκτελοῦνται σπουδαῖα γιὰ τὴν ἐποχὴ ἔργα στὸ λιμάνι (1897). Ἡ πόλιν θά συνδεθεῖ σιδηροδρομικὰ μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν καί τὴν Εὐρώπην²³) καί θά γνωρίσει μιά καινούργια περίοδο οἰκονομικῆς καί πολι-

19. «Zihron - Saloniki» — Tel Aviv 1972 - σελ. 176 - 177

20. Γιὰ τὸν Σαμπεταΐ Σεβή, τὴ δράση του καί τοὺς ὁπαδοὺς του βλ. J. Nehama «Sabbatai Sevi et les Sabbateens de Salonique» — A.I.U. 1910

21. J. Nehama: ε.α. τομ. 5 (Θεσσαλονικὴ 1959) σελ. 33

22. Ἀρχικά κατεδαφίστηκε τὸ παραθαλάσσιον τμήμα τῶν τειχῶν ἀπὸ τὸ Λευκὸ Πύργο ὡς τὸ λιμάνι (1866). Ἀκολούθησε ἡ κατεδάφιση μέρους τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῶν τειχῶν, ἀπὸ τὸ Βαρδάρι ὡς τὸ λιμάνι (1879) καί μέρος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ἀπὸ τὸ Λευκὸ Πύργο ὡς τὴν ὁδὸ Ἀγίου Δημητρίου (1889)

23. Ἡ Θεσσαλονικὴ συνδέθηκε σιδηροδρομικὰ μὲ Σκόπια (1871), Βελιγράδι - Εὐρώπην (1880), Κωνσταντινούπολιν (1895)

τιστικής ανάπτυξης που θα συνοδευτεί από μία εκπληκτική αύξηση του πληθυσμού της⁽²⁴⁾. Ταυτόχρονα θα επεκταθεί προς την ανατολική και δυτική πλευρά της.

Η Ισραηλιτική κοινότητα, που την εποχή εκείνη θα φτάσει στο απόγειο της ακμής της, θα ιδρύσει το 1891 τους πρώτους «έκτός των τειχών» συνοικισμούς του βαρώνου Χίρς (κοντά στον παλιό σιδηροδρομικό σταθμό) και της Καλαμαριάς (όπου σήμερα τὰ διδασκάλια της σχολής («Εὐκλείδης»)). Ο πρώτος θα στεγάσει αρχικά τὰ θύματα των πογκρόμ της τσαρικής Ρωσίας. Ο δεύτερος θα δεχτεί τους πυροπαθείς της μεγάλης πυρκαγιάς του 1890. Καί οι δύο συνοικισμοί θα αποκτήσουν γρήγορα τις συναγωγές τους. Μία ακόμα συναγωγή θα χτιστεί το 1899, στην περιοχή των έξοχων με δαπάνη της Φακίμα Σαούλ Μοδιάνο⁽²⁵⁾. Πρόκειται για τὴ συναγωγή «Μπέθ Σαούλ», ἔργο του Ἰταλὸ ἀρχιτέκτονα Βιταλιάνο Ποζέλι⁽²⁶⁾. Ἦταν ἕνας ὠραίος ναός που κάλυπτε συνολικὴ ἔκταση 500 τετραγωνικῶν πήχων (280 τ.μ. περίπου)⁽²⁷⁾. Ἀλλὰ καί στο κέντρο τῆς πόλης θὰ ιδρυθοῦν, πρὸς τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰώνα, ἡ συναγωγή «Μπέθ Ἐλ» (στὴν ὁδὸ Μητροπόλεως) καί οἱ μεγάλοι εὐκτήριοι οἶκοι «Χαιμούτσο Κόβο» καί «Μπέθ Ἰωσέφ».

Ἀρχιτεκτονική

Οἱ περισσότερες συναγωγές τῆς Θεσσαλονίκης ἦταν ἀπλές, ὀρθογώνιες οἰκοδομές χωρὶς ἰδιαίτερο ἀρχιτεκτονικὸ ἐνδιαφέρον. Οἱ διαστάσεις τους καθορίζονταν ἀπὸ διατάγματα τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν που δὲν ἐπέτρεπαν στοὺς ναοὺς τῶν ἀλλοθρήσκων νὰ εἶναι ψηλότεροι καί μεγαλοπρεπέστεροι ἀπὸ τὰ τζαμιά⁽²⁸⁾. Καί νὰ ἔχουν πρόσοψη στὸ δρόμο. Τὰ διατάγματα αὐτὰ ἀτόνησαν μόνο πρὸς τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰώνα.

Ἔτσι οἱ ναοὶ τῶν Ἰσραηλιτῶν τῆς Θεσ/νίκης δὲν εἶχαν τίποτα τὸ κοινὸ μὲ τὶς μεγάλες συναγωγές τῶν προγόνων τους στὸ Τολέδο, στὴν Κόρδοβα καί τὴ Λισαβόνα. Ξεφυτρῶνουν ταπεινές στὴν καρδιά τῆς συνοικίας, περικλειστές, στίς μέσα αὐλές τῶν ὑψηλότερων σπιτιῶν, σὲ στενοὺς δρόμους που καταλήγουν συχνά σὲ ἀδιέξοδο.

Σ' ὅτι ἀφορὰ τὸ ἐσωτερικὸ, δὲν ὑπάρχουν γενικά περιοριστικές διατάξεις τῶν ἀρχῶν. Ἐδῶ ὅμως ὁ ἀρχιτέκτονας θὰ πρέπει νὰ ὑποταχθεῖ στερεότυπα στίς ἐπιταγές τῶν ἱε-

ρῶν γραφῶν. Ἡ ἀνάγκη τῆς εξασφάλισης ἐπαρκoῦς χώρου γιὰ τοὺς προσευχόμενους ἄντρες καί εἰδικoῦ χώρου γιὰ τὶς γυναῖκες, σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο, θὰ ὁδηγήσει στὴ λύση τῆς ἀποδοχῆς τοῦ ρυθμοῦ τῆς βασιλικῆς. Σύμφωνα μὲ ἐπιταγὴ τοῦ ἰουδαϊκοῦ κώδικα⁽²⁹⁾, οἱ συναγωγές ἔχουν πολλὰ παράθυρα γιὰ νὰ μποροῦν οἱ πιστοὶ νὰ βλέπουν τὸν οὐρανὸ, «πηγὴ ἐμπνευσης καί ἐλπίδας». Τὸ ἱερὸ («Ἐχάλ - Ἀκόδες») βρίσκεται ἀντικρουστὰ ἀπὸ τὴν κύρια εἰσοδὸ καί βλέπει πάντα πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς Ἱερουσαλὴμ⁽³⁰⁾. Δεξιά καί ἀριστερά ἀπὸ τὸν χώρο ὅπου φυλάγονται οἱ κύλινδροι τοῦ νόμου, ὑπάρχουν συνήθως δύο μαρμάρινοι ψευδοκίονες που συνδέονται μὲ καμπύλα ἢ ὀξυκόρυφα τόξα. Τὸ βῆμα (τεβὰ) που εἶναι ξύλινο ἢ μαρμάρينو, τοποθετεῖται ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπὸ τὸ ἱερὸ, συχνά στὸ κέντρο τῆς συναγωγῆς, γιὰ νὰ μποροῦν ὅλοι οἱ προσευχόμενοι νὰ παρακολουθήσουν τὸν ἱεραργό. Πάντως καί τὸ ἐσωτερικὸ τῶν συναγωγῶν δὲν παρουσιάζει ὅποια-δήποτε ἀξιοπρόσεκτα διακοσμητικὰ στοιχεῖα, πού θὰ συντελοῦσαν σ' ἕνα προχωρημένο καλαισθητικὰ ἀποτέλεσμα. Ἔτσι δὲν εἶναι παράξενο ὅτι ὁ Γερμανὸς περιηγητὴς Paul Lindau, που ἐπισκέπτεται τὴ Θεσ/νίκη τὸ 1888 θὰ γράψει τὰ ἀκόλουθα: «Ἀξιο μνεῖας μοῦ φαίνεται πάντως, ὅτι ἡ σχετικὰ πολὺ ἰσχυρὴ ἐβραϊκὴ κοινότητα, δὲν διαθέτει μιὰ συναγωγὴ που θὰ ἔκανε ἐντύπωση μὲ τὴν ἰδιαίτερὴ τῆς μεγαλοπρέπεια ἢ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς σημασίας⁽³¹⁾.

Ἡ πρώτη ἀληθινὰ ἐντυπωσιακὴ συναγωγὴ τῶν Ἰσραηλιτῶν τῆς πόλης ἦταν ἡ «Ἰτάλια Γιάσαν» που καταστράφηκε στὴν πυρκαγιά τοῦ 1890 καί ἀνοικοδομήθηκε τὸ 1897. Σύντομα ὅμως ξεπεράστηκε ἀπὸ τὴν «Ταλμούδ - Τορά Ἀγκαδόλ» που ὅπως εἶδαμε πῶς πάνω, κήκε τὸ 1898 καί ἀνοικοδομήθηκε τὸ 1904. Ἀπὸ τὶς συναγωγές αὐτές πέρασε στὰ 1910 ὁ συγγραφέας δρ. Γιώσέφ Κλάουσενερ⁽³²⁾ πού θὰ γράψει γοητευμένος τὰ ἑξῆς: «Ἐπισκεφθῆκαμε τὶς δύο μεγαλύτερες καί ὠραιότερες συναγωγές τῆς Θεσ/νίκης που μᾶς ἐντυπωσιάσαν μὲ τὴν εὐρύτητα τοῦ χώρου καί τὶς περίτεχνες μακρὲς κιονοστοιχίες τους⁽³³⁾. Παρὰ τὶς διαφορές τους μὲ τὶς συναγωγές τῆς Εὐρώπης, τὸ αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἀξιοθαύμαστο. Ἐδῶ ὑπάρχει ἡ ἀνατολικὴ ἀτμόσφαιρα καί ἡ πρωτοτυπία. Ἡ ἀγιοςύνη ἀλλὰ καί ἡ ἀπλότητα. Γιὰ πρώτη φορὰ μπροστὰ στὰ μεγάλα καί ἱερά αὐτὰ οἰκοδομήματα δοκιμάσαμε τὸ ἀληθινὸ αἶσθημα τοῦ δέους⁽³⁴⁾.

Ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες συναγωγές τῆς ἐποχῆς ἐκείνης θὰ ξεχωρίσουν ἡ «Μαγιόρ» που βρισκόταν στὴν ὁδὸ Σαμπρὴ Πασά (σημερινὴ Βενιζέλου) ἡ γραφικὴ «Αραγκόν»⁽³⁵⁾ καί ἡ «Μπέθ - Σαούλ» που θὰ ἀποτελέσει πραγματικὸ ἀρχιτε-

Γραφέας τοῦ Σέφερ Τορά (Πεντάτευχος τοῦ Μωϋσῆ).

24. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Θεσσαλονίκης θὰ ἀνεβεῖ ἀπὸ 50.000 κατοίκους, γύρω στὸ 1850, στίς 120.000 καί 160.000 τὸ 1912.

25. Γιὰ βιογραφικὰ τῆς Φακίμα Σαούλ Μοδιάνο βλ. Joseph Ouziel «Amigdal Alavan» Tel - Aviv 1978

26. Β. Κολώνα - Λ. Παπαματθαίου: Ὁ ἀρχιτέκτονας Βιταλιάνο Ποζέλι καί τὸ ἔργο του στὴ Θεσσαλονικὴ «Παρατηρητής», Θεσ/νίκη 1980, σελ. 78

27. Μπ. Σιμπή: ε.α., σελ. 16

28. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι, σύμφωνα μὲ σουλτανικὸ διάταγμα τοῦ 1559, δὲν ἐπιτρεπόταν τὰ σπῆτια τῶν μὴ Μουσουλμάνων νὰ ξεπερνοῦν σὲ ὕψος τὶς 9 πήχες (5,76μ). Ἀντίθετα τὰ σπῆτια τῶν Μουσουλμάνων μπορούσαν νὰ φτάνουν στὸ ὕψος τῶν 12 πήχων (7,78 μ) βλ. J. Nehama ε.α., τομ. 4, σελ. 126

29. Alaha (SH. AR. OH 90: 4) καί Zohar (Parashat Pecoudei)

30. Tosefta - Meg 4: 22

31. Π.Κ. Ἐνεπεκίδης - «Ἡ Θεσσαλονικὴ στὰ χρόνια 1875 - 1912».

Ἀφοῖ Κυριακίδης - Θεσσαλονικὴ 1981 σελ. 273

32. Τὸ ἔργο τοῦ Κλάουσενερ «Ἐπίτομη ἱστορία τῆς Νεοεβραϊκῆς Λογοτεχνίας» μεταφράστηκε στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Ἀσέρ Μωϋσή (Ἀθήνα 1965)

33. Φαίνεται ὅτι οἱ συναγωγές «Ταλμούδ Τορά Ἀγκαδόλ» καί «Ἰτάλια Γιάσαν» ἀνήκαν στὸ ρυθμὸ τῆς τρικλιτῆς βασιλικῆς

34. Zihron Saloniki: ε.α. σελ. 177

35. «Guide de Thessalonique». Ἐκδόση τῆς ἐφημερίδας «L' Intependant» Θεσσαλονικὴ 1915, σελ. 77

κτονικό πρότυπο για όλες τις μεταγενέστερές της συναγωγές της πόλης.

Σύμφωνα με περιγραφή του έξωτερικού της συναγωγής αυτής, «όλες οι όψεις του κτιρίου οργανώνονται σε 2 ζώνες οι οποίες χωρίζονται με μία διακοσμητική ταινία που διατρέχει όλο το κτίριο. Σε κάθε ζώνη υπάρχουν 3 άνοιγματα στην πρόσοψη και 5 άνοιγματα στις πλάγιες όψεις.

Οι ψευδοκίονες μεταξύ των ανοιγμάτων, όπως και στις γωνίες του κτιρίου, συντελούν στην ελαφρά διαίρεση των όψεων σε κατακόρυφα τμήματα.

Η πρόσοψη είναι συμμετρική ως προς τον άξονα εισόδου, αετώματος. Ο κατακόρυφος αυτός άξονας τονίζεται από τα μεγαλύτερα άνοιγματα, τη διακοπή του στηθαίου και της διακοσμητικής ταινίας στο ύψος της επίστευσης και το ημικυκλικό δέτωμα, ίσου πλάτους με το μεσαίο τμήμα.

Τα άνοιγματα είναι όλα τοξωτά, ημικυκλικά. Επάνω από τα παράθυρα, στην πρώτη ζώνη, υπάρχουν 2 κυκλικά άνοιγματα που συνδυάζονται με την έντονα κυκλική διαμόρφωση του αετώματος»⁽³⁶⁾.

Από την πυρκαγιά του 1917 στο Όλοκαύτωμα του 1943

Στις 18 - 19 Αυγούστου του 1917 μία τρομακτική σέ έκταση και ασύλληπτη σε καταστροφικότητα πυρκαγιά, έρημωσε το κέντρο της Θεσσαλονίκης, αφήνοντας άστεγους 53.737 Ισραηλίτες, 10.334 Χριστιανούς και 11.367 Μουσουλμάνους. Καίγονται οι 34 από τις 37 συναγωγές⁽³⁷⁾, 80 εγκλήριοι οίκοι, τα διοικητικά κτήρια της κοινότητας και της Αρχιραββινείας με ολόκληρο το αρχείο και τις βιβλιοθήκες με τα πολύτιμα χειρόγραφα, η κλινική του ιδρύματος «Μπικούρ Χολίμ» το διδακτήριο της σχολής της «Alliance Israelite» και 10 ακόμα σχολεία. Δεν ήταν βέβαια η πρώτη φορά που η ισραηλιτική κοινότητα δοκιμάστηκε από τις θεομηνίες που έπληξαν κατά καιρούς την πόλη⁽³⁸⁾. Το χτύπημα όμως της πυρκαγιάς του 1917 ήταν το πιο σκληρό. Η κοινότητα δεν μπόρεσε (ή δεν πρόλαβε) να συνέλθει ξανά. Την καταστροφή ακολούθησε η έξαθλίωση και η κατάρρευση. Όχι μόνο η υλική αλλά και η ηθική. Η πατριαρχική δομή των οικογενειών, η ευσέβεια και η βαθιά θρησκευτικότητα περνούσαν στο περιθώριο. Κι οι συναγωγές, που για σειρά αιώνων στάθηκαν σύμβολα και δείκτες ενός ειδικού τρόπου ζωής, χάνουν οριστικά το ιδιαίτερο χρώμα τους, τον ξεχωριστό τους χαρακτήρα. Η τήρηση των αρχαίων έθιμων, των παραδόσεων που ξεκινούσαν από τη μακρινή αλλά όχι λησμονημένη κοιτίδα, ξεθωριάζει (39). Ο αναγκαστικός διασκορπισμός του εβραϊκού πληθυσμού σε μακρινούς συνοικισμούς, σπάει τις ιστορικές παραδοσιακές ενορίες. Κι ο γραφικός μαχαλάς, κέντρο θρησκευτικής και κοινωνικής ενότητας, θα σβύσει μία για πάντα.

Από τις ιστορικές συναγωγές της Θεσσαλονίκης, ορισμένες θα ανοικοδομηθούν και πάλι στον ίδιο χώρο που κατείχαν πριν από την πυρκαγιά. Όπως η «Κιάνα» (Βαλαωρίτου), η «Άσκενάζ» (Β. Ήρακλείου) και η «Μπέθ Ήλ» (Μητροπόλεως). Άλλες θα στεγαστούν σε κοινοτικά κτήρια που γλύτωσαν από την καταστροφή όπως η «Ιταλία Γιασάν», που θα λειτουργήσει στη σχολή «Νισσήμ» της οδού Βελισσαρίου. Άλλες θα μεταφερθούν στους καινούργιους συνοικισμούς που θα ιδρυθούν για την περίθαλψη της πυροπαθών (Καραγάτσια, 151, Ρεζή Βαρδάρ, 6, Αγία Παρασκευής).

Το επίκεντρο της κοινότητας μετατίθεται στην περιοχή των έξοχων. Γύρω από το καινούριο κτήριο των διοικητικών της υπηρεσιών, της οδού Σαρανταπόρου, και τη «Μπέθ Σαούλ» που θα γίνει τώρα η νέα Κεντρική συναγωγή.

Από τις συναγωγές που θα χτιστούν μετά την πυρκαγιά, θα ξεχωρίσουν: Η «Σαρφατή» στην οδό Πιττακού, που εγκαινιάστηκε το 1921, η «Μπέθ - Ισραέλ» στον συνοικισμό «151» που εγκαινιάστηκε το 1923, και η «συναγωγή

των Μοναστηριωτών» που θα εγκαινιαστεί το 1926. Θα ιδρυθούν επίσης και αρκετοί εγκλήριοι οίκοι, όπως οι «Όρ Άχάιμ», «Μπεράχα», «Μπεζές», «Πλάζα», «Καράσσο», «Τσενίο» και «Ερρέρα». Έτσι, στις παραμονές της καταστροφής της από τους Ναζί, η ισραηλιτική κοινότητα θα διαθέτει 19 συναγωγές και 20 εγκλήριους οίκους (40).

Δέν θα σταθούμε εδώ στις λεπτομέρειες του τραγικού ολοκαυτώματος των 50.000 Ισραηλιτών της Θεσ/νίκης. Θα πούμε μόνο πως, λίγο πριν κινηθεί ο σατανικός μηχανισμός της εκτόπισης στα στρατόπεδα του θανάτου, οι Ναζί θα λεηλατήσουν μεθοδικά όλες τις συναγωγές της πόλης. Θα τις γυμνώσουν από κάθε πολύτιμο στολίδι και αφιέρωμα και θα καταστρέψουν με μανία τους πάπυρους του νόμου.

Κι όταν το έγχειρημα του άφανισμού των ανθρώπων ολοκληρωθεί με επιτυχία, οι Ναζί θα καταστρέψουν και τις έρημες πιά συναγωγές. Θα σωθεί μόνο η συναγωγή των «Μοναστηριωτών», χάρη στον Έρυσθό Σταυρό που τη χρησιμοποίησε σαν αποθήκη. Αντίθετα η «Μπέθ Σαούλ» και η «Μπέθ Ισραέλ» θα ανατιναχτούν συθέμελα λίγες μόνο μέρες πριν από την απελευθέρωση της πόλης, τον Νοέμβριο του 1944.

Έτσι οι συναγωγές της πόλης μας δεν υπάρχουν πιά. Αν γλύτωναν από τις πυρκαγιές και τα ολοκαύτωμα, θα τις προσκυνούσαμε ίσως, σαν μνημεία αλλοτινών καιρών και περασμένων ανθρώπων. Τώρα τις ανασταίνουμε στη θύμησή μας «στο σχήμα του ούρανού». Κι όταν τα μυστικά όραματά πάνε να καταλαγιάσουν, νιώθουμε ακόμα να αναβλύζει μέσα μας το μύρο που άφησαν πίσω τους οι μακρινοί, λησμονημένοι πατέρες.

Έσωτερικό της Kehila Talmud Tora Hagadol (1910).

(Από το βιβλίο του Ντ. Ρεκανάτι ΖΙΚΗΡΟΝ SALONIKI

36. Β. Κολώνα - Α. Παπαματθαϊάκη: ε.α. σελ. 79

37. Σώθηκαν μόνο οι συναγωγές των συνοικισμών βαρώνου Χίρς και Καλαμαριάς και η «Μπέθ - Σαούλ»

38. Αναφέρουμε εδώ τις πυρκαγιές του 1545, 1560, 1569, 1589, 1620, 1734, 1754, 1810, 1817, 1839, 1856, 1877, 1890, 1896, 1898 που έρημωσαν μερικά ή ολικά την εβραϊκή συνοικία της Θεσσαλονίκης και τις συναγωγές της.

39. Για τα ήθη και τα έθιμα των Ισραηλιτών της Θεσσαλονίκης βλ. Michael Molho «Usos i costumbres de los sefaradies de Salónica». Έκδ. Instituto Arias Montano, Barcelona 1950

40. Μ. Μόλχο - Ι. Νεχαμά: In memoriam Ι.Κ.Θ. 1974, μετ. Γ. Ζωγραφάκη σελ. 23. Ο τίτλος «Ναοί στο σχήμα του ούρανού» είναι από το «Άξιον έστί» του Όδυσσέα Έλνττη.

Ἡ ἡθὴ καὶ ἔθιμα τῶν Ἑβραίων τῆς Θεσσαλονίκης ΤΗΣ ΖΙΖΗΣ ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ

Χειροποίητη
μετάλλινη Χανουκία
τοῦ 18ου αἰώνα

Η ἐργασία αὐτὴ εἶναι βασισμένη στὸ βιβλίο τοῦ πρώ-
ην Ραββίνου Μιχαὴλ Μόλχο τῆς Θεσσαλονίκης ποῦ εἶ-
ναι γραμμένο ἰσπανικά, καὶ ἔχει τὸν τίτλο: «Usos Y
Costumbres De Los Sefardies De Salonika». Πολλὰ ἀπὸ τὰ
ἤθη καὶ ἔθιμα ποῦ θὰ ἀναφέρω, ἔχουν ἐξαφανιστεῖ ἀπὸ τὴ
ζωὴ μας, ἄλλα τὰ ἀκούσαμε ἀπὸ τοὺς γονεῖς μας, ὀρισμέ-
να τὰ ζήσαμε οἱ ἴδιοι, καὶ μερικά τὰ τηροῦμε ἀκόμα.

Ἡδὴ ἀπὸ τὸν 4ο π.Χ αἰώνα, ὑπάρχουν Ἑβραῖοι στὴ
Θεσσαλονίκη. Κατὰ διαστήματα ὁμόθησκοι ἀπὸ ὅλη τὴν
Μεσόγειο ἐρχονται νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴν πόλη. Ἡ ἐρὰ
ἐξέταση καὶ οἱ διωγμοὶ στὴν Ἰσπανία καὶ Πορτογαλία τὸ
1492, καὶ τὸ 1536, ἀναγκάζουν χιλιάδες Ἑβραῖους νὰ κα-
ταφύγουν στὴ Θεσσαλονίκη. Ἀνάμεσα στὰ 1648 καὶ 1658
πολλὲς οἰκογένειες «Askenazim» φθάνουν στὴν πόλη μας
γιὰ νὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὰ φοβερά «πογκρόμ». Ἐπίσης, ἀ-
πὸ τὸ 1720 μέχρι τὸ 1730, ὁμάδες Ἰταλοεβραῖων ἐρχονται
νὰ ζήσουν στὴ Θεσσαλονίκη, γιὰ νὰ διευκολύνουν τὶς ἐμ-
πορικές συναλλαγές τους.

Κάθε ὁμάδα εἶχε τὰ δικά της ἤθη καὶ ἔθιμα. Μὲ τὸν και-
ρὸ, πῆραν καὶ πολλὲς ἀπὸ τὶς συνήθειες καὶ τὸν τρόπο ζω-
ῆς τῶν ἄλλων ὁμάδων, καὶ τῶν ντόπιων, καὶ ὅλα αὐτὰ μα-
ζὶ ἔδωσαν στὸν Ἑβραϊσμὸ τῆς Θεσσαλονίκης, τὰ ἰδιαίτε-
ρα γνωρίσματά του.

Γιὰ δύο περίπου αἰῶνες, οἱ Ἑβραῖοι γνώρισαν τὴν
πρόοδο καὶ τὸν πολιτισμὸ. Ἡ Θράκη ἦταν φημισμένη γιὰ
τοὺς ραββίνους, τοὺς νομομαθεῖς, καὶ τοὺς ποιητὰς τῆς.
Ἡ κοινότητα ἔχει ἀξιόλογες βιβλιοθήκες, θρησκευτικὲς
ἀκαδημίες, καὶ σχολεῖα. Ἐκτός ἀπὸ τὸ ἐμπόριο οἱ Ἑβραῖοι
ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἰατρική, τὴν ἀστρονομία, καὶ τὰ μαθη-
ματικά. Τὸν 17ο αἰώνα ὅμως, ἀρχίζει μία περίοδος παρα-
κμῆς, ποῦ κρατᾷ 150 σχεδὸν χρόνια. Ἐπηρεαζομένοι ἀπὸ
τὸν μυστικισμό τῶν ὁμοθησῶν τους στὴν Κεντρικὴ Εὐ-
ρώπη, «τὸν Χασσιδισμό», καὶ ἀπὸ τὸ μεσσιανικὸ κίνημα
τοῦ Σαμπετὰί Σεβή, ὁ λαὸς κατέχεται ἀπὸ προλήψεις καὶ
βυθίζεται στὴν ἀμάθεια. Ἀκόμα καὶ οἱ Ραββῖνοι ἀσχο-
λοῦνται μόνο μὲ τὶς λεπτομέρειες τῆς θρησκείας, καὶ ἀ-
γνοοῦν τὴν ὑψηλότερη ἀποστολὴ τους. Μελετοῦν καὶ τὸ
Ταλμούδ χωρὶς ὅμως νὰ ἐμβαθύνουν στὸ πραγματικὸ τοῦ
νόημα. Μποροῦμε νὰ χαρακτηρίσουμε αὐτὴ τὴν ἐποχὴ
σάν τὸν «Μεσαίωνα τοῦ Ἑβραϊσμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης».

Εὐτυχῶς στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, ἕνας ἄνεμος ἀλλα-
γῆς φύσηξε πάνω στὴν πόλη. Χάρη στὰ σχολεῖα τῆς Al-
liance ὁ λαὸς μορφώνεται, τὸ πνευματικὸ του ἐπίπεδο ἀ-
νεβαίνει καὶ ἀρχίζει νὰ προσδεύει. Τὸ ἐμπόριο, οἱ βιοτε-
χνίες καὶ οἱ ἐπιστήμες ἀνθίζουν καὶ πάλι. Οἱ Ἑβραῖοι ταξι-
δεύουν παντοῦ. Ἐπειδὴ μιλάνε τὴν «λαδίνο» μαθαίνουν
εὐκόλα τὶς ξένες γλώσσες καὶ ἐρχονται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν
ἐξω κόσμo. Ἔτσι φέρνουν καινούργιες ἰδέες, καὶ προσπα-
θοῦν νὰ ἀλλάξουν τὸν παραδοσιακὸ τρόπο ζωῆς τῶν ὁμο-
θησῶν τους.

Κάθε οἰκογένεια ἀνῆκε σὲ μιά συναγωγὴ, ἀνάλογα μὲ
τὸν τόπο καταγωγῆς της. Κάθε συναγωγὴ εἶχε τὸν ἀρχι-
ραββῖνο της, τὸ προεδρεῖο της καὶ συντηροῦσε τὰ δικά
της ἰδρύματα, σχολεῖα καὶ Γιεσιβότ.

Ἡ οἰκογένεια ἦταν πατριαρχική, καὶ ὁ πατέρας ὁ ἀναμ-
φισβήτητος ἀρχηγὸς ποῦ ὅλοι ἐπρεπε νὰ σέβονται καὶ νὰ
ὑπακούουν. Ἡ ζωὴ ἦταν ἀπλή, γι' αὐτὸ καὶ κάθε θρησκευτι-
κὴ καὶ οἰκογενειακὴ γιορτὴ ἦταν εὐκαιρία γιὰ ἐκδηλώσεις,
χαρὲς καὶ πανηγύρια.

Οἱ Ραββῖνοι ρύθμιζαν κάθε πλευρὰ τῆς ζωῆς. Φρόντι-
ζαν γιὰ τὴν αὐστηρὴ τήρηση τῶν ἱερῶν κανόνων, ἐξέδι-
δαν τροποποιούσαν ἢ καταργοῦσαν διάφορα διατάγματα.
Ἐπεμβαίνανε στὴν οἰκογενειακὴ, κοινωνικὴ, ἀκόμα καὶ
στὴν ἐμπορικὴ ζωὴ τῶν πιστῶν. Ἐλέγχανε τὶς ζυγαριές,
τὴν ποιότητα τῶν ἐμπορευμάτων, καὶ κανόνιζαν τὶς τιμές
μὲ τὶς ὁποῖες ἐπρεπε νὰ πωληθοῦν τὰ προϊόντα.

Οἱ Ἑβραῖοι ἐπρεπε νὰ τοὺς ἀναφέρουν κάθε παράπτω-
μα τῶν ὁμοθησῶν τους, γιὰτὶ πίστευαν, ὅτι ἂν τὰ παρά-
βλεπαν γίνονταν καὶ οἱ ἴδιοι συνεργοί, ἄρα ἁμαρτωλοί. Ἐ-

Συσσίτιο ἀπόρων μαθητῶν στὸ σχολεῖο τῆς Alliance

φτανε μιά κατάθεση ἀπὸ δύο μάρτυρες γιὰ νὰ ἀφορίσουν
οἱ Ραββῖνοι τὸν φταίχτη ἢ νὰ τὸν φυλακίσουν στὶς φυλα-
κές τοῦ «Γιάκωβ Πάρδο». Ὁλος ὁ κόσμος περιφρονοῦσε
τοὺς παραβάτες. Τὰ παιδιὰ τους δὲν γίνονταν δεκτὰ στὰ
ἐβραϊκὰ σχολεῖα, καὶ ἐὰν πέθαιναν πρὶν πάρουν συγχώρ-
ιση | τοὺς ἔθαβαν σὲ μιά γωνιά τοῦ νεκροταφείου.

Ἡ μοιχεία θεωροῦνταν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ μεγάλο ἁμάρ-
τημα προπαντός γιὰ τὶς γυναῖκες, καὶ ἡ τιμωρία ἦταν πολὺ
αὐστηρὴ. Ἀνέβαζαν τὴ μοιχαλὶδα, καθισμένη ἀνάποδα
πάνω σὲ ἕνα γαϊδούρι, καὶ τῆς ἔδιναν νὰ κρατᾷ τὴν οὐρά
του. Ἔτσι, τὴν γύριζαν σ' ὅλες τὶς γειτονιές, καὶ ὁ κόσμος
τὴν ἔβριζε καὶ τὴν περιγελοῦσε. Ἡ προέλευση αὐτῆς τῆς
συνήθειας εἶναι ὀθωμανικὴ.

Θεσσαλονίκη: Παραδοσιακή διανομή Ιματισμού σέ μαθητές

(16ος αΙ. Ζωγραφική σέ γιάλι. Μουσείο Διασποράς BETH HATEFUTSOTI)

Οι Έβραίοι ήταν χωρισμένοι σέ τρεις τάξεις: Τούς προύχοντες «gevirim» εβραϊκά, τούς μικροαστούς, «Medianeros» ή εβραϊκά «baale-batim» δηλ. ιδιοκτήτες σπιτιών, καί τήν εργατική τάξη εβραϊκά, «daalat Ham» προλετάριους. Όρισμένεσες οικογένειες ανάλογα μέ τήν τάξη τούς έβαζαν μπροστά από τό επώνυμό τους καί ένα τίτλο όπως «Don», «Senor», «Chelibi» ή σκέτο «Ham».

Αν καί δέν ήταν αναγκασμένοι νά ζούνε μέσα σέ γκέττο, οι Έβραίοι κατοικούσαν σέ όρισμένες περιοχές. Μετά τήν πυρκαϊά του 1890 απλώθηκαν στά βορεινά της πόλης, καί μετά τήν πυρκαϊά του 1917, ζούσαν πλέον σέ όλες τίς περιοχές της Θεσσαλονίκης.

Τά σπίτια ήταν κτισμένα γύρω από μεγάλες αϋλές. Όσο όμως μεγάλωνε ή οικογένεια — γιατί καί τά παντρεμένα παιδιά ζούσαν μέ τούς γονείς — πρόσθεταν καί άλλα δωμάτια στά σπίτια. Γι' αυτό πολλές φορές οι συνοικισμοί δέν είχαν ώραία όψη, ήταν πυκνοκατοικημένοι, καί οι υγιεινές συνθήκες δέν ήταν καλές. Χάρη όμως στά διατάγματα της θρησκείας σχετικά μέ τήν καθαριότητα, οι επιδημίες δέν έπαιρναν μεγάλη έκταση.

Η επίπλωση στά σπίτια ήταν απλή. Οι τοίχοι δέν είχαν καμιά εικόνα ή φωτογραφία γιατί αυτό τό απαγορεύει ή θρησκεία. Συνήθως μέσα στό δωμάτιο υπήρχε ένας σοφάς τά στρώματα διπλωμένα στόν τοίχο τήν ήμέρα, μερικά ράφια γιά τά σκεύη καί τά τρόφιμα, καί ένα σεντούκι πού μεταβιβάζονταν από πατέρα σέ υιό, όπου φύλαγαν τά ρούχα της οικογένειας. Ανάλογα μέ τά οικονομικά μέσα πού διέθεταν στόλιζαν τό σπίτι μέ «μάντας» στρωσίδια.

Τό όνειρο κάθε οικογενειάρχου ήταν νά αποκτήσει θρησκευτικά βιβλία, καί άσημένια θρησκευτικά σκεύη όπως, Χαναουκία, κηροπήγια του Σαμπάτ, κύπελλο του Κιντούς.

Τόν παλιό καιρό οι άνδρες πήγαιναν καθημερινά δύο φορές στή συναγωγή. Πρωί - πρωί περνούσε ό «Σαϊάς» από τούς δρόμους καί φώναζε «A tefila - A tefila». Πρώτη δουλειά των Έβραίων ήταν νά πλυθούν, νά πούν τήν μπεραχά, καί μετά νά πάνε πρώτα στή συναγωγή καί μετά στή δουλειά τους. Τό πλούσιμο των χειρών ήταν κανόνας απαραίσιτος γιά τούς προγόνους μας. Όσοι μένανε στή δουλειά τους τό μεσημέρι καί δέν εύρισκαν νερό, τρίβανε τά χέρια τους μέ άμμο καί λέγανε «Agua non tori, conbiera lavi, dados los pecados para los non creyentes, dados los sahons pasa los dgidios».

Πρίν δύσει ό ήλιος, έπρεπε πάλι νά πάνε στή συναγωγή γιά τήν άπογευματινή προσευχή. Αν δέν υπήρχε κοντά στή δουλειά τους συναγωγή, μαζεύονταν στόν δρόμο, καί ψέλνανε τίς καθιερωμένες προσευχές. Έπειδή όμως πολλές φορές οι χώροι όπου συγκεντρώνονταν ήταν άκατάλληλοι καί γίνονταν καί πολύ φασαρία, πρίν 100 χρόνια περίπου οι Ραββίνοι, άπαγόρευαν στους Έβραίους νά προσεύχονται στό δρόμο.

★

Τώρα θά σάς πώ μερικά πράγματα σχετικά μέ τήν εκπαίδευση.

Μόλις γίνονταν δύο χρόνων τό παιδί, τό στέλναν στήν «Mesheirka». Ήταν μιά γυναίκα πού μάζευε τά νήπια στό σπίτι της γιά νά τά φροντίζει. Συνήθως τά έβαζε νά κάτσουν σέ ένα πάγκο, καί περιορίζονταν νά τά καθαρίζει, νά σκουπίζει τή μύτη τους, καί προπαντός νά τά μαλλώνει άμα κουιόνταν από τή θέση τους. Δέν τά άφηνε ούτε νά παίξουν, ούτε νά τραγουδήσουν, ούτε νά βγοϋν στόν ήλιο, καί βέβαια δέν τά μάθαινε καί τίποτα.

Όταν γίνονταν 5 χρόνων, τό άγόρι πήγαινε γιά 4 χρόνια στή «Χεβρά». Λέω άγόρια, γιατί τά κορίτσια δέν πή-

γαιναν σχολείο επειδή δεν χρειάζονταν νά ψέλνουν στή συναγωγή, ή νά λένε προσευχές, τά κρατούσαν στο σπίτι, και τίς μάθαιναν τίς δουλειές του σπιτιού ράψιμο, και προπαντός νά σέβονται και νά υπακούν τόν άντρα. Στή «Hevra» ό δάσκαλος, ή «Melamed», όπως τόν φώναζαν στα έβραϊκά ήταν συνήθως ένα φτωχός άνθρωπος μέ περιορισμένες γνώσεις πού γιά λίγα χρήματα μάθαινε γράμματα στα παιδιά.

Τό σχολείο ήταν συνήθως ένα σκοτεινό δωμάτιο μέ μόνα έπιπλα λίγους πάγκους, και ένα σοφά γιά τόν «Με-λαμέντ».

Πρωί - πρωί, ό δάσκαλος περνούσε από τά σπίτια και μάζευε τά παιδιά γιά τό σχολείο. Τόν πρώτο χρόνο τά μάθαινε τό αλφάβητο, τό δεύτερο συλλαβές «acercar», τόν τρίτο λέξεις «ajuntar» και τόν τέταρτο φράσεις «aprehar».

Ή διδασκαλία γινόταν μέ τόν εξής τρόπο:

Ό δάσκαλος φώναζε μέ τή σειρά κάθε παιδί κοντά του. Μέ μία βέργα του έδειχνε τί έπρεπε νά διαβάσει, ή έπαιρνε μέ τό χέρι του τό χέρι του παιδιού και τό καθοδηγούσε στο γράψιμο. Αυτό ήταν και τό μάθημα γιά όλη τήν ήμέρα. Τόν υπόλοιπο καιρό ό μαθητής έπρεπε νά μείνει καθισμένος στον πάγκο του χωρίς νά κουνιέται, ή νά μιλάει. Εάν χρειαζόταν νά βγει έξω σήκωνε τά δάχτυλά του, ανάλογα μέ τίς ανάγκες του.

Αν ήξερε καλά τό μάθημά του, ό Melamed άκουμπούσε τή βέργα στα δόντια του παιδιού, και του έλεγε ότι έχει «diente de oro» αλλιώς τόν έλουζε στις βρισιές, όπως «Hamor», «Mamzer», τόν τιμωρούσε ή τόν έδερνε.

Τά παιδιά περνούσαν 11 ώρες μέσα στο σχολείο μέ μία διακοπή γιά τό μεσημεριανό φαγητό και γιά τήν άπογευματινή προσευχή. Γι' αυτό και μόλις τελείωνε ή μέρα στο σχολείο, όρμούσαν όλα τά παιδιά μαζί έξω από τήν τάξη φωνάζοντας: «Ya salimos del cativerio, amagíanaí entramos de nuevo». Τους καλούς μαθητές ο Melamed τούς έπαιρνε μαζί του στή συνάγωγή τήν Παρασκευή, και τούς έβαζε νά διαβάζουν τίς προσευχές, γιά νά διαφημίσει τό σχολείο και νά χαρούν οι γονείς του παιδιού. Άλλοίμονο όμως στους κακούς και άτακτους, κατά τήν κρίση του δασκάλου μαθητές. Τους περίμενε, άπομόνωση, έξευτελισμός, ξύλο, και πολλές φορές ή φυλακή του «Γιακώβ Πάρδο».

Εάν ένα παιδί δεν ήθελε νά πάει σχολείο, ό πατέρας μαζί μέ τόν δάσκαλο τόν έσερναν κυριολεκτικά στο δρόμο, δέροντάς τον, και γιά τιμωρία τόν άφηναν όλη τή νύχτα στή Χεβρά. Άλλες φορές του βάζανε τό καφτάνι ανάποδα, και του φορούσαν ένα καπέλλο μέ γαιδουρινά αυτιά, όλη δέ ή τάξη του φώναζε τρεις φορές «Hamor».

Γιά μεγαλύτερα παραπτώματα ό δάσκαλος είχε μία βέργα «Palmatorio», και μέ αυτή χτυπούσε τά παιδιά στα χέρια «Haftona» και στα πόδια «falaka». Ή λέξη «falaka» είναι άραβική και από αυτή προέρχεται και ή ελληνική «φάλαγγα» και έχει τήν ίδια σημασία. Δένανε τά πόδια του παιδιού, και ένα γεροδεμένο παιδί τόν κρατούσε γερά, ό δάσκαλος τόν χτυπούσε, και γιά νά μην ακούγονται οι φωνές του μαθητού — επειδή εκείνη τήν εποχή δεν είχαν μοτοσυκλέτες — ό δάσκαλος έβαζε όλη τήν τάξη νά τραγουδάει δυνατά.

Πρέπει νά πούμε ότι τό ξύλο ήταν ένα πολύ συνηθισμένο πράγμα εκείνη τήν εποχή. Άκόμα και στα άγγλικά σχολεία οι μαθητές έτρωγαν πολύ ξύλο. Και οι γονείς δέρνανε πολύ τά παιδιά τους. «El palo viene del Paradiso», «La letra con sangre entra», «Dio castigo al Pal guna, como el padre castiga a sou ijo».

Πολλές φορές ό πατέρας ήταν παρών όταν τιμωρούσαν τό παιδί του. Οι δέ μητέρες περιμένανε τόν δάσκαλο πού θα περνούσε τό πρωί γιά νά του κάνουν παράπονα γιά τό παιδί και του ζητούσαν νά τό τιμωρήσει πολύ αυστηρά. Στήν «Χεβρά» τό παιδί μάθαινε προσευχές, άλλα τίποτε

Καθημερινή παραδοσιακή γυναικεία άμφιση Ίσραηλίτισας τής Θεσσαλονίκης.

γιά τήν ιστορία του έβραϊκού λαού. Επίσης μάθαινε πρόσθεση άφαίρεση και καμιά φορά πολλαπλασιασμό.

Μετά τή Χεβρά τό παιδί πήγαινε σέ καμιά «Γιεσιβά» γιά νά τελειοποιήσει τίς σπουδές του, νά μάθει δηλ. νά διαβάζει τή Βίβλο χωρίς στίγματα και μέ εύχέρεια.

Πρέπει νά αναφέρουμε ότι μέχρι τήν πυρκαϊά του 1917, υπήρχε στή Θεσσαλονίκη ή μεγάλη σχολή «Ταλμούδ Τορά». Ήταν μία θρησκευτική άκαδημία, απ' όπου έβγαιναν οι πιό φημισμένοι Ραββίνοι τής εποχής. Στήν αύλή του Ταλμούδ Τορά μαζεύονταν ό λαός γιά νά ακούσει τίς διάφορες ραββινικές άποφάσεις, τούς άφορισμούς και τά διάφορα διατάγματα. Επίσης στή σχολή γίνονταν δεήσεις «Selihot» σέ καιρό επιδημίας ή ξηρασίας. Τό Ταλμούδ Τορά ήταν τό μόνο ίδρυμα πού συντηρούσε όλη ή κοινότης.

Εθιμα του γάμου

Καί τώρα θά σάς πω μερικά εθιμα του γάμου στήν παλιά εποχή.

Ή ηλικία πού παντρεύονταν οι νέοι ήταν 18 γιά τά άγόρια, και 14 γιά τά κορίτσια. Ό άρραβώνας γίνονταν 2 - 3

χρόνια πρὶν. Χωρὶς νὰ πάρουν τὴ γνώμη τῶν παιδιῶν τους, οἱ γονεῖς διάλεγαν τὸν σύντροφο, ὀρίζαν τὴν προίκα, καὶ κανόνιζαν τὶς λεπτομέρειες τοῦ γάμου.

Ὁ ἄρραβωνιαστικός ἐπισκέπτονταν τὴ νύφη δύο φορές τὸν χρόνο. Τὸ Πέσσαχ καὶ τὸ Σουκότ, ἀλλὰ οἱ ἄρραβωνιασμένοι δὲν ἔμεναν ποτὲ μόνοι. Πρὶν 100 χρόνια περίπου, ἄρχισε νὰ βλέπει ὁ γαμπρός τὴ νύφη κάθε Τρίτη καὶ Σάββατο, ἀλλὰ πάντα συνοδευμένος ἀπὸ τὸν πατέρα του. Ὁ λαὸς ὀνόμαζε αὐτὲς τὶς ἐπισκέψεις «Noche de los novios». Τὸ ὄνειρο κάθε πατέρα, ἦταν νὰ ἀποκτήσει γαμπρὸ Ραββῖνο γιατί τοὺς θεωροῦσαν πνευματικούς καὶ μορφωμένους ἀνθρώπους. Ὁ γαμπρός Ραββῖνος, δὲν ἔκανε καμιὰ δουλειά σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ. Τὸν συντηροῦσε ὁ πεθερός του. Ὅλη ἡ οἰκογένεια φρόντιζε νὰ ικανοποιεῖ ὅλες τὶς ἐπιθυμίες του. Αὐτὸς ἔτρωγε, ἔπινε, ἔκανε παιδιά καὶ μελετοῦσε.

Οἱ προσκλήσεις γιὰ τὸν γάμο γίνονταν μὲ πολὺ γραφικὸ τρόπο. Ἕνας «cumbidado» ὅπως τὸν φώναζαν, πῆγαινε σὲ κάθε σπίτι, καὶ ἀπὸ τὴν αὐλὴ μὲ δυνατὴ φωνή, καὶ πομπῶδες ὕφος, καλοῦσε τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους στὸν γάμο.

Οἱ γιορτὲς ἄρχιζαν μὲ μιὰ συγκέντρωση στὸ σπίτι τῆς νύφης «almosama», ὅπου οἱ φίλες τῆς τραγουδοῦσαν διάφορα γαμήλια τραγούδια.

Λίγες μέρες πρὶν ἀπὸ τὸν γάμο, οἱ «preciadores» δηλ. οἱ ἐκτιμητὲς πῆγαιναν στὸ σπίτι τῆς νύφης γιὰ νὰ ἐκτιμήσουν τὴν προίκα. Πολλὲς φορές γίνονταν παρεξηγήσεις μεταξύ τῆς οἰκογένειας τῆς νύφης καὶ τῶν φίλων τοῦ γαμπροῦ, γιατί οἱ τελευταῖοι ἀπὸ ὑπερβολικὸ ζήλο δὲν εὕρισκαν ποτὲ τὴν προίκα ἀρκετὴ.

Μετά τὴν ἐκτίμηση ὅλοι μαζί καὶ μὲ συνοδεία ὁργάνων «Chalgim» πῆγαιναν στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ, ὁ ὁποῖος τοὺς ἔδινε ἕνα δῶρο γιὰ τὴ νύφη τὸ «Bokclia» ὅπως λέγονταν.

Ἦταν μιὰ μεγάλη πετσέτα, πού εἶχε μέσα ὅλα τὰ χρειαζούμενα γιὰ τὸ λουτρό τῆς νύφης, ἀρώματα καὶ χρυσὰ φλουριά. Ὅλα αὐτὰ ἀνάλογα μὲ τὴν προίκα πού θὰ ἐπαιρνε. Ἐπίσης συνηθίζονταν τὴν ἐβδομάδα πρὶν ἀπὸ τὸ γάμο, νὰ στέλνει ἡ οἰκογένεια τοῦ γαμπροῦ ψωμάκια «Corban» στοὺς συγγενεῖς τῆς νύφης.

Τὴν ἡμέρα τοῦ γάμου, ὁ γαμπρός μὲ τοὺς φίλους του πῆγαινε στὸ λουτρό. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἡ νύφης, μὲ μεγάλη συνοδεία μουσικῶν, φοροῦσε τὸ ὠραιότερο φουστάνι τῆς καὶ ὅλα τὰ χρυσαφικά τῆς πῆγαινε στὸ λουτρό, ὅπου περνοῦσε ἐκεῖ μέσα ἀρκετὲς ὥρες, καὶ ὅλες οἱ γυναῖκες τῶραν, πίνουν, καὶ τραγουδοῦσαν. Ἀργότερα οἱ Ραββῖνοι ἀπαγόρευαν τὴν μουσική, τὰ ποτὰ, καὶ στὴ νύφη νὰ φοράει χρυσαφικά.

Πρὶν ἀπὸ τὸν γάμο, ὁ γαμπρός πῆγαινε στὴ συναγωγὴ. Ἐκεῖ ὁ Ραββῖνος τοῦ ἔδινε νὰ κρατάει τὴν ἀκρὴ ἐνός μαντηλιοῦ καὶ τὸν ἔβαζε νὰ ὑποσχεθεῖ ὅτι θὰ τηροῦσε ὅλους τοὺς κανόνες πού ὀρίζει ἡ Κετουμπά. Μετά πῆγαινε στὴν αἴθουσα πού θὰ γινόταν ὁ γάμος.

Μιὰ περιέργη Ραββινικὴ διαταγὴ πού ἀργότερα καταργήθηκε, ἔλεγε ὅτι οἱ γυναῖκες πού θὰ κάθονταν στὸ «τάλαμ» κοντὰ στὴ νύφη ἔπρεπε νὰ σκεπάσουν τὸ πρόσωπό τους δηλ. νὰ φορέσουν φερετζέ. Καὶ αὐτὸ γιατί οἱ συμπέθεροι ἦταν πολὺ νέοι καὶ πολλὲς φορές οἱ πεθερὲς πολὺ ἁπορροφές. Γιὰ νὰ μὴ γίνῃ λοιπὸν καμιὰ δυσάρεστη σύγκριση σὲ βάρος τῆς νύφης, οἱ γυναῖκες πού θὰ κάθονταν κοντὰ τῆς ἔπρεπε νὰ ἔχουν τὸ πρόσωπο σκεπασμένο.

Μετά τὴν τελετὴ, ἡ νύφη κάθονταν μπροστὰ σὲ ἕνα τραπέζι πού εἶχε ἐπάνω δύο πιάτα. Στὸ ἕνα ἔβαζαν χρήματα οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι τῆς νύφης καὶ στὸ ἄλλο οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι τοῦ γαμπροῦ. Γίνονταν μεγάλος ἀνταγωνισμὸς γιὰ τὸ πῶς ὅτι θὰ ἔβαζε τὰ περισσότερα λεφτά.

Μετά τὸ μέτρημα ἕνας ἀνδρὰς ἔλεγε: «Kien fiso present ki de kede, kien no ke se vaya». Ὅσοι μένανε πῆγαιναν στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ γιὰ τὸ γλέντι.

Μόλις φτάνανε στὸ σπίτι πρώτη δουλειὰ τῶν φίλων τοῦ γαμπροῦ ἦταν νὰ κλειδώσουν τὸ ζευγάρι γιὰ λίγη ὥρα

Δρόμος στὸ Βαρδάρι

(Ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Ν. Μουτσόπουλου «Θεσσαλονίκη 1900 - 1917»)

στὸ δωμάτιό τους — γιὰ νὰ συνηθίσουν — ὅπως λέγανε, καὶ αὐτοὶ τραγουδοῦσαν ἀπέξω. Μετά τὸ γλέντι ἡ μητέρα τοῦ γαμπροῦ ἔμενε ἔξω ἀπὸ τὸ δωμάτιο ὅλη τὴ νύχτα γιὰ νὰ μὴ συμβεῖ κανένα δυσάρεστο περιστατικὸ ἀνάμεσα στοὺς νεόνυμφους. Τὴν ἄλλη μέρα ἔμπαινε στὸ δωμάτιο γιὰ νὰ διαπιστώσει τὴν παρθενία τῆς νύφης καὶ ἔβγαине ἔξω λέγοντας στὶς γειτόνισσες «Oy toungrinos bien Sol!». Ἐπίσης ἔστελνε γλυκὰ «platos» στοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους. Τὶς ὑπόλοιπες ἑφτά μέρες τῆς «Χουπά», ὅπως ὀνομάζανε τὶς 8 πρώτες μέρες τοῦ γάμου, ἡ μητέρα τῆς νύφης κοιμόταν ἀνάμεσα στὸ ζευγάρι γιὰ νὰ μὴν ἔχουν καμιὰ ἐπαφὴ. Εὐτυχῶς ἀργότερα οἱ Ραββῖνοι κατάρχησαν αὐτὲς τὶς συνήθειες.

Τὶς ὀκτῶ μέρες τῆς «Χουπά» ὁ γαμπρός δὲν πῆγαινε στὴ δουλειὰ του, ἔμενε στὸ σπίτι, δέχονταν ἐπισκέψεις, διασκέδαζε καὶ ἐπαιζε διάφορα ὁμαδικὰ παιχνίδια μὲ τοὺς φίλους. Ἡ μητέρα τοῦ γαμπροῦ εἶχε πολὺ δουλειὰ. Ἐπρεπε συνέχεια νὰ μαγειρεύει, νὰ ἐτοιμάζει γλυκὰ γιὰ τοὺς καλεσμένους γι' αὐτὸ καὶ λέγανε «Los del novio a la cucina los de la novia a la cortina».

Τὴν τελευταία μέρα ὁ γαμπρός ἀγόραζε ἕνα ψάρι καὶ τὸ ἀκουμποῦσε στὸ πάτωμα. Ἡ νύφη ἔκαμνε τρεῖς γύρους γύρω ἀπὸ αὐτὸ καὶ ὅλοι τῆς εὐχόνταν νὰ εὐτυχίσει καὶ νὰ κάνει πολλὰ παιδιά. Ἐπίσης σὲ ἕνα δοχεῖο ἔβαζαν λεπτὰ γιὰ τὴ μητέρα τοῦ γαμπροῦ πού τόσο κουράστηκε νὰ τοὺς περιποιεῖται.

Αὐτὸ ἦταν καὶ τὸ τέλος τῶν γιορτῶν τοῦ γάμου, καὶ τὸ ζευγάρι ἔμπαινε στὴν καθημερινὴ ρουτίνα.

Θὰ ἤθελα νὰ σᾶς πῶ γιὰ ἕνα ἔθιμο πού ὑπάρχει καὶ σήμερα ἀλλὰ σὲ διαφορετικὴ μορφή. Ἡ ἑβραϊκὴ θρησκεία λέει ὅτι ἂν πεθάνει μιὰ γυναῖκα, ὁ ἀνδρὰς τῆς μπορεῖ νὰ παντρευτὴν ἀδελφὴ τῆς. Τὸν παλιὸ καιρὸ μόλις πέθαινε μιὰ γυναῖκα πρὶν ἀπὸ τὴν κηδεῖα, ἐπεφταν ὅλοι πάνω στὸν ἄντρα τῆς γιὰ νὰ τοὺς ὑποσχεθεῖ ὅτι θὰ πάρει τὴν κουνιάδα του. Οἱ δὲ γυναῖκες πού ἐτοίμαζαν τὴν νεκρὴ, μπαινόβγαιναν λέγοντας ὅτι ἡ νεκρὴ δὲν ἀφήνει νὰ τὴν σαβανώσουν γιατί κάτι ζητάει, καὶ δὲν θὰ ἡσυχάσει οὔτε στὸν τάφο. Ὁ χῆρος τότε κάτω ἀπὸ τὸς πιέσεις ἔδινε τὸ λόγο του, ὅτι θὰ πάρει τὴν κουνιάδα του γιὰ γυναῖκα. Πολλὲς φορές ὁμως μετάνιωνε γι' αὐτὸ καὶ οἱ συγγενεῖς ἐπισπεύδανε τὸν γάμο. Ἕνας μάλιστα συγγραφέας ἀνάφερε περιπτώσεις ὅπου ὁ γάμος γινόταν πρὶν ἀπὸ τὴν κηδεῖα.

Τὰ κορίτσια δὲν τὰ ἔχαν σὲ καμιὰ ἐκτίμηση τὸν παλιὸ καιρὸ. Μόλις ἔμενε ἕγκυος μιὰ γυναῖκα, ἡ μεγαλύτερη ἐπιθυμία τῆς ἦταν νὰ ἀποκτήσει ἀγόρι, γι' αὐτὸ καὶ κατέφευ-

Έβραίοι άχθοφόροι τής παλιής Θεσσαλονίκης
(Από τό βιβλίο «Θεσσαλονίκη 1875 — 1912» του Καθηγητού κ. Ένεπεκίδη)

γε σέ παρακλήσεις καί μάγια. Γιά τά κορίτσια είχαν διάφορες παροιμίες.

«Quien nino kria oro fila; quien nina kria, lana fila; a la fin del ano o publiada o pudrida». «La nuria en la facha, la achuga en la cacha».

Καί τώρα έρχόμαστε στίς **θρησκευτικές γιορτές**. Τό Roshashana τήν παραμονή τής γιορτής δέν έβαζαν καμιά πικρή, άλμυρή ή ξυνή τροφή πάνω στό τραπέζι. Άκόμα καί τό Αποζί τό έκαναν μέ ψωμί καί μέλι καί όχι μέ ψωμί καί άλάτι όπως συνηθίζεται.

Οί Έβραίοι συνηθίζαν νά φοράνε καινούρια ρούχα καί νά αγοράζουν κανένα καινούριο έπιπλο ή σκεύος γιά τό σπίτι. Τήν ήμέρα τής γιορτής όλη ή οικογένεια πήγαινε κοντά στή θάλασσα ή σέ ποτάμι, ή σέ ρυάκι γιά τήν τελετή του Tashliu. Ό πατέρας διάβαζε τίς προσευχές του Μιχαίου, όπου αναφέρεται ότι ό Θεός συγχωρεί τίς άμαρτίες μας καί τίς ρίχνει στή θάλασσα. Οί Έβραίοι τινάζουν συμβολικά τά ρούχα τους, γιά νά φύγουν οί άμαρτίες από πάνω τους.

Τήν παραμονή του Κιπούρ, οί πολύ θρήσκοι δέχονταν τήν τιμωρία του Malkut, πού είναι 39 ραβδισμοί από έναν Melamed του Ταλμούδ Τора. Επίσης, όρισμένοι γέροι πού είχαν κιόλας έτοιμάσει τό σάβανό τους, τυλίγονταν μ' αυτό καί πήγαιναν στή συναγωγή. Άλλοι ντύνονταν στά άσπρα, χρώμα πού συμβολίζει τήν αγνότητα καί τή θεία συγχώρεση.

Τό Σουκότ δέν ύπήρχε σπίτι στή Θεσσαλονίκη πού νά μ'ην έχει τή Σουκά του. Μάλιστα, ό καθένας φρόντιζε νά τήν στολίσει όσο πιό ωραία γινόταν. Η οικογένεια περνούσε όλη τήν ήμέρα μέσα στήν Σουκά, τρώγοντας, πίνοντας καί τραγουδώντας.

Ό καθένας προσπαθούσε νά τραγουδήσει πιό δυνατά από τόν γείτονα, γι' αυτό καί όλη ή πόλη άντηχούσε μέ τά τραγούδια του Σουκότ.

Τήν ήμέρα του Σιμχά Τора μετά τίς χαρές στήν συναγωγή, όλοι οί πιστοί συνόδευαν τούς Χατανίμ στά σπίτια

τους. Στο δρόμο συναντούσαν ομάδες πού έβγαιναν μέ τούς Χατανίμ από άλλες συναγωγές, καί από τότε ξεκίνησε τό έθιμο νά δίνουν στίς συναγωγές διάφορα παρτσούκλια.

Όλοι θά έχετε άκούσει νά ονομάζουν τίς συναγωγές «Cal del gato», «Cal de la calavasa», «Moska», κ.λπ. Αυτό προήλθε από τή συνάντηση δύο ομάδων μέ Χατανίμ πού άρχιζαν μιά λογομαχία ανάμεσά τους π.χ. οί μ'έν λέγουν τούς δέ «sos ratones». Οί άλλοι άπαντούσαν Se mos gatos i nos vamos a comer. Έτσι κατάντησε ή μιά συναγωγή νά λέγεται gato καί ή άλλη raton. Μέ τόν καιρό, ό κόσμος ξεχάσε τό πραγματικό όνομα τής συναγωγής, καί έμεινε στό παρτσούκλι. Όσοι δέ πιστοί άνήκαν στή συναγωγή, δέν έπρεπε νά προφέρουν τό παρτσούκλι παρά μόνο τήν ήμέρα του Σιμχά Τора.

Τίς μέρες του Χανουκά, δίδονταν θεατρικές παραστάσεις στό σχολεία, χορός από τίς διάφορες συντεχνίες, καί οί γονείς κάνανε δώρα στά παιδιά τους. Οί κυρίες συνηθίζαν νά μαζεύουν άλεύρι καί λάδι γιά τούς φτωχούς. Σέ πολλά μέρη λέγανε καί αυτό τό τραγούδι σέ κάθε σπίτι πού πήγαιναν:

Tara tara la gallina,
Corso vea Catilina.
Dame azeite,
El Dio vos emprezente,
Dame farina,
El Dio vos emprezente.
Si me dach o no ne dach
El fijiko a la havra,
La fijika a la hupa.

Τό Tubishvat οί Έβραίοι στόλιζαν τό σπίτι τους μέ λουλούδια καί έτρωγαν άπ' όλα τά φρούτα τής έποχής. Προσπαθούσαν ν' έχουν στό σπίτι τους εκείνη τήν ήμέρα φρούτα καί λουλούδια πού φυτρώνουν στό Ίσραήλ.

Από τή φύση τους οί Έβραίοι δέν είναι γλεντζέδες. Τό Πουρίμ όμως έτρωγαν, έπιναν, τραγουδούσαν καί χόρευαν. Άκόμα καί οί Ραββίνοι γίνονταν πιό ελαστικοί εκείνες τίς μέρες καί παράβλεπαν όρισμένες παρεκτροπές. Όκτώ μέρες πρίν από τή γιορτή, οί οικογένειες έστελναν στους φίλους καί συγγενείς «platos» γλυκά καί «novicas» πού εκείνη τήν έποχή παρίσταναν πρόσωπα του Πουρίμ, όπως τής Έστήρ, του Μορδοχάι, Άμάν κ.λπ. Στήν Χεβρά, ό δάσκαλος μέ τούς μαθητές χόρευε γύρω από ένα ζαχαρένιο όμοιωμα του Άμάν, κρατώντας σφυράκια μέ τά όποια χτυπούσαν τό όμοίωμα καί μετά τό τρώγανε.

Μόλις τελείωνε τό Πουρίμ, άρχιζαν οί προετοιμασίες γιά τό Πέσσαχ. Καθαρίσματα, γανώματα, αγορά καινούριων σκευών, των Μάτσας κ.λπ. Εκείνες τίς μέρες έβλεπε κανείς σέ όλους τούς Έβραϊκούς συνοικισμούς δύο άνδρες μέ ένα μεγάλο πανέρι, πού περιείχε οικιακά σκεύη, ύαλικά, φρούτα.

Αυτό τό βάζανε στό λαχνό. Μπροστά από κάθε σπίτι, ό ένας από τούς άνδρες έπαιζε μέ τό ντέφι καί ό άλλος έκθείαζε τήνπραμάτια του τραγουδώντας.

Από τρεις μέρες πρίν, οί Έβραίοι δέν έτρωγαν μέσα στά σπίτια τους γιά νά μ'ην μείνει κάποιο «χαμές» στά δωμάτια. Τρώγανε στήν κουζίνα καί στίς αϋλές. Τήν παραμονή καίγανε μερικά ψίχουλα συμβολικά καί τό ψωμί πού έμεινε τό δινανε στίς τσιγγάνες πού όλη μέρα περνούσαν από τούς έβραϊκούς συνοικισμούς φωνάζοντας: Dale pan madona.

Οί δύο πρώτες μέρες του Πέσσαχ ήταν άφιερωμένες στίς επισκέψεις συγγενών καί φίλων. Οί οικοδεσπότες πρόσφεραν αυγά, καφέ στους επισκέπτες. Τό ήλιοβασίλεμα τής τελευταίας μέρας τά παιδιά μάζευαν χόρτα στους άγρούς καί ή μητέρα τά σκορπούσε στίς γωνιές του σπιτιού, λέγοντας: Oguo redre dee non se seke.

Ὁμάδα Ἑβραίων τῆς Θεσσαλονίκης.

(Ἀπό τὸ «The National Geographic Magazine».)

Τὸ Σαβουότ ραίνανε μέ πέταλα τὰ σεφαρεῖμ στὴν συναγωγή καὶ τὴν ἄλλη μέρα ὅλη ἡ οἰκογένεια πῆγαινε ἐκδρομὴ στὶς ἐξοχὲς *menlahane*, *la punta chika* διασκεδάζαν καὶ τρώγανε τὸ καθιερωμένο *Sotlach* καὶ *pastel*.

Μιά μέρα πού δὲν γιορτάζεται σχεδὸν καθόλου σήμερα, εἶναι τὸ *Tisha-Beav*. Σήμερα ἴσως τὰ παιδιά μας στὴν κατασκήνωσιν δὲν κολυμπᾶνε καὶ δὲν γίνονται ἀρραβῶνες, ἀλλὰ τὸν παλιό καιρὸ ἡ ἡμέρα ἐπαιρνε τὴ μορφὴ λαϊκοῦ πένθους.

Ἀπὸ 8 μέρες πρὶν, οἱ Ἑβραῖοι δὲν ἔτρωγαν κρέας καὶ ἂν χρειαζόταν γιὰ κανένα ἀρρωστο, τότε σφάζανε μιά κότα πού ἔπρεπε νὰ ἔχει μαύρα φτερά.

Στὴν παραμονή, ἡ οἰκογένεια ἔτρωγε στὸ πάτωμα καὶ μετὰ οἱ ἄνδρες πῆγαιναν στὴν συναγωγὴ φορώντας παντόφλες. Κάθονταν καταγῆς καὶ ψέλνανε τοὺς θρήνους τοῦ Ἱερεμία. Οἱ γυναῖκες μαζεύονταν στὶς ταράσες καὶ ὅποια εἶχε ὥραϊα φωνὴ τραγουδοῦσε διάφορα λυπητερά τραγούδια. Οἱ περισσότεροι νήστευαν γιὰ 25 ὥρες.

Γιὰ νὰ περάσουν τὴν ὥρα τους τὰ παιδιά ὀργάνωναν διάφορα μακάβρια παιχνίδια, ὅπως κηδεῖες, κάνανε νεκροκεφαλὲς μέ κολοκύθες ἢ μιμόντουσαν τὶς μοιρολογίστριες. Οἱ μητέρες τους γιὰ νὰ τὰ ἀπασχολήσουν, τὰ βάζανε νὰ σπάνουν κουκούτσια ἀπὸ βερύκκοκα. Οἱ ἴδιες κάνανε φιδέος ὅλη μέρα.

Ἡ λέξη *Tisha-Beav* χρησιμεύει καὶ σήμερα γιὰ νὰ ἐκφράσουμε μεγάλη λύπη «*Es un verdadero Tishabeav*», ἢ γιὰ νὰ βλαστημήσουμε «*Tishabeav ke te nenga en la cave-sa*».

Μιά ἄλλη μέρα, πού δὲν γιορτάζεται σχεδὸν καθόλου

εἶναι τὸ Σαμπάτ. Τὸ Σαμπάτ εἶναι μιά ἀπὸ τίς πιὸ ἱερὲς μέρες στὴν Ἑβραϊκὴ θρησκεία καὶ οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης τηροῦσαν αὐτὴ τὴν ἡμέρα μέχρις ὅτου καθορίστηκε ἡ Κυριακὴ σάν ἐπίσημη μέρα ἀργίας. Οἱ πιστοὶ πῆγαιναν στὴν συναγωγὴ 3 φορές. Γιὰ τὴν πρωινὴ καὶ τὴν ἀπογευματινὴ προσευχή, καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ μεσημεριανό φαγητό, γιὰ νὰ ἀκούσουν τὸ κήρυγμα τῆς ἐβδομάδας ἀπὸ μορφωμένους καὶ ταλαντούχους ὁμιλητὰς.

Τὸ Σάββατο ἦταν κατ' ἐξοχὴν οἰκογενειακὴ γιορτὴ. Γίνονταν ἐπισκέψεις στοὺς γονεῖς, συγγενεῖς, φίλους καὶ στοὺς πενθοῦντας. Ὑπῆρχαν μάλιστα ὀρισμένοι ἄνθρωποι πού ἤξαιραν νὰ διηγούνται ὁμορφὰ καὶ θεωροῦσαν καθήκον τους νὰ ἐπισκέπτονται σπίτια πού πενθοῦσαν γιὰ νὰ τοὺς διασκεδάσουν «*agerles trocar*» μέ διάφορα ἀνέκδοτα.

Πρέπει νὰ ποῦμε, ὅτι τὸ Σαμπάτ ἀπὸ τὴν παραμονὴ καὶ ὅλη τὴν ἡμέρα, γίνονταν μεγάλη κατάχρηση ἀπὸ φαγητό, αὐγά, *pastel* καὶ πιπίτας, γι' αὐτὸ καὶ τὴν Κυριακὴ ἕνα συνηθισμένο θέαμα ἦταν οἱ γιατροὶ πού τρέχανε στοὺς συνοικισμοὺς νὰ θεραπεύσουν τοὺς Ἑβραίους ἀπὸ «*alitos*».

Τὴν παραμονὴ καὶ τὸ Σάββατο βράδυ, ὅλη ἡ οἰκογένεια μαζεύονταν γύρω ἀπὸ τὸ τραπέζι καὶ περνοῦσε τὸν καιρὸ μέ ψαλμούς, τραγούδια τοῦ Σαμπάτ καὶ ὁμαδικὰ παιχνίδια. Ὁ πιὸ μορφωμένος διάβαζε ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ «*Meam Loez*».

Τὸ «*Meam Loez*» εἶναι μιά λαϊκὴ ἐγκυκλοπαίδεια, γραμμένη στὰ Λαδῖνο. Περιέχει ἱστορίες τῆς Βίβλου, διδάγματα ἠθικῆς, ἱστορίες μέ κεντρικοὺς ἥρωες πάντα Ἑβραίους, ἀνέκδοτα καὶ παραβολές.

Οί Έβραϊοι στή ζωή τῆς Θεσσαλονίκης

Οί νοημονέστατοι Έβραϊοι, οί συνεσταλμένοι ἀλλά φιλοπάτριδες καί αἰσθηματίες "Έλληνες...", ὅπως γράφει τό 1864 ὁ Δ.Κ. Βαρδουνιώτης.

Πῶς θά ἦταν ἄραγε ἡ Θεσσαλονίκη
χωρίς αὐτό τό σμίξιμο πού ἔδωσε αὐτό τό σφρῖγος
καί τή ζωή στήν μακεδονική πολιτεία;

Οἱ αἰῶνες πού πέρασαν, οἱ ἀγῶνες οἱ κοινοί
γιά τή ζωή, τή μάθηση, τήν εὐημερία
ἐνωσαν αὐτό τόν κόσμο πού μπορεῖ νά διετήρησε
τήν ξεχωριστή του πίστη ἀλλά στά μεγάλα θέματα
— καί τί πιό μεγάλο ἀπό τήν Ἐλευθερία; —

στάθηκε ὁ ἕνας δίπλα στόν ἄλλον,
στήθηκε ὁ ἕνας κοντά στόν ἄλλον ποτίζοντας
τό ἴδιο δένδρο, τήν ἴδια πόλη,
γράφοντας τήν κοινή ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης,
μονάκριβης κοινῆς πατρίδας.

Γιά τήν συμμετοχή τῶν Έβραίων
στή ζωή τῆς Θεσσαλονίκης δημοσιεύονται:

- Δ. Κ. ΒΑΡΔΟΥΝΙΩΤΗ: Πύργος, ἡ νέα παράλιος καί λαμπρά συνοικία
- ΤΟΛΗ ΚΑΖΑΝΤΖΗ: Μιά Έβραϊκή οἰκογένεια στή Θεσσαλονίκη
- Ἡ ἐφημεριδογραφία στή Θεσσαλονίκη
- ΜΑΡΙΝΟΥ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ: Γιόντα Κοέν (ποίημα)
- Έβραϊοί τῆς Θεσσαλονίκης πού διακρίθηκαν σέ διάφορους κοινωνικούς τομεῖς
- Ι. ΜΑΤΑΡΑΣΣΟ: Χαμπί Χαΐμ Χαμπίμ
- Μπαρούχ Σιμπή
- Οἱ καφενέδες τῆς Θεσσαλονίκης
- ΧΑΡ. Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ: Ἰωσήφ Νεχαμά: Ὁ Έβραῖος ἱστορικός τῆς Θεσσαλονίκης

Πύργος: ή νέα παράλιος καί λαμπρά συνοικία

Με τόν τίτλο αυτόν δημοσιεύθηκε στό «Ημερολόγιο του Σκόκου» στό 1864, μιά λεπτομερειακή περιγραφή τής Θεσσαλονίκης. Από τήν περιγραφή αὐτή ἀναδημοσιεύουμε τό ἀκόλουθο ἀπόσπασμα

Δ.Κ. ΒΑΡΔΟΥΝΙΩΤΗ

«**Δ**είλην τινά τών τελευταίων καυστικών ἡμερῶν τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1890, ὅτε διέτριβον ἐν Θεσσαλονίκη παρέλαβον τόν φίλον μου Ἀβραμίκον, καλόν καί μεμορφωμένον νέον, Ἑβραῖον, ὅστις ἐχρησίμευσέ μοι κατά τήν αὐτόθι διαμονήν μου φιλόφρων καί περιποιητικώτατος ξεναγός, καί ἐξήλθομεν εἰς περίπατον πρός τοὺς πύργους πεζοποροῦντες.

Ἐφθάσαμεν εἰς τήν ἀνατολικήν ἄκραν τῆς προκουμαίας διελθόντες τὰ μεγαλοπρεπή καφεῖα τῆς, ἅτινα εἶναι κέντρα συναθροίσεως κόσμου πολλοῦ καί ποικίλου, τήν Ὁραϊάν Θέαν, Ἀμερικὴν, Αἴγυπτον, Ποσειδῶνα, τήν λαμπροτάτην Ἀλάμπραν, τὴν Γαλάτειαν καί τὸ ζυθοπωλεῖον Τερψιθέαν. Ἐκεῖ ἐγείρεται ἀπαισιόμορφος ὁ Λευκὸς Πύργος. (Μπέας - Κουλέ), ἀρχαῖος λίθινος καί μέγας παράλιος πύργος, ὅστις εἶναι ἀπὸ μακρῶν ἐτῶν αἱ φοβεραὶ φυλακαί, ἡ Βασίλις τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀντικρὺ αὐτοῦ εἶναι τὸ μεγαλοπρεπές καί πλήρες ἀξιωματικῶν καί στρατιωτῶν πηγαινοερχομένων, στραταρχεῖον, γραφεῖον τοῦ στρατάρχου τῆς Μακεδονίας Χουσεῖν Φεβζή πασᾶ. Παρήλθομεν καί τὸ μετ' αὐτὰ μικρόν ναυπηγεῖον ἢ μάλλον λεμβοπηγεῖον τῆς πόλεως, ὡς καί τὸ πρός ἀριστεράν Ἑβραϊκὸν νεκροταφεῖον, ἐνθα Ἑβραῖοι γοερῶς ὠλοφύροντο ἐπὶ νεοσκαφοῦς τάφου. Πέραν δ' αὐτοῦ περιειργάσθημεν στρατῶνα μέγαν Τουρκικόν καί ἐξελθόντες τῆς πόλεως, εὐρέθημεν εἰς τήν λεωφόρον τῶν Πύργων.

Ἡ ἀποψὶς αὐτῶν εἶναι μεγαλοπρεπής.

Υψηρεφὴ καί πολυτελὴ μέγαρα, κομψότατα καί βαρυδάπανα ἔργα τῆς νεωτέρας ἀρχιτεκτονικῆς καί κήποι μέγалоι, κατάφυτοι καί δροσερώτατοι, κεῖνται ἐνθεν καί ἐνθεν τῆς εὐρυτάτης ὁδοῦ. Ὁραῖα πεζοδρόμια, περικαλλυνόμενα κοσμοῦσιν αὐτὴν καί τέρπουσι τοὺς διαβάτας.

Ἐκαστον τῶν μεγάρων ἔχει ἀντικρὺ αὐτοῦ ἐπὶ τῆς παραλίας λουτρόνα ἰδιαιτέρον πολυτελὴ, ἐν ᾧ, λούεται εἰς διαυγεστάτην θάλασσαν ὁ ἄρχων τοῦ μεγάρου, συγκοινωνῶν μετ' αὐτοῦ διὰ χαλικοστρώτου διαδρόμου καί γεφύρας ἕξ - ὀκτὼ μέτρων μήκους. Οἱ ἐπιθαλάσσιοι αὐτοὶ λουτρῶνες περιβάλλονται ὑπὸ κιγκλιδωτῶν ἐξωστῶν, στεγάζονται δὲ ὑπὸ ἀναπαυτικωτάτων δωμάτων. Ἐκεῖ ἐπάνω μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἢ κατὰ τὰς σεληνοφώτους νύκτας, ὑπὸ ὀρίζοντα γραφικώτατον, εἰς τὰς δροσεράς πνοάς τῶν λεπτῶν ζεφύρων, ἐν ᾧ καταθέλγει ἡ θεά τοῦ, ὡς πλάξ παμμεγίστη ἀργύρου, μαρμαίροντος Θερμαϊκοῦ, κάτωθι δὲ κυμάτια, φλοισβίζοντα, παίζουσιν εἰς τὴν ἀμώμη ἀκτὴν, οἱ μεγαλοπρεπεῖς αὐθένται τῶν Πύργων διέρχονται ἡδίστας ὥρας, ροφῶντες δρόσον ζωογόνον καί γλυκυτάτην, μεθυστικὰς καπνοσύριγγας, καφέδες τῆς Ὑεμένης, μελίκρατα καί ἄλλα ἀναψυκτικά, ὧν βρίθουσι τὰ πλοῦσια αὐτῶν μέγαρα.

Τὰ πεζοδρόμια καί ἡ λεωφόρος ἐν γένει γέμουσι κόσμου ποικίλου, ὅστις μετὰ τῶν λεωφορέων, τῶν ἁμαξῶν καί ἵππων, ἀποτελεῖ δαιδάλειον πανόραμα. Ἐκάστη φυλὴ, τάξις, ἡλικία καί γένος, ἐκάστη ἐνδυμασία στολὴ καί χρῶμα, ἐκάστη γλώσσα, ἐκάστη ἰδιορρυθμία καί καλαισθησία ἔχουν ἐκεῖ τοὺς ἀντιπροσώπους των. Ἐν τῇ πανσπερμῇ ἐκεῖναι ἡλαλοῦνται ὅλαί αἱ γλώσσαι τῆς γῆς, διότι εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν δύνασθε νά εὕρητε ὅλας τὰς φυλάς τοῦ κόσμου, πλὴν τῆς κινεζικῆς. Ἀληθὲς κοινωνικὸς κυκεῶν!

Ὁ Λευκὸς Πύργος ὅπως ἦταν.

Διακρίνονται οἱ μεγαλοπρεπεῖς Τοῦρκοι, οἱ ἀγέρωχοι Εὐρωπαῖοι, οἱ νοημονέστατοι Ἑβραῖοι, οἱ συνεσταλμένοι ἀλλὰ φιλοπάτριδες καί αἰσθηματῖαι Ἕλληνες καί οἱ πονηροὶ Βούλγαροι. Αἱ ἰδιότροποι Ἀγγλίδες, αἱ ἀφελεῖς Γερμανίδες, αἱ κομψόταται καί χαρίεσσαι Γαλλίδες, αἱ ἐράσμιαι Ἰταλίδες, αἱ θελκτικαὶ Ἰσπανίδες, αἱ χιονώδεις ἀλλὰ πλήρεις ζωῆς Ρωσίδες, αἱ εὐσωμοὶ καί σφριγῶσαι Βουλγαρίδες, αἱ ἡδυπαθέσταται Ὁθωμανίδες καί αἱ ἐξόχως ὠραῖαι καί προκλητικαὶ ἀφρόπλοστοι Ἑβραῖαι, διέρχονται πλησίον σου ὡς ἐν πανοράματι φάσματα, ἀκτινοβολοῦντα ἐκ κάλλους, χάριτος καί πολυτελείας, μόναι ἢ μετὰ συνοδῶν συνήθως γιασαξίδων ἐνόπλων, οἵτινες, ὡς Κέρβεροι, φρουροῦσιν αὐτάς. Ἰδιαζόντως ἐξέχουσι διὰ τὴν πολυπρόσωπον ἀκολουθίαν των, ὡς αἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖαι, αἱ Ὁθωμανίδες. Ἐχουσι κεκαλυμμένον τὸ πρόσωπον μέ τὰ γαργαλιστικώτατα γιασμάκια των. Διαφαίνονται δὲ μόνον ἐξ αὐτῶν οἱ πύρινοι ὀφθαλμοὶ των, στεφανούμενοι ὑπ' ὀφρῶν ἠνωμένων κατὰ φύσιν ἢ τέχνην, ὅπερ εἶναι σημεῖον ἀγρίας ζηλοτυπίας, κατὰ τὸν Ange Renigne, καί περιβαλλόμενοι ὑπὸ μέρους τῆς στιλβούσης κόμης, τῶν ἀβροτάτων παριῶν καί τῆς κορυφῆς τῆς ρινός. Αἱ ἀλαβά-

Πύργος: ή νέα παράλιος καί λαμπρά συνοικία

Ο Λευκός Πύργος όπως είναι σήμερα.

στρινοί χεῖρες των, μέ τούς ἐρυθροβαφεῖς ὄνυχας, κοσμούνται ὑπό δακτυλίων, ἀδαμάντων καί ἄλλων πολυτίμων λίθων καί ψελίων. Καθίστανται δέ ἡδυπαθέστεραι ἐκ τῶν βραχέων ἐνδυμάτων των, ἀφ' ὧν διαφαίνονται μετά τοῦ κάτω τῆς εὐτραφοῦς κνήμης οἱ καλλίσφυροι μικροί πόδες, εἰς μεταξωτάς περικνημίδας καί πλούσια καί κομψότατα ὑποδημάτια (σκαρπίνια) ἐσφηνωμένοι. Αἱ περίεργοι αὐταῖ γυναῖκες, αἱ δειλότατον ἔχουσαι τό ἦθος, καλύπτουσιν ἐξ αἰδημοσύνης τά πρόσωπα καί γυμνοῦσι τούς πόδας καί τās κνήμας! Αἱ δέ περικαλλέσταται Ἑβραῖαι μέ τά ὑψηλά καί συμμετρως εὐτραφεῖ σωματά των, τά λευκό-

τα καί τρυφερότατα, ὡς ἡ ἀρτιφυῆς ἰάσμη, τά ἱλαρά πρόσωπα, τά βαθύκολπα στήθη, τό χαριτόβρυτον παράστημα, μέ τά ἐξαίσια καί φυλετικά αὐτῶν κοστούμ, μέ τά ποικιλόχρωμα καί μετάξινα πολυτελεῖ ἐνδύματά των, βαδίζουσιν, ὡς Καρυάτιδες καί Νηρηίδες ἐν ταύτῳ καί διακρίνονται ὄλων διὰ τό κάλλος των καί τό θάρρος καί ἐλευθερίαν των.

Οὕτως ἐν τῷ πολυδαιδάλῳ ἐκείνῳ πλήθει ἀπορεῖτε, ποῦ νά κρατήσετε τό βλέμμα καί ποῦ νά τό ἀφήσετε ν' ἀναπαυθεῖ ἡδύτερον».

Μία Ἑβραϊκή οἰκογένεια στή Θεσσαλονίκη

Στό περιοδικό «Διαγώνιος» (1979, τεῦχος 1), ὁ Τόλης Καζαντζής μέ τό γενικό τίτλο «Δέκα ἐπεισόδια» δημοσίευσε σκίτσα ἀπό τή ζωῇ τῆς παλιάς Θεσσαλονίκης. Στό δεύτερο ἐπεισόδιο ἀναφέρει:

«**Σ**τήν ἀρχή ἀπ' τό Ἱπποδρόμιο ἦτανε τό καλογερίστικο μετόχι. Στό κάτω πάτωμα ἔμενε μία Ἑβραϊκή οἰκογένεια καί σ' ἀπάνω δικοί μας. Ὁ Ἑβραῖος ἦτανε γυρολόγος. Γαλατάς τό πρωί καί γιαουρτοστής τό βράδυ. Ὅταν τά γάλατα ἦτανε στόν καιρό τους, φτιάχνανε καί καϊμάκια, πού τά στρώνανε, γιά νά πῆξουνε καλά, μέσα σέ λαμαρίνες στήν αὐλή τους. Πολλά πάρε-δῶσε δέν εἶχαμε μέ τούς Ἑβραίους. Μᾶς φοβίζανε, βλέπεις, οἱ δικοί μας. Πιάνανε, λέει, τά παιδιά καί τά βάζανε μέσα σέ βαρέλια μέ βελόνια καί μέ τό αἷμα τους ζυμώνανε καί φτιάχνανε κάτι σάν τίς γαλέτες τίς δικές μας πού τίς λέγανε «μασά».

Μιά μέρα παίζαμε μπάλα ἔξω ἀπ' τήν αὐλή τους κι ἔδωσα μιά κι ἡ μπάλα ἔπεσε μέσα. Οἱ ἄλλοι μέ βάλανε νά πηδήξω. Ὅταν βρέθηκε καβάλα στόν μαντρότοιχο, τί νά δῶ. Παντοῦ στρωμένες λαμαρίνες καί μέσα νά γυαλίζει φρέσκο τό καϊμάκι. Ἄν πεις γιά τή μπάλα, χρόνια νά παιδεύουν, ἐκεῖ δέν θά τήν πηγαίνες. Ἀκριβῶς στή μέση τῆς

μεσιανῆς λαμαρίνας. Πήδησα προσεχτικά μέσα καί στάθηκα στήν ἄκρη. Ἔστησα αὐτί. Μεσ' ἀπό τό σπίτι, εὐτυχῶς, δέν ἀκουγότανε ψυχή. Ἀρχισα νά μετατοπίζω τίς λαμαρίνες μέ τρόπο γιά νά φτιάξω διάδρομο. Μέ τά πολλά τόν ἐφτίαξα κι ἔφτασα τή μπάλα ὅμως δέν πρόλαβα νά κάνω ἕνα βῆμα καί βγήκε ὁ Ἑβραῖος καί φώναζε καί πίσω ἡ γυναίκα του μ' ἕνα κοντόξυλο. Ἐκανα νά τρέξω κατά τή μάντρα καί νά τό σκάσω, ἀλλά ἐπάνω στή σαστιμάρα μου πάτησα μέσα σέ μιά λαμαρίνα, γλίστρησα κι ἔπεσα μέσ' στά καϊμάκια. Οἱ Ἑβραῖοι μῆψανε πιό πολύ τίς φωνές. Ἡ γυναίκα μου πέταξε τό ξύλο. Μ' ἐπιασε πανικός. Τσαλαπατοῦσα ἐπάνω στά καϊμάκια κι ἔπεφτα σά ζαλισμένη κότα. Οὔτε πού τό καταλάβω πῶς, προσπαθώντας νά φύγω, βρέθηκα μέσα στό σπίτι τους. Ἐτρεχα γύρω γύρω μέσα στήν κουζίνα νά βρῶ ἀπό κάπου νά φύγω. Στό τέλος ἔμεινα ἐξπνοισμένος μέ τήν πλάτη στόν τοῖχο καί τά καϊμάκια νά στάζουν ἀπό πάνω μου. Μπήκανε μέσα κι οἱ Ἑβραῖοι. Ὁ ἄντρας ἔκατσε βαρύν σέ μιά καρέκλα κι ἐπιασε τό κεφάλι καί κλαψούριζε. Ἡ γυναίκα στάθηκε μπροστά μου. Ἀπομείνε γιά μιά στιγμή κοιτάζοντας τό χάλι μου κι ὕστερα:

— Ἐλα νά πλυθεῖς, μοῦ εἶπε».

Έλληνικές καί έβραϊκές έφημερίδες στή Θεσσαλονίκη

Έβραϊοι εκδότες
καί δημοσιογραφικά στελέχη

Ο κ. Κ. Μιχαλόπουλος είχε την καλωσύνη νά ζητήσει από τόν υποφαινόμενον κάτι διά τόν «Διάττοντα 'Αστέρα» του. Ός εκ τούτου δέν έκρινα άσχοπον καί άχρηστον διά τούς άναγνώστας του τό νά άσχοληθώ μέ τόν Τύπον, ήγουν μέ τās έφημερίδας της Θεσσαλονίκης. Δέν θά άσχοληθώ ούτε διά τήν μιάς έκάστης ιστορίαν, ούτε διά τήν εξέλιξιν, ούτε θά έκφέρω κρίσεις καί έπικρίσεις, καθόσον ούτε δυνάμεις ιστοριογράφου κέκτημαι, ούτε έπαγγέλλομαι τόν κριτικόν. Άπλως είμαι χρονογράφος καί παλαιός συνάδελφος των, έν άναμονή έν έφεδρεία, έν διαθεσιμότητι ή καί έν άποστρατεία, εάν προτιμάτε καί ως τοιούτος θ' άναπολήσω εις τήν μνήμην τά διαρρεύσαντα γεγονότα.

Τās έφημερίδας έν Θεσσαλονίκη εύρον άφικόμενος ένταυθα μετά τήν άπελευθέρωσίν της από του Τουρκικού ζυγού καί μετά τήν άποκάθαρσίν της από του βουλγαρικού άγους, ήτοι τόν Νοέμβριον του 1913, εύρον, λέγω, έν αυτόχρομα νηπιώδει καταστάσει. Καί ναι μέν εξεδίδοντο τότε άρκετάι καθημερινά έφημερίδες ως π.χ.

Η «Νέα Άλήθεια» έσπερινή, άγούσα τό 11ον έτος της εκδόσεώς της μέ ιδιοκτήτην τόν κ. Κ. Βελλίδην καί άρχισυντάκτην τόν κ. Βασ. Μεσολογγίτην.

Τό «Φώς» πρωινόν, ίδρυθέν τό 1913 μέ ιδιοκτήτην τόν κ. Δημοσθένην Ρίζον.

Τό «Εμπρός» πρωινόν, άρξάμενον τήν σταδιοδρομίαν του τό προηγούμενον έτος μέ διευθυντήν τόν πολύπλεκτον Άντώνιον Οικονομίδην καί άρχισυντάκτην τόν μακαρίτην Πούγκουραν.

Η «Νέα Ζωή» άπογευματινή μέ διευθυντήν τόν κ. Θ. Χατζηγών.

Η «Liberte» εις γαλλικήν, πρωινή, μέ ιδιοκτήτη τόν Γραφείον του Τύπου Θεσσαλονίκης καί μέ διευθυντήν τόν κατόπιον ίδρυτή της «L' Opinion» κ. Άντων. Ρουμπέν.

Η «Independant» εις γαλλικήν έσπερινή, μέ διευθυντάς τούς κ.κ. Νεφουσού καί Ματαράσσο.

Η «Βαλκανλάρ» πρωινή, μέ διευθυντήν τόν Κιμαλεδδίν Μπέη, πρώην βουλευτήν Θεσσαλονίκης καθώς καί ή «Γενή Άσπρ» άπογευματινή, άμφότεραι εις τουρκικήν γλώσσαν.

Η «Αβάντι» καί ή «Λιμπερτέ» εις έβραϊκήν γλώσσαν.

Άλλ' άπασαι αί έφημερίδες αύται είχαν τότε τήν όψιν, τήν σύνθεσιν καί τήν νοοτροπίαν άκόμη έπαρχιωτικού ή μάλλον άνατολίτικού φύλλου μέ άρθρα άνευ έμβριθείας ή άνευ ζωηρότητος ή πολεμικής, χωρίς χρονογραφήματα ή τοιαύτα ψαλλιδιζόμενα, μέ ειδησεογραφία έν έλαττωματικήν, μέ τηλεγραφήματα καί έξωτερικά νέα άπηρχαιωμένα, άνευ κοσμικής κινήσεως, άνευ έγκυκλοπαιδικής ύλης, άνευ τελευταίας ώρας, τυπονόμεναι ώρας ολοκληήρους πρό της κυκλοφορίας. Ένομιζέτο τουτέστι τότε ότι ό εκδίδων έφημερίδα σημαίνει τό νά έαπλώνεται τις μέ πάσαν νωχέλειαν νά καπνίζει τό τσιγαράκι του καί ούτω παχυνόμενος ν' άναμένη έκ της όροφής νά κατέλθουν αί σκέψεις.

Η κίνησις όμως του Έλληνικού στρατού, ή άθρόα έγκατάστασις έν Θεσσαλονίκη πολλών έπιχειρηματιών έκ διαφόρων μερών της Σερβίας, ή έντός του 1913 όμαδική έκδοσις έφημερίδων καί ή προσθήκη νέου ίσχυρού συναγωνιστού της άπογευματινής έφημερίδος «Βόσπορος», υπό τήν άμεσον διεύθυνσιν μου έφημερίδος, ήτις έδρασε καί έμεγαλούργησεν έν Αιγύπτω, έπομένως κατόχου όλων των καλών έννοουμένων δημοσιογραφικών προσόντων, έδωσαν άρκετήν ώθησιν εις τήν βελτίωσιν των όρων της εκδόσεως των έν Θεσσαλονίκη. Έπειδή δ' ό άνθρωπος,

καί δή ό Έλλην, είναι μιμητικός καί μόνον τότε άνανήφει, όταν παρουσιάζεται συναγωνιστής έπίφοβος, διά τούτο τό έτος 1913 ή μάλλον ή περίοδος τούτου, ή μετά τήν έκ Θεσσαλονίκης εκδίωξιν των Βουλγάρων έπακολουθήσασα, δύναται νά θεωρηθή ως ή άπαρχή νέας προοδευτικής σταδιοδρομίας διά τήν έφημεριδογραφία της Θεσσαλονίκης, καθόσον καί νέα έφημερίδες προστετέθησαν εις τās άρχαιοτέρας: τήν «Μακεδονία» καί τήν «Νέα Άλήθεια» καί άπασαι όμοι έφρόντισαν πώς νά βελτιωθώσι διά νά συναγωνισθώσι μεταξύ των κάλλιον.

Τό «Θάρρος» έσπερινόν, έκυκλοφόρησε μόλις τό 1914 μέ διευθυντήν τόν κ. Π. Καλαμίδαν.

Φυσικόν ήτο όθεν καί ό κύκλος των άναγνωστών νά εύρυνθη καί άρκετοί δημοσιογράφοι νά μορφωθώσιν έκ των έντοπίων καί νέοι νά έγκατασταθώσιν είτε έξ Αθηνών, είτε έκ Παλαιάς Έλλάδος, είτε καί έκ των μη άπελευθερωθέντων ισότι «Ελλήνων, άν καί τό ζήτημα της εύθυγίας του φύλλου, καθόσον τήν μακαρίαν έκείνην έποχήν έκαστον φύλλον έστοιχίζε 5 μόνον λεπτά, δέν έπαιξε μικρόν ρόλον εις τήν πρόοδον της έφημεριδογραφίας.

Ἐν τῷ μεταξύ ἐπύρχοντο μεταβολαί: Ἡ «**Νέα Ζωή**» μεταξὺ τῶν πρώτων ἐξηφανίσθη. Τό «**Ἐμπρός**» ἔπαυσε καί ἀντ' αὐτοῦ ἐξεδόθη ὡς πρωινή ἡ «**Ἐλευθερία**» τοῦ ἐκ Σμύρνης κ. Σηφάκη, ὅστις προηγουμένως εἶχε διδεχθῇ τόν κ. Ρουμπέν, εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐφημερίδος «**La Liberté**» μέ ἐγκαταστάσεις γραφείων ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Νίκης καί μέ λινοτυπικάς μηχανάς διὰ πρώτην φοράν εἰς Μακεδονίαν εἰσαγομένας. Ἀλλά καί ταύτης ὁ βίος ὑπῆρξε βραχύς καί ἀντ' αὐτῆς ἀνεφάνη εἰς τὸν δημοσιογραφικόν ὀρίζοντα τῆς Θεσσαλονίκης ἡ «**Opinion**» εἰς γαλλικὴν γλῶσσαν μέ διευθυντὴν τὸν ἐξ Αἰγύπτου ὁρμώμενον καί ἐκ Σύρου καταγόμενον κ. Ἀντ. Ρουμπέν καί τὸ ἐπόμενον ἔτος ἡ «**Ελλάς**» μέ διευθυντὴν τὸν ἐξ Ἀθηνῶν κ. Κωνσταντῖνον Αὐγέρην.

Ἐκρηχύθη ἐπὶ τέλους ὁ Εὐρωπαϊκὸς πόλεμος καί ἐνεκατεστάθησαν οἱ Γάλλοι καί οἱ λοιποὶ Σύμμαχοι ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ἐκδίδεται τὸ «**Βῆμα**» ἀπογευματινὸν ὑπὸ τοῦ ἱστοριογράφου τῆς Θεσσαλονίκης κ. Χρήστου Γουγούση μέ πρόγραμμα ἀντιπολιτευτικόν.

Ἀντὶ τοῦ «**Βοσπόρου**» ἐκδίδεται πάλιν ὑπὸ τοῦ κ. Ἰωάννου Κουμένου ἐφημερίς ἀπογευματινὴ «**Ἀγκυρα**», ὑπὸ τοῦ κ. Χαρισίου Βαμβάκη ἡ «**Tribune**» εἰς γαλλικὴν γλῶσσαν, ὑπὸ τοῦ κ. Pierre Colomb ἡ «**Paris - Balkans**», ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν τῆς «**Independant**» καί ὑπὸ ὁμίλου Ἀγγλάν ἀξιωματικῆς ἡ «**Balkan - News**» εἰς Ἀγγλικὴν γλῶσσαν, ὑπὸ τινος καθηγητοῦ τῶν Ἱταλικῶν σχολῶν Θεσσαλονίκης ἡ «**Voce d' Italia**» εἰς Ἱταλικὴν γλῶσσαν, ὑπὸ τοῦ κ. Ἀναστασίου Μπέρου ἡ «**Ἐλευθέρα Μακεδονία**», ἥτις μετὰ τινὰς ἐβδομάδας ἔπαυσε δυνάμει δικαστικῆς ἀποφάσεως πρὸς ὄφελος τῆς «**Μακεδονίας**» τοῦ κ. Βελλίδη, τὸ «**Δίκαιον**» ὑπὸ τοῦ τέως Συνταγματάρχου κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Σουλτάν Ἀβδούλ Χαμίτ κ. Σαῦ βέη, ὁ «**Τηλέγραφος**» καί πάλιν ὑπὸ τοῦ κ. Ι. Κουμένου, ἡ «**Sirski - Glassnik**» εἰς σερβικὴν γλῶσσαν, ὑπὸ τοῦ κ. Ἀν. Μπέρου, ὁ «**Russki Slovo**» εἰς ρωσικὴν γλῶσσαν, ὁ «**Courrier de Salonique**» εἰς γαλλικὴν γλῶσσαν ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου τῆς «**Γενῆ Ἀσὴρ**», ἡ «**Echo de Salonique**», ἡ «**Echo de France**» εἰς γαλλικὴν ὑπὸ τοῦ ἐκ Παρισίων δημοσιογράφου κ. Jyles Rateau, ἡ «**Belika Serbia**» εἰς σερβικὴν μεταφέρασα τὴν ἔδραν τῆς ἐκ Βελιγραδίου μετὰ τὴν ὁλοσχερῆ υποδούλωσιν τῆς Σερβίας εἰς τοὺς Βουλγάρους. Φαντασθῆτε ὅθεν ποίαν Βαβυλωνίαν ἐφημεριδογραφικὴν ἀπετέλει ἡ Θεσσαλονίκη, πρωτοφανὴ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης διὰ σύμπαντα τὸν κόσμον καί διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐφημερίδος ἀπὸ τῆς ἐμφανισεώς της, ἀλλὰ καί μέλλουσιν ἴσως ν' ἀποτελέσει μοναδικόν φαινόμενον ἐν τῇ παγκοσμίᾳ δημοσιογραφικῇ κινήσει. Ἦρχισαν δ' ἔκτοτε χρησιμοποιούμενα ἅπαντα τὰ προοδευτικὰ μέσα οἷον ποδήλατα, καρροτσάκια πρὸς μεταφορὰν τῶν φύλλων, ἀσύρματος, ἀεροπλάνα κ.λπ. ἀφθονώτατα χορηγούμενα ὑπὸ τῶν Συμμάχων.

Ἐπιπλέον ἐκδίδεται ἡ τῆς Καβάλλας ἐφημερίς «**Σημαία**» τοῦ κ. Ἀστερίου Ζουρμπά, ὁ ἐκ τῆς Βασιλευούσης μεταφυτευθεὶς ἐνταῦθα «**Νεολόγος**», πρωινὸς ὑπὸ τοῦ κ. Ἀλεξ. Βουτυρά, υἱοῦ τοῦ μεγάλου Σ. Βουτυρά, τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ πανελληνικοῦ φήμης «**Νεολόγου**» τῆς Κων/πόλεως καί ἡ ἐξ Ἀθηνῶν, μετὰ τῆς ἐν Θεσσαλονικίᾳ ἐγκαταστάσεως τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως μεταδημοσιευθεῖσα «**Νέα Ἑλλάς**» τοῦ κ. Θαλῆ Κουτούπη. Ἐπηκολούθησαν τότε μετ' ὀλίγων μηνῶν τὰ γεγονότα τῆς ἀναχωρήσεως ἐντεῦθεν τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως καί τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις, τὰ τῆς αὐστηρᾶς κατόπιν ἐπιβολῆς τῆς στρατιωτικῆς λογοκρισίας τῶν Συμμάχων ὑπὸ τοῦ Ἀρχιστρατήγου τῶν κ. Σερραΐν καί ἐπὶ τέλους τὰ τῆς μεγάλης πυρκαϊᾶς τῆς πόλεως, καθ' ἣν ἐγένετο παρανόημα τοῦ πυρός τὸ ἐν τρίτον σχεδὸν τῶν ἐν αὐτῇ οἰκίων καί καταστημάτων.

Φυσικὸν πάντα ταῦτα ἔσχον τὸν ἀντίκτυπὸν τῶν καί εἰς τὴν ἐφημεριδογραφίαν. Οὕτως ἔπαυσαν ἐκδιδόμεναι τὸ «**Βῆμα**», ἡ «**Ἀγκυρα**», ὁ «**Τηλέγραφος**», τὸ «**Δίκαιον**» ἡ

«**Tribune**», ὁ «**Courrier de Salonique**», ἡ «**Opinion**», ὁ «**Russki Slovo**», τὸ «**Δίκαιον**». Μόνον τὸ «**Θάρρος**» εἶχε παύσει ἐκδιδόμενον ἕξ μηνῶν πρὸς τῆς πυρκαϊᾶς. Ἐπὶ πλέον ἡ πυρκαϊὰ τῆς Θεσσαλονίκης ἠνάγκασε τὰς ἐφημερίδας, ὧν τὰ τυπογραφεῖα ἐκάησαν, νὰ καταφύγωσιν εἰς τὰ παρὰ τὸν Λευκὸν Πύργον τυπογραφεῖα τοῦ γράφοντος τὴν παροῦσαν, ὅπου κατορθώθη τὸ θαῦμα νὰ ἐκτυπῶνται καθημερινῶς καί ἀνελλιπῶς αἱ ἐφημερίδες «**Ν. Ἀλήθεια**», «**Ελλάς**», «**Tribune**», «**Paris - Balkans**», «**Sirpski Glashnik**» καί «**Belika Serbia**». Ἐν τῷ μεταξύ ἐξεδόθη καί ἡ «**Πάλη**» ὑπὸ τῶν βιβλιοπωλῶν κ.κ. Τριανταφύλλου καί Σίας καί μέ διευθυντὴν τὸν κ. Κώτταν.

Ἐπὶ τέλους ὁμως ἔληξε καί ὁ Πανευρωπαϊκὸς πόλεμος. Νεαὶ πάλιν μεταβολαὶ ἀπὸ ἐφημεριδογραφικῆς ἀπόψεως. Δι' ἑλλειψιν ἀναγνωστῶν ἡ χρηματοδοτῶν ἐκπνέουν τὰ ἔντυπα: ἡ «**Πάλη**» τὸ «**Balkans News**» ἡ «**Paris - Balkans**», ἡ «**Voce d' Italia**», ἀποδρῶντες εἰς Σερβίαν αἱ δύο σερβικαὶ ἐφημερίδες, μεταφέρονται εἰς Καβάλαν ἡ «**Σημαία**» καί τὸ «**Ἐμπρός**» καί ἐγκαθίστανται εἰς Ἀθήνας ἡ «**Νέα Ἑλλάς**» καί ὁ «**Νεολόγος**». Ὁ κ. Αὐγέρης μετακαλεῖται εἰς Ἀθήνας διὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Γραφείου τοῦ Τύπου καί ἐκχωρεῖ τὴν «**Ελλάδα**» εἰς τοὺς κ.κ. Β. Μεσολογγίτην καί Ι. Ἀθανασιάδην. Τὴν ἀρχισυνταξίαν τῆς «**Μακεδονίας**» ἀναλαμβάνει ὁ κ. Πέτρος Λεβαντῆς. Ἐπέρχεται ἡ ὀλίγη ἄρσις τοῦ γαλλικοῦ στρατιωτικοῦ νόμου, ὅτε ἀρχεῖ ἡ υποβόσκουσα σθεναρὰ ἀντίδρασις κατὰ τῆς τότε κυβερνήσεως ἐκδηλωθεῖσαι διὰ τῆς ἐκδόσεως τῆς πρωινῆς ἐφημερίδος «**Ἐθνική**» ὑπὸ τοῦ κ. Νικολάου Μάνου. Εἰς ἀντίρροπον αὐτῆς γαίχην ἐμφανισθεῖ ἡ «**Φωνὴ τῆς Μακεδονίας**» χορηγούντων τῶν κ.κ. Γεωργιάδου, Ράδογλου καί Κ. Καπιτζόγλου, διευθύνοντος δὲ τοῦ κ. Πέτρου Λουβαρη. Ἐξαφανίζεται ἡ τελευταία καί ἐνσκήπτει ἐκ Καβάλλας τὸ «**Ἐμπρός**». Ἐκπνέουσιν ἀμφότεραι καί ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ δικηγόρου κ. Μπουζάνη ἡ «**Ἐφημερίς τῶν Βαλκανίων**», ἔσπερινή, μέ ἀρχισυνταξίαν τὸν ἐκ Ρωσίας ὁμογενῆ κ. Νικόλαον Καστρινόν, ὅστις διὰ τῆς εὐφύας τοῦ καί τῆς δραστηριότητος τοῦ ἀποκτὰ ἐν τέλει καί τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ φύλλου. Ἡ «**Ἐθνική**» κατόπιν τεραστίων ζημιῶν παύει καί ἀναφαίνεται τελειότερος, ρωμαλεότερος καί δημοσιογραφικότερος ὁ «**Ταχυδρόμος τῆς Βορείου Ἑλλάδος**», χορηγούντος τοῦ δικηγόρου κ. Νικ. Δαρβέρη, διευθύνοντος τοῦ κ. Νίκου Βέρρου καί ἐκτελούντος χρῆν ἀρχισυντάκτου τοῦ κ. Πέτρου Ὁρολογά.

Ἀλλὰ καί αἱ ἐκλογαὶ τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920 ἐγένοντο αἰτία τῆς ἐκδόσεως ἐνταῦθα νέων ἐφημερίδων. Πρῶτον τοῦ «**Τηλεγράφου**» χορηγούντος πάντοτε τοῦ κ. Ν. Δαρβέρη μέ διευθυντὴν ὁμοῦ τὸν κ. Ν. Βέρρον, ἀντικατασταθέντα ἐν τῇ διεύθυνσει τοῦ «**Ταχυδρόμου**» ὑπὸ τοῦ κ. Π. Ὁρολογά, εὐθύς κατόπιν τῆς «**Πρωίας**» μέ τὸν Ἀντώνιον Οἰκονομίδην, (τὸν τοῦ ἐκπνεύσαντος «**Ἐμπρός**») καί εἰτα τῆς πρωϊνῆς «**Προόδου**» μέ ἰδιοκτήτην τὸν τέως λοχαγόν κ. Βασίλειον Μπαϊρακτάρην. Ἀλλὰ καί τῶν δύο τελευταίων ὁ βίος ὑπῆρξε βραχύς. Οὕτω δ' ὡς μόνη μεταβολὴ διὰ τὴν ἐφημεριδογραφίαν τῆς Θεσσαλονίκης μέχρι τὸ πρό τῆς ἐπανοστάσεως τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1922 ἐποχῆς δύναται νὰ λογισθεῖ τὸ ὅτι ὁ συντάκτης τῆς «**Ν. Ἀληθείας**» κ. Θεοφάνης Παναγιωτόπουλος ἀνέλαβε κατ' ἀρχάς τὴν διεύθυνσιν καί εἰτα τὴν διαχείρισιν τοῦ «**Τηλεγράφου**», ὁ τέως συντάκτης τῆς «**Σημαίας**», τῆς «**Πάλης**» καί τῆς «**Ἀγκυρας**» καί ἀρχισυντάκτης τοῦ «**Φωτός**» κ. Νίκος Λέων Φαρδὺς ἐκλήθη ὡς διευθυντῆς τῆς «**Μακεδονίας**», καθόσον ὁ τέως τοιοῦτος κ. Π. Λεβαντῆς ἀπεχώρησε καί διωρίσθη διευθυντῆς τοῦ Γραφείου τοῦ Τύπου τῆς Γεν. Διοικήσεως Θεσσαλονίκης, ὁ δὲ τέως διευθυντῆς τοῦ «**Φωτός**» κ. Θ. Ρηγινὸς προσελήφθη ὡς συντάκτης τοῦ «**Ταχυδρόμου**», ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Σήφακα. Ἡ ὑπὸ τῆς Ἐπανοστάσεως ἄρσις τοῦ Στρατιωτικοῦ Νόμου καί τῆς Λογοκρισίας καί ἡ προκήρυξις τῶν ἐκλογῶν τῆς 16ης Δεκεμβρίου ἔσχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μετατροπὴν τῆς ὑπὸ τῆς Μακε-

LA NATION: Μηνιαία σιωνιστική επιθεώρησης.

δονικής Νεολαίας εκδιδόμενης εβδομαδιαίας εφημερίδος «Εθνική Ίδεα» εις καθημερινήν με άρχισυντακτὴν τὸν Ἐξ Ἀθηνῶν μετακληθέντα κ. Ἀντ. Χαμουδόπουλον καὶ συντάκτας τοὺς κ.κ. Μιχαὴλ Ξενάκη καὶ Μαχαίραν καὶ τῆς τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος εβδομαδιαίας εφημερίδος «Φωνὴ τοῦ Ἑργάτου» εἰς ἡμερησίαν.

Ἐξ ἄλλου ἡ συνέπεια τοῦ κινήματος τῶν κ.κ. Λεοναρδοπούλου καὶ Γαργαλίδου μαζί με τὴν παῦσιν τῶν ἀντιπολιτευομένων εφημεριδῶν τῆς ὁλῆς Ἑλλάδος ἐπέφερε καὶ τὴν ἐπ' ἀόριστον παῦσιν τοῦ «Ταχυδρόμου», τοῦ «Τηλεγράφου» καὶ τῆς «Εθνικῆς Ίδεας». Οὕτως εὐρέθη νέα εὐκαιρία πρὸς ἐκδοσὶν εφημερίδος, τὴν Κυριακὴν δὲ τῆς 9 Δεκεμβρίου 1923 ἐκυκλοφόρησεν ἡ πρωϊνὴ εφημερίς «Εθνικός Κῆρυξ» μετὰ Μαϊκήνας — Ἰδιοκτητὴς τῆς κ.κ. Γκούβην καὶ Χατζηκαμάρην καὶ Διευθυντὴν τὸν κ. Γ. Βουγιούκαν. Ἐπίσης κατὰ τὴν τελευταίαν τριετίαν ἐξεδόθησαν καθημερινὰ ἀλλόλογωσσι εφημερίδες ἡ ἐβραϊκὴ «Voz-el Puevlo», ἡ γαλλικὴ «I' Information», ἡ τουρκικὴ «Σελαμέτ» ὑπὸ τοῦ τέως βουλευτοῦ Κεμαλεδίν καὶ ταύτης ἐκλιπούσης ἡ «Χεκικὰτ».

Αὕτῃ εἶναι ἡ καθ' ἡμέραν ἀφθονος συγκομιδὴ ἐκ τοῦ δημοσιογραφικοῦ παραδείσου τῆς Θεσσαλονίκης, ὑπάρχοντες ὅμως ὁ πλούσιος ἀγρὸς τῶν εβδομαδιαίων, δεκαπενθημέρων ἢ καὶ μηνιαίων λουλουδιῶν, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς. Ἀλλ' ἐξ αὐτῶν θ' ἀναφέρωμεν μόνον τὰ ἀξία λόγου. Καὶ τοῦται πάλιν πρωτὶ τὴν κατέχουσα θέσιν τὸν ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως, προνοία τοῦ Παναγιωτάτου Μητροπολίτου μας Κου Γενναδίου μηνιαῖον ἐκκλησιαστικὸν περιοδικὸν «Γρηγόριος Παλαμάς» ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐλλογιμοῦ κ. Νίκου Λούβαρη καὶ μετὰ διαχειριστὴν τὸν Οἰκονόμον τῆς Μητροπόλεως κ. Κωνσταντίνον Βλάμον, 2ον τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Νίκου Λούβαρη καὶ τοῦ ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Πελεκίδου μηνιαῖον φιλολογικὸν περιοδικὸν «Αὐγή», χορηγούντος τοῦ συμπαθεστάτου βιβλιοπωλείου κ. Ἀθανασίου Μάνου. Ἐπίσης ἀξία λόγου εἶναι τὰ «Μακεδονικά Γράμματα» καὶ τὸ «Δελτίον τοῦ Ἐμπορικοῦ καὶ Βιομηχανικοῦ» κ. Ι. Βεκρῆ, ὅστις ἐπίσης εἶναι δοκιμώτατος συγγραφεὺς πλείστον ἐμβριθῶν μελετῶν, στατιστικῶν κτλ.

Ἐκ τῶν ἀφθόντων πάλιν σατυρικῶν εφημερίδων πολὺ μεγάλῃ δρᾶσιν ἔσχεν ὁ «Κρόταλος» ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀειμνήσου Μαυρογιάννη καὶ τούτου ἐκλιπόντος τὸ

«Σκάνδαλον» τοῦ κ. Βαλαῶ καὶ ὁ «Ταγκός» τοῦ χρονογράφου τῆς «Ἀλήθειας» κ. Γεωργίου Ἡσαΐα γνωστοῦ ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Ταγκός, ὅστις ἐπὶ πλέον ἐκδίδει κατ' ἔτος καὶ τὰ Δηγήματα, τὰ Ποιήματα καὶ τὰ Χρονογράφηματά του ἀποτελοῦντα μοναδικὸν ἐντρυφήμα. Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως εἶχον ἐκδοθῇ καὶ ἄλλα φύλλα ἢ «Καμπάνα», ὁ «Γαῖδαρος» τοῦ τέως συντάκτου τῆς Ἀγκύρας κ. Ἀλεξ. Μπαλάσκα, τὸ «Σφιγξ» τοῦ ἡθοποιοῦ κ. Μαχαίριδ, τὸ «Ρεκόρ» τῶν κ.κ. Ἀντωνίου καὶ Γουναροπούλου, ὁ «Ραδάμανθους» τοῦ τέως περιοδεύοντος τῶν εφημεριδῶν Βόσπορος καὶ Ἀγκυρα κ. Ἐλευθερίου Παπαγιαννάκη ὁ «Ἀδιόλακτος» ὑπὸ τοῦ κ. Τζάλτα κτλ. Ἐπίσης ἐπὶ σειράν ἐτῶν ἀνελλιπῶς ἐκδίδεται ἡ δεκαπενθημέρη σατυρικοκοινωνικὴ ἑμμετρος εφημερίς «Ἀσπίς» διευθυνόμενὴ καὶ συντασσόμενη ὑπὸ τοῦ ἐκ Βραστῶν τῆς Χαλκιδικῆς κ. Χρήστου Μαλανδρινού. Ὑπὸ ὁμάδων ἐκδίδονται ἐβδομαδιαίαι ἡ δεκαπενθημέρη ἢ «Εφημερίς τῶν Ἀγροτῶν» τοῦ Ἀγροτικοῦ Κόμματος μετὰ Διευθυντὴν τὸν κ. Βασιλικόν, ἡ «Εφημερίς τῶν Δημοσίων Ὑπαλλήλων», ἡ «Εφημερίς τοῦ Κατωτέρου Προσωπικοῦ τῶν Τ.Τ.Τ.», ἡ «Νέα Σιών» ὄργανον τῶν ἐβραίων Σιωνιστῶν, ἡ εφημερίς τῶν Προσφύγων, ὁ «Σκλάβος Πολίτης» ὑπὸ τῆς Δημοκρατικῆς Ἐνώσεως μετὰ Διευθυντὴν τὸν δικηγόρον κ. Μιχαήλ, τὸ «Κανάρ» ἰσραηλτικὴ σατυρικὴ κτλ.

(Ἀπόσπασμα ἀρθροῦ ἀπὸ τὸ ἐτήσιο ἡμερολόγιον τῆς Θεοπίνης «Διάτταν» Ἀσπὴν, τὸ 1924 (Ἐκδότες: Κ. Μιχαλόπουλος καὶ Φ. Ἀπεργῆς).

Μελέτες γιὰ τὸν ἐβραϊκὸ Τύπον τῆς Θεσσαλονίκης δημοσιεύσαμε ἐπὶ σὺν ἀτά φύλλα μας 5 (Ἰανουάριος 1978), 6 (Φεβρουάριος 1978), ἐιδικότερα τοῦ Σ. Ρουμπῆν - Μορδεχάι στὸ φύλλον 10 (Ἰούνιος 1978), στὸ 22 (Σεπτέμβριος 1979) καθὼς καὶ στὸ 40 (Ἰούνιος 1981). Τέλος, ὁ «Βόρειος», στήν εφημερίδα «Μακεδονία» (9.4.1982), σημειώνει: «Ἀκόμα καὶ σὰ χρόνια τῆς τουρκικῆς σκληρίας (ἡ Θεσσαλονίκη) ὑπῆρξε κέντρο παραγωγῆς βιβλίων καὶ εἶχε θαυμάσιες βιβλιοθήκες καὶ ἀντιγραφικὰ κέντρα, ὅταν δὲ ἐγκαταστάθηκαν οἱ Ἑβραῖοι ἀπὸ τὴν Ἰσπανία καὶ τὴν Πορτογαλία, ἀπὸ οὗτοι ἐφύγαν γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὴ καταπίεση τῆς Ἱερᾶς Ἐξέτασεως, στὴ Θεσσαλονίκη ἱδρυσαν ἕνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα τυπογραφεῖα τοῦ σπὴν Ἀνατολή, ποὺ διέθετε καὶ μεγάλες βιβλιοθήκες ἱερῶν βιβλίων».

ΓΙΟΥΤΑ ΚΟΕΝ

Θέλω νὰ ξεφύγω τὴ θύμισή σου
πού ῥθε πάλι τούτῃ τὴν ἀνοιξή
γιὰ τοῦτο πῆρα ξανά τοὺς δρόμους σάν τρελὸς
φωτογραφίζοντας ἔρημες ἐβραϊκές στοές,
παλιές συναγωγές καὶ γαλλικά ἱδρύματα,
ἀποτυπώνοντας φωτοσκιάσεις
σὲ ἡσυχους δρόμους τῆς ἀργίης,
σὲ παλιές ἀγορές.

Ὁ βενετσιάνικος καθρέφτης σου περιμένει
τὴν ὑπόσχεση τῆς μητέρας μας πού ῥυγε
οἱ ὑπηρετίες κλέψαν τὸ τετραδί σου
μέ ἰδιοφυῆ ἐνδύματα γιὰ κοῦκλες
μὰ τώρα ἔρχεσαι στὸ παλιὸ σαλὼν
κατασταλάζοντας μετὰ τὴν σκιά ἀθόρυβα
σὰ φευγαλέα ὑπόμνηση
γιὰ τὸ μνημόσυνο τῶν παιδιῶν τοῦ Ἰσραὴλ.

Σὲ πῆραν οἱ βάρβαροι
καὶ σὲ κατασπάραξαν μακριὰ
σὲ μιά στιγμή δόνης τοῦ νοῦ
ἐνῶ ἀλάλαζαν τὰ κύμβαλα.

Μαρίνος Χαραλάμπους

(Ἀπὸ τὴ συλλογὴ τοῦ «Οἱ φωνές τῶν δρόμων»
Θεσσαλονίκη: Διαγώνισμα, 1971)

Οι υπογραφές των ιδρυτών της 'Αλλιάς της Θεσσαλονίκης.

Έβραίοι τῆς Θεσσαλονίκης πού διακρίθηκαν σέ διάφορους κοινωνικούς τομεῖς

ΑΛΑΤΙΝΗ: Οικογένεια από τήν Ἰταλία πού ἐγκαταστάθηκε στή Θεσσαλονίκη στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰώνα. Ἀπό τά μέλη τῆς διακρίθηκαν ὁ δρ. Μωῦς Ἀλλατίνη καί ὁ μέγας εὐεργέτης τῆς κοινότητας Κάρολος Ἀλλατίνη. Ἡ οἰκογένεια αὐτή πρωτοστάτησε στή βιομηχανική ἀνάπτυξη τῆς πόλης, ἰδρύοντας στά μέσα τοῦ 19ου αἰώνα κεραμοποιεῖο καί ἀλευρόμυλο πού λειτουργοῦν μέχρι σήμερα.

Στήν ἐπαυλὴ τους, στήν περιοχή ἐξοχῶν, ἐγκαταστάθηκε μετὰ τὴν ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων (1908), ὁ σουλτάνος Ἀβδούλ Χαμίτ. Στὴν ἴδια ἐπαυλὴ πρωτοστεγάστηκε τὸ 1926, τὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Σήμερα στήν ἐπαυλὴ Ἀλλατίνη στεγάζονται οἱ ὑπηρεσίες τῆς Νομαρχίας Θεσσαλονίκης.

ΑΛΜΟΣΛΙΝΟ ΜΩΣΣΕ ΜΠΕΝ ΜΠΑΡΟΥΧ: (1515 - 1580) Ραββίνος τῆς Θεσσαλονίκης. Τὸ 1569 παρουσιάστηκε στὸν Σουλτάνο Σουλεϊμάν τὸν μεγαλοπρεπὴ καὶ ἐπέτυχεν ἄποσπάσει ἓνα καθεστῶς αὐτοδιοίκησης γιὰ τὴν κοινότητα Θεσ/νίκης.

Συγράμματα:

1) «Μεαμέζ Κόαχ», (Θεσ/νίκη, 1582). Συλλογὴ Κηρυγμάτων.

2) «Γιεντέι Μωσέ». Σχόλια στὴν Πεντάτευχο, (Θεσσαλονίκη, 1582).

3) Extremosy grandesa de Constantinopla: Ἱστορικὴ πραγματεία.

4) «Regimiento de la vida». Φιλοσοφικὴ πραγματεία, (Θεσσαλονίκη, 1564, 2η ἐκδόση Ἀμστερνταμ, 1729).

ΑΜΑΡΙΛΙΟ ΑΑΡΩΝ ΜΠΕΝ ΣΟΛΟΜΩΝ: (1700 - 1722). Ἀρχираββίνος τῆς Θεσσαλονίκης. Μέλος τοῦ Τριουμβιτάτου ἀπὸ τὸ 1761. Σπουδαιότερο ἔργο «Πένεϊ Ἀαράων», (Θεσσαλονίκη 1796).

ΑΜΑΡΙΛΙΟ ΣΟΛΟΜΩΝ ΜΠΕΝ ΓΙΟΣΕΦ: Ἀρχираββίνος τῆς Θεσσαλονίκης μέλος τοῦ Τριουμβιτάτου ἀπὸ τὸ 1691. Σπουδαιότερο ἔργο «Πενέϊ Σολομό», (Θεσσαλονίκη 1717).

ΑΜΑΡΙΛΙΟ ΧΑΙΜ — ΜΩΣΣΕ ΜΠΕΝ ΣΟΛΟΜΩΝ: (1695 - 1748). Ἀρχираββίνος τῆς Θεσσαλονίκης μέλος τοῦ Τριουμβιτάτου ἀπὸ τὸ 1736. Σπουδαιότερα ἔργα:

1) «Ντεβάρ Μωσέ» (3 τόμοι - Θεσσαλονίκη 1742, 1743 1750). Πραγματεία γὰ τὴ νομοθεσία τοῦ διαζυγίου.

2) «Ἀλαχά λε - Μωσέ». Σχόλια στὸν Μαϊμονίδη, (Θεσσαλονίκη 1752).

ΑΜΑΤΟ ΛΟΥΖΙΤΑΝΟ: (1511 - 1568). Διάσημος Έβραῖος γιαντρός πού γεννήθηκε στὴν Πορτογαλία ἀπὸ Μαράνους γονεῖς (δηλ. ἐκχριστιανισθέντες ἐπιφανειακά). Σπούδασε ἱατρικὴ στό Πανεπιστήμιο τῆς Σαλαμάνκα καὶ ἐξάσκησε τὴν ἐπιστήμη του στὴν Πορτογαλία, τὴν Ἀμβέρσα, καὶ τὴν Ἰταλία.

Δημοσίευσε πολλὰ συγράμματα ἱατρικῆς καὶ βοτανολογίας. Ἐγκαταστάθηκε στὴ Θεσσαλονίκη τὸ 1558, ὅπου διακήρυξε ἀνοιχτὰ τὴν πίστη του στὸν Έβραϊσμό καὶ ἀφιέρωσε τὸ ὑπόλοιπο τῆς ζωῆς του στὴ θεραπεία τῶν ὁμοθρήσκων του. Πέθανε ἀπὸ ἐπιδημία πανώλης πού εἶχε πληξεί τὴν πόλη.

ΑΜΠΡΑΒΑΝΕΛ ΜΩΡΙΣ: (1903 -). Ἀρχιμουσικός καὶ διευθυντὴς ὀρχήστρας. Γεννήθηκε στὴ Θεσσαλονίκη καὶ σπούδασε στὰ Ὁδεῖα τῆς Λωζάνης, τῆς Ζυρίχης καὶ τοῦ Βερολίνου. Ἀπὸ τὸ 1924 μέχρι τὸ 1933 ἐργάστηκε στὴ Γερμανία. Στὴ συνέχεια, ἀφοῦ μεσολάβησε μία τρίχρονη παραμονὴ στὴν Αὐστρία, ἐγκαταστάθηκε στίς ΗΠΑ ὅπου καὶ διεύθυνε τίς μεγαλύτερες ὀρχήστρες τῆς χώρας. (Νέας Ὑόρκης - Σικάγου).

Ἀνέβασε ἐπίσης πολλὰ μιούζικαλ στό Μπρόντγουεϊ.

ΑΝΤΑΡΜΠΙ ΙΣΑΑΚ: (1510 - 1584). Ραββίνος καὶ νομοδιόσκας τῆς Θεσσαλονίκης. Σπουδαιότερα ἔργα:

1) «Ντιβρεϊ Σαλώμ», (Θεσσαλονίκη 1580).

2) «Ντιβρεϊ Ριβότ», (Θεσσαλονίκη 1581, 2η ἐκδόση Βενετία 1587).

ΑΡΑΜΑ ΜΕΪΡ: Ραββίνος καὶ φιλόσοφος πού ἐγκαταστάθηκε στὴ Θεσσαλονίκη μετὰ τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὴν Ἰσπανία. Ἐγράψε σχόλια μέ μορφή φιλοσοφικῶν ἀλληγοριῶν, πάνω σέ πολλὰ μέρη τῆς Βίβλου.

ΑΡΔΙΤΗ ΑΛΜΠΕΡ: (1891 - 1943). Πολιτικός καὶ δημοσιογράφος, πρωτεργάτης τῆς σοσιαλιστικῆς κίνησης στὴ Θεσσαλονίκη. Ἀρθρογράφησε στίς ἐφημερίδες «La solidaridad unra dera καὶ Avantí». Διατέλεσε μέλος τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου καὶ μέλος τοῦ Συμβουλίου τῆς Κοινότητος.

ΑΦΙΑ ΑΑΡΩΝ: (16ος αἰώνας). Γιατρός καὶ φιλόσοφος πού ἔδρασε κυρίως στὴ Θεσσαλονίκη. Σπουδαιότερο σύγγραμμα «Opiones sacadas de los philosophos sobre la alma».

ΒΕΝΤΟΥΡΑ ΖΑΚ: Βουλευτὴς στὴ Βουλὴ τοῦ 1926. Δημοσιογράφος, συνδιευθυντὴς τῆς ἐφημερίδας «Avanti!». Ἐκτελέστηκε στὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς.

ΓΚΑΤΕΝΙΟ ΑΒΡΑΑΜ ΜΠΕΝ ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ: (; - 1895). Ἀρχираββίνος τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸ 1875. Ἰδρυσε τὸ πρῶτο σύγχρονο ἑβραϊκὸ σχολεῖο τῆς πόλης. Σπουδαιότερο σύγγραμμα «Σέλ α κέσεφ», (Θεσσαλονίκη 1872).

ΓΙΑΚΟΒΕΛ ΓΙΟΜΤΩΡ: Γεννήθηκε στὰ Τρίκαλα, σπούδασε νομικά καὶ ἀνέλαβε καθήκοντα νομικοῦ συμβούλου τῆς Ι.Κ.Θ. Συνελήφθη ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς στὴν Ἀθήνα καὶ ἐξωττώθηκε στό Ἀουσβιτς (1944).

Ὁ Ἀβραάμ Μπεναρόγια

Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης πού διακρίθηκαν

βραϊκῆς κοινότητας τῆς πόλης.

ΕΜΜΑΝΟΥΕΛ ΙΣΑΑΚ: (1899 -). Ραββίνος καί συγγραφέας ἀπό τῆ Θεσσαλονίκης πού διαμένει σήμερα στίς ΗΠΑ. Ἔργα του:

1) «Ἱστορία τῶν Ἰσραηλιτῶν τῆς Θεσσαλονίκης», (Θεσσαλονίκη 1925).

2) «Ἡ βιομηχανία τῶν Ἰσραηλιτῶν τῆς Θεσσαλονίκης», (Θεσσαλονίκη, 1925).

3) «Γκεδολέϊ Σαλονίκι λε - Ντοροτάμ», (Θεσσαλονίκη 1936).

4) «Ματσεβότ Σαλονίκη» (Δίτομο, 1963 - 1968).

ΕΣΤΡΟΣΑ ἢ ΙΣΤΡΟΥΜΣΑ ΔΑΝΙΕΛ: (1582 - 1653). Ραββίνος τῆς Θεσσαλονίκης. Σπουδαιότερο ἔργο «Μαγκέν Γκιμπορίμ», (Θεσσαλονίκη 1754).

ΙΣΤΡΟΥΜΣΑ ΧΑΪ'Μ: (18ος - 19ος αἰώνας). Ραββίνος καί νομοδιδάσκαλος γεννήθηκε στή Θεσσαλονίκη καί ὑπηρετήσε καί στίς κοινότητες Κομοτινῆς, Σερρών, Καστοριάς καί Λάρισας. Σπουδαιότερα ἔργα «Πέρεχ Ἀβραάμ», (Θεσσαλονίκη 1815) καί «Μπέν Ἀβραάμ», (Θεσσαλονίκη 1826).

ΚΑΖΕΣ ΜΩΥΣ: Βουλευτής στή Βουλὴ τοῦ 1936.

ΚΑΡΑΣΣΟ ΕΜΜΑΝΟΥΕΛ: (1862 - 1934). Δικηγόρος καί πολιτικός πού γεννήθηκε στή Θεσσαλονίκη. Ἔλαβε μέρος στό κίνημα τῶν Νεοτούρκων καί ἐξελέγη βουλευτὴς στό Ὀθωμανικὸ Κοινοβούλιο, χρημάτισε νομικὸς σύμβουλος τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης. Πέθανε στὴν Τεργέστη.

ΚΕΡΙΔΟ ΙΑΚΩΒ: (1650 - 1696). Ἡγέτης τῶν ὁπαδῶν τῆς Μεσσιανικῆς κίνησης τοῦ Σαμπετάϊ Σεβῆ. Γεννήθηκε στή Θεσσαλονίκη καί ἦταν γιὸς ραββίνου. Ἡ ἀδελφὴ του ἦταν ἡ τελευταία σύζυγος τοῦ Σαμπετάϊ Σεβῆ καί σέ συνεργασία μαζί του ἀνέλαβε τὴν ἡγεσία τῶν πιστῶν του, μετὰ τὸν θάνατό του. Προσχώρησε στὸ Μωαμεθανισμὸ καί πέθανε στὴ διάρκεια ἐνὸς ταξιδιοῦ του στὴ Μέκκα.

ΚΟΒΟ ΓΙΟΥΔΑ: (; - 1636). Ραββίνος τῆς Θεσσαλονίκης πού ἐκτελέστηκε ἀπὸ τίς τουρκικὲς ἀρχὲς ἐπειδὴ τὸ προϊόν τῆς φορολογίας τῶν Ἑβραίων τῆς Θεσσαλονίκης θεωρήθηκε ἀνεπαρκές.

ΚΟΒΟ ΓΙΟΣΕΦ: (; - 1727). Ἀρχираββίνος τῆς Θεσσαλονίκης. Σπουδαιότερο ἔργο «Γκιβότ Ὀμάλ», (Θεσσαλονίκη 1784).

ΚΟΒΟ ΡΑΦΑΕΛ ΑΣΣΕΡ: (1799 - 1875). Ἀρχираββίνος τῆς Θεσσαλονίκης. Σπουδαιότερο ἔργο του «Σάαρ Ἀσέρ».

ΚΟΒΟ ΓΙΟΥΔΑ: (; - 1907). Ἀρχираββίνος Θεσσαλονίκης. Σπουδαιότερο ἔργο του «Γεουδὰ Γκααλέ».

ΚΟΒΟ ΙΑΚΩΒ ΧΑΝΑΝΙΑ: (1825 - 1907). Ἀρχираββίνος τῆς Θεσσαλονίκης. Ἰδρυτὴς τοῦ σχολείου «Ταλμούδ Τορά». Παρασημοφορήθηκε ἀπὸ τίς κυβερνήσεις Ἑλλάδος καί Τουρκίας. Ὁ γιὸς του **ΧΑΪ'ΜΟΥΤΣΟ** ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους εὐεργέτες τῆς κοινότητος.

ΚΟΝΦΟΡΤΕ ΔΑΒΙΔ: (1617 - 1690). Ραββίνος καί ἱστορικός συγγραφέας ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκης. Σπουδαιότερο ἔργο του «Κορέ α ντόροτ», (Θεσσαλονίκη 1764), ἱστορία τῆς ἐβραϊκῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τὴν προταλμουδική περίοδο μέχρι τὴν ἐποχὴ του.

ΛΕΒΗ ΙΣΑΑΚ: (; - 1631). Νομοδιδάσκαλος καί καβαλιστής. Διηύθυνε πολλὰς γασιβότ τῆς Θεσσαλονίκης καί ἔγραψε ποιήματα καί ἄλλα ἔργα πού κήκαν στὸ 1620, σέ μεγάλη πυρκαγιὰ πού ἐπληξε τὴν πόλη.

ΛΕΒΗ ΣΟΛΟΜΩΝ: (1532 - 1600). Ραββίνος καί συγγραφέας ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκης. Ἐγγραψε σχόλια σέ διάφορα χωρία τῆς Βίβλου καί χρημάτισε ἡγέτης τῶν πορτογαλικῶν κοινοτήτων τῆς πόλης.

ΛΕΒΗ ΣΑΑΔΙ: (1870 - 1959). Δημοσιογράφος. Ἐξέδωσε τὰ περιοδικὰ «La eroca», «Journal», «De salonique» καί «El kirbats». Μετὰ τὸ 1912 ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἑλβετία ὅπου καί δημοσίευσε πολλὰς ἱστορικὲς μελέτες γιὰ τὴν κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης. Ὑπάρχει σήμερα στὴ Θεσσαλονίκη ὁδὸς μὲ τὸ ὄνομά του.

ΛΟΓΚΟ ΣΑΑΔΙΑ: (16ος αἰώνας). Ποιητὴς πού διακρίθηκε στὴ Θεσσαλονίκη. Σπουδαιότερο ἔργο του τὸ ἐλεγειακὸ «Σιβρέϊ Λουχότ», (Θεσσαλονίκη 1590).

Μία ὁμάδα ἀπὸ Ἑβραῖους Σοσιαλιστὲς στὸν ἐορτασμὸ τῆς Ἑργατικῆς Πρωτομαγιάς.

ΜΑΛΛΑΧ ΑΣΣΕΡ: Διατέλεσε γεροϋσιαστής καί μέλος τῶν διοικητικῶν συμβουλίων τῆς κοινότητος στὴ διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου.

ΜΕΔΙΝΑ ΝΤΕΛ ΚΑΜΠΟ ΣΑΜΟΥΕΛ: (Μααρασδάμ) (1506 - 1589). Ραββίνος καί μέγας νομοδιδάσκαλος ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκης. Οἱ μεγαλύτεροι ραββίνοι καί σοφοὶ τῆς πόλης ὑπῆρξαν μαθητὲς του. Οἱ ἀποφάσεις του ἀποτελοῦσαν νόμο καί ἡ αὐθεντία του ἀναγνωρίζονταν γιὰ πολλὰς γενιές. Κοινότητες ἀπὸ ὅλη τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία καί τὴν Ἰταλία κατέφευγαν σ' αὐτόν γιὰ τὴ λύση τῶν προβλημάτων του. Τὰ ἔργα του (Συνολικὴ ἐκδόση, Θεσσαλονίκη 1585 — 87β' ἐκδόση Θεσσαλονίκη 1594 - 98, γ' ἐκδόση Μάντουα 1622) ἀποτελοῦν πολὺτιμη πηγὴ πληροφοριῶν γιὰ τὴν ἐποχὴ του. Οἱ δικαστικοὶ τοῦ Ἰσραὴλ τὰ συμβουλεύονται ἀκόμα καί σήμερα.

ΜΕΪ'Ρ ΙΑΚΩΒ: Ἀρχираββίνος τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸ 1908 ἕως τὸ 1921 καί στὴ συνέχεια τοῦ Ἰσραὴλ. Ἀπὸ τοὺς πρωτοπόρους τῆς ἀναγέννησης τῆς ἐβραϊκῆς γλώσσας. Παρασημοφορήθηκε ἀπὸ τὸν σουλτάνο, τοὺς βασιλεῖς Ἑλλάδος καί Μ. Βρετανίας, τὸν Ἐμίρη τῆς Χετζάζης καί μὲ τὸ γαλλικὸ παράσημο τῆς Λεγεώνας τῆς τιμῆς.

ΜΙΣΡΑΧΗ ΜΩΥΣ: Γιατρός καί κοινοτικὸς παράγοντας. Χάρης τῆς ἐνέργειάς του ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀνέγερση τοῦ νοσοκομείου Χίρς (1907).

ΜΟΔΙΑΝΟ: Οἰκογένεια ἀπὸ τὴν Ἰταλία πού ἐγκαταστάθηκε στὴ Θεσσαλονίκη στίς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰώνα. Ἀπὸ τὰ μέλη τῆς διακρίθηκαν οἱ Σαοὺλ, Ἰακώβ, Μοδιάνο, ἐκ τῶν ἱδρυτῶν τῆς Σχολῆς «ΑΛΛΙΑΝΣ» τὸ 1876 ἡ συζυγὸς του Φακίμα ἱδρυτρία τῆς συναγωγῆς «Μπέθ Σαοὺλ». Ὁ Σαοὺλ Ἰσαάκ Μοδιάνο πού διέθεσε μεγάλα ποσὰ ὑπὲρ τῆς Σχολῆς «Ταλμούδ Τορά» καί τοῦ ἱδρύματος «Μπικούρ Χολίμ» καί ὁ Σαοὺλ Δανιὲλ Μοδιάνο, ἱδρυτὴς τοῦ ὁμίμου γηροκομείου.

ΜΟΔΙΑΝΟ ΣΑΜ (1895 — 1979): Δημοσιογράφος ἀπὸ τὰ 16 τοῦ χρόνια πρῶτα μὲ τὴν ἐφημερίδα «Orinion» καί μετὰ ἐκδότης τῆς γαλλόφωνης ἐφημερίδος «Le Progrès», τὴν ὁποία ἐκλείσαν οἱ Γερμανοὶ ὅταν μῆκαν στὴ Θεσσαλονίκη. Βοήθησε στὴ διάσωση ἀπὸ τὰ χιτλερικὰ στρατόπεδα Ἑβραίων πού εἶχαν Ἰταλικὴ ὑπηκοότητα. Διευθυντὴς τοῦ γραφείου τοῦ «Ρῶυτερ» στὴν Ἑλλάδα. Ἀνταποκριτὴς τῆς «Daily Telegraph» τοῦ Λονδίνου μέχρι τὸν θάνατό του.

ΜΟΛΧΟ ΜΙΧΑΕΛ: Συγγραφέας καί ραββίνος. Σπουδαιότερα ἔργα «Usos y cuspubres de los Sefardies de Saloniki»,

Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης πού διακρίθηκαν

In memoriam», «La famille Paraihta a Salonique» κ.λπ. Διατέλεσε ραββίνος μετά τόν πόλεμο στή Θεσσαλονίκη καί στό Μπουένος Άουρες.

ΜΠΕΝ ΑΡΔΟΥΤ ΧΑΪΜ: (1750 - 1827). Ἀρχιρραββίνος τῆς Θεσσαλονίκης ἀπό τό 1792. Συνέγραψε κριτικά σημειώματα γιά ὅλα σχεδόν τά βιβλία πού ἐκδόθηκαν στή Θεσσαλονίκη στή διάρκεια τῆς θητείας του.

ΜΠΕΝ ΧΑΜΠΙΜ ΙΑΚΩΒ: (1445 - 1515). Ραββίνος καί ταλμουδιστής πού ἐγκαταστάθηκε στή Θεσσαλονίκη μετά τήν ἐξοδο τῆς Ἰσπανίας. Ἰδρυσε τήν πρώτη γεσιβά τῆς Θεσσαλονίκης καί συνέγραψε πολλά ἔργα. Σπουδαιότερο τό ταλμουδικό σχόλιο «Εἰν Γιακώβ», (Θεσσαλονίκη 1516) πού γνώρισε πάνω ἀπό 100 ἐπανεκδόσεις καί μεταφράστηκε σέ πολλές γλώσσες.

ΜΠΕΝΑΡΟΓΙΑ ΑΒΡΑΑΜ: (1887 - 1979). Σοσιαλιστής ἡγέτης πού γεννήθηκε στή Βουλγαρία καί ἐδρασε στή Θεσσαλονίκη, ὅπου ἐγκαταστάθηκε μετά τό 1908. Ἰδρυτής τῆς πρώτης ἐργατικῆς ὁμοσπονδίας τῆς ὀθωμανικῆς αυτοκρατορίας τῆς περιφέρειας «Federation» καί ἐκδότης τῶν ἐφημερίδων «El journal de laborador» «La solidarité obradera» καί «La bursa del laboro». Μέλος τῆς διοικούσας ἐπιτροπῆς τοῦ ΣΕΚΕ (ἀργότερα ΚΚΕ) διεγράφη ἀπό τό κόμμα τό 1924 καί πρωτοστάτησε στή συνέχεια στή σύσταση τοῦ Δημοκρατικοῦ Σοσιαλιστικοῦ κόμματικος». Ἐγραψε πολλά ἀρθρα καί βιβλία. Ἀπό τό 1953 ἐγκαταστάθηκε στό Ἰσραήλ ὅπου καί πέθανε.

ΜΠΕΝΟΖΙΛΙΟ ΕΛΙΑΟΥ: Πρόεδρος τῆς κοινότητας στή διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου καί μέγας εὐεργέτης - δωρητής τῆς.

ΜΠΕΣΑΝΤΣΗ ΜΕΝΤΕΣ: (1882 - 1943). Δημοσιογράφος καί βουλευτής. Ἐκδότης τῶν ἐφημερίδων «El Imparcial» καί «L' Independant». Ἀπό τοὺς πρωτεργάτες τῆς Σιωνιστικῆς Κίνησης στή Θεσσαλονίκη.

ΜΠΕΝΡΟΥΜΠΙ ΙΣΑΑΚ: (1876 - 1943). Φιλόσοφος, σπούδασε στά Πανεπιστήμια τῆς Ἰένας καί τῆς Σορβώνης. Ὑπῆρξε μαθητής καί συνεργάτης τοῦ Μπεργκσόν. Δίδαξε φιλοσοφία στό Πανεπιστήμιο τῆς Γενεύης.

ΝΕΧΑΜΑ ΓΙΟΥΛΑ: (1896 - 1899). Ὁ πρωτοπόρος τῆς ἐβραϊκῆς δημοσιογραφίας στή Θεσσαλονίκη. Ἐκδότης τοῦ ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ «El lunar».

ΝΕΧΑΜΑ ΓΙΩΣΕΦ: Ἱστορικός συγγραφέας. Σπουδαιότερα ἔργα του «Histoire des Israélites de Salonique», «Dictionnaire Judeo - Espagnol» κ.λπ.

ΝΑΧΜΙΑ ΑΛΜΠΕΡ: Διεθνῆς ποδοσφαιριστής τοῦ Ἡρακλῆ πού ἀγωνίστηκε στή δεκαετία τοῦ '30.

ΟΥΖΙΕΛ ΜΠΕΝΣΙΩΝ: (1880 - 1953). Ἀρχιραββίνος τῆς Θεσσαλονίκης ἀπό τό 1921 ἕως τό 1923 καί στή συνέχεια τοῦ Ἰσραήλ.

ΠΑΣΥ ΛΕΩΝ: Ἀθλητής στίβου. 1ος βαλκανιονίκης τοῦ 1933 καί πρώτος Ἑλληνας πού ἔσπασε τό φράγμα τῶν 2' στά 800μ.

ΠΕΡΑΧΙΑ Α - ΚΟΕΝ ΑΑΡΩΝ: (1627 - 1697). Ἀρχιραββίνος τῆς Θεσσαλονίκης μέλος τοῦ Τριουμβιτάτου ἀπό 1689. Σπουδαιότερο ἔργο τοῦ «Παραματέχ Ἀαρών» (Ἀμστερντάμ, 1703).

ΠΕΡΑΧΙΑ Α - ΚΟΕΝ ΧΑΣΔΑΪ: (1605 - 1678). Ἀρχιραββίνος τῆς Θεσσαλονίκης μέλος τοῦ Τριουμβιτάτου ἀπό τό 1671. Σπουδαιότερο ἔργο τό «Τοράτ Ἑσεδ», (Θεσσαλονίκη 1722).

ΡΕΚΑΝΑΤΙ ΓΙΟΥΔΑ: (1890 - 1945). Ἐμπορος καί τραπεζίτης. Γεννήθηκε στή Θεσσαλονίκη καί ἀπό τό 1935 ἐγκαταστάθηκε στό Ἰσραήλ ὅπου καί ἱδρυσε τήν τράπεζα «Discount Bank».

ΡΕΚΑΝΑΤΙ ΑΒΡΑΑΜ: Πρόεδρος τῆς κοινότητας στή διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου. Διατέλεσε ἐπίσης καί ἀντιδήμαρχος Θεσσαλονίκης. Μετανάστευσε στό Ἰσραήλ ὅπου καί εἶχε ζωηρή ἀνάμιξη στήν ἐκεῖ πολιτική ζωῇ. Πέθανε τό 1980.

ΣΑΛΕΜ ΕΜΜΑΝΟΥΕΛ: (1859 - 1940). Δικηγόρος ἀπό τή Θεσσαλονίκη, εἰδικός στό διεθνές δίκαιο. Παρασημοφο-

Ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος μέ τοὺς πρίγκιπες Γεώργιο καί Ἀλέξανδρο. Στὸ βάθος ὁ Ἐλὶ Μοντιάνο.

ρήθηκε ἀπὸ τὸν Πάπα Λέοντα τὸν 8ο καί ἔλαβε ἐνεργὸ μέρος στή διοίκηση τῆς κοινότητος. Μετὰ τὴν ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων ἐγκαταστάθηκε στὸν Κων/πολη. Ἦταν μέλος τῆς τουρκικῆς ἀντιπροσωπείας στὴ διάσκεψη τῆς Λωζάνης (1922). Στὰ τελευταῖα τοῦ χρόνια ἐξῆσε στὸ Παρίσι.

ΣΑΜΠΕΤΑΪ ΧΑΪΜ: (1555 - 1647). Ἀρχιραββίνος τῆς Θεσσαλονίκης μέλος τοῦ Τριουμβιτάτου ἀπὸ τό 1740. Ἐργα τοῦ «Τορά Χαΐμ», (Θεσ/νίκη 1713) «Ἐβεν α Ἐζερ», (Θεσσαλονίκη 1651).

ΣΟΥΛΑΜ ΓΙΩΣΕΦ: (16ο αἰώνα). Ραββίνος καί καβαλιστής τῆς Θεσσαλονίκης. Σπουδαιότερα ἔργα «Γόρατ Γιωσέφ» (Βενετία, 1421) καί «Ἀλέχεμ Σεταρίμ», (Θεσσαλονίκη 1608).

ΧΑΡΜΠΙ ΧΑΜΠΙΜ ΧΑΪΜ: (1882 - 1943). Ἀρχιραββίνος τῆς Θεσσαλονίκης. Διατέλεσε τοποτηρητὴς τῆς ἀρχιραββινείας ἀπὸ τό 1923 μέχρι τό 1932 ὅποτε καί ἀνέλαβε πρόεδρος τοῦ Μπέθ - Ντίν. Πέθανε στὸ Ἀουσβιτς - Μπιργκενάου.

ΓΙΩΣΕΦ ΔΑΒΙΔ: (1662 - 1736). Ἀρχιραββίνος τῆς Θεσσαλονίκης, μέλος τοῦ Τριουμβιτάτου ἀπὸ τό 1728. Σπουδαιότερα ἔργα «Μπέτ - Δαβίδ», (Θεσσαλονίκη 1740) καί «Σεμάχ Δαβίδ», (Θεσσαλονίκη 1785, 2η ἐκδοση Θεσσαλονίκη 1811).

ΔΑΝΙΕΛ ΜΠΕΝ ΠΕΡΑΧΙΑ ΑΚΟΕΝ: Ραββίνος, φιλόσοφος καί ἱατρός τῆς Θεσσαλονίκης, γενάρχη τῆς ὁμώνυμης οἰκογένειας. Διεύθυνε μέχρι τό θάνατό του μία σχολὴ ἐξωθηρησκευτικῶν σπουδῶν καί τῇ γεσιβά τῆς ἰταλικῆς ἐ-

Τὸ νοσοκομεῖο «Χίρος».

ΧΑΡΜΠΙ ΧΑΪΜ ΧΑΜΠΙΜΠ

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ
ΑΠΟ ΤΗΝ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΤΟΥ 1943

Του ιατρού κ. Ι. ΜΑΤΑΡΑΣΣΟ

Πόσων ώραι οι είναι οι θρησκευτικοί κανόνες όταν βγαίνουν από το στόμα εκείνων που τους ακολουθούν!

(Εβραϊκή 'Ανθολογία)

Οπως κάθε βράδυ από τότε, πού είμεθα κλεισμένοι εις τό Γκέτο, ο Χάρμπι Χαΐμ Χαμπίμπ διενυκτέρευσε καί προσευχήθη. 'Οργάνωσε Σελιχώθ.

'Ερχεται κάθε πρωί εις την κοινότητα. Τό άνυπόμονο καί περίεργον πλήθον περιμένει πάντοτε νέα. Μιρμυκιά καί αυχτεί περίξ του άκινήτου της οδού Σαραντοπόρου. 'Όταν φαίνεται ο Χάρμπι Χαΐμ Χαμπίμπ παραμερίζει. 'Ο μεγάλος γέρων προχωρεί μέ κανονικά βήματα. Τό ύψηλόν του παράστημα καί τό ώχρόν του πρόσωπον είναι χαρακτηριστικά. Μερικοί φίλοι έρωτούν τόν Χάρμπι Χαμπίμπ διά τήν τύχην του ποιμνίου του. Μέ κόπον άπαντά. 'Ο Ίδιος δέν ξέρει τίποτε. 'Ο 'Αρχιρραββίνος Κόρετς καί οι S.D. γνωρίζουν καλύτερα τό ζήτημα. Αύτός δέν ήμπορεί νά κάμει τίποτε άλλο από τό νά προσεύχεται. 'Επαναλαμβάνει πάντοτε:

— 'Υπομονή τέκνα μου, ο Θεός δέν θά μάς έγκαταλείψει.

Κατά τήν έποχην εκείνην, ο ρόλος του εις τήν κοινότητα είχε περιορισθεί εις τό ελάχιστο. Τό Μπέθ Ντίν του όποιου ήτο ένα μέλος μέ μεγάλην έπιρροήν είχε καταργηθεί από τούς Γερμανούς. 'Αλλωστε αυτό τό θρησκευτικόν δικαστήριον δέν ένδιαφέρει πλέον κανένα. Ποίος έχει καρδιά νά κάμει δίκην διά νά ζητήσει διαζύγιον κ.λπ.; 'Ακριβώς τό αντίθετον' πολλαπλασιάζονται οι γάμοι, οι όποιοι γίνονται προχειρώς καί επί ποδός κατά δεκάδας.

Περίεργος καί ευγενική ή φυσιογνωμία του Χάρμπι Χαΐμ Χαμπίμπ. 'Υπήρξεν ο πλέον ορθόδοξος καί ταυτοχρόνως ο πλέον έπαικτής από τούς ραββίνους της Θεσσαλονίκης. 'Επί πολύν χρόνον εξετέλεσε καθήκοντα τοποτηρητού του 'Αρχιρραββίνου, λειτούργημα τό όποιον εκράτησε μέ πολλήν αξιοπρέπειαν, παρ' όλον ότι δέν του ήρρεσε. 'Ητο μετρίοφρων καί του ήρρεσε ή άφάνεια. 'Εν τοις ήτο ένας μεγάλος σοφός έρμηνευτής καί τηρητής του νόμου. 'Η βιβλιοθήκη του ήτο όνομαστή καί αι γνωματεύσεις του εις τάς δίκας άπετέλουν αθηνάϊαν. 'Ωφειλε νά παρευρίσκαται εις έορτάς, δεξιώσεις: δέν άγαπούσε τήν έθιμοτυπίαν. Δέν ήμπορούσε, δέν ήξευρε νά προσαρμοσθεί μέ αυτήν. Πώς θά ήμπορούσε νά επιτρέψει εις τόν έαυτό του νά δώσει τό χέρι του εις μίαν κυρίαν άφου δέν έπρεπε σύμφωνα μέ τόν Νόμον; Δέν τό έκαμνε. Διά τόν Ίδιον λόγον δέν έτρωγε καί ούτε έβρινε τίποτε σ' αυτές τίς δεξιώσεις. Πώς ήμπορούσε νά φάγει κάτι πού δέν ήτο καί σέρ; 'Όλα όσα προσεφέροντο εις αυτές τάς δεξιώσεις δέν ήσαν φτιαγμένα πάντοτε σύμφωνα μέ τόν Νόμον.

'Η έννοια της δικαιοσύνης εις αυτόν ήγγιζε τά όρια της τελειότητας. 'Ενίοτε έτυρρανεϊτο μέ τήν ιδέαν ότι θά προξενήσει μίαν άδικίαν, ότι θά ενεργήσει έναντίον του νόμου καί της Θείας θελήσεως. 'Ητο ήρωας πράξεων συγκινητικής άσώδητος. Κάποιο βράδυ είχε καταστραφεί από πυρκαϊάν τό μαγαζάκι ενός ύποδηματοποιού. 'Ο Χάρμπι Χαμπίμπ πηγαίνει τήν έπομένην ήμέραν διά νά παρηγορήσει καί ένθαρρύνει τόν τσαγγάρην πού δέν είχεν άσφαλίσει τό μαγαζί του έναντίον της πυρκαϊάς καί κατόπιν τόν έρωτά εάν είχαν έτοιμασθεί τά ύποδήματα πρό της καταστροφής. «Ναι του άπαντά ο έργάτης αλλά καί αυτά έγιναν στάχτη».

— 'Ε καλά, του άπαντά ο Χάρμπι Χαμπίμπ πρέπει νά σε

πληρώσω έφ' όσον ειργάσθης, έπειτα όφείλω νά σου πληρώσω τό δέρμα καί τά άλλα ύλικά διότι τά ήγόρασες δι' έμέ.

Συνέβαινε πολλάκις νά θέλει νά πληρώσει εις τόν εισπράκτορα του τράμ δύο φορές τό εισιτήριόν του, εξηγώντας του ότι άλλοτε είχε καταβεί από τό τράμ χωρίς νά πληρώσει εισιτήριον.

'Ο όρκος έδίδετο ένώπιόν του. Τόν βλέπω ακόμη όρθιον πρό της τραπέζης μέ εύθυμένους τό ύψηλόν του παράστημα μέ τό σοβαρόν πρόσωπόν του. 'Επί της τραπέζης ή Βίβλος καί πλησίον εκείνος πού όφείλει νά όρκισθεί επί του νόμου διά νά βεβαιώσει ή νά διαψεύσει μίαν πράξιν. Τότε ο Χάρμπι Χαμπίμπ εκκλίνει τούς όφθαλμούς του μέ τόν άντίχειρα καί τόν δείκτην της δεξιής χειρός καί έλεγε μέ τήν μονότονον καί σταθεράν φωνήν του:

— Τέκνον, είσαι ένώπιον του Νόμου' του Νόμου του Κυρίου, του Νόμου των πατέρων μας. Συγκεντρώσου καί όμίλησε μέ τήν καρδιά σου. 'Επειτα άφου έδέσμευσε διά της επιβολής του τόν όρκιζόμενον έβροντοφώνει: «είπέ τήν αλήθειαν».

'Ε λοιπόν τό ψεύδος καί αι κακαί προθέσεις άφωπλίζοντο, εξαφανίζοντο έμπρός εις τόν άγιον αυτόν άνθρωπον ο όποιος καθίστα πρός στιγμήν ιερόν τό περιβάλλον καί έτοποθέτει, εκείνον πού επρόκειτο νά δώσει όρκον, μέ δύναμιν έμπρός εις τόν Θεόν. Δέν ήτο δυνατόν νά είπεί κανεις ψεύδος έμπρός εις τόν Χάρμπι Χαμπίμπ.

'Ηρνεϊτο πάντοτε νά προεδρεύει του Μπέθ Ντίν. 'Ητο πάντοτε μέλος αυτού του Συμβουλίου. 'Εφοβείτο μήπως ύποπέσει εις λάθος, μήπως κάμει καμίαν άδικίαν διότι μόνον ο Θεός είναι δίκαιος καί 'Εκείνος μόνον είναι ο τιμωρός.

'Επήγαινε σπανίως εις τήν κεντρικήν συναγωγήν Μπέτ Σαούλ. Τόν συναντούσε κανείς κάθε βράδυ εις τό μικρό καί σεμνό μιδράς Καράσσο ίδρυθέν παρ της 'Εσθήρ Καράσσο γιαγιάς της κυρίας 'Εμμανουήλ Σαλέμ (καί δικής μου προμάμης). Αυτό τό μιδράς εις τό βάθος ενός κηπαρίου ήταν ένα άσυλον διά τήν νοεράν προσευχήν καί έπλαισιώνετο καλά μέ τήν μετριοφροσύνην του Χάρμπι Χαμπίμπ. 'Εκει προσήύχετο. Μιλούσε πραγματικά εις τόν Θεόν. Θά έλεγε κανείς ότι ήτο άποχωρισμένος από τή γη καί εις μίαν στενήν επικοινωνίαν μέ τόν ουρανόν.

Είναι αυτός ο ήσυχος, ο δίκαιος καί σοφός πνευματικός άρχηγός, ο όποιος επέπρωτο νά εύρεθεί, όπως όλοι οι άλλοι 'Εβραίοι, μίαν ήμέραν κλεισμένος εις τό στρατόπεδον του Βαρώνου Ντέ Χίρς.

'Επήγε εκεί χωρίς φόβον. 'Επήρε μαζί του όλην του τήν περιουσίαν: τά καλύτερα βιβλία της πλουσίας του βιβλιοθήκης. 'Εστεγάζετο εκεί όπως όλος ο κόσμος. 'Όταν διέσχιζε τούς δρομίσκους του στρατοπέδου έσταματούσε ο θόρυβος. 'Ομιλούσαν σιγά. Αύτός ο σιωπηρός καί γλυκύς άνθρωπος ακόμη καί εις εκείνον τόν καιρό, ένέπνεε τόν σεθραμόν, τό πρόσωπόν του έδίδε θάρρος. Κάποιος είπε ότι είχε εις τό έσωτερικόν του εκείνην τήν ανωτέραν ούσίαν πού είναι τό χάρισμα τών προοριζόμενων νά σταθούν κοντά στον θρόνο του Κυρίου.

Προχωρεί άργά, όλίγον γυρτός, καί σηκώνει τό γλυκύ καί συμποντικό βλέμμα του επάνω σ' αυτούς πού παραμερίζουν νά περάσει. Θά έλεγε κανείς πως ή παρουσία του έδω μέ τόν λαόν διδίδε θάρρος. Μία γυναίκα λέγει: «Ι-

δέτε τον, νομίζει πώς βλέπεις τό Σέφερ Τορά νά προχωρεί».

Είς τό στρατόπεδον μένει σιωπηλός, προσευχόμενος επί ώρας, χωρίς διακοπήν.

Συνέβαινε κάποτε πού ὁ ἀρχηγός τῶν S.S. τοῦ στρατοπέδου Γκουέρμπικ, διά νά διασκεδάσει τούς στρατιώτας διέτασσε τόν προδότην Βιτάλ Χασών νά βγάλει ὅλον τόν κόσμο ἔξω διά νά χορεύσουν. "Ὅλοι ἔπρεπε νά χορεύσουν ἐπί ποινήν φυλοκοπήματος. Λέγουν ὅτι καί αὐτός ὁ προδότης Χασών ἀπέφευγε νά ὑποβάλει τόν Χάρμπι Χαμπίμπ εἰς αὐτήν τήν ταπείνωσιν.

Τέλος ἐφθασεν ἡ ἡμέρα τῆς ἀναχωρήσεως διά τήν ἐξορίαν. Ὁ Χάρμπι Χαμπίμπ βιάζεται νά φύγει ἀπό τό στρατόπεδον πού ὑπέφερε πολύ διότι εἶχεν ἰδεῖ ἄλλους νά ὑποφέρουν. Πολλοί ἐπροθυμοποιήθησαν νά μεταφέρουν τούς μπόγους τοῦ εἰς τό τραῖνο τοῦ θανάτου. "Ἐνα μπαούλο μέ βιβλία ἐτοποθετήθη εἰς μίαν σκοτεινήν γωνίαν εἰς τό βάλθος τοῦ βαγονιοῦ. Ὁ Χάρμπι Χαμπίμπ εἰσῆλθε μέ τήν οἰκογένειάν του εἰς τήν κινητήν φυλακήν. Ἐψιθύριζε τό Σεμά. Ἀσφαλῶς θά τό ἐβροντοφώνησε καί κατά τόν ἐπιθανάτιον σπασμόν εἰς τήν αἰθουσαν ἀσφυξιογόνων στό "Αουσβιτς.

Εὐλογημένη ἡ μνήμη τοῦ Χάρμπι Χαῖμ Χαμπίμπ.

ΜΠΑΡΟΥΧ ΣΙΜΠΗ

Ο Μπαρούχ Σιμπή ἀνῆκε στήν τελευταία προπολεμική γενιά τοῦ Ἑβραϊσμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης. Γνώρισε, ἔστω καί ἀργά, τίς ὑστατες ἀναλαμπές μιᾶς Κοινοπόλεως, πού σημάδεψε γιά πολλές ἐκατονταετίες τήν οἰκονομική, πολιτιστική ζωή καί παράδοση, τῆς μεγάλης μακεδονικῆς πολιτείας.

Καί ὄχι μονάχα γιὰτί ὁ Ἑβραϊσμός αὐτός ἀποτελοῦσε, ἀριθμητικά, ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς, ἀλλά καί γιὰτί ὁ πληθυσμός αὐτός, μέ τήν ἀρραγή συνοχή του, τό ὑψηλό οἰκονομικό καί πνευματικό ἐπίπεδό του, τίς στενότερες σχέσεις του μέ τόν παγκόσμιο Ἑβραϊσμό, τήν ἀμετάθετη προσήλωσή του σέ προαιώνιες θρησκευτικές, κοινωνικές καί πολιτιστικές παραδόσεις, ἐπηρέασε βαθιά τή ζωή τῆς, ἀκόμη καί πέρα ἀπό τό πρῶτο τρίτο τοῦ αἰῶνα μας. Ὁ Μπαρούχ Σιμπή δέν ἦταν μονάχα ἡ ἐπιβίωση μιᾶς ἐποχῆς, ἐνός κόσμου πού ἐσβησε σκληρά κι ἀπότομα, ἀλλά στάθηκε ὁ ἴδιος ἕνας ἀψευδής καί πολῦτιμος μάρτυς αὐτοῦ τοῦ κόσμου, μέ τή ζωή, τή δράση, τήν κοινωνική καί πνευματική προσφορά του.

Τά συγγράμματά του, στά πολλά, ποικίλα, πάντοτε ἀπο-

καλυπτικά κείμενά του, τά ἐγκατεσπαρμένα περισσότερο ἀπό σαράντα χρόνια σέ περιοδικά, ἐφημερίδες, ἡμερολόγια, οἱ ὁμιλίες του, μέ τό καθαρά προσωπικό του ὕφος, τόν τοποθετοῦσαν στήν ἴδια γενιά τῶν Ἑλληνοεβραίων ἐκείνων διανοητῶν, πού ἀκτινοβόλησε ἀπό τό ἔργο ἐνός Ἰωσήπου, ἐνός Φίλωνα ἢ ἐνός Ἀριστοβούλου, στήν Ἀλεξανδρινή ἐποχή.

Ἡ σχεδόν ἀπίστευτη εὐρυμάθειά του, ἡ πρωτοτυπία τῶν ἀπόψεών του, ἡ συνεχῆς ἀναδρομή του στίς ἱστορικές πηγές καί ἡ καταπληκτική εὐχέρειά του στή χρήση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, τόν ἔθεταν στό ἴδιο πνευματικό καί ψυχικό κλίμα μέ τόν Γιαννιώτη ποιητή Γιώσφ Ἐλιγιά, ὅταν ἀναφωνοῦσε στή Μοῦσα του: «πῶς ἦρθε μέ τῆς Ἑλλάδας τῆς μελίρρυτ φωνῆς — καί μέ τῆς φλογερῆς ψυχῆς τῆς Ἰουδαίας».

Δημοσιογράφος, συχνά ἀρχισυντάκτης, σ' ἑλληνικές, γαλλικές καί ἰσπανο - εβραϊκές ἐφημερίδες τῆς Θεσσαλονίκης, διευθυντής τῆς ἐδῶ Ἰσραηλιτικῆς Κοινοπόλεως, δραστήριος, μέ ἀναδιοργανωτικές ἱκανότητες, μαχητικός, μέ πίστη στόν ὁραματισμό μιᾶς πατρίδας γιά τόν εβραϊσμό τῆς Διασποράς... ὅλα τούτα δέν ἀρκοῦσαν γιά νά ἐξηγήσουν καί νά ἀξιολογήσουν ὅσα ἀργότερα δέθηκαν στενά μέ τ' ὄνομά του. Ἐκδίδει γιά ἀρκετά χρόνια μέ τόν ποιητή Φοῖβο Δέλφη, τό περιοδικό «Δελφικά Τετράδια» καί γίνεται κήρυκας θερμός τῶν πανανθρώπων ὁραματισμῶν τοῦ Ἀγγελου Σικελιανοῦ. Μεταφράζει Ἑβραϊούς συγγραφείς στήν Ἑλληνική: Τσερνικόφσκυ, τόν Ἰωσήφ Ἀγκνόν καί Νέλλυ Ζάκς, βραβεῖα Νόμπελ τοῦ 1966, τόν Κάτσενελσον... Κάνει ὁμιλίες στήν Ἰσραηλιτική Λέσχη κάθε Σάββατο βράδυ, ἐξηγώντας στούς ὁμοθρήσκους του κάποια βιβλική περικοπή, ἕναν ψαλμό, ἕνα κείμενο τῆς ἱστορίας. Παίρνει μέρος στό Παγκόσμιο Ἰουδαϊκό Συνέδριο, πού ὁργανώθηκε στό Παρίσι τό 1959, τῶν γαλλοφώνων Ἰουδαίων διανοουμένων.

Τό 1966, συμμετέχει σάν ἐκπρόσωπος τῆς πνευματικῆς Θεσσαλονίκης, στό Α Πανελλήνιο Λογοτεχνικό Συνέδριο στή Λάρισα καί οἱ εἰσηγήσεις του ἀπετέλεσαν σταθμό στά νεοελληνικά γράμματα.

Μιά τέτοια, πολύπλευρη, ἑλληνοεβραϊκή ἀκτινοβολία, σέ τόσο μακρόν χρόνον, μέ τόση συνέπεια καί πίστη σέ ἀκλόνητες ἀρχές, προκάλεσαν ἐπαινετικούς χαρακτηρισμούς γιά τή δημιουργική ἀσίσταση ἐφῆς τοῦ πρὸς κάθε τι πού ἀνεβάζει τόν ἀνθρώπο καί τόν καταξιώνει στήν ἀτέρμονα πορεία τοῦ πρὸς τό ὠραῖο, τό ἀληθινό, τό ἀγαθό.

Ὅμως, τά 3 ὁλοκληρωμένα συγγράμματά του «Οἱ Ἑβραῖοι», ἡ «Φλεγόμενη Βάτος» καί ἡ «Ἀγκαδά» (τό βιβλίο τῶν Πασχαλινῶν Προσευχῶν), ἀποτελοῦν τίς κορυφές τῆς ὁροσειράς τῶν πνευματικῶν ἐπιτευγμάτων του καί θεωρήθηκαν σάν μιά πολῦτιμη, πρωτότυπη καί δριστα τεκμηριωμένη συμβολή στήν ἱστορική θεώρηση τῶν εβραϊκῶν πεπραγμένων.

Οἱ Καφενέδες τῆς Θεσσαλονίκης

«Ἀπό τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα καί μιά 15ετία πρίν, ἡ Θεσσαλονίκη ἔχει μιά σειρά γνωστῶν καί μεγάλων καφενείων πού ἡ φήμη τους ἀπλώνεται σέ ὅλο τόν χώρο τῶν Βαλκανίων. Τά γνωρίζουν ἀκόμη πῶς πέρα καί μέχρι τῆς Βιέννης», γράφει στήν «Μεσημβρινή» (5.5.1982) ὁ Φ.Γ. Γιαγκόζης. Μεταξύ αὐτῶν:

«Τό ΚΑΦΕ ΝΤΟΡΕ» ἰδρύθηκε τό 1917 καί εἶχε περισσότερο φήμη ζαχαροπλαστείου παρά καφέ. Ἰδρύθηκε ἀπό τόν Ἀλφρέδο Μορατόρι πού ὁ πατέρας του ἦταν ὁ Σαλβατόρ Μορατόρι, ὁ ἰδρυτής τῆς ἐφημερίδος «Λά Βεριτά» τήν ὁποία ἀργότερα πῆρε ὁ Κούσκουρας μέ τήν ὀνομασία «Νέα Ἀλήθεια».

Γιά τό ΝΤΟΡΕ ὁ κ. Τάκης Ξεφτέρης μᾶς λέει ὅτι τό πρῶτο μαγαζί μέ τήν ἐπωνυμία αὐτή ΝΤΟΡΕ βρισκόταν στήν ὁδὸ Βασιλίσσης Σοφίας καί Πολωνίας. Ἀπὸ κεῖ πέρασαν ὁ Πλαστήρας, ὁ Κονδύλης, ὁ Πάγκαλος».

Χριστιανοὶ καὶ Ἑβραῖοι στὸν Καφενέ

Χαραλ. Κ. Παπαστάθης

ΙΩΣΗΦ ΝΕΧΑΜΑ: ο Έβραϊος ιστορικός της Θεσσαλονίκης

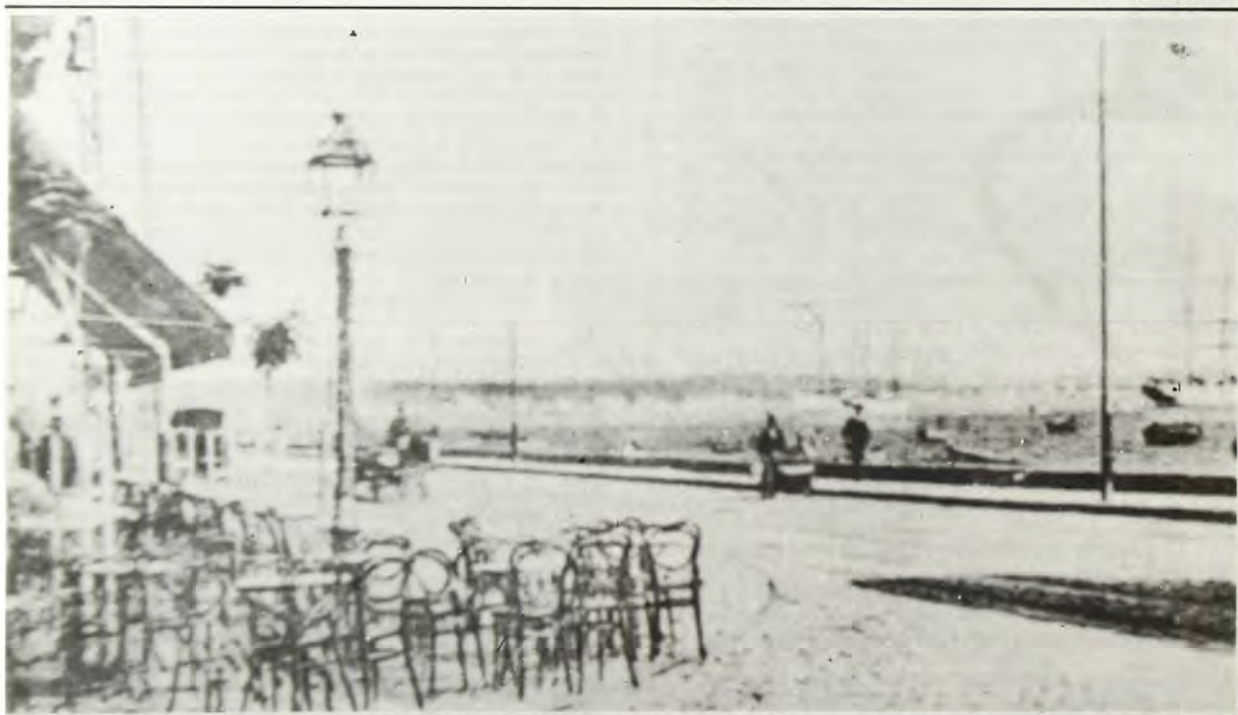
Την 29η Οκτωβρίου 1971 απέθανεν εν Θεσσαλονίκη ο διαπρεπής ιστορικός της Ίωσηφ Νεχαμά. Γεννηθείς εις την μακεδονικήν πρωτεύουσιν τῷ 1880 καὶ ἀποφοιτήσας τοῦ ἐνταῦθα σχολείου τῆς Alliance Israélite Universelle, μετέβη εἰς Γαλλίαν καὶ ἐνεγράφη εἰς τὴν παιδαγωγικὴν École Normale Israélite ἐν Auteuil τῶν Παρισίων. Μετὰ τὸ πέρασ τῶν ἐκεῖ σπουδῶν τοῦ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν γενέτειράν του, ἐνθα ἀφοσιώθη εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ διαπαιδαγώγησιν τῆς ἰσραηλιτικῆς νεολαίας. Εἰργάσθη ἐπὶ δεκαετίες ὡς καθηγητὴς, διευθυντὴς καὶ ἐπιθεωρητὴς τῶν Ἑγγύς Ἀνατολῆς Σχολῶν τῆς Alliance Israélite Universelle καὶ ἀπὸ τοῦ 1920 ἦτο μέλος τῆς κεντρικῆς ἐπιτροπῆς τῆς. Εἰς ἰδικὰς του πρωτίστως προσπρᾶθεις ὀφείλεται ἡ ἱδρυσις τοῦ Συλλόγου τῶν παλαιῶν μαθητῶν τῆς Alliance καὶ τοῦ πρώτου ἰσραηλιτικοῦ λυκείου τῆς Θεσσαλονίκης (1906). Τῷ 1926 ἱδρυσε καὶ ἀνέλαβε τὴν προεδρίαν τῆς Τραπεζῆς «Ἐνωσις». Μεγάλως συνέβαλεν εἰς τὴν σύσφιγξιν τῶν ἑλληνοἰσραηλιτικῶν σχέσεων καὶ ἀόκνως εἰργάσθη ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν δικαίων εἰς κρίσιμους περιόδους τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου.

Ὁ Ίωσηφ Νεχαμά ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας ἐστράφη πρὸς τὴν μελέτην τοῦ παρελθόντος τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ νεωτέρα ἱστορία τῆς ὁποίας εἶναι συνυφασμένη μὲ τὴ δραστηριότητα καὶ τὴν ἀκμὴ τοῦ πολυπληθοῦς ἰσραηλιτικοῦ στοιχείου τῆς. Τὸ 1902 ἐκυκλοφόρησε τὸ βιβλίον του περὶ τῆς ἐνταῦθα ἐμφανισθείσης αἰρέσεως τοῦ Σαμπαταΐ Σεβὴ καὶ τῆς ἐντεῦθεν δημιουργίας τῶν Ἑβραϊομουσουλμάνων Ντονμέδων, ὑπὸ τὸν τίτλον «Sabataï Sevi et les Sabbatéens de Salonique» (Παρίσι). Ἦκολούθησαν ποικίλα μελετήματα ἱστορικοῦ, λαογραφικοῦ καὶ ἐθνολογικοῦ περιεχομένου, πολλὰ τῶν ὁποίων ἐκυκλοφόρησαν ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον P. Risal (ἀλλαγὴ τῆς δομῆς τῶν ἀρχικῶν τῆς Al-

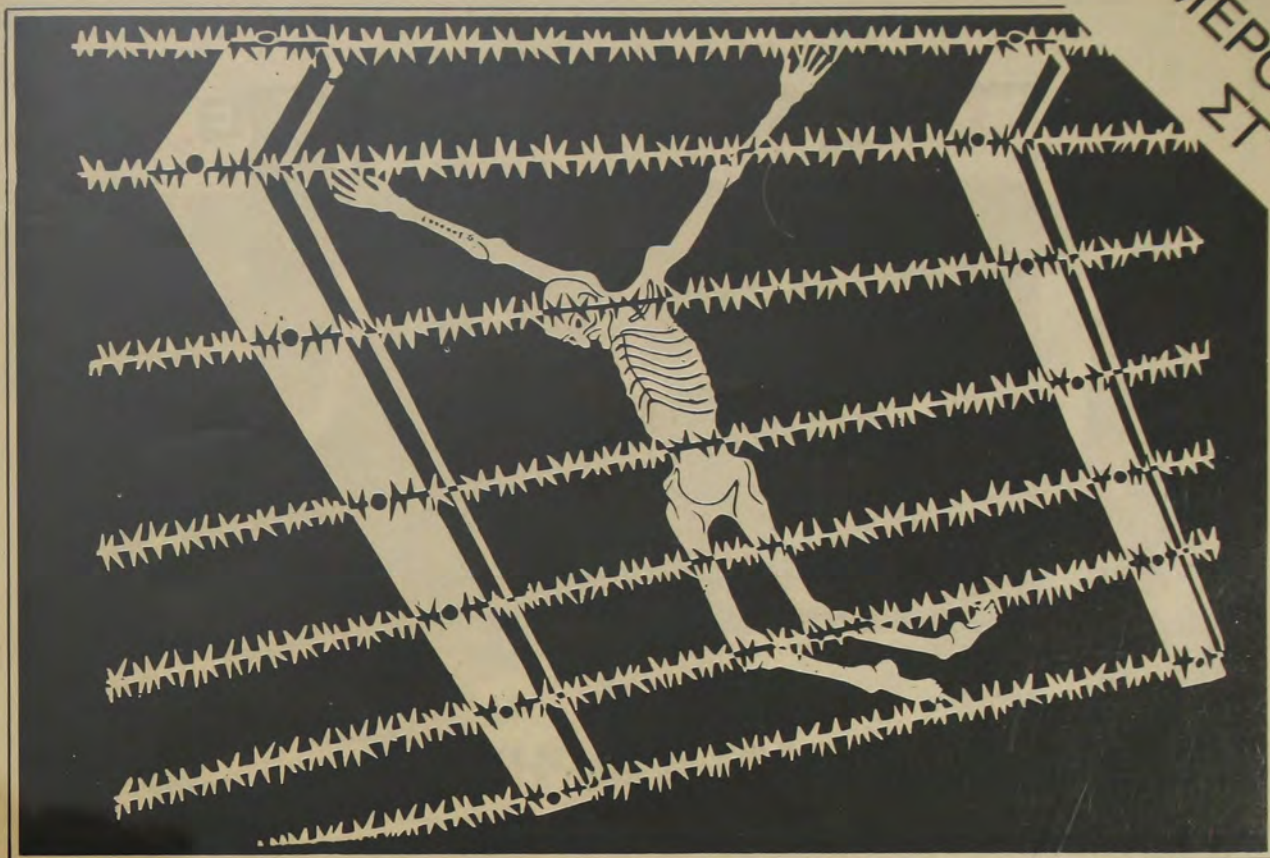
liance Israélite) καὶ ἐξ ὧν θὰ μνημονεύσω δύο μόνον, βασικά διὰ τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν· τὸ περὶ Καραγκιόζη καὶ τὸ περὶ τῆς ψυχολογίας τοῦ νεοτουρκικοῦ κινήματος, δημοσιευθέντα εἰς τὸ ὀνομαστόν περιοδικόν τῆς ἐποχῆς «Mercure de France» τῷ 1908 καὶ 1912 ἀντιστοίχως. Ἐξέδωσεν, ὡσαύτως, ἐκτεταμένα ἔργα περὶ ὕγιεινῆς, νόμων καὶ ἐθίμων τοῦ διεθνούς ἐμπορίου καὶ τὸν δεύτερον τόμον τοῦ ἔργου «In memoriam. Hommage aux Victimes Juives des Nazis en Grèce» (Θεσσαλονίκη 1949), τοῦ ὁποίου ὁ πρῶτος καὶ τρίτος τόμος ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Μιχαήλ Μόλχο, ἐνῷ ἡ δευτέρα ἐκδοσις τοῦ ὅλου ἔργου (Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 469) ἐτυχεν ἐπιμελείας καὶ προσθηκῶν παρὰ τοῦ ἰδίου τοῦ Ίωσηφ Νεχαμά. Σήμερον εὐρίσκεται ὑπὸ τὸ πιεστήριον τὸ κύκνειον ᾄσμα του, τὸ ὀγκῶδες λεξικὸν τῆς ἰσραηλιτικῆς διαλέκτου Θεσσαλονίκης, ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ ἐν Μαδρίτῃ Ἰνστιτούτου Arias Montano. Πέραν τῶν πολυαριθμῶν καὶ ποικίλων μελετῶν του, τῶν ὁποίων ἡ πλήρης καταγραφή ἀπέβη ἀδύνατος ἐκ τῶν εἰς τὰς ἐνταῦθα βιβλιοθήκας στοιχείων, παραμένουν κλασσικά δύο ἔργα του. Ἡ σύντομος, πλὴν περιεκτικὴ, ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης («La Ville Convoitée, Salonique»), ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον P. Risal ἐν Παρίσι (1913) καὶ γνωρίσασα συνολικῶς ὀκτὼ ἐκδόσεις, καὶ ἡ λαμπρὰ ἐπτάτομος ἱστορία τῆς Ἰσραηλιτῶν τῆς μακεδονικῆς πρωτεύουσος («Histoire des Israelites de Salonique»), τῆς ὁποίας ἐξεδόθησαν μέχρι σήμερον οἱ πέντε πρώτοι τόμοι, ἐνῷ οἱ ἕκτος καὶ ἑβδομος ἐκτυποῦνται. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο εἶναι σπανιώτατον — ἀναφέρω χάριν ἱστορικῆς περιεργείας ὅτι αὐτός οὗτος ὁ συγγραφεὺς του εἶχεν εἰς τὴν προσωπικὴν του βιβλιοθήκην ὀρισμένους τόμους ἐν φωτοτυπία — καὶ ἐπιβάλλεται ἡ ἐπανεκδόσις του.

Ὁ Ίωσηφ Νεχαμά διὰ τῶν μελετῶν του μεγάλως προήγαγε τὰς περὶ Θεσσαλονίκης ἐρεῦνας καὶ δικαίως θεωρεῖται διαπρεπέστατος σκαπανεὺς τῆς μακραίωνος ἱστορίας τῆς. Διὰ δὲ τῆς πολυπλεύρου ἐκπαιδευτικῆς καὶ οικονομικῆς δραστηριότητός του καὶ τοῦ ὀγκώδους καὶ πρωτοτύπου συγγραφικοῦ ἔργου του εἰσῆλθεν εἰς τὴν χορείαν τῶν μεγάλων μορφῶν τοῦ ἐνδόξου καὶ πολυπαθοῦς λαοῦ του.

(Ἀπὸ τὸν ΙΓ' τόμον τῶν Μακεδονικῶν)

Ἡ Πλατεία Ἐλευθερίας στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα

Τό 'Ολοκαύτωμα τῶν 'Εβραίων τῆς Θεσσαλονίκης

Καί ξαφνικά τό νῆμα κόπηκε.
Αὐτός ὁ κόσμος πού συμμετεῖχε στά κοινά,
πού μεγάλωσε, σταδιοδρόμησε καί ρίζωσε
στή Θεσσαλονίκη, ὁ "Ἕλληνας 'Ισραηλίτης,
ἀφοῦ ὑποχρεώθηκε νά ξεχωρίσει μέ τό κίτρινο ἀστέρι
τῆς ἀπομόνωσης, νά κλείσει τά μαγαζιά του
καί νά κλειστεῖ στό γκέτο, μεταφέρθηκε στά
στρατόπεδα συγκέντρωσης καί χάθηκε στά κρεματόρια.

Ἡ Θεσσαλονίκη βουβή
ἀπό τήν φρίκη καί τόν τρόπο ἔχανε ἓνα μεγάλο μέρος
ἀπό τά παιδιά της πού τά κυνήγησε
μέ ἰδιαίτερη μανία καί τά ἐξόντωσε ἡ ναζιστική βία.
Τό 'Ολοκαύτωμα τῶν 'Εβραίων τῆς Θεσσαλονίκης
μοναδικό σ' ὅλο τόν κόσμο, ἀφοῦ εἶχε τό προνόμιο
τῆς μεγάλης θυσίας (ἐπὶ 56.000 ἐπέζησαν μόνο 1.950!),
ἐξαφάνισε τό 96% τοῦ ἐβραϊκοῦ πληθυσμοῦ.

Γράφουν γι' αὐτή τήν πορεία πρὸς τό μαρτύριο:

- ΒΑΣ. ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ: Θύματα Εἰρήνης
- Γ. ΙΩΑΝΝΟΥ: 'Εν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις
- ΡΟΥΛΑΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ: Πικρὸς γυρισμός κι ἐλπίδες
- Γ. ΠΑΡΟΠΟΥΛΟΥ: Ἐλευθερία καὶ Εὐτυχία

Γερμανός στρατιώτης γράφει την λέξη «Jude» στην βιτρίνα ενός εβραϊκού καταστήματος.

ΘΥΜΑΤΑ ΕΙΡΗΝΗΣ

ΒΑΣΙΛΗ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ

Μέσα στους άναστατωμένους φίλους του, πού πάσχιζαν κι αγωνιούσαν, ο Ευτύχιος αποτελούσε μία χτυπητή εξαίρεση με την πάντα γαλήνια και ανίδρωτη μορφή του. Κι ενώ οι άλλοι πνίγονταν μέσ τις φιλοδοξίες τους και τ' άπραγματοποίητα όνειρά τους, ο Ευτύχιος έδινε την παραίτησή του από κάθε είδους άγώνα. Έτσι παραιτήθηκε όριστικά από την Εύρωπαϊκή Κίνηση των Νέων. Βέβαια, ή αίτία ήταν τό άπρόβλεπτο μεγάλο της Εύρωπαϊκής Λέσχης, πού σάν συνέπεια είχε νά συνθλίψει την Εύρωπαϊκή Κίνηση. Όμως, κάθε πράξη μας έχει κι ένα έσωτερικό αντίκρουσμα κι αυτό στην περίπτωση του μαλακού και πράου Ευτύχιου πού δέν διέθετε από την ιδιοσυγκρασία του πολλές δυνάμεις γιά νά αντιδράσει, ήταν δύο λεξούλες πού άκουγε τόν τελευταίο καιρό νά έπαναλαμβάνονται επίμονα και τυραγνικά μέσα του: «Ίνο πίτι». «Ίνο πίτι». Ό Ίνο, ένα έβραίοπουλο, ύπηρεζε στενός παιδικός φίλος του στά χρόνια της Κατοχής. Μαζί πήγαιναν σχολείο στού Βαλαγιάννη, μαζί καθόνταν στην τάξη, έπαιρναν τούς ίδιους βαθμούς και όταν σχολνούσαν, μαζί έπαιζαν στον αλόγυρο της Αγίας Θεοδώρας, μπέκο ή άγιούτο. Σάν νύχτωνε, ή μητέρα του Ίνου, άνήσυχη, έστελνε τόν μικρότερο άδελφό του γιά νά τόν φωνάξει. Και τό καρντασάκι μέ γκόλφ και τραγιάσκα, έρχόταν και τόν έκραζε από την αλόπορτα, κουνώντας τό μεγάλο δάχτυλο πρós τά πίσω: «Ίνο πίτι», δηλαδή Ίνο έλα στό σπίτι. Ήταν άστεία ή προφορά του κι ό Ίνο τόν ύπάκουγε άδιαμαρτύρητα, ξέροντας πώς ήταν άπεσταλμένος της μητέρας... Φέτος συμπληρώνονταν δέκα χρόνια άκριβώς από τότε πού χώρισαν, κι ό Ευτύχιος δέν μπορούσε νά ξεχάσει την τελευταία σκηνή: μέσ τό άτέλειωτο караβάνι των Έβραίων πού έφευγαν από την Έγνατία όδό, ό Ίνο μέ τό μικρότερο άδερφάκι του πάνω στό κάρο, μέ τά κίτρινα άστρα στά μανίκια τους, τόν χαιρετούσαν, χωρίς νά ξέρουν

άν πήγαιναν σέ μία έκδρομή ή σ' ένα μακρινό ταξίδι. και οι δύο τους έγιναν βέβαια σαπούνι. Αυτό τό έμαθε μετά την Κατοχή, από κάτι συγγενείς τους πού επέστρεψαν. Άλλά έμενε πέρα από τό χρόνο μέσ τά αυτιά του Ευτύχιου εκείνη ή κρυστάλλινη παιδική φωνή «Ίνο πίτι», και τό μεγάλο δάχτυλο πού τό κουνούσε πρós τά πίσω. Γιατί; Τί έφταιγαν; Τί έφταιξε ό Ίνο και ό μικρότερος άδερφός του; Ποιόν μπορούσε νά έβλαψτε ή άθωότητά τους; Γιατί, γιατί νά γίνουμε σαπούνι; Κι ή άρρωστη καρδιά του φούσκωνε γιά πρώτη φορά από βουβή διαμαρτυρία. Τώρα, όταν περνούσε έξω από την Αγία Θεοδώρα, όπου παίζανε μικροί, μπέκο ή άγιούτο, ένιωθε άσχημα και κάτι σάν νά τόν έτυπτε πού ζούσε. Όμως, δέν είχε ξεχάσει, παρόλο πού τά χρόνια πέρασαν κι ό ίδιος άλλαξε πολύ. Θυμόταν, ώ ναι, θυμόταν τό χλωμό λαδί πρόσωπο του φίλου του και τά μάτια — ήταν άραγε πράσινα; — τά τόσο ζεστά: και μέσ τά αυτιά του ακόμα βούιζε ή κρυστάλλινη φωνή του μικρότερου άδερφού του μέ τά γκόλφ και την τραγιάσκα πού φώναζε στό σουρούπωμα, από την αλόπορτα, μέ την άστεία προφορά του: «Ίνο πίτι»... Και τώρα μέ τί κουράγιο πιά νά πιστευε στην Ένωση της Εύρώπης; Μέ τί θάρρος νά έδινε τό χέρι του στούς Γερμανούς όσο κι άν ήξερε λογικά πώς άλλος ήταν ό φταίχτης; Κι ύστερα, πώς μπορούσε νά προπαγανδίζει, νά οργανώνει διαλέξεις, δίνοντας έτσι εύκολα άφεση άμαρτιών, όταν ό ίδιος μέσα του δέν είχε παραδεχθεί τή λήθη; Όχι δέν γινόταν νά συνεχίσει περισσότερο. Κι έτσι νικημένος, άνίκανος νά αντιδράσει πιά, μέσα σέ μία πόλη όπου όλα βοηθούσαν την άνάμνηση, ύπόβαλε σιωπηλά την παραίτησή του από την Εύρωπαϊκή Κίνηση των Νέων, πού έγινε δεκτή, πρέπει νά πούμε, χωρίς καμιά έκπληξη.

(Απόσπασμα από τό βιβλίο του «Θύματα Ειρήνης»)

ΕΝ ΤΑΙΣ ΗΜΕΡΑΙΣ ΕΚΕΙΝΑΙΣ...

Ντοκουμέντο από τη συγκέντρωση Έβραιων στην πλατεία 'Ελευθερίας.

Εὰ προσπαθήσω ώστε ή κατάθεσή μου αυτή γιά τόν διωγμό και τήν εξόντωση τών Έβραιών τής Θεσσαλονίκης επί γερμανικής κατοχής νά είναι ξερή — ξερή και στεγνή — χωρίς ιστορικές και φιλολογικές επεκτάσεις ή αμφίβολα ακούσματα. Καί όλα αυτά από σεβασμό πρὸς τό φριχτό μαρτύριό τους, πού μόνο τό πένθος και τήν άκρα σοβαρότητα έμπνέει.

Δέν είναι, άλλωστε, πολλά, ούτε ιδιαίτέρως συνταραχτικά αυτά πού έχω νά πώ εγώ γιά τήν υπόθεση, γιατί ήμουν τότε μικρό παιδί — φτωχός και περικλειστος έφηβος — μέ βάσανα και προβλήματα, πού τόν κρατούσαν κιόλας σέ απόσταση από τούς άλλους. Πάντως, οί Έβραίοι στή Θεσσαλονίκη ήταν τόσο πολλοί και τόσο μπλεγμένοι μέ τή ζωή μας, ώστε όσο κλειστός και άν ήσουν ήταν αδύνατο νά μήν υποπέσει στήν αντίληψή σου ή συμφορά πού τούς είχε βρεί.

Άλλά και οί Έβραίοι σάν λαός ήταν άνεκαθεν πολύ κλειστοί και ιδιαίτερα αποτραβηγμένοι από μάς, κι αυτή τή στάση εξακολούθησαν, δυστυχώς, νά τήν κρατούν και όταν οί Γερμανοί άρχισαν νά τούς περισφίγγουν. Δέν έξερω άκριβώς τούς λόγους τής απόστασης — άν και τούς υποθέτω — άλλα νομίζω πώς ήταν βαρύ σφάλμα τους αυτό. Θά είχαν σωθεί και άλλοι τους, πολύ περισσότεροι. Ό διωγμός, βέβαια, και ή εξόντωση δέν επρόκειτο νά αποτραπεί, άλλα θά σώζονταν και άλλοι, ιδίως νεώτεροι. Υποθέτω πώς ή σατανικότητα και ή αποφασιστική σκληρότητα τών διωκτών έκανε τούς Έβραίους νά προτιμήσουν σιωπηλά τήν οδό του μαρτυρίου, πού τή φαντάζονταν, βέβαια, φριχτή μά μέ κάποιο λογικό τέρμα. Καί γελάστηκαν οί κτρά.

Είναι αλήθεια ότι ό ελληνικός λαός είχε από πάντοτε μιά στάση αδιάφορης άνοχής άπέναντι τών Έβραιών. Ούτε τούς αγαπούσε μά ούτε και τούς μισούσε. Τούς φιλοκοροίδευε, βέβαια, πράγμα πού τό μαρτυρούν και τά διάφορα άνέκδοτα καθώς και οί χαρακτηρισμοί. Άλλά μίσος μέ κανέναν τρόπο δέν έτρεφε, εκτός φυσικά από μενονωμέ-

νες περιπτώσεις προσωπικών διαφορών άγριων έμπορικών άνταγωνισμών και άρπακτικών ένεργειών. Άλλά αυτά συμβαίνουν, και πολύ συχνά μάλιστα, και μεταξύ τών ατόμων του ίδιου λαού. Υπήρχαν ακόμα και κάποιες οργανωμένες άντισημιτικές ομάδες, πού όμως ήταν τόσο άσημαντες, ώστε δέν κατόρθωσαν νά παίξουν όλέθριο ρόλο ούτε και στή διάρκεια τής κατοχής.

Οί Έβραίοι, πάλι, άνταπέδιδαν τήν αδιαφορία μέ αδιαφορία ή μέ ψεύτικα χαμόγελα και ψευτοπεριποιήσεις, καθώς και διφορούμενες διπλωματικές φράσεις, πού έμειναν θρυλικές. Καί πιθανώς μέ άνέκδοτα, πού ακόμα δέν ξεθάρρεψαν νά μάς τά πούνε.

Πάντως, όσο κι άν ή Θεσσαλονίκη είχε παντού Έβραίους, τό κάτω τμήμα της, αυτό ιδίως τό δυτικό, είχε τούς πίο πολλούς, είτε ως υπαλλήλους, είτε ως καταστηματαρχες, είτε και ως οικογένειες. Άκριβώς σ' αυτό τό τμήμα τούς γνώρισα καλύτερα και μέσα σ' αυτό τούς θυμάμαι.

Άπό τό 1941 κατοικούσαμε στό ψηλότερο πάτωμα ενός σπιτιού τής οδού Ίουστινιανού, πού είχε στήν άρχή τόν αριθμό 8 και μετά 14. Η οδός Ίουστινιανού στή Θεσσαλονίκη είναι αυτή πού άρχίζει άπέναντι από τήν Άχειροποίητο και διακοπτόμενη από τήν πλατεία Δικαστηρίων, φτάνει μέχρι τό λεγόμενο «Καραβάν - σαράι». Εμείς κατοικούσαμε στό τμήμα τής Ίουστινιανού, πού όρίζεται καθέτως άπό τή Χαλκίων και τήν Βενιζέλου. Η περιοχή αυτή, όπως διαβάζω τώρα στά βιβλία, ονομαζόταν «Παλαιά Όβραϊκή», πράγμα πού πιθανώς σημαίνει ότι εκεί κατοικούσαν παλαιοί Έβραίοι ή βρισκόταν ή παλαιότερη συνοικία τών Έβραιών.

Καί τό 1941 κατοικούσαν στήν «Παλαιά Όβραϊκή» πολλοί Έβραίοι — παλαιοί ή όχι δέν ξέρω — πού αποτελούσαν τουλάχιστο τό ένα τρίτο τών κατοίκων τής γειτονιάς. Δέν φαίνονταν πολύ φτωχοί, άλλα ούτε και πλούσιοι. Καταστηματαρχες πρέπει νά ήτανε οί περισσότεροι, μικρών και μεσαίων καταστημάτων. Ζούσαν, όπως είπαμε, πολύ

περιορισμένοι μέσα στα σπίτια τους, πολύ άφοσιωμένοι στις οικογενειακές τους και απέφευγαν να έχουν μαζί μας σχέσεις.

Στό δικό μας σπίτι, της οδού 'Ιουστινιανού 14, κατοικούσαν δύο οικογένειες 'Εβραίων στο δεύτερο πάτωμα, πού το κρατούσαν από κοινού. Ήταν δύο ζευγάρια καί είχαν τρία παιδιά. Ένα κοκκινομάλλικο κορίτσι δεκατέσσερα - δεκαπέντε χρονών, ένα αγόρι δεκαεφτά με δεκαοχτώ καί ένα μικρό αγόρι τρία - τέσσερα χρονών, πού τό έλεγαν 'Ι-νο. Τά δύο μεγάλα παιδιά πήγαιναν, βέβαια στο σχολείο, αλλά μάλλον στο γαλλικό. Δέν θυμάμαι ονόματα άλλα, παρά μόνο ένα επίθετο. 'Ο ένας τους έλεγετο «Σιντώ». «Μαντάμ Σιντώ», λέγαμε τή μιά κυρία, ή οποία συχνά στις σκάλες μιλούσε στα γαλλικά με τήν έπίσης γαλλομαθή νοικοκυρά μας, 'Ασημώ Κορμπάνογλου, από τά μέρη της 'Ανατολικής Ρωμυλίας. Πάντως, με τίς δυσκολίες πού είχαμε όλοι μας καί με τίς φοβερές δυσκολίες, πού αντιμετώπιζαν οι 'Εβραίοι, δέν είχαμε παρά ελάχιστα γνωριστεί. 'Αλλωστε, εγώ ήμουν μικρό παιδί καί δέν μπορούσα να άναπτύξω μόνο μου σχέσεις. Μιά φορά πήγα μαζί με τόν κύριο Σιντώ γιά κάποια δουλειά στο μαγαζί του, πού βρίσκotan πίσω από τήν αγορά Μοδιάνο, στην Κομνηνών. Δέν ξέρω τί μαγαζί ήταν, γιατί, όπως όλα τά μαγαζιά της εποχής δέν είχε έμπορεύματα.

Κάτω από τό σπίτι της 'Ιουστινιανού υπήρχαν δύο μαγαζιά. Τό ένα φούρνος καί τό άλλο καφεκοπτήριο. Τό καφεκοπτήριο τό είχε ο 'Εβραίος 'Αζούς. Τό μαγαζί, πού δέν πουλούσε, βέβαια, τότε καφέ αληθινό, αλλά από ρεβύθι, κριθάρι ή σιτάρι, τό γύριζε ο πατέρας με τά δύο του παλικάρια. Ήταν ωραίοι άνθρωποι αυτοί, με ωραία σωματική διάπλαση καί καί μεγάλα έκφραστικά μάτια σαν 'Αρμένι-δες. Οι δύο νεαροί, μάλιστα, ήταν παλαιότες ή πυγμάχοι καί αυτό φαινόταν άμέσως στο φκιάσιμό τους. Δέν ξέρω πού κατοικούσαν οι 'Αζούς, αλλά τόν περισσότερο χρόνο βρίσκotan στο μαγαζί ή στο πεζοδρόμιο, έξω από τό μαγαζί τους. 'Αλλωστε, καί οι άλλοι μαγαζάτορες συνήθως στο πεζοδρόμιο βρίσκotan, καθώς καί τό τμήμα αυτό της 'Ιουστινιανού είχε — καί έχει — πολλά καταστήματα επί-πλων, πού τά έβγαζαν από τό πρωί στο πεζοδρόμιο. 'Επι-πλα, παρ' όλη τήν πείνα, πουλιόντουσαν καί τότε. Τά αγό-ραζαν, κυρίως, οι μαυραγορίτες, οι Γερμανοί καί οι χωρι-κοί. Πολλά από τά μαγαζιά αυτά ανήκαν σε 'Εβραίους.

Στά άλλα σπίτια, ιδίως στην οδό Σιατίστης, κατοικού-σαν πολύ περισσότεροι 'Εβραίοι, κι αυτό φάνηκε, όταν με-τά τό μάζεμά τους, τά σπίτια αυτά έρήμωσαν. Καί θαρρώ πώς έμειναν καί χωρίς νοικοκυραίους, καθώς οι ιδιοκτη-τες τους έλαβαν τήν άγουσα προς τά στρατόπεδα.

Τό τμήμα της 'Ιουστινιανού από τή Χαλκίων ως τή Βενι-ζέλου σχηματίζει, μαζί με τήν καθετο σ' αυτό οδό Σιατί-στης, ένα Ταύ, πού έάν φρουρίσεις τίς τρεις εξόδους του — Χαλκίων, Βενιζέλου καί Σιατίστης — έλέγχεις όλη τή γειτονιά. Αυτό άκριβώς έκαναν καί οι Γερμανοί. 'Όταν ήρ-θε τό φριχτό πλήρωμα του χρόνου, τήν άνοιξη του 1943, καί άποφάσισαν να κινήσουν τόν διωγμό, πού με τόση έπι-μέλεια είχαν όλο αυτό τό διάστημα προετοιμάσει, ένα από τά προσωρινά γκέτο πού δημιούργησαν ήταν καί αυτό τό Ταύ τών οδών 'Ιουστινιανού καί Σιατίστης.

Είναι γνωστή, ή μάλλον αρκετά γνωστή, ή διαδικασία, πού τηρήθηκε γιά να έπιτευχθεί, χωρίς ιδιαίτερη άνατα-ραχή, τό μάντρωμα τώσων χιλιάδων ανθρώπων. 'Ακόμα καί τά έγκλήματα πού γίνονται με πλήρη άνεση από πλά-τους εις βάρος άόπλων, ακόμα κι αυτά έχουν τίς δυσκο-λίες τους. Καί άμα είσαι σχολαστικός καί μανιακός με τήν τάξη, τότε ή άκαταστασία μπορεί να σε άρρωστίσει. 'Ετσι κι εδώ υπήρχαν προβλήματα γιά τήν τρομοκράτηση, προ-βλήματα γιά τήν περιφρόνηση, προβλήματα γιά τόν έξευ-τελισμό, τήν άπογραφή, τό σημάδεμα, τήν καταλήτευση τών περιουσιών, τό μάντρωμα, τήν μεταφορά στο σταθμό, τήν παραμονή κοντά στο σταθμό, ώσπου να έτοιμασθεί τράινο, τή μεταφορά με τά τράινα, τήν τελική καταλήστευ-

ση καθ' όδόν, τή διαλογή, τήν κάποια χρησιμοποίηση, τήν άμηση έξόντωση τών αδύναμων, τήν έξόντωση τελικά ό-λων. Αυτά έπρεπε να λυθούν, ήθελαν δουλειά, σχέδια. Καί λύθηκαν, πράγματι, κατά ιδανικό τρόπο.

Πρώτα πρώτα, από τόν πρώτο καιρό της κατοχής έμφα-νίσθηκαν σε όρισμένα, μαγαζιά, καί μάλιστα της Τσιμισκή, καί τυπωμένα χαρτόνια, πού έγραφαν: «Οι 'Εβραίοι είναι άνεπιθύμητοι». Τά χαρτόνια αυτά τά έβαζαν στο τζάμι της βιτρίνας καί της εισόδου. Στην άρχή αυτό μάς έκανε έντύ-πωση, άσχημη έντύπωση, αλλά γρήγορα τό συνηθίσαμε, καθώς είχαμε κάθε μέρα καί νέα βάσανα. Στο κάτω - κάτω έμεινε δέν είμασταν 'Εβραίοι.

Ύστερα μάθαμε πως στην πλατεία 'Ελευθερίας — τί ει-ρωνική σύμπτωση! — οι 'Εβραίοι έπαθαν από τούς Γερμα-νούς μεγάλη νίλα κάποιο πρωινό. Αυτά όλα τά μαθαίναμε από τόν κόσμο. Οι 'Εβραίοι του σπιτιού μας δέν έβγαζαν άχνα: 'Εκείνος όμως ο κύριος Σιντώ είχε μείνει πετόι καί κόκαλο.

Κάποιο χειμωνιάτικο πρωί άντικρύσαμε ξαφνικά όρι-σμένους να κυκλοφορούν στους δρόμους μ' ένα μεγάλο πάνωνο άστέρι στο μέρος της καρδιάς. Ήταν οι 'Εβραίοι πού είχαν πάρει διαταγή να τό φορούν καί στην παραμι-κρή τους μετακίνηση, αλλιώς κινδύνευαν. Καί αυτό τότε δέν σήμαινε τίποτε άλλο από θάνατο. Οι 'Εβραίοι του σπι-τιού μας καί πάλι δέν έβγαζαν άχνα. Νόμιζαν ίσως πως με τήν άκρα ύπομονή καί ταπείνωση θα κατόρθωναν να κάμ-ψουν τόν παράφρονα διώκτη τους.

Η Θεσσαλονίκη γιά αρκετές ήμέρες, όχι περισσότερες από μήνα, είχε πλημμυρίσει από κίτρινα κινούμενα άστρα. Πραγματικά ήταν πολύ καλομελετημένο τό σημάδι. Δια-κρινόταν από πολύ μακριά. 'Ο συμμαθητής μας — στο Γ' γυμνάσιο άρρένων — Μπεραχιάς ήρθε στο σχολείο φο-ρώντας τό άστρο του. Τά παιδιά, πού δέν καταλάβαιναν ά-πό τέτοια, είδαν τό πράγμα από τήν εύθυμη πλευρά καί άρχισαν να τόν πειράζουν. Ήταν, άλλωστε, οι περισσότε-ροι παιδιά τών πάνω συνοικιών της Θεσσαλονίκης, όπου είχε ελάχιστους 'Εβραίους, καί ήταν άσυνήθιστα στη θέα του άστρου. 'Εκτός αυτού ήταν παιδιά της έργατιάς, της φτωχολογιάς, κακομαθημένα, πεινασμένα, άρπακτικά, σκληρά παιδιά, με πολλή ζήλεια μέσα τους προς τήν οικο-νομική άνεση. 'Ακόμη καί μένα με τυραννούσαν, γιατί ή-μουν πιό συμμαζεμένος από αυτούς. Κάποια στιγμή, θυμά-μαι, ένας τους έκανε ένα χάρτινο σταυρό, πήρε ρετσίνα ά-πό τά πεύκα της αύλης, καί κόλλησε τόν σταυρό στη ράχη του Μπεραχιά, στο παλτό του. 'Ο καημένος ο Μπεραχιάς, πού είχε καί τό μη παιδικό άπάνω του, περπατούσε άργά με τό άστρο μπροστά καί τό σταυρό στην πλάτη. 'Αλλά δέν μπορώ να πώ ότι γινόταν καμιά καζούρα γύρω του. Ήταν ένα κακόγουστο άστείο, πού είναι ζήτημα αν ο ίδιος τό κατάλαβε. Σε λίγες μέρες έπαψε να έρχεται σχολείο. Ήταν ένα παιδί ψηλό, σιωπηλό, άργοκίνητο καί πάρα πο-λύ ήσυχο.

Ήμουν ίσως ο μόνος από τούς συμμαθητές μου, πού κατοικούσα μέσα σε τόσους 'Εβραίους. Πήγαινα σ' αυτό τό σχολείο γιατί όταν τό είχα άρχισει καθόμασταν στην περιφέρεια του Δ' άρρένων, μά εγώ εξακολούθησα να πη-γαίνω στο Γ'. Καθώς, λοιπόν, δέν είχαμε 'Εβραίους, οι συμμαθηταί μου δέν ενδιαφέρονταν γιά τά παθήματά τους, γι' αυτό καί εγώ δέν μιλούσα καθόλου γιά όσα έβλε-πα καί άκουγα στη γειτονιά μου. 'Ακολουθούσα άσυνα-σθητα τήν τακτική σιωπής τών 'Εβραίων άπέναντι σε τρί-τους. Τό ίδιο έκανα καί στα συσσίτια τών καθηγητικών σχολείων, όπου έτρωγα κάθε μεσημέρι. Δέν γινόταν λό-γος καί δέν μιλούσα. Καί δέν νομίζω πως ήταν από φόβο. Δέν είχαμε συναίσθηση του κινδύνου.

Ήτσι δέν είπα τίποτε, όταν κάποια μέρα είδα στη πόρτα του διαμερίσματος τών 'Εβραίων κολλημένο απέξω ένα χαρτί, πού έγραφε τά ονόματα αυτών πού κατοικούσαν μέσα. Τά ονόματα ήταν πολύ περισσότερα από όσα ξερα-

Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις...

με κι ἔτσι μάθαμε πῶς μέσα στο διαμέρισμα εἶχαν ἐγκατασταθεῖ — ἀθελά τους βέβαια — καὶ ἄλλες οἰκογένειες Ἑβραίων, ἀπὸ ἄλλες γειτονιές, μὴ ἐβραϊκές, ὅπου ἦταν δύσκολο νὰ φρουροῦνται.

Ἡ γειτονιά μας, λοιπόν, τὸ Ταῦ αὐτὸ πού περιέγραψα πρωτύτερα, γινόταν γκέττο ἐβραϊκό. Ταυτόχρονα, στὶς ἐξόδους τοῦ Ταῦ — Χαλκῶν, Βενιζέλου καὶ Φιλίππου — ἔκαναν τὴν ἐμφάνισή τους σκοποὶ χωροφύλακες - δικοὶ μας χωροφύλακες — πού φρουροῦσαν μέρα καὶ νύχτα. Αὐτὸ σήμαινε ὅτι οἱ Ἑβραῖοι καὶ μὲ τὸ ἀστρο ἀκόμα δὲν μπορούσαν νὰ κυκλοφοροῦν στὴν πόλη, παρά μόνο στὸ γκέττο τους. Κι αὐτὸ, βέβαια, ὀρισμένες ὥρες. Τώρα, φαντάζομαι ὅτι θὰ εἶχαν δημιουργηθεῖ καὶ πολλὰ ἄλλα τέτοια γκέττο. Ἔτσι, οἱ Ἑβραῖοι, ὅπου βρέθηκαν, βρέθηκαν. Δὲν μπορούσαν πιά νὰ πάνε οὔτε στὰ μαγαζιά τους, οὔτε στοὺς συγγενεῖς τους, ἂν αὐτοὶ ἔμεναν σὲ ἄλλο γκέττο, οὔτε στὰ ψώνια τους. Ἐπαψαν σχεδὸν νὰ κυκλοφοροῦν.

Κλεισμένοι στὰ σπιτία τους, καρτεροῦσαν. Στοὺς δρόμους τοῦ γκέττο, ἐκτὸς ἀπὸ μᾶς, κυκλοφοροῦσαν, καὶ μάλιστα μὲ ζωηρότητα, ὀρισμένοι νεαροὶ Ἑβραῖοι, μὲ ἓνα κίτρινο περιβραχιόνιο στὸ μπράτσο. Ἦταν, φαίνεται, ἓνα εἶδος πολιτοφύλακες, πού τοὺς εἶχε ὀρίσει ἡ κοινότητα, ἴσως καὶ οἱ Γερμανοί. Τοὺς μισοῦσαμε πάντως, χωρὶς νὰ ξέρουμε ἀκριβῶς τὸν λόγο. Ἡ κινητικότητα καὶ ἡ αὐτοπεποίθησή τους τοὺς ἔκανε ὑποπτοὺς στὰ μάτια μας. Καὶ μᾶλλον εἶχαμε δίκαιο, γιατί μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἔκαναν τὴν ἐμφάνισή τους στὴ γειτονιά καὶ μετὰ τὸ μάζεμα τῶν Ἑβραίων, ἔχοντας πάντα τὸ ἴδιο ὕψος. Ὑστερα δὲν ξαναφάνηκαν.

Οἱ ὑπόλοιποι ἐμεῖς μπαينوβαίναμε στὸ μεταξύ ἐλεύθερα ἀπὸ τὸ γκέττο. Ἐγὼ πῆγαῖνα κανονικὰ στὸ σχολεῖο καὶ οἱ δικοὶ μου στὶς διάφορες δουλειές. Οὐδεὶς μᾶς ἐμπόδιζε, οὔτε μᾶς ζήτησε ποτέ ταυτότητα. Καὶ μὴπως εἶχαμε ταυτότητα; Γι' αὐτὸ πιστεύω πάντοτε, πῶς ἀκόμα καὶ τὴν ὕστατη ἐκείνη στιγμή ἦταν ἀρκετὰ εὐκολὴ ἡ διαφυγὴ πολλῶν Ἑβραίων: Βέβαια ὑπῆρχαν ἐκείνες οἱ καταστάσεις στὴν πόρτα. Ἀλλοίμονό τους ἂν δὲν βρίσκονταν σωστοὶ σὲ μιά καταμέτρηση.

Στὸ σπίτι μου σιγοκουβέντιαζαν ὅτι θὰ τοὺς πάρουν, θὰ τοὺς «σηκώσουν», ὅπου νὰ ἔναι, οἱ Γερμανοὶ τοὺς Ἑβραίους. Τοὺς λυπόμασταν, βέβαια, πάρα πολύ, ἀλλὰ δὲν

βάζαμε μὲ τὸ νοῦ μας τὸ κακό, πού σὲ λίγο ἐγίνε. Οὔτε καὶ οἱ Ἑβραῖοι — αὐτοὶ τοῦ σπιτιοῦ μας, τουλάχιστο — ἔβαζαν τέτοια συμφορὰ μὲ τὸ νοῦ τους. Ἡ μαντάμ Σιντῶ παραπονιόταν στὴ μητέρα μου, ὅτι ἐκεῖ στὴν Κρακοβία, ὅπου θὰ τοὺς πάνε, κάνει πολὺ κρύο καὶ οἱ ἐκεῖ Ἑβραῖοι μιλοῦν ἄλλη γλῶσσα. Ἔτσι δὲν θὰ μποροῦν νὰ συνεννοηθοῦν. Ἐμένα μὲ κυνηγοῦσε ἡ μαντάμ Σιντῶ γιὰ νὰ μοῦ δώσει μιά μεγάλη πῆλινη θερμάστρα, πού τὴν εἶχαν σὲ κάποια ἀποθήκη. Ἡ ἀποθήκη βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὸ γκέττο. Ἦθελε ἀπλῶς νὰ συνοδέψω τὸν χαμάλη, πού θὰ τὸν πλήρωνε αὐτή. Ἐγὼ μὲ διάφορες δικαιολογίες ἀρνήθηκα, χωρὶς νὰ ξέρω τὸ γιατί. Λυπόμασταν νὰ παίρνουμε πράγματα ἀπὸ τοὺς καταδικασμένους ἀνθρώπους.

Κατὰ βάθος ὑποψιαζόμασταν ὅτι κάτι τὸ πολὺ σοβαρὸ συμβαίνει, κάτι τὸ ἀνείπωτο. Καὶ οἱ Ἑβραῖοι, βέβαια, ἀνησυχοῦσαν πολὺ περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι ἐδειχναν. Τὶς νύχτες ἀκούγαμε πνιχτὲς ψαλμωδίες, προερχόμενες ἀπὸ τὸ σκοτεινὸ διαμέρισμά τους. Καθότουσαν ὅλοι στὸ σαλόνι, μὲς στὰ σκοτεινά, καὶ σιγοέψελναν. Κάποιες βραδιές, ἀπὸ τὰ γύρω σπιτία καὶ ἰδίως ἀπὸ τὸν ὁδὸ Κλεισούρας, πού ἔπεφε πίσω μας καὶ εἶχε πολλοὺς Ἑβραίους, ἀκούσαμε ἀργὰ τὰ νύχτα γέλια, τραγούδια καὶ παλαμάκια. Παραευνεuthήκαμε πάρα πολὺ. Ποιοὶ ἦταν αὐτοὶ πού γλεντοῦσαν; Τὴν ἄλλη μέρα μάθαμε. Παντρεύονταν οἱ Ἑβραῖοι ἀράδα. Ταχτοποιοῦσαν ἐκκρεμότητες, ἀποβλέποντας ἀσφαλῶς καὶ σὲ μιά διαφορετικὴ μεταχείριση, ἐφόσον θὰ ἦταν παντρεμένοι. Δὲν μπορούσαν νὰ φανταστοῦν τὴ σκληρότητα τοῦ διώκτη τους, τὰ σχέδιά του...

Ἀπέναντί μας, στὴν ἀριστερὴ γωνία Ἰουστινιανοῦ καὶ Σιατίστης, ἔμενε ἓνα ἀντρώγυνο, πού ἡ γυναίκα μόλις εἶχε γεννήσει. Ἦταν ἀνθρώποι συμπαθεῖς καὶ μᾶλλον εὐκατάστατοι. Αὐτοὶ ἔκαναν τὸ ἐξῆς: Κατέβασαν ἓνα σχοινάκι ἀπὸ τὸ μπαλκόνι τους ὡς κάτω στὸ κρεβατάδικο. Ἐκεῖ ἀνάμεσα στὶς τέντες καὶ τοὺς σπάγγους τὸ σχοινάκι δὲν διακρινόταν. Ὄταν ὁ κρεβατὰς ἐβλεπε κάποια ὑποπτη κίνηση, τραβοῦσε τὸ σχοινάκι. Προφανῶς τὸ σχοινὶ συνδεόταν μὲ κουδούνι ἢ καμπανάκι. Πρέπει νὰ λάβαιναν κάποια μέτρα ἐπάνω, στὸ σπίτι τῆς λεχώνας, ὅταν χτυποῦσε τὸ καμπανάκι. Εἶναι τὸ μόνο μέτρο ἀμυνας, πού ὑπέπεσε στὴν ἀντίληψή μου, **ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις**. Ἀλλὰ τί νὰ κάνει ἓνα κουδουνάκι, μπροστὰ στὴν καλοστημένη γερμανικὴ μηχανὴ τοῦ ὀλέθρου; Σὲ λίγες μέρες καὶ ἡ λεχώνα

Στὸ σταθμό. Τελευταῖες στιγμές τῶν Ἑβραίων τῆς Θεσσαλονίκης στὴν Ἑλλάδα. Ἀπὸ τοὺς 56.000 θὰ ἐπέστρεφαν μόλις 1.950...

καί τό μωρό, καί οἱ νεοίπαντροι, καί ὅλος ὁ κόσμος, ξεριζώθηκαν ἀγρία καί τράβηξαν τόν δρόμο τοῦ μαρτυρίου. Δέν πιστεύω νά ἄντεξαν πολύ.

Βρισκόμαστε πιά στήν ἀνοιξη τοῦ 1943. Ἡ κατάσταση στά πολεμικά μέτωπα ἔχει ἀλλάξει καί μάλιστα εἰς βάρος τοῦ "Αξονα. "Ακρες μέσες, μαθαίνουμε τά νεώτερα καί στηλωνόμαστε. Ἀλλά καί ἡ ἐσωτερική κατάσταση ἔχει κάπως ἀλλάξει. Ἡ "Ελλάδα δέν εἶναι ἡ παραλυμένη ἐκείνη χώρα τοῦ 1941, τήν ἐπαύριο τῆς ἥττας. "Ἐχει φουντώσει ἡ ἀντίσταση στά βουνά, ἀλλά καί μέσα στίς πόλεις. Βέβαια, ἡ Θεσσαλονίκη δέν ἔχει πολύ κοντά τῆς «δύσκολα» βουνά — δύσκολα γιά τούς διώκτες. Καί αὐτό ἦταν ἀκόμα μιά ἀτυχία γιά τούς "Εβραίους τῆς. Θά ξέφευγαν πρὸς αὐτά μερικοί. Ἀπό παντοῦ δηλαδή μαυρίλα. Ἰδιαίτερα ἀτυχοῖ οἱ "Εβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀφοῦ τράβηξαν τίς πόρτες καί τίς μεγάλες πείνες καί τίς ἀλαζονίες τοῦ φαντασμένου κατακτητῆ, χάθηκαν ἀπάνω στήν ὥρα πού τὰ πράγματα γιά ὅλους τούς ἄλλους — γιά ὅλους τούς ἄλλους ἐμᾶς — εἶχαν πάρει νά καλυτερεύουν. Τώρα πιά ἀκόμα καί ἡ ἀγορά ἔχει τρόφιμα. Πανάκριβα, βέβαια, ἀλλά ἔχει. Δέν πεθαίνει εὐκόλα ἀπό τήν πείνα τώρα. Πεθαίνει ἀπό ἄλλα πράγματα ἀπό πυροβολισμούς, τουφεκισμούς, ἐγκλεισμούς καί στρατόπεδα, ἀρρώστιες, ἀλλά ὄχι ἀπό ἀμεση καί ὠμη πείνα. Ἡ ζωὴ τώρα εἶναι μαυρόασπρη, ὄχι γκριζορισμένη πέρα ὡς πέρα. Αὐτά γιά μᾶς, ἐνῶ γιά τούς "Εβραίους τὰ πάντα μαῦρα κι ἄραχλα. Μόνο τό χειρότερο περιμένουν.

"Ὅπου κάποιο ξημέρωμα τοῦ Ἀπριλίου ξέσπασε τό μέγα κακό. Ἐνα μεγάλφωνο οὐρλιάζει ἀπαίσια στό δρόμο. «"Ὅλοι οἱ "Εβραῖοι στίς πόρτες. "Ετοιμοὶ γιά ἀναχώρησή!» Εἶναι τό αὐτοκίνητο τῆς προπαγάνδας, ἕνα μαῦρο «"Οπελ». Λαρυγγώδεις φωνές, κτηνώδη προστάγματα γερμανικά. Εἴμαστε μπλοκαρισμένοι ἀπό τὰ "Ες "Ες.

Ντυνόμαστε ὅπως - ὅπως καί κατεβαίνουμε ἀπό τό πέμπτο πάτωμα στό δεύτερο. «Τοὺς παίρνουν τούς "Εβραίους. Ἦρθε ἡ ὥρα!» Οἱ "Εβραῖοι βρίσκονται σέ ἄλλο φροσύνη. Ἀλλοφροσύνη ὄχι τόσο ἀπελπισίας, ὅσο ἐτοιμασίας. Νά μὴ ξεχάσουν τίποτε ἀπὸ τὰ ἀπαραίτητα ἀπὸ ὅσα εἶχαν σκεφτεῖ. Βέβαια, τὰ βασικά τὰ ἔχουν ἑτοιμα, ἀπὸ

μέρες ἀμπαλαρισμένα, ἀλλά τρέχουν ἀλλόφρονες γιά τὰ ψιλοπράγματα. Ἡ κυρία Σιντῶ βράζει αὐγὸ γιά τὸν "Ινο. Τοῦ τό μπουκώνει, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἐξώπορτα κάτω ἔρχονται κτηνώδεις γερμανικές προσταγές. "Ἐχουν κατέβει καί ἀπὸ τὰ ἄλλα πατώματα συγκάτοικοι, γυναῖκες κυρίως. Φιλοῦνται σταυρωτά μὲ τὴν κυρία Σιντῶ. Μιά δικιά μας σταυροκοπιέται καί λέει δυνατά: «Μάρτυς μου ὁ Θεός, θά σῆς τὰ δώσω πίσω ὅλα». Φαίνεται τῆς ἔχουν ἐμπιστευθεῖ πράγματα καί μπορῶ νά πῶ ὅτι σωστά τὴν ἔχουν διαλέξει.

"Ἐνας ἕνας κατεβαίνουν οἱ "Εβραῖοι τῆς στριφογυριστῆ σκάλα, ὅπου ἐγώ, ξύνοντας μὲ ἕνα καρφί τῆς λαδομπογιᾶ τοῦ τοῖχου, εἶχα γράψει μὲ μεγάλα γράμματα ΕΠΟΝ. "Ὁ πατέρας μου κόντεψε νά μὲ δεῖρει. «Στό σπῆτι σου μέσα τό γράφεις;», μοῦ φώναξε. Τελευταία κατεβαίνει ἡ κυρία Σιντῶ, κρατώντας τὸν "Ινο ἀπὸ τό χέρι. Μισοκατεβαίνω καί κοιτάζω κρυφά στήν ἐξώπορτα. Στέκονται ὅλοι ἀραδιασμένοι στήν πόρτα σά νά πρόκειται νά βγοῦν φωτογραφία. Θά περάσει ὁ ἐλεγχος, θά δοῦνε ἂν εἶναι ὅλοι παρόντες καί θά τούς προσθέσουν στή γραμμὴ. Οἱ δικοὶ μας εἶναι ἐντάξει, ὅλοι παρόντες. «Καλὰ παιδιά».

Οἱ πόρτες τοῦ διαμερίσματος τῶν "Εβραίων μένουν ἀνοιχτές. Οἱ συγκάτοικοι παίρνουν ὅ,τι μποροῦν καί, ὅπως ἀποδεχτήκε, καλὰ κάνουν. Παίρνουν κυρίως ρουχισμό καί μικροπράγματα, πού μποροῦν νά μεταφερθοῦν στά γρήγορα. Γιατί ὑπάρχει μεγάλος φόβος. Οἱ Γερμανοὶ ἀπὸ μέρες ἔχουν διακηρύξει πὼς ὅποιος παίρνει τὰ υπάρχοντα τῶν "Εβραίων τὸν περιμένει — τί ἄλλο; — τὸν περιμένει θάνατος.

Ἐγὼ ἀνεβαίνω καί ἐτοιμάζομαι γιά τό σχολεῖο. Ἦμουν πολὺ πειθαρχικός, ἀλλά καί ἤθελα νά ξεφύγω ἀπὸ αὐτὴ τὴν κόλαση. Καθὼς ἐτοιμάζομαι βλέπω ἀπ' τό παράθυρο στήν Ἑγνατία φάλαγγες "Εβραίων νά οδηγοῦνται μὲ τὰ πόδια στό σταθμὸ. Εἶναι "Εβραῖοι ἀπὸ ἄλλες γειτονιές καί θά πρέπει νά ἔχουν κινήσει πῶς νωρὶς ἀπὸ τούς δικούς μας. Εἶναι ζωσμένοι ἀπὸ πάνοπλους Γερμανοὺς μὲ προτεταμένα τὰ ὄπλα, σάν νά εἶναι μεγάλοι ἐγκληματίες, πού ὑπάρχει φόβος ἀπὸ στιγμή σέ στιγμή νά τὸ σκάσουν. Στό τέλος τῆς κάθε φάλαγγας πηγαίνουν φορεῖα μὲ ἀνήμπορους, καί τὰ κουβαλοῦν νεαροὶ "Εβραῖοι.

Τοὺς δικούς μας "Εβραίους δέν τούς εἶδα πού ἔφευγαν. Δέν βόλευε τό σπῆτι κι ὕστερα ἦταν ἐπικίνδυνον νά κοιτάξεις ἀπὸ τόσο κοντά. "Ὅταν βγῆκα μὲ τὴν τσάντα μόλις τούς εἶχαν πάρει, ἀλλά οἱ σκοποὶ χωροφύλακες ἀκόμα φύλαγαν στίς ἐξόδους. Βγῆκα ἀπὸ τὴν ἐξοδο τῆς Χαλκῆων. «Ποῦ πᾶς;» μοῦ εἶπε μαλακά ὁ χωροφύλακας, πού φαίνονταν ταραγμένος. «Σχολεῖο» τοῦ εἶπα καί ἔκανα νά τὸ δείξω τό πάσο, πού εἶχα ὡς παιδί σιδηροδρομικοῦ. «Πέρα» μοῦ εἶπε, προτοῦ τό δείξω. Κι ἔτσι πέρασα στήν πλατεία Δικαστηρίων, πού μόνο τό κάτω μέρος τῆς ἦταν ἐλεύθερο. Τό ἐπάνω τῆς, μέχρι τό ὕψος τῆς Ἰουστινιανού, ἦταν μέγα γερμανικὸ στρατόπεδο ὀχημάτων, μηχανοκινήτων, τάνκς, ἀντιαεροπορικών καί κάθε μηχανῆς πολέμου. Ἀπορῶ πὼς δέν μᾶς ἔκαψαν τὰ συμμαχικά ἀεροπλάνα.

Τότε, ἐκεῖ, ἀνάμεσα στὰ πεῦκα πού περιβάλλουν τὴν Παναγία Χαλκῆων, παρατήρησα ὁμάδες γύφτων, ἀλλά ὄχι μόνο γύφτων, πού κοιτάζαν μὲ βουλιμία πρὸς τὴν γειτονιά μας. Γιά τὴν ὥρα ὅμως δέν τολμοῦσαν νά πλησιάσουν, γιατί ὑπῆρχαν οἱ σκοποὶ. Ἦσαν, βέβαια, εἰδοποιημένοι καί προφανῶς κάπως ἐμπειροὶ ἀπὸ ἄλλα μαζέματα "Εβραίων, σέ ἄλλες γειτονιές, πού εἶχαν γίνεи τίς προηγούμενες μέρες, ἀλλά ἐμεῖς δέν τὰ πῆραμε εἰδηση. Ἦξεραν πὼς ἡ αὐστηρὴ διαταγὴ τῶν Γερμανῶν γιά τίς ἐβραϊκές περιουσίες δέν ἐτρεῖτο καί τόσο, γι' αὐτὸ καί ἦταν ἑτοιμοὶ νά ὀρμήξουν. Ἐγώ, φυσικά, δέν κατάλαβα τέτοια πράγματα. Νόμισα πὼς εἶναι περίεργοι πού κοιτάζουν.

Στό σχολεῖο, πού βρισκόταν ὅπως εἶπα μακριά, κοντὰ στοῦ Κεράλ τό σπῆτι, δέν ὑπῆρχε ἰδιαίτερη συγκίνηση. Οἱ περισσότεροι συμμαθητές μου δέν ἤξεραν καν ὅτι οἱ Γερμανοὶ μαζεῦουν τούς "Εβραίους καί σίγουρα κανένας τους δέν εἶχε δεῖ αὐτὰ πού εἶδα ἐγὼ πρῶι πρῶι. Σέ λίγο κι ἐγώ

"Ὅ,τι μπόρεσε ὁ καθένας πῆρε ἀπὸ χέρια του...

Εσχάστηκε κι όταν άρχισε τό μάθημα ξεχάστηκε όλότελα. Παιδί πράμα...

Τό μεσημέρι γυρίζοντας άρχισα, μόλις ξαναβρέθηκα στήν περιοχή τής μεγάλης πλατείας, νά ξαναμπαίνω στό κλίμα. "Όσο πλησίαζα τόσο καταλάβαινα, ότι είχε γίνει διαρπαγή — γιάγμα. "Άλλωστε, κάτι τελευταίοι κακομοίρηδες άκόμη σέρναν μπαούλα καί ντιβάνια καί άδειανά συρτάρια μέσα στά χώματα. Καί κάτι χοντρούς τόμους βιβλίων, δερματόδετους.

Στό σπίτι μας ή έξώπορτα διπλανοιγμένη, παραγεμισματα από στρώματα, χαρτιά καί σκουπίδια στις σκάλες. Τό διαμέρισμά τών Έβραίων όρθάνοιχτο καί σαφώς λεηλατημένο. Δέν είχε σχεδόν τίποτε μέσα. Σκουπίδια, βέβαια, άφθονα στό πάτωμα, στοίβες φλούδια από πασσατέμπο, πού φαίνεται ότι έτρωγαν οι Έβραίοι τίς νύχτες τής άναμονής, καί σκισμένα βιβλία στό μπάνιο. Αυτά ήταν τό μόνο πράγμα πού μέ συγκίνησε. Στήν κουζίνα τά πλακάκια του τζακιού ξηλωμένα, προφανώς γιά τόν κρυμμένο «θησαυρό» καί στή γωνιά του δωματίου ένα μόνο κρεβάτι μέ σπασμένες μερικές σούστες. Στό κρεβάτι αυτό, πού τό άνεβάσαμε σέ λίγο, κοιμόμουνά ώσπου ξγίνα μεγάλος.

Τό χειρότερο όμως ήταν τό έξής: τά τάγματα καί τά συντάγματα τών έπιτεθέντων γύφτων δέν περιορίστηκαν στό διαμέρισμα τών Έβραίων, άλλα έβγαλαν καί όλα τά παραθυρόφυλλα τής σκάλας, καθώς καί τά καπάκια από τά κουδούνια! Χρόνια, πολλά χρόνια, κάναμε γιά νά τά ξαναπεράσουμε. Παγώσαμε, βραχήκαμε καί γλιστρήσαμε από τό χιόνι καί τόν πάγο άπειρες φορές σέ κείνη τήν άπροστάτευτη σκάλα. Οι δικοί μου μου είπαν πώς μέ κόπο έσωσαν τό διαμέρισμά μας από τή λεηλασία. Βγήκαν καί στέκουνταν στό κεφαλόσκαλο άρματωμένοι μέ ότι μπορούσαν. Πάλι καλοί όμως ήταν εκείνοι οι «γύφτοι». Γιατί άν ήταν οι τωρινοί, θά είχαν βάλει καί φωτιά στό σπίτι.

Στήν άρχή νομίσαμε ότι τούς Έβραίους τούς φόρτωσαν άμέσως στό τραίνα. "Υστερα μάθαμε ότι τούς συγκεντρώνουν στό σταθμό, στό συνοικισμό του σταθμού, πού τόν έχουν περιφράξει, κι από κεί παίρνουν λίγους λίγους καί τούς στέλνουν μέ έμπορικά τραίνα κατάκλειστα. "Άλλωστε, σέ λίγο μάθαμε τά πράγματα από πρώτο χέρι.

Ο πατέρας μου ήταν μηχανοδηγός, οδηγούσε τραίνα. Τά τραίνα μερικές μόνο φορές ήταν έπιβατικά. Συνήθως ήταν στρατιωτικά, γιά τόν στρατό κατοχής. Τότε, στό βαλκανικά σύνορα δέν υπήρχαν. Ήταν παντού γερμανική στρατοκρατία. Ίδιως μέ τήν Σερβία είμασταν ένωμένοι οδονδρομικώς. Τά ελληνικά τραίνα δέν σταματούσαν, όπως τώρα, στήν Είδομένη. Άλλά, εάν χρειαζόταν, μέχρι Βελιγράδι άνέβαιναν. "Εφευγε ο πατέρας μου καί δέν έξαμε πότε θά γυρίσει. Γυρνούσε ξαφνικά. Κατάκοπος, καταλερωμένος, μέ σαπισμένες τίς κάλτσες στό πόδια του. Φοβερή κατάσταση.

"Ένα βράδυ, άργά, γύρισε ιδιαίτερα φαρμακωμένος. Είχε οδηγήσει ένα τραίνο μέ Έβραίους μέχρι τή Νίς. «Μεγάλο κακό γίνεται μέ τούς Έβραίους», έλεγε. «Τούς πηγαίνουν μέ έμπορικά βαγόνια κατάκλειστα, χωρίς τροφή καί νερό. Άκόμα καί χωρίς άέρα. Οι Γερμανοί μας αναγκάζουν νά σταματούμε τό τραίνο μέσα στις έρημιές, γιά νά γίνει τό ξάφρισμα. Μέσα από τά βαγόνια κλωτσάνε καί

φωνάζουν. Δέν είναι μόνο γιά νερό καί άέρα, άλλα καί γιά νά βγάλουν τούς πεθαμένους. "Εβγαλαν από ένα βαγόνι ένα παιδάκι σάν τόν Τάκη μας», είπε καί χάιδεψε τόν άδελφό μου. "Απάνω σ' αυτό τόν έπιασαν τά κλάματα. Τρανταχτά κλάματα μέ λυγμούς. «Οι Γερμανοί δέν μπορούν νά περπατήσουν, από τά ρολόγια, τά βραχιόλια καί τά περιδέραια, πού μαζεύουν μέ τό πιστόλι στό χέρι. Μου πέταξαν καί μένα αυτά, στόν λοκφύρερ». Ήταν κάτι άχρηστα ρολόγια, πού δέν δούλευαν καί ίσως νά τά έχω άκόμα κάπου.

"Έκανε καί άλλα τέτοια τραίνα άργότερα μέ τήν ίδια πάντα σύγχυση. Μας μιλούσε μέ φρίκη γιά τήν κόλαση του στρατοπέδου του σταθμού. Οι Γερμανοί είχαν βάλει άγριο χέρι στις γυναίκες. Οι Έβραίοι του σταθμού είχαν καταρρακωθεί. Ή πείνα, ή βρώμα, οι άρρώστιες, οι κτηνωδίες. Τώρα διαβάζουμε πώς οι Έβραίοι τής Ελλάδας έφτασαν ιδιαίτερα άδυνατισμένοι καί οδηγούνταν οι περισσότεροι κατευθείαν στους φούρνους...

Σέ λίγες μέρες ήρθε στό σπίτι ένας ψηλός, ξερακιανός, μεγάλης κάπως ηλικίας, Γερμανός πολίτης, συνοδευόμενος από ένα διερμηνέα. Ζήτησε νά του άνοίξουν τό διαμέρισμα τών Έβραίων. Μπήκε μέσα καί άρχισε νά μετράει δυνατά τά δωμάτια: ein, zwei, drei... «Γερμανός! Θά έχουμε τώρα συγκάτοικο Γερμανό. Ποιός ξέρει τί διάβολος είναι...», λέγαμε.

Καί πράγματι αυτός τό πήρε. Άλλά δέν ήταν Γερμανός. Ήταν ένας καράβλαχος από τή Δυτική Μακεδονία, πού είχε σπουδάσει στή Γερμανία καί τώρα τά 'χε καλά καί περικόλλα μέ τούς Γερμανούς. Τούς έκαμνε τεχνικά έργα. Αυτός εγκαταστάθηκε γιά χρόνια εκεί. Καί ή αλήθεια είναι, ότι, εκτός από τίς γεροπαραξενιές του, διόλου δέν μας πείραξε. Δέν ήταν καταδότης. "Όταν έφυγαν οι Γερμανοί καί ήρθε τό ΕΑΜ, τά χρειάστηκε. "Άρχισε νά μας γλυκομιλάει καί νά μας ξέρει. "Εμείς είμασταν οι προλετάριοι του μεγάρου καί μέ μας ήθελε νά τά έχει καλά. Άλλά τή γλίτωσε καί τά επόμενα, δύστυχα γιά μας, χρόνια δέν έμεινε θέση μεγάλη καί τρανή πού νά μήν τήν πάρει. Του είχαν έμπιστοσύνη άπόλυτη. Φίλος τών Γερμανών, βλέπεις...

Άπό τούς Έβραίους του σπιτιού μας κανένας δέν γύρισε. Πάει καί ή παχουλή κυρία Σιντώ, πάει κι ο μικρός Ίννο, πάει καί τό κοκκινομάλλικο κορίτσι. Άλλά κι από τή γειτονιά έλάχιστοι γύρισαν. Καί πολύ τσακισμένοι. "Εφταναν ένας ένας σιωπηλοί καί ταπεινοί, έπαιρναν τό σπίτι τους, άν μπορούσαν, καί ξανάπιαναν τή δουλειά τους.

"Έτσι, κανένα χρόνο μετά τόν πόλεμο, καί όταν όλα μας φαίνονταν μακρινά καί κάπως ξεχασμένα, είδαμε μιά μέρα τό καφεκοπτήριο κάτω από τό σπίτι μας άνοιχτό. Οι δύο νεαροί γιοί του Άζούς, οι παλαιστές ή πυγμαχοί, είχαν γυρίσει. Ο γέρο - Άζούς όμως όχι. Χάθηκε κι αυτός στό μακρινά στρατόπεδα τής παραφροσύνης.

"Εγραψα εδώ, κατά μήνα Φεβρουάριο του 1983, όσα είδα καί διεπίστωσα ο ίδιος γιά τόν διωγμό τών Έβραίων τής Θεσσαλονίκης από τούς Γερμανούς.

Καί τά έγραψα μόνο γιά τούς άθώους εκείνους καί γιά κανέναν άλλο...

Ἡ ἀρχὴ τῆς πορείας που δὲν θὰ γνώριζε τὸν γυρισμό.

ΠΙΚΡΟΣ ΓΥΡΙΣΜΟΣ ΚΙ ΕΛΠΙΔΕΣ

Τῆς ΡΟΥΛΑΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1945, ἄταν ὁ πόλεμος σίγασε στὴν Εὐρώπη, ἡ σκέψη τους ἔστρεφε μὲ πιοτέρη ἀγωνία πρὸς τοὺς συμπολίτες πού βάρβαρα εἶχαν ξεριζωθεί. Τί νὰ ἀπέγιναν; Φήμες φρικτές κυκλοφοροῦσαν. Μὰ δὲν ἤθελαν νὰ πιστεῦουν ὅτι εἶχαν φτάσει σὲ τέτοια ἀδιανόητα μέσα οἱ ἐγκληματίες.

Ὁ Κίμων ἀναλογιζόταν τὸν φίλο καὶ συνάδελφό του τὸν Ἡσαῦ καὶ τὴν χαριτωμένη του οἰκογένεια. Πονοῦσε γιὰ τὴν τύχη τους.

Ὁ Ἡσαῦ ἦταν ὁ πρῶτος πού κτυπήθηκε ἀπὸ τοὺς Ναζί, σάν πού ἦταν πασίγνωστος καὶ οἰκονομικά πανίσχυρος. Κτυπήθηκε πολὺ πρὶν κατακλύσουν τὴν Ἑλλάδα καὶ σκορπίσουν τὸν ὄλεθρο. Ἦταν τέλη τοῦ 1934, ἓνα χρόνο ἀφ' ὅτου ὁ Χίτλερ εἶχε καταλάβει τὴν ἀνώτατη ἀρχὴ καὶ εἶχε ἐξαπολύσει τὸν ἄγριο διωγμὸ πρὸς τοὺς Ἑβραίους. Ἐνα μεσημέρι ὁ Ἡσαῦ τὸν τηλεφώνησε.

— Κίμων ἦρθε ὁ ἐκπρόσωπος τῆς φαρμακοβιομηχανίας πού ἀντιπροσωπεύω, ὁ Σταΐμνιτς.

— Τό ξέρω, μὲ ἐπισκέφθηκε πρωί - πρωί.

— Τὸν κάλεσα σὲ γεῦμα τὸ βράδυ σπίτι μου. Σὲ παρακαλῶ νὰ ἐρθεῖς κι ἐσύ. Θά μού κάνεις μεγάλη χάρη.

— Εὐχαρίστως θὰ ἐρθω.

Κατάλαβε ὅτι ὁ φίλος του δὲν ἤθελε νὰ μείνει μόνος μὲ τὸν Γερμανό. Καὶ εἶχε δίκιο.

Τό βράδυ πῆγε κάπως νωρίς στό σπίτι τοῦ Ἡσαῦ. Ἐλαμπαν τὰ σαλόνια ἀπὸ φῶτα, κρύσταλλα, ἀσημικά, πορσελάνες, πανάκριβα χαλιά, ἐπιπλα, πίνακες. Πολλές γενεές εἶχαν σωρεῦσαι τὸν μυθικὸ αὐτό πλοῦτο. Στὴ μέση τῆς τραπεζαρίας ἔστεκε σὲ τρίποδα ἓνα πελώριο πανέρι ἀνθη, ἀριστοτεχνικὰ διακοσμημένο. Ἀπίθωσε πλάι του τὸ κουτί σοκολάτες πού ἔφερε. Τόσο φτωχικό, μπροστά στὴν σπάταλη ἀνθινὴ ὁμορφιά.

— Τό πανέρι μᾶς τό ἔστειλε ὁ κ. Σταΐμνιτς, ἐξήγησε ἡ Βαλικά.

— Θαυμάσιο! Σᾶς ἀξίζει.

Καὶ μέσα του πρόσθεσε πικραμένα, «Φοβοῦ τοὺς Δανα-

οὺς καὶ δῶρα φέροντας...».

Ὁ Γερμανὸς ἦρθε στὴν ὥρα του. Μπῆκε μὲ τὸν κοσμικὸ του ἀέρα, τὸ χαμόγελο τῆς φιλοφρόνησης στά χεῖλη. Ἀσπάστηκε ἱπποτικά τὸ στολισμένο μὲ μπριλλάντια χέρι πού τοῦ ἔτεινε ἡ οἰκοδέσποινα, εἶπε εὐγενικά ὅτι χάρηκε πολὺ γιὰ τὴν δική του παρουσία καὶ ἡ βραδιά πέρασε εὐχάριστα, μὲ φαγοπότι, προπόσεις, συζητήσεις. Ἀργά, μετὰ τὰ μεσάνυχτα ὁ Γερμανὸς σηκώθηκε νὰ φύγει. Ἀόριστα ὁ Ἡσαῦ τοῦ ἔνευσε νὰ παραμείνει. Ἔτσι δὲν σάλεψε ἀπὸ τὴ θέση του. Παρακολούθησε τὸν ξένο πού φίλησε πάλι τὸ χέρι τῆς οἰκοδέσποινας, εὐχαρίστησε τὸν οἰκοδεσπότη καὶ πρὶν βγεῖ ἀπὸ τὴν αἴθουσα, σά νὰ ἔλεγε τὸ φυσικότερο πράγμα στὸν κόσμο.

— Λοιπὸν ἀγαπητέ κ. Μόβο, ἔχω ἐντολὴ ἀπὸ τὸ ἐργοστάσιο νὰ σᾶς ἀνακοινώσω ὅτι ἡ συνεργασία μας μαζί σας διακόπτεται ἀπὸ αὔριο. Τὴν αἰτία τὴν ἀντιλαμβάνεστε; Δὲν συνεργαζόμαστε πιά μὲ Ἰσραηλίτες.

Ὁ Ἡσαῦ ἀπόμεινε ἐμβρόντητος. Ὁ Γερμανὸς ἀδιάφορος, βγῆκε καὶ ἔφυγε. Ἀλληλοκοιτάζονταν, χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ ἀρθρώσουν λέξη. Ἦταν σά νὰ ἔπεσε κεραυνὸς στὴν καταστόλιστη αἴθουσα. Μιά στιγμή τραγική. Μιά στιγμή πού προσυπέγραφε τὸ φοβερό μέλλον.

Ὁ Ἡσαῦ ἔβγαλε τὸ μαντῆλι, σκούπισε τὸ καθίδρο του μὲτωπο καὶ ἔπεσε σὲ μιά πολυθρόνα.

— Κίμων, γνωρίζεις, εἶπε, ὅτι δὲν ἔχω ἀνάγκη ἀπὸ τὰ χρήματα πού κέρδιζα ἀπὸ τὸ ἐργοστάσιό τους, ἂν καὶ εἶναι βουνό. Ἐχω νὰ ζήσω καὶ ἐγὼ καὶ τὰ παιδιά μου καὶ οἱ ἀγόνοί μου γενεές καὶ γενεές. Ἀλλὰ τὸ μίσος σκέπτομαι. Τὴν ἀδικία. Ἡ φυλὴ μας βρίσκεται ὑπὸ διωγμὸ καὶ κανεὶς δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ τὴν ὑπερασπιστεῖ. Αὐτὸ μὲ καίει. Τολμᾷ ἡ βιομηχανία νὰ μὲ πετάξει σὲ μιά στιγμή, ἀναίτια, ἐμένα, πού ἀπὸ τὸν παππού, τὸν πατέρα μου, ἔχω τὴν ἀντιπροσωπεῖα τῆς ἐπάξια καὶ μὲ ξέρουν οἰκονομικά ἱσχυροί. Σκέψου τί μποροῦν νὰ κάνουν στὸν λαό, στοὺς ἀσημους, στοὺς φτωχοὺς, θὰ τοὺς ἐξοντώσουν χωρὶς νὰ ὑπολογίσουν κανένα ἠθικό, ἀνθρώπινο νόμο.

Τό 'Ολοκαύτωμα στή Θεσσαλονίκη

Ἄλλοιμονο, δέν εἶχε ἄδικο ὁ φίλος του. Σέ λίγο καί ἄλλοι συνάδελφοι ἀπομακρύνθηκαν ἀπό τίς συνεργασίες τους μέ γερμανικά ἐργοστάσια, γιατί ἦταν Ἑβραῖοι. Ἦταν τὸ πρῶτο πλῆγμα πού δέχονταν οἱ Θεσσαλονικεῖς.

Ὅταν οἱ Ναζί πλάκωσαν στίς 9 Ἀπριλίου τοῦ 1941, ὅλοι μουδιασμένοι περίμεναν τὸ χειρότερο. Ὡστόσο δύο σχεδόν χρόνια δέν ξεχώρισαν Χριστιανούς καί Ἑβραίους. Ἐπῆσαν μέ τὴν ἴδια μανία πάνω τους. Ἀργότερα δημιουργήσαν τὸ γκέτο, τὴν τραγικὴ ἀπομόνωση, ὡσπου ἦρθε ἡ ὥρα τῆς ἐξόδου πρὸς τὸ ἀγνώστο...

Τώρα πού ὁ κακοῦργος δικτάτορας πλήρως τὰ ἐγκλήματά του, ἀφοῦ βύθισε στὸν ὄλεθρο τὴν ἀνθρωπότητα, τώρα ἀναζητοῦσαν τοὺς ξεριζωμένους. Δυό - τρεῖς εἶχαν ἐπιστρέψει σάν ἀπὸ θαῦμα, ἀλλὰ δέν γνώριζαν γιὰ τοὺς ἄλλους. Ἀπέφευγαν καί νὰ μιλοῦν, μὴν ξεστομίσουν ὅσα θὰ σκορποῦσαν πένθος καί ἀπελπισία.

Ἐνα δειλινό, ἐνῶ τριβίλιζαν τὸ νοῦ τοῦ αὐτῆς οἱ σκέψεις, τὸ τηλέφωνο κουδούνισε καί μιά φωνὴ γνώριμη ἀπὸ τὰ παλιά, ἔφτασε στὸ ἀκουστικό πού κρατοῦσε στὰ χέρια.

— Κίμων, δέν θὰ τὸ πιστεύεις. Εἶμαι ἡ Βαλίκη.

Ἡ ψυχὴ του σκίρτησε.

— Βοήθησε ὁ Θεός...

— Ὅλοι; Ξαναρώτησε μέ αγωνία.

— Μόνο ὁ Ἡσαῦ δέν ξέρουμε τί ἀπέγινε... τὴ φωνὴ διέκοψε ἕνας λυγμός.

— Νὰ σέ δῶ.

— Ναί. Εἰσασε σίτι μᾶς. Σέ περιμένω. Εἶσαι ὁ πρῶτος πού ἐπικοινωνῶ...

— Ἐρχομαι.

Δίπλωσε τὰ χαρτιά του. Ἐτρεξε σὸ σίτι τὸ γνῶριμο, πού εἶχε λεηλατηθεῖ ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ του, μὰ ἔσπεκε ὀρθό.

Ἡ Βαλίκη Μόβο τοῦ ἄνοιξε. Πάντα ὁμορφὴ, μέ κείνον τὸν ἀέρα τῆς ἀρχοντιάς πού στολίζει τὰ σαλόνια ἄλλοτε. Τὰ μαλλιά της πολὺ κοντά, πολὺ σγουρά, τῆς ἔδιναν ἕνα ὕφος γλυκὰ παιδιάτικο. Λές καί τὰ βάσανα καί οἱ κακουχίες πού εἶχε περάσει, δέν τὴν ἀγγισαν.

Ἀπόμεινε ἀναυδος στὴ θέα της. Σὰ νὰ ἀντίκρυζε πλᾶσμα πού ἐρχόταν ἀπὸ ἄλλο κόσμο. Πίστευε ὅτι θὰ τὴν εὕρισκε καταβεβλημένη ἀπὸ τίς ἀγωνίες καί τίς ταλαιπωρίες. Κι ἐκείνη τοῦ χαμογελοῦσε ὅπως πρῶτα.

— Πέρασε, πέρασε, τοῦ ἔλεγε πρόσχαρα, βλέποντας τὴν ἐκπληξή του.

Προχώρησε πρὸς τὸν καναπέ, κάθισε. Ἐκείνη γέμιζε τὰ ποτήρια λίкер ἀπὸ τοῦ προσφέρει. Τοῦ ἔτεινε τὸ δικό του. Ὑστερὰ ὕψωσε μέ χάρη τὸ δικό της.

— Στὴ λευτεριά μᾶς, εὐχήθηκε.

Κάθησε ἀντίκρου του.

— Ξέρω φίλε μου πὼς φλέγεσαι νὰ μάθεις, εἶπε χωρὶς περιστροφές. Θὰ σοῦ τὰ διηγηθῶ ὅλα σύντομα. Ὅσο σύντομα μπορῶ. Καταλαβαίνεις ὅτι μοῦ κάνει κόπο νὰ ἀναθυμῆμαι...

Ἐπεσε ἀνάμεσά τους σιωπὴ. Ὑστερὰ ἡ Βαλίκη, σὰ νὰ συγκινηθῶντας τίς ἀναμνήσεις της, ἄρχισε τὴν πικρὴ διήγησή της.

— Φύγαμε ὅπως ξέρεις μέ τὴν τελευταία ἀποστολή. Μέ τὸν Γιακώ, τὴν γυναῖκα του, τὴν μητέρα τοῦ Ἐντγκάρ καί ἄλλους φίλους. Ἐμᾶς πού μᾶς θεωροῦσαν τοὺς πιὸ εὐπορους, μᾶς κράτησαν τελευταίους γιὰ νὰ μᾶς ἀρμέγουν λίρες, δὴθεν ὅτι θὰ φρόντιζαν νὰ μᾶς σώσουν... Μὰ ἦρθε κάποτε καί ἡ δική μας ἡ σειρά...

Ὅταν φτάσαμε μέ τίς δραματικές συνθήκες πού γνωρίζεις στὸ Ἀουσβιτς, μᾶς χώρισαν ἀπὸ τοὺς ἄνδρες. Δέν μπορῶ νὰ σοῦ περιγράψω ἐκείνη τὴ σκηνή. Ὁ Ἡσαῦ μᾶς ἐσφιγγε στὴν ἀγκαλιά του καί ὅλοι μαζί θρηνούσαμε.

— Τὰ παιδιά Βαλίκη, μού ψιθύριζε μέσα ἀπὸ τοὺς λυγμούς του. Βοήθησε νὰ σωθοῦν...

Καί-φιλοῦσε τίς δυὸ τὸν κόρες πού σπάραζαν σὸ κλάμα. Ὑστερὰ τὸν ἄρπαξαν ἄγρια ἀπὸ κοντά μᾶς. Τὸν ἔσυραν σ' ἕνα καμινὶ πού ἦταν γεμάτο ἀνθρώπινα κουρέλια σάν ἐκείνον. Τοὺς παρακολουθοῦσαμε σκουζοντας τὰ ὀ-

νόματά τους, ὥσπου χάθηκαν σὸ μακρὸς τοῦ δρόμου. Καί πιά δέν τὸν μεταίδαμε τὸν καλὸ μᾶς τὸν Ἡσαῦ. Οὔτε μάθαμε γιὰ τὴν τύχη του... Ἀπομείναμε οἱ τρεῖς μᾶς, στὴ μανία τῶν δημίων. Ἀκουα μέσα μου τὴν ἱκεσία του, «Βαλίκη τὰ παιδιά... Σώσε τὰ παιδιά...». Κι ἔβαλα πείσμα νὰ τὰ σώσω μέ κάθε τρόπο. Πρῶτῃ μου προσπάθεια ἦταν νὰ κατορθώσω μέ χίλια βάσανα νὰ στείλω κρυφὰ ἕνα γράμμα στὸν Φρίτς, τὸν Γερμανὸ πού εἶχαμε χρόνια σὸ γραφεῖο.

«Δέν μπορεῖ ἐκεῖνο τὸ γελαστό παιδί, τὸ τόσο εὐγενικό, νὰ ἔχει γίνεи δῆμιος», σκεπτόμουν. Περίμενα κάποια ἐνέργειά του. Περίμενα, περίμενα... Ἀχ ἐκείνη ἡ ἀναμονή! Ἐβλεπα τίς ἄλλες, νέες, γρηές, παιδιά, νὰ ὀδηγοῦνται στοὺς θαλάμους τοῦ θανάτου κι ἔλεγα πὼς θὰ ῥθεῖ καί ἡ σειρά μᾶς... Εὐτυχῶς εἵμασταν γερές, μᾶς μεταχειρίζονταν γιὰ ἀγγαρείες καί ἀνέβαναν τὴν ἐπιλογὴ μᾶς.

— Ἀγγαρείες ἐσεῖς; Ρώτησε μέ ἀπορία. Δέν μποροῦσε νὰ φανταστεῖ ὅτι ἡ λεπτεπίλεπτη ἐκείνη γυναῖκα καί οἱ καλομαθημένες κορούλες της εἶχαν δεῖξει τέτοιο σθένος.

— Ἀμέ Κίμων, στέναξε ἡ Βαλίκη. Ὅλα τὰ συνηθίζει καί ὅλα τὰ ὑποφέρει κανεῖς, ἂν ἔχει νὰ παλαίψει γιὰ τὴ ζωὴ του.

Κάποτε λυπήθηκε τὴν ἀγωνία μου ὁ Θεός. Ὅχι, ὁ Φρίτς δέν εἶχε μεταβληθεῖ σέ δῆμιος. Μὰ ὅσο νὰ στείλουν ἀπὸ τὸ σίτι τοῦ γράμμα ἐκεῖ πού βρισκόταν, ὅσο νὰ βρεῖ τρόπο νὰ ἐνεργήσει, πέρασαν δυὸ μῆνες. Δυὸ φοβεροὶ μῆνες. Φαίνεται εἶχε κάποιο πόστο ἀπὸ τὰ ἐργοστάσια πού χροῖνα ἐξυπνέτησε καί ὁ λόγος του εἰσακούονταν. Κατάφερε νὰ μᾶς μεταφέρει σέ μιά φαρμακοβιομηχανία, σάν πού εἶχαμε δῆθεν πείρα ἀπὸ φάρμακα καί ἄς μὴν εἶχαμε ἰδέα. Ζούσαμε ὑπὸ αὐστηρὴ ἐπιτήρηση, ἀλλὰ κάναμε τὴ δουλειὰ κανονικῆς ἐργατίας, μακριὰ ἀπὸ τὸ στρατόπεδο τοῦ θανάτου. Βάλαμε καί οἱ τρεῖς τὰ δυνατά μᾶς νὰ ἀνταποκρινόμαστε σέ ὅτι μᾶς ἀνέθεταν. Δουλεύουμε φιλότιμα. Κι ἔτσι δέν μᾶς πείραξαν. Ἰσως νὰ μᾶς συμπάθησαν κι ὅλας. Κάπου - κάπου ἐρχόταν ὁ Φρίτς γιὰ ἐπιθεώρηση — μὰ πιότερο μοῦ φαίνεται γιὰ νὰ μᾶς βλέπει καί νὰ μᾶς δίνει θάρρος. Κουμπωμένος τὴ στολή του, κατηφής, βλοσυρός, περιφερόταν. Ὅταν τυχαία δῆθεν περνοῦσε κοντά μου ἡ ἔσκυβε νὰ δεῖ τὴν δουλειά μου, μοῦ ψιθύριζε: «κυρία Βαλίκη κουράγιο, ἐγὼ εἶμαι γιὰ σᾶς».

Κι ἔκανα κουράγιο. Ἐμπιστευόμουν στὴν καλωσύνη του, στὴν ἀνθρωπιά του. Μόνο μέ ἔδερνε ὁ φόβος ὁ κρυφὸς μὴ τὸν μεταθέσουν ἢ μὴ τὸν στείλουν σὸ μέτωπο καί χάσω τὴν προστασία του. Εὐτυχῶς παρέμεινε. Παραδόξως παρέμεινε ὡς τὸ τέλος. Μὰ πὼς μπορούσαν νὰ εἶμαι σίγουρη γι' αὐτό; Ζοῦσα σέ ἀδιάκοπη ἀγωνία. Νὰ περνοῦν οἱ μέρες, μονότονες, ἢ μιά πίσω ἀπὸ τὴν ἄλλη, φρικτές, κουραστικές, μουντές, ἀπαίσιες, νὰ σωριάζονται σέ μῆνες, σέ χρόνια καί νὰ μὴ ζεῖς παρὰ γιὰ τὴ λαχτάρα νὰ ἔχεις κοντά σου τὰ παιδιά σου, στὴν προστασία σου... Ἀχ Κίμων. Πὼς ἔτρεμε ἡ ψυχὴ μου τὴν κάθε στιγμὴ μὴ μᾶς χωρίσουν ἢ μὴν οἱ μικρὸς μου δέν ἀνθεξουν σὸν κόπο, μὴν ἀρρωστήσουν, μὴν κακοπάθουν, μὴν τίς σύρουν στὰ φοβερά πειράματα... Τί τρόμος. Τί ἀποτροπιασμός. Νὰ νοιώθω ὅτι χιλιάδες δικοί μᾶς ἐξοντώνωνταν δίχως ἔλεος καί ὅτι ἡ δική μας ζωὴ κρέμονταν ἀπὸ μιά κλωστή... Πὼς μπορούσα νὰ πιστεύω ὅτι δέν θὰ ἐρχόταν καί ἡ δική μας σειρά;

Ἡ Βαλίκη σιώπησε, σὰ νὰ ἀντίκρυζε τοὺς ἐφιάλτες πού τὴν τυράννισαν. Ὑστερὰ στέναξε.

— Εἰσάκουσε ὁ Θεός τίς παρακλήσεις μου καί σωθήκαμε. Ἐφτασε ἡ ὥρα τοῦ λυτρωμοῦ. Τί ἀπέγινε ὁ Φρίτς μέσα στὴ θεομηνία δέν ξέρω. Θὰ τὸν εὐγνωμονῶ ὅσο ζωὴ ἂς ἀπεχθάνουμαι ὅλους τοὺς δικούς του. Ἐκεῖνος ἦταν ἐξεχριστός. Ἐδεῖξε ἀνθρωπιά.

Τὸν κοίταξε στὰ μάτια.

— Αὐτὰ Κίμων γιὰ μᾶς... Τώρα θὰ ἐπιθυμεῖς νὰ μάθεις γιὰ τοὺς ἄλλους. Θὰ σοῦ πῶ. Ἡ μητέρα τοῦ Ἐντγκάρ πέθανε ἀπὸ συγκοπή σὸ τραῖνο πηγαίνοντας. Τὴν ἀφήσαμε ἀταφὴ σέ μιά ἐρημιά.

— Αυτή την άρχοντισσα... είπε μ' άνατριχίλα.
— Ήταν τυχερή στην άτυχία της. Έσβησε χωρίς νά τό νοιώσει. Δέν βασανίστηκε, δέν πέρασε άγωνίες καί τρόμος. Μέ τόν Γιακώ καί τή γυναίκα του είμασταν μαζί τόν πρώτο καιρό στό Άουσβιτς. Ό Γιακώ είχε κλειστεί στόν έαυτό του. Δέν του άποσπούσες λέξη. Ήταν ένα άμιλητο πτώμα. Τό αντίθετο ή γυναίκα του, ήταν όμιλητικότητα. Ένωθε μιά χαρά καί μιά ψυχική εύφορία γιά τήν άνέλιπστη σωτηρία της Μαρσέλ, τήν τελευταία στιγμή, εκεί πού πιά δέν τό περίμενε. Είμουν πίσω τους όταν ό Τέλλος άρπαξε τήν κοπέλα καί τήν ανέβασε στό τράμ. Είδα τό τράμ νά φεύγει στη σωτηρία.

— Οί κορούλες μου έμειναν στη Θεσσαλονίκη, έλεγε ή άμοιρη μητέρα. Είναι κοντά στόν καλό μας Κίμων. Έκείνος θά τίς προστατέψει. Δέν διατρέχουν κίνδυνο. Κι άν είναι ή Μαρσέλ νά παντρευτεί κείνο τό καλό παιδί, πού τήν έσωσε μέ κίνδυνο της ζωής του, χαλάλι της κι άς γίνει καί Χριστιανή γιά χάρη του. Βαλικά, έσύ εισαι νέα. Μπορεί νά άνθέςξεις στίς κακουχίες. Μπορεί νά γυρίσεις. Σου τό εύχομαι μέ όλη μου τήν καρδιά. Άν γυρίσεις νά τίς πείς τίς εύλογίες μου καί τή χαρά μου. Ότι κι άν πάθουμε έμείς δέν έχει σημασία. Φτάνει εκείνες νά είναι καλά. Νά απολαμβάνουν τή ζωή, νά δημιουργούν, νά χαίρονται.

Ό Γιακώ πού τήν άκουε νά λέει καί νά ξαναλέει όλα αυτά, δέν έφερνε αντίρρηση. Τελικά είχε φτάσει νά τά παραδέχεται... Ή καρδιά του ήταν συντρίμια.

— Καί τί απέγιναν;

— Ήταν από τούς πρώτους πού όδηγήθηκαν στους θαλάμους άερίων. Βάδισαν μαζί, άγκαλιασμένοι, μέ στωϊκότητα. Τούς γέρους βιάζονταν νά τούς ξεκάνουν.

— Πόσο θά πικραθούν οι κοπέλες καί ό Έντγκάρ όταν μάθουν τό τέλος των γονιών τους. Τό φοβούνται βέβαια. Άλλά δέν είναι σίγουροι, θέλουν νά ελπίζουν.

Καλύτερα νά σιγουρευτούν, γιατί ή διαρκής άγωνία είναι χειρότερη φθορά γιά τίς ψυχές. Έτσι θά τό πάρουν άπόφαση.

— Δέν έχεις άδικο. Θά προσπαθήσω νά τούς πώ... Άν καί θά μέ κάνει κόπο πολύ.

— Δέν γίνεται άλλοιώς... στέναξε πάλι ή Βαλικά. Πρέπει νά μάθουν. καί τά μικρά παιδιά του Μωύς καί τά άλλα, πού έκρυσες στά χωριά, δέν έχουν γονείς. Χάθηκαν όλοι.

— Άλλοίμονο, τό φοβόμουν. Τά άμοιρα. Μά θά τά φροντίσουμε έμείς. Θά τά βοηθήσωμε νά προχωρήσουν στη ζωή.

— Ναί Κίμων. Ξέρω πώς θά μέ βοηθήσεις νά σταθώ άληθινή μητέρα γιά όλα.

Σηκώθηκε. Ξαναγέμισε τά ποτήρια πιστό, σά νά 'θελε νά άντλήσει δύναμη.

— Καί τώρα πού έμαθες ό,τι είχες νά μάθεις, σέ παρακαλώ άς μη αναφέρουμε τίποτε πιά γι' αυτές τίς τραγωδίες. Πρέπει νά ξεχάσουμε. Νά τά σβύσωμε όλα. Νά αρχίσωμε μιά καινούργια ζωή. Θέλω τά κορίτσια μου νά γίνουν εύτυχισμένα. Καί δέν θά γίνουν άν δέν λησμονήσουν. Όσο είναι δυνατόν νά λησμονήσουν, νά άπαδειψουν από τό νού καί τήν ψυχή τίς φρικτές έντυπώσεις. Νά άντικρύσουν μέ αίσιοδοξία τό μέλλον.

Σηκώθηκε. Προχώρησε πρós τό βάθος της μεγάλης αίθουσας, της καταστόλιστης άλλοτε καί τώρα τόσο κενής από τήν όμορφιά της. Προχώρησε μέ τό ίδιο λικνιστικό βάδισμα, τήν ίδια λυγρή κορμοστασιά, μέ τό όλόρθο λευκό λαιμό, πού κρατούσε περήφανα ψηλά τό ώραίο κεφάλι. Ήταν καταπληκτική στη στωϊκότητα πού έδειχνε.

Έσκυψε πρós τόν διάδρομο καί κάλεσε τίς κοπέλες. Παρουσιάστηκαν κεφάτες, σάν τή μητέρα τους, όλο δύναμη καί όμορφιά. Τόν χαιρέτισαν γελαστές.

Πολλές φορές είχε νοιώσει αδέξιος από θαυμασμό, μπροστά σέ θεληματικές, γενναίες γυναίκες. Μά αυτό τό φαινόμενο ξεπερνούσε κάθε προηγούμενο. Είχε μπροστά του μιά νέα μητέρα, μέ τίς δύο κόρες της, πού είχαν ζήσει χρόνια μέ τόν εφιάλτη του θανάτου, πού είχαν πεινάσει,

είχαν ταπεινωθεί, είχαν ύποφέρει καί όμως είχαν τή διάθεση νά ξανακατακτήσουν τή ζωή καί όσα ή ζωή προσφέρει.

Οί δυό κοπέλες, δίδυμες, ίσαμε είκοσι χρονών, είχαν τήν ίδια κοντή, χαριτωμένη, όλόσγουρη κόμωση μέ τή μητέρα τους. Σάν άρχαία άγάλματα της Θεάς Άρτέμιδος μέ τά κοντά μαλλιά.

Ή Βαλικά είδε ό,τι τό πρόσεξα. Τίναξε πίσω τό κεφάλι καί είπε πικρά.

— Σίγουρα θαυμάζεις τήν ώραία «περμανάντ» μας Κίμων. Τά μαλλιά μας μόλις φυτρώνουν από πανωτά κουρέματα πού μάς έκαναν δήθεν από φόβο γιά ζωύφια, αλλά μάλλον γιά έξευτελισμό της γυναικείας μας ύπόστασης. Καί τώρα φυτρώνουν σγουρά, άπαλά. Άχ Κίμων. Χθές τό άπόγευμα, μόλις φθάσαμε, βγήκαμε μιά βόλτα στην παραλία νά πάρουμε άέρα, νά θυμηθούμε τά παλιά. Κεί πού περπατούσαμε, μιά κοκκέτα δεσποινίδα μάς σταμάτησε καί μάς ρώτησε:

— Σέ ποιόν κωμωπή κυρίες μου κάνατε αυτή τήν ώραία κώμωση; Θά έχετε τήν καλωσύνη νά μου τόν συστήσετε;

— Σέ κείνον τόν κωμωπή εύχομαι ποτέ σου νά μη βρεθείς μικρή μου, της άπάντησα.

Τότε πρόσεξε τό νούμερο πού ήταν χαραγμένο στόν καρπό του χεριού μου. Κατάλαβε. Κοκκίνησε, κάτι ψέλλισε καί έφυγε σά νά τήν καταδίωκαν!

Άκουε τήν Βαλικά νά μιλά τόσο ήρεμα γιά τόσο τραγικά θέματα, έβλεπε τίς κοπέλες νά του χαμογελούν μέ τήν συμπάθεια, πού πνίγονταν από άγωνία. Δέν μπορούσε νά μείνει άλλο. Σηκώθηκε.

— Αύριο βράδυ θά σάς περιμένουμε σπίτι, είπε.

— Προτιμώ νά πάρεις τήν Εύγενία νά φάμε κάπου έξω. Θά μέ κάνει κόπο νά συναντησω τήν Βαλερύ, τήν Μαρσέλ καί τόν Έντγκάρ.

— Όπως νομίζεις.

Ή Βαλικά ξαναπήρε τόν κοσμικό της άέρα.

— Όρεβουάρ γιά αύριο, είπε.

Της φίλησε τό χέρι. Έφυγε σάν κυνηγημένος.

* * *

Εφτασε σπίτι. Όπως συνήθιζαν τά βράδια ήταν όλοι συγκεντρωμένοι εκεί. Μπροστά στά παιδιά ένοιωσε άμηχανία καί πόνο. Πώς νά τούς άναγγείλει τόν πικρό χαμό; Ήταν ένα καθήκον πάνω από τήν εύαίσθητη ψυχή του.

— Ποιά νομίζετε συνάντησα σήμερα, είπε γιά νά κάνει μιά αδέξια άρχή.

— Τήν Βαλικά Μόβο καί τά κορίτσια της.

— Όλοι τινάχτηκαν από έκπληξη.

— Σώθηκαν; Έπέστρεψαν;

— Σάν από θάμμα.

— Καί ό Ήσαυ;

— Δέν ξέρουν τήν τύχη του.

— Άλλοίμονο. Καί γιά τούς γονείς μας; Ξέρουν; Ρώτησε μέ τήν ψυχή στό στόμα ή Μαρσέλ.

Τούς έξιστόρησε μέ σπαραγμό, όσα του είχε πεί ή Βαλικά.

Ή Βαλερύ ήταν ή πρώτη πού σήκωσε τό κεφάλι, πνίγοντας τούς λυγμούς, μέ μιά άπεγνωσμένη προσπάθεια νά φανεί ψύχραιμη.

— Τό φανταζόμασταν. Τό μαντεύαμε. Ή άβεβαιότητα μάς άφάνιζε. Καλύτερα νά τό ξέρωμε, νά τό πάρουμε άπόφαση, νά τούς θυμούμαστε, νά τούς τιμούμε.

Μά τό νά φανεί δυνατή, νά δώσει θάρρος στην άδελφούλα της καί στόν Έντγκάρ ήταν πάνω από τίς δυνάμεις της. Ξέσπασε πάλι σέ θρήνο.

— Ό μάνα... μανούλα... Γλυκέ πατέρα...

— Μανούλα... θρηνούσε καί ό Έντγκάρ, σά νά 'κλεινε ή λέξη αυτή όλο τόν κρυφό καύμό του.

Τό Όλοκαύτωμα στη Θεσσαλονίκη

Κείνο τό βράδυ ήταν σά νά είχαν ξόδι σπίτι τους. "Όλοι θρηνούσαν.

— "Όσοι αγαπημένοι μας έφυγαν, έφυγαν χωρίς νά είμαστε στο πλευρό τους, έλεγε μέ παράπονο ή Κατερίνα. "Εναν δέν είχαμε κοντά μας νά θρηνησάμε, νά τόν περιποιηθούμε μέ τά χέρια μας. Αύτή είναι ή αγριότητα του πολέμου...

Ναί. Αυτό ήταν ό πόλεμος. "Όλα τά φρικτά συνέβαιναν. "Όστόσο ή ζωή, παραβλέποντας τόν πόνο, τραβούσε τόν δρόμο της.

Τώρα πού ήξεραν πώς τά μικρά Έβραίοπουλα πού έκρυβαν στά χωριά δέν είχαν κανέναν νά περιμένουν, πήγε ό Σώωτος καί ή Άγγέλα καί τά έφεραν στη Θεσσαλονίκη. Μαζί μέ τήν Βαλικά φρόντισε άλλα νά τοποθετήσουν σέ οικογένειες όπου θά εύρισκαν στοργή καί τά μεγαλύτερα νά τά βάλουν έσωτερικά στο κολλέγιο, γιά νά μορφωθούν.

Η Βαλικά συμπεριφερόταν στο καθένα σάν αληθινή μητέρα. Κι όλα είχαν λατρεία γιά τήν όμορφη, τήν στοργική προστάτιδά τους. Η Βαλικά έδινε τήν ψυχή της στο όρφανά, πού τό δράμα των γονιών τους είχε ζηήσει καί τή συγκλονίζει. Κάτω από τό χαμόγελο της έγκαρτερησης, έκρυβε όλη τήν πίκρα πού είχε σωριαστεί στην εύγενική ψυχή της. "Όσο φαινόταν πιό στωική, τόσο τήν θαύμαζε περισσότερο.

Μιά βραδιά, ύστερα από πολλές κουραστικές φροντίδες γιά τά όρφανά Έβραίοπουλα, τήν συνόδεψε σπίτι της. Κι εκείνη, σάν νά είχε πιά ξεχειλίσει τό ποτήρι, μή μπορώντας νά συγκρατήσει τήν όδύνη πιότερο, ρίχτηκε στον καναπέ, έκρυψε τό πρόσωπο στις χούφτες κι έκλαψε πικρά. Έκλαψε γιά ώρα πολλή. Απόμεινε αντίκρυ της άσάλευτος, μή τολμώντας νά διακόψει μέ μία λέξη παρηγοριάς τήν αυτόσυγκέντρωσή της. "Υστερα εκείνη τόν άτένισε καί είπε.

— Τώρα πού δέν είναι σπίτι οί κοπέλες, μπορώ Κίμων σέ σένα πού νιώθεις τόν πόνο του άλλου, νά έξομολογήσω τό δράμα μου. Σου είπε στην αρχή πώς δέν θά αναφέρουμε πιά τίποτε γιά όσα περάσαμε πώς θά τά λησμονήσουμε... Πλάνη! Κλειστήκα στον έαυτό μου, καταχώνιασα τίς θλίψεις μέσα μου, έδειξα ένα άδιακοπα χαμογελαστό πρόσωπο. Μά ήταν πάνω από τή δύναμή μου... Έρχονται στιγμές πού φτάνω στο χείλος της άντοχής μου. Αύτά πού περάσαμε δέν είναι δυνατόν νά ξεριζωθούν από τίς ψυχές μας. Θυμάμαι... θυμάμαι άδιάκοπα, τήν κάθε στιγμή, τήν κάθε λεπτομέρεια. Είναι τυραννικό. Τό παρελθόν μέ κρατά σκλαβωμένη καί δέν θά ξεπεράσω ποτέ τίς θλίψεις μου. "Ισως οί κοπέλες μπορέσουν, άπαλλαγμένες από τίς άναμνήσεις νά προχωρήσουν στη ζωή. Έχουν όλο τόν καιρό μπροστά τους. Γιά μένα δέν υπάρχουν περιθώρια. Έκείνες τώρα διαμορφώνουν τήν προσωπικότητά τους. Έμείς όμως, όταν μάς όδήγησαν στην άγέλη της σφαγής, είμαστε άωροι. Είχαμε μία κατασταλαγμένη περηφάνη προσωπικότητα. Κι αύτή τη προσωπικότητα μάς τήν κουρέλιασαν ως εκεί πού ήταν άδύνατο νά τό πιστέψουμε άκόμη, όχι καί νά τό παραδεχτούμε. Τσαλαπάτησαν τήν ανθρωπιά καί τήν αξιοπρέπεια μας. Μάς μεταχειρίστηκαν όχι άπλά σάν σκλάβους, αλλά χειρότερα καί από κτήνη. Μάς μίσησαν, μάς περιφρόνησαν, μάς φέρθηκαν βάνουσα, μάς χλεύασαν, μάς χώρισαν από τούς αγαπημένους μας, μάς έσυραν στο πιό φρικτά βασανιστήρια, μάς μεταχειρίστηκαν σάν πειραματόζωα, μάς θανάτωσαν κατά έκατοστάδες χιλιάδες. Καί δέν είχαμε τό ανθρωπινό δικαίωμα νά υπερασπίσουμε τόν έαυτό μας, νά διαμαρτυρηθούμε, νά άμυνθούμε, νά προστατέψουμε τά ίδια μας τά παιδιά. Λές καί δέν είμαστε τίποτε. Λές καί δέν είχαμε αίσθησεις καί αίσθήματα, όντότητα. Λές καί δέν είχαμε ζήσει μία ζωή όλο αξιοπρέπεια καί ανθρωπιά.

Σήκωσε μέ ιερή αγανάκτηση τό μανίκι της καί του έδειξε τό άνεξίτηλο νούμερο, χαραγμένο πάνω από τόν καρπό του χεριού.

— Δές! Φέρνω καί θά φέρνω γιά πάντα τή σφραγίδα του ανθρωπίνου ξεπεσμού. Ένα νούμερο... Ένα σφάγιο. Ένα άπλό νούμερο. Έγώ, τά παιδιά μου, χιλιάδες σάν έμένα. Άνδρες, γυναίκες, μέ άπόλυτη συναίσθηση της άξίας τους, μέ περηφάνεια, μέ άρχοντιά, σταμπαρασμένοι σάν ζωά! Καί γιά κείνα ωστόσο ύπάρχει πολλές φορές λύπηση, μία καλή μεταχείριση. Γιά μάς καμιά. Καμιά σου λέω. Έκεί όπου βρεθήκαμε στα χέρια των δημίων, δέν υπήρχε έλεος. Ό τρόμος του θανάτου, μπορώ νά σου πω λόγιζε λιγότερο από τό καταρράκωμα της αξιοπρέπειάς μας. Αυτό ήταν τό χειρότερο. Αυτό, αυτό, αυτό... επανέλαβε μέ πείσμα. Τό φαντάζεσαι τί έσήμαινε γιά όλους καί γιά μένα; Γιά μένα πού είχα τόσο ψηλά τό νόημα της ανθρωπιάς; Πώς τό υπέφερα; Ναί υπέφερα καί ταπεινώθηκα, όσο ανθρωπος μπορεί νά ταπεινωθεί, γιά νά σώσω τά παιδιά μου καί μόνο. Άλλως θά είχα αυτοκτονήσει. Καί θά ήταν ή μόνη άγέρωχη λύση. Μά ήθελα νά σώσω τά παιδιά μου, μέ τήν έλπίδα νά τά όδηγήσω μία μέρα σέ μία ζωή όπως άξίζει σέ ανθρωπο νά τή ζει. Νά τά βοηθήσω νά ξεπεράσουν τίς θλίψεις, τόν τρόπο, τίς καταφρόνιες. Γι' αυτό καί μόνο άνθεξα. Γι' αυτό καί μόνο πάνω άκόμη ύπαμονη. Γιά νά γίνουν καί εκείνες καί έγώ κάλι έλεύθεροι ανθρωποι. Ναί Κίμων. Τό μόνο πού λαχταρώ είναι νά αισθάνομαι πάλι έτσι έλεύθερη, άνεξάρτητη αυτοδύναμη. Μά φροντίζω ή ίδια τά βλασάρια πού μέ πόνο καί άγάπη έφερα στη ζωή καί τά άνέστησα καί όχι νά νιώθω ότι βέβηλα χέρια μπορούν τήν κάθε στιγμή νά άπλώσουν πάνω τους αθάινετα, μέ μίσος καί άποτροπισμό καί νά τά σύρουν στο μαρτύριο, στην άπώλεια, χωρίς νά μπορώ νά τό υπερασπιστώ. Νά μην όρίζεις τά σπλάχνα σου! Αύτή είναι ή πιό βαρεία σκλαβιά. Νά μην έχεις δικαίωμα νά τά κρατήσεις κοντά σου, στη στοργή καί στην προστασία σου. Νά νιώθεις ότι είναι στη διάθεση εκείνων πού ζητούν τό χαμό τους. Τά δικά σου παιδιά... Αυτό ήταν πού έσερνε τό νού στην τρέλλα...

Μιλούσε λαχανιασμένη, μέ πάθος καί μέ έξαψη. Βασανιζόταν.

"Ενοιωθε τόν καύμό της καί τήν πονούσε. Τήν πονούσε κατάβαθα.

Τέλος ή Βαλικά, σάν νά 'χε άδειάσει τήν ψυχή της σιώπησε. Φαινόταν έξουθενωμένη. Μά γαληνεύοντας, άνασκήκωσε τό κεφάλι, τόν αντίκρυσε καί είπε χαμηλώνοντας τή φωνή.

— Δοξάζω τόν Θεό πού μάς έσωσε καί συνήθισαμε στην ιδέα πώς είμαστε έλεύθερες. Γιατί οί εφιάλτες έρχονται συχνά στο όράματα της νύχτας καί της μέρας καί μάς σέρνουν σέ φρικτές δοκιμασίες. Είναι στιγμές πού δέν μπορούμε νά πιστέψουμε τήν καλοτυχία μας. Κι όμως είναι πραγματικές. Μά όσο τό συνειδητοποιώ, τόσο πικρότερα θρηνώ εκείνους πού χάθηκαν καί δέν θά έχουν τή δική μας καλή τύχη. Άνάμεσά τους είναι καί ό καλός μου Ήσαΰ. Μέ ποιο δικαίωμα μάς χώρισαν; Μέ ποιο δικαίωμα διέλυαν οίκογένειες; Γιατί νά μην είμαι πλάι του νά τόν παρασταθώ σέ όποιο μαρτύριο του έλαχε; Πώς καί μέ ποιο τρόπο έφυγε από τή ζωή — τή ζωή πού τόσο αγαπούσε; Έμείς γυρίσαμε.

Βρήκαμε τό εύλογημένο σπιτικό μας, τά αγαθά μας, ζούμε, κάνουμε όνειρα, τρέφουμε έλπίδες. Έκείνος όμως κι έκατομμύρια ανθρωπίνες ύπάρξεις σάν εκείνον πού χάθηκαν μέσα στην πίκρα, τό μίσος, τήν καταφρόνια;

Τήν παρέσυρε πάλι ό καύμός. Τήν άφηναν νά μονολογεί γιά νά ξεσπάει. "Ενοιωθα συντετριμμένος, μπροστά σέ τόσο όδύνη.

— Η έξομολόγησή μου άς μείνει μεταξύ μας καλή μου φίλε. Τα κορίτσια νά μην αντίληφθούν. Νά πιστεύουν ότι έγώ πρώτη ξεπέρασα τίς άναμνήσεις. Τά κορίτσια πρέπει νά κερδίσουν τή χαρά της ζωής...

— Έχεις δίκιο. Άπόλυτα δίκιο...

Ζούσα μουσικά, τό δράμα τής Βαλίκας. Τό πιό σίγουρο στήριγμα στήν αγωνία της, τό πιό γλυκό αντιστάθμισμα, ήταν οι δύο κοπέλες της. Τά παιδιά είχαν τις δικές τους επιδράσεις και αντιδράσεις από τά βάσανα πού περσσαν. Ή ανάγκη στήν πιό τρυφερή ηλικία, στό πρωταντίκρυσμα τής ζωής νά σκύψουν τό κεφάλι, νά υπομένουν τις αγριότητες, νά ζουν μέ τόν αδιάκοπο τρόμο του θανάτου, νά εργάζονται γιά τήν επιβίωσή τους, νά αντιμετωπίζουν άπάνθρωπα μαρτύρια, είχε σφυρηλατήσει στίς ψυχές τους μιά ήρεμη, παθητική άντοχή, δύναμη και έγκαρτέρηση, ανθρωπίνη συμπόνοια, φιλοσοφική ένατένιση και άφατη καλωσύνη.

Ήταν μέ συγκίνηση άφιερωμένες στή μνήμη του πατέρα πού χάθηκε και λάτρευσαν τήν μητέρα. Νοιώθοντας ότι ήταν γιά κείνη τό κέντρο τής ζωής κι όλη της ή έννοια, λαχταρούσαν νά τής ανταποδίδουν τήν αγάπη της. Μέ τόν χαρακτήρα πού έχάλκευσαν σέ καταστάσεις πέρα από τά συνηθισμένα ανθρωπίνια μέτρα, ήταν φανερό ότι θά γίνονταν δύο γυναίκες άξιες γιά τή ζωή.

Ή Βαλικά άνεγνώριζε ότι είχε δύο θησαυρούς και έκανε τό πάλν νά τις χαρίζει τά μέσα γιά νά μορφωθούν, νά κατακτήσουν αυτόδύναμα τό μέλλον, νά χαρούν τις ήθικές άξίες, πού αυτές και μόνο στολίζουν τήν ανθρωπίνη ύπαρξη και νά τις προσφέρει όλες τις μεγάλες και τις μικρές χαρές πού λαχταρούν τά νειάτα. Ή στοργή της πού είχε άμβλυνθεί στό καμίνι του τρόμου και τής πίκρας, τή βοηθούσε μέ θαυμαστή μαεστρία νά δημιουργεί γύρω άπό τις άξιαγάπητες νέες ύπάρξεις κάθε τι ωραίο και ποθητό. Παραμέριζε τις άγωνίες της, γιά νά τις όδηγεί εκεί όπου όνειρευόταν.

* * *

Μέ τόν καιρό όσοι Έβραίοι από τήν πόλη τους είχαν ξεφύγει από τά στρατόπεδα του θανάτου ή είχαν κρυφτεί σέ διάφορες περιοχές και στήν Αθήνα είχαν έπιστρέψει. Μιά μικρή κοινότητα δημιουργήθηκε, αντίθετα από τήν άλλοτε πολυάριθμη, τόσο δραστήρια και ζωηρή κοινότητα. Αύτή ή συντριπτική διαφορά διατηρούσε στή μνήμη όλων τό άναίτιο θανατικό πού είχε ξεκληρίσει ένα λαό. Ή σκιά από τις όδυνηρές άναμνήσεις πλανιόταν γύρω.

Όμως ή ζωή φυλάγει πάντα τις έκπληξεις της, γιά νά δυναμώνει εκείνους πού τή κατέχουν, νά τούς βοηθεί νά υπερπηδούν τούς χαμούς και τούς πόνους, νά άνακτούν έλπίδες.

Ή έλπίδα τώρα άγγιζε μιά άπτή, ποθητή πραγματικότητα. Όνειρο γενεών και γενεών ζωντάνευε. Τό κράτος του Ίσραήλ ίδρύονταν σέ μιά χέρσα λωρίδα γής στήν Παλαιστίνη.

Τά μάτια τής Βαλίκας άστραφταν.

— Ήταν ή έπιθυμία, του Ήσαϋ, έλεγε. Πού νά είναι νά χαρεί. Μιά γωνιά δική μας. Νά τήν άγκαλιάζεις και νά σέ προστατεύει. Ήταν πατρίδα βέβαια γιά μάς ή Έλλάδα, ή Θεσσαλονίκη. Μιά πατρίδα στοργική γιά πεντακόσια χρόνια. Και θά είναι πάντα. Ποιός τό άρνεϊται! Μά στόν άπέραντο χώρο τής γής, οι άνθρωποι τής φυλής μας ήταν «πλανήτες». Και σάν πλανήτες, δίχως όντότητα, ήρθε ή ώρα και μάς άρπαξαν και μάς έσυραν στό χαμό. Τώρα θά έχουμε δικό μας ούρανό, δική μας γή, δικό μας νόμο, σύμβολο. Θά μάς υπολογίζουν.

Ή Βαλικά, πλούσια, έλεύθερη, περήφανη και φανατισμένη, ήταν από τούς πρώτους πού πήγε μέ τά κορίτσια της στή νέα πατρίδα γιά προσκύνημα. Έμεινε όλο τό καλοκαίρι στό Ίσραήλ. Αγόρασε μιά περιοχή κοντά στή θάλασσα, νά κτίσει μιά έπαυλη και νά πηγαίνει τακτικά.

Ή φοβερή ώρα τής συγκεντρώσεως στήν πλ. Έλευθερίας. Ή άρχή του τέλους των Ίσραηλιτών τής Θεσσαλονίκης.

Όταν επέστρεψε σου έλεγε μέ ένθουσιασμό.

— Γίνεται ένα θάμμα εκεί. Χιλιάδες χέρια δουλεύουν σκληρά, νά μεταβάλουν τήν έρημο, σέ γή τής έπαγγελίας. Πανίδα, άνθιση, πόλεις σύγχρονες, οικισμοί άξιοζήλευτοι, δρόμοι, συγκοινωνίες, λιμάνια, οργανισμός δημιουργίας. Λαός πού φτιάχνει τόν τόπο του, μέ τήν ψυχή του.

Τήν χαίρονταν πού ήταν πάλι τόσο λαχταρισμένη γιά άνανέωση.

— Ξέρεις Κίμων, του έλεγε έμπιστευτικά. Πηγαίνω εκεί γιά νά χαρώ τήν νέα πατρίδα, αλλά και μέ τήν έλπίδα νά άποκαταστήσω τις κοπέλες. Θέλω νά τις παντρέψω μέ δικά μας παιδιά. Στή Θεσσαλονίκη έλάχιστοι νέοι τής φυλής μας άπέμειναν. Δύσκολα θά βρούν ταίρι.

Αν εκεί ή ψυχή τους μιλήσει, θά φέρω τούς έκλεκτούς τους έδώ, νά τούς χαρίσω όλες τις προϋποθέσεις νά ευτυχίσουν.

Και άκόμη πιό έμπιστευτικά του ψιθύριζε.

— Νομίζω πώς οι καρδιές τους μίλησαν ήδη...

— Μακάρι, έκανε μέ άνακούφιση.

— Όταν θά γίνουν οι γάμοι θά έρθεις κι εσύ Κίμων και όλη ή συντροφιά, νά γιορτάσετε μαζί μας. Θά γίνουν δύο λαμπροί παραδοσιακοί γάμοι, μέ όλα τά γραφικά μας έθιμα. Μέ τήν εύκαιρία αύτή θά δείτε και τή νέα γή — ρίζα τής φυλής και άνάταση. Θά χαρείτε τό θάμμα τής δημιουργίας πού συντελείται. Μετά, θά γυρίσωμε όλοι μαζί στή Θεσσαλονίκη μας. Θά έρθετε. Δέν είναι έτσι;

— Σου τό ύπόσχομαι.

Τήν αντίκρυζε μέ συγκίνηση. Ήταν μιά άκόμη φορά όλοτετα ό παλιός άτίμητος έαυτός της. Ή μορφή της ύπεροχη, γαλήνια, πλαισιωνόταν από όράματα, περασμένους και μελλούμενους καιρού. Λές και τό τραγικό ίντερμέτζο τής ζωής είχε εξανεμιστεί.

Ή όμορφη Βαλικά, πού ξέφυγε από τά νύχια του Χάρου, πού ξεγλύστρησε από τής ταπεινώσης τόν καϋμό, άγκάλιαζε και πάλι ποθητά τή ζωή. Τήν ζούσε. Τήν ζούσε σέ όλη τήν ένταση. Τή ζούσε, άφού είχε τή δύναμη νά τρέφει έλπίδες...

(Κεφάλαιο από τό άνέκδοτο μυθιστόρημα τής Ρ. Παπαδημητρίου: «Στόν ίσκιό του Λευκού Πύργου»).

Τήν Μαρσέλ μέσα από τήν άγέλη των μελλοθανάτων, τήν άρπαξε γνωστός Θεσσαλονικιός, τήν έσωσε, κατόπιν τήν παντρεύτηκε και έζησαν εύτυχισμένοι. Είναι μιά ιστορία πού είχε συγκλονίσει τότε τή Θεσσαλονίκη. Ότι γράφεται στό διήγημα αύτό είναι πραγματικό. Μόνο τά όνόματα έχουν παραλλαγή.

Μνήμης ένεκεν. Τό μνημείο τών πεσόντων Ίσραηλιτών Θεσσαλονίκης.

Γ.Θ. ΒΑΦΟΠΟΥΛΟΥ

΄Αουσβιτς

΄Ελεγείο σέ μιά Ξανθή κοτσιίδα

Λέν πώς στούς πύργους τής Σκωτίας τή νύχτα
τά φαντάσματα τών παλιών καιρών πλανιούνται.
Όμως τώρα, καθώς μέ άνταριασμένο πνεύμα
στό στρατόπεδο αυτό τής φρίκης περιφέρομαι,
άντισταμνάμεν πώς στούς δικούς μας τούς καιρούς
τά φαντάσματα περπατούνε καί τή μέρα.

Μικρή Ραχήλ, άν τό δικό σου φάντασμα
δέν μπορεί νά τό ιδεί κανείς άπ' όλους τούτους
τούς άργόσχολους γυρολόγους, πού γεμίζουν
μέ τήν ανία τους τά μουσεία του κόσμου
έγώ, μονάχα έγώ, έχω τό βαρύ προνόμιο,
βυθισμένος στήν έκστασή μου, ν' άντικρύζω
τήν όπτασία σου, στήν άπαίσια αυτή βιτρίνα,
όπου μαζί στοιβάζονται πόνος καί φρίκη.

Γιατί μονάχα έγώ, σ' εύφρόσυνες παλιές ήμέρες,
πού τώρα άνάμνηση πικρή έχουν γίνει μέσα μου,
τή θερμή τής θωπείας μου είχα μεταγγίσει
πάνω στήν πλούσια χρυσαφένια κόμη σου.

Μικρή Ραχήλ, νά ναι άραγε τά μάτια μου,
πού δέν μπορούν νά ιδούνε τά δικά σου μάτια,
έτσι καθώς σ' άχλύν οδύνης κολυμπούνε;

΄Αλλά τότε, πώς βλέπουν τά ίδια τοῦτα μάτια,
μέσ' άπ' τήν ίδια άχλύ, τήν ίδια αυτή βιτρίνα,
τή χρυσαφένια κόμη σου, άπλωμένη επάνω
σέ φριχτούς σωρούς άλλων γυναικείων βοστρύχων.

΄Αλίμονο, πρέπει νά τό δεχθώ; Τά μάτια σου
έξατμίσθηκαν στοῦ κρεματορίου τή φλόγα.
Σμίξαν μέ τούς ατμούς άλλων πολλών ματιών,
πού είχαν κάποτε πλανηθεί μέσ σ' όνειρο.

Δύναμη μυστική μέ σπρώχνει τώρα νά συντρίψω

τό κρυστάλλινο φράγμα, μπρός σ' αυτό τό άνίδεο πλήθος,
πού νά βλέπει μπορεί μονάχα γυναικών βοστρύχους,
δίχως τήν άλλη κάν νά ύποψιάζεται ύπαρξή τους.

Μά έγώ, πού αισθάνομαι έντονα τήν παρουσία σου,
όχι πιά μέ τή λάμψη τών άλλωτινών ματιών σου,
άλλά μέ τό φωσφορισμό τής όπτασίας σου μόνο,
τήν Ξανθή κοτσιίδα θέλω ν' άνασύρω
μέσ' άπό τοῦτο τό φριχτό μακάβριο στοίβαγμα,
γιά νά τήν Ξαναβάλω, μέ τήν ίδια θέρμη,
μικρή Ραχήλ, στό κουρεμένο σου κεφάλι.

΄Αλλά οί στριγγές φωνές του πλήθους, πού δέ βλέπει
παρά μονάχα αυτό στά μάτια του πού φαίνεται,
τήν όπτασία σου άρπάξαν άπ' τήν έκστασή μου.
Κι άφησαν στή βιτρίνα τήν Ξανθή κοτσιίδα σου
νά διαλαλεί, μέ τί δική της τώρα γλώσσα,
πόσο μεγάλος είναι ό πόνος τών ανθρώπων,
πόσο είναι άνίερο τό άγος τής γενοκτονίας.

Τώρα στοχάζομαι πώς πάντοτε δέν είναι
άκάνθινος ό στέφανος του μαρτυρίου.
Μπορεί καί μέ Ξανθές κοτσιίδες νά πλεχθεί
άπ' τίς μικρές Ραχήλ όλου του κόσμου.

Σημ: Τό ποίημα αυτό τό έμπνεύσθηκε ό ποιητής, όπως λέει ό ίδιος, όταν έ-
πισκέφθηκε τό "Αουσβιτς καί στί εκεί "μουσείο του τρόμου", άντικρύζον-
τας τούς σωρούς τών κομμένων μαλλιών τών άθώνων θυμάτων του ναζι-
σμού, πού είχαν τή μοιραία γι' αυτά τύχη, νά καταλήξουν στά κρεματορία,
είδε νά ξεχωρίζει μιά κατάξανθη μακριά πλεξούδα. ΄Η μνήμη του γύρισε
στή νιότη του όταν, στή Θεσσαλονίκη, γύρω στί 1920, είδε μιά μικρή ΄Ε-
βραία γειτονοπούλα, τή Ραχήλ, πού είχε μιά παρόμοια κατάξανθη πλεξού-
δα. ΄Η σύνδεση τών δύο εικόνων δημιούργησε ψυχικό σόκ στόν ποιητή,
άλλά παράλληλα καί τήν έμπνευση γιά τό παραπάνω ποίημα.

Tribute to Thessaloniki

On the Occasion of the City's 2300th Anniversary

Each time we write about Thessaloniki we grieve. Once known as the «Mother of Israel», since until 1922 between 30 and 50 percent of its people were Jews, it has the tragic privilege to rank first in Europe in numbers of Jewish victims: out of 56,000 Jews living there in 1943, only 1,950 survived. And ninety-six percent perished.

Thessaloniki became a haven for the Jews who fled from Western and Central Europe after 1370 (particularly from Spain after 1492) to escape persecution. Thessaloniki became an affectionate mother and caring nurse who embraced us with unaffected warmth. We, her true children, gave her in return all the vigour and spirit we possessed. And we honoured her duly.

We took much from Thessaloniki, and gave her much — socially, culturally, and financially. We contributed; with our fellow-citizens, to making it a capital city, equal to Athens, the pride of Hellenism, the ornament of Europe. We stood by her in times of

hardship, in crises, but also in times of happiness and glory. Thessaloniki took good care of us. We, in turn, gave our love to beautiful Thessaloniki.

Today, after the vicissitudes of the Second World War, our numbers have dwindled in this city. Those of us who still live there, in brotherhood with our fellow citizens, continue to give and to create, guided as always by that particularly positive approach that is the hallmark of the northern Greeks.

One grievance remains. The Municipality of Thessaloniki has not yet implemented its resolution to name one of the streets «Street of Jewish Martyrs» or «of the Jewish Holocaust» in memory of our innocent brethren lost in the Nazi camps. We trust, however, that it will not be long before it does.

With this issue of «Chronika» we hail Thessaloniki from the depth of our hearts, as we participate in the anniversary of 2300 years of uninterrupted life.

Thessaloniki: Detail from the Arch of Galerius, Caesar for the eastern province of the Roman Empire (293 - 310 C.e.).

A Historical Survey of the Jewish Presence in Thessaloniki

Although historical evidence is scarce, it is believed that the Alexandrian Jews who arrived in 140 b.c.e. were among the first Jews to settle in Salonika. Several sources give evidence of the existence and growth of the Jewish community during the Hellenistic and Roman periods. It is known that the apostle Paul preached for three consecutive Sabbaths in the synagogue of Salonika. The Romans granted autonomy to the community, whose members lived in a neighborhood near the port; therefore, the Jews had the opportunity to develop strong commercial ties with many parts of the world. The Jews of Salonika during the Roman and Byzantine periods had Greek names and spoke Greek.

Byzantine Period. After the splitting up of the Roman Empire in 395 c.e., Salonika became the second most important city — after Constantinople — in the Byzantine Empire. The Byzantine emperors in their efforts to "Christianize" their subjects were hostile to the Jewish communities in their territory and especially to the Jews of Salonika. Constantine the Great (306 - 37) and Theodosius II (408 - 50) enforced anti-jewish laws, Heraclius (610 - 42) prohibited public fulfillment of the mitzvot. Basil I (866 - 86) the Macedonian and Leo III (717 - 41), the Philosopher forced the Jews to convert or leave the country. One of the very few emperors who acted favorably toward the Jews was Alexius I Comnenus, who during the First Crusade alleviated the taxes imposed upon them. During the same period in 1096, the messianic movement that had started in Germany as a result of the persecutions in Mainz also reached Salonika. In 1169 Benjamin of Tudela visited Salonika and mentions that at that time there were about 500 Jews in the city. The sufferings of the Jews continued during the Latin Empire, which was established by the Crusaders (1204 - 64) as well as under Theodore Ducas Angelus, the despot of Epirus, who ruled the kingdom of Salonika from 1223 or 1224 to 1230.

During the second half of the 14th century Salonika attracted Jews, among the first being Hungarian Jews in 1376. In 1423 Andromachos, the governor of Salonika, sold the city to the Venetians. The Venetians imposed heavy taxes on the Jews. In spite of the hardships they suffered during the Byzantine period, the Jewish community of Salonika flourished: most of the Jews were merchants, engaging especially in the silk trade. It is to be noted that the oldest synagogues of Salonika - Ez ha Hayyim and Ez ha Da'at — which existed until the beginning of the 20th century date to the Byzantine period.

Turkish Conquest - Sephardi Immigration (15th - 16th centuries). In 1430 Salonika was occupied by the Turks. At approximately the same time waves of Jewish immigrants started arriving in the town. In 1470 Bavarian Jews arrived in Salonika and formed the Ashkenazi community near the existing Romaniot community. The two communities differed in every aspect: clothing, eating habits, religious rites, prayer books, etc. The Ashkenazi community continued to exist until the beginning of the 20th century and the members were not assimilated into the other Jewish groups in Salonika. During the 15th and 16th centuries many Jewish expellees from Spain, Portugal, Italy, Sicily, and France and refugees from North Africa, settled in Salonika. The largest numbers came in 1492 - 93 and 1536. Once in Salonika they founded separate synagogues ("congregations" Kahal Kadosh). These synagogues were named after their native countries or towns: Sicily, Calabria, Majorca, Lisbon, etc. Rabbi Yiosef Beit ha Levy, related that "at Salonika every Jew speaks his own language. Every group of people established their own community, support their poor, and constitute a small independent state". Salonika also received Marranos who were expelled from Portugal. In 1514 the rabbinical triumvirate of Salonika issued a special *haskamah* regarding the Marranos as Jews

as far as marriage and divorce were concerned, i.e. they practically regarded the Marranos as Jews in every respect. Additionally, in 1555, when the Marranos from Ancona were persecuted by Pope Paul IV, the Jewish merchants of Salonika decided to boycott Ancona.

Immigration to was followed by emigration from Salonika, but not to a great extent. The reasons for the emigration were plagues and fires that ravaged the town in 1543, 1545, and 1548. It is estimated that by 1553 there were 20,000 Jews in Salonika: the location of the city and the fact of being a port — constituting a key point on the international trade route between the East and the West — helped attract settlers. Merchandise from the East came to Salonika and from there was transferred to the West and vice versa.

The Jewish immigrants maintained their relations with their coreligionists and colleagues in their countries of origin — France, Flanders, Egypt, and especially with the Italian ports, above all Venice. They therefore had a relative advantage in international trade. Salonika's location helping to exploit this advantage to the maximum. Troubles, of course, were not lacking, coming in the form of pirates and highwaymen. The Jews of Salonika also engaged in the crafts, and the city was famous for its Jewish weavers and silk and wool dyers. Nearby there were gold and silver mines and many of the miners were Jews. Another craft was the manufacture of jewelry.

There were three main concentrations of Jews in Salonika: a quarter next to the city wall at the port i.e. very close to the main artery of trade; The *Francomahalla*, i.e. the quarter of the "Francos" (foreigners from Europe) which presumably consisted of the elite of the Jewish inhabitants; and the quarter near the hippodrome, which was primarily Greek.

View of Thessaloniki before the year 1900.

(Taken from the book of Ilias Petropoulos "La Presence Ottomane A Salonique", Athens, 1980).

Historical Survey of Jewish Presence in Thessaloniki

The organization of Jewish life in Salonika was of a special character. There were about 30 independent congregations who sometimes associated themselves as a voluntary body that took care of the common interests of the congregations. The takkanot issued by this body had to be accepted by every congregation to be valid for it. They included women's rights, ethical matters, religious matters, etc. These Takkanot were based on the takkanot of Toledo (1305), Aragon (1335) and Castile (1432). The heads of each community were called parnasim, memunim, nivrarim and anshei ma'amad and were elected by all the members of each congregation. A committee elected by the parnasim of each congregation decided what proposition of taxes each congregation had to pay to the Turkish authorities, according to the number of members and their financial state. Women, orphans, and the poor were exempt from taxes.

Each congregation had the following communal organizations: hevra kaddisha, which was also called hevrat kevarim, gemilut hasadim ("philanthropic organization"); bikkur holim (sick wards) yeshivah; and bet din. The religious head of each kahal kadosh was the marbiz torah or hakham shalem, who was elected for a limited period of time. The marbiz torah taught at the yeshivah of the congregation, was usually also the dayvan of the congregation, and delivered sermons on Sabbaths and holidays. Jews were forbidden by the halakhah to go to the Turkish authorities for matters pertaining to inheritance and ketubbot. The talmud torah was sometimes common to the congregations.

Salonika became a center of Torah learning and attracted many students from abroad. During the 16th century there were numerous important rabbis whose influence spread beyond the borders of Salonika and even the Ottoman Empire. Among the most prominent were: Solomon Alkabez the author of Lekhah Dodi; Isaac Adarbi, the author of Divrei Rivot and Divrei Shalom, Moses Almosnino, the author of many important works and Samuel di Medina ("RaShdaM") who left over 1,000 responsa and is considered among those halakhic authorities whose decisions both in halakhah and in practice can be relied upon. Salonika was also renowned as a center of Kabbalah. In addition to the rabbinical schools in Salonika in the 16th century, there was a bet midrash for piyyutim and singing, as well as a bet midrash for secular studies where medicine, natural sciences, astronomy, and other subjects were taught. The physician Amatus Lusitanus taught in that school when he settled in Salonika in 1558. Thus, Salonika at that period was according to the poet Samuel Ushkue, "Metropolis of Israel, city of Justice, mother of Israel, like Jerusalem".

17th Century. In the beginning of the 17th century the city suffered once again from plagues and fires (1604, 1609, 1610, 1618, 1620), causing emigration; nevertheless, by the middle of the century there were about 30,000 Jews, or half of the total population of the town.

Trade continued to flourish in spite of the drop in Venetian trade, which resulted from the loss of Crete to the Turks in 1669 and the riots caused by the janissaries at the same time. The Jews continued to export grain, cotton, wool, silk, and textiles. Many Jewish women worked in growing tobacco and its industry. At the same time fewer and fewer Jews worked in the crafts. Toward the end of the century a decline in commercial activities took place as a result of the decline of the Ottoman Empire, which had entered a state of continuous war with various countries, and peoples.

The famous halakhic authority R. Hayyim Shabbetai (d. 1647), author of the Torat ha - Hayyim, lived in the city during the first half of the 17th century. Other important religious authorities included Aaron Cohen Perahyah, the author of Parah Matteh Aharon, and David Conforte, author of Kore ha - Dorot.

The most influential event for the Jewish community in the 17th century was the appearance of the pseudo - messiah Shabbetai Zevi. Expelled from Izmir, he arrived in Salonika in 1657. In the beginning he was very well treated, and he preached in the Shalom synagogue; but when he declared that he was the true messiah, he was expelled after a decision taken by the most important rabbis of the town. Later he converted to Islam, and 13 years after his death, in 1683, a

group of believers — some 30 Jewish families — also converted to Islam. This sect was called the Doenmeh. Shabbetai Zevi's passage from Salonika and the conversion that ensued caused a turmoil among the Jews in Salonika; the community consequently felt the need to unite. In 1680 the 30 congregations merged into one, with a supreme council composed of three rabbis and seven dignitaries. The three rabbis were elected for life and could not be replaced unless all three died. The first triumvirate was composed of Moses b. Hayyim Shabbetai, Abraham di Boton, and Elijah Kovo. Another important step was the reorganization of all the rabbinical courts into three bodies along the following lines: matrimonial, rents, possessions (hazakot) and ritual matters (issur ve - heter). Each bet din was composed of three rabbis who were elected by the triumvirate; they were known for their justness and many Muslims and Greeks preferred to try the cases they had with Jews in these courts instead of the Turkish ones.

18th - 19th centuries. As the Ottoman Empire declined, the community's financial situation in Salonika worsened and French merchants began to gain control of business interests. In 1720 - 30 Portuguese Marranos, called "Francos", emigrated to Salonika. Most of them were well - educated and among them were merchants and bankers. They did not pay taxes to the sultan since they were considered as representatives of the consuls. In the beginning they also refused to pay the relevant taxes to the Jewish community, but after a decision by the central committee of the community, they acceded to the community's demands. The Jewish population at that time was between 25,000 and 30,000. Nevertheless, both religious and secular studies declined, and only study of the Kabbalah still flourished.

End of 19th - Beginning of the 20th Centuries. Toward the second half of the 19th century, the Turkish governors of the city initiated a further expansion of the town. A new port was built in 1889, which helped to develop trade. European culture and technology also began to flow into Salonika. Signs of this "westernization" became apparent among the Jewish inhabitants also. In 1873 the Alliance Israelite Universelle established a school, and additional schools along Western standards were also built. Physicians who had studied in Europe helped to eliminate epidemics. Westernization helped in the development of trade, and in 1886 the Bank of Salonika was founded. As a result of this westernization liberalism became paramount among the Jews of Salonika. Nevertheless, this did not undermine the traditional ways of the community and many new yeshivot were established.

The Hevrat Kadimah — for the spreading of the Hebrew language — was founded in 1899, and the well - known teacher Isaac Epstein was brought to Salonika to teach Hebrew. In 1887 the rabbinical triumvirate was dismissed and Jacob Kovo was appointed to the post of hakham bashi (chief rabbi). In 1900 there were approximately 80,000 Jews in Salonika (out of a total population of 173,000). In 1908, when the Young Turks rose against the Ottoman sultan Abdul Hamid II, many Jews were in their numbers. One of the first actions of the Young Turks when they came to power was the recruiting of all non - Muslims into the Turkish army. As a result many young Jews left Salonika and emigrated to the US in order to avoid serving in the Turkish army.

Since the Jews believed that the new government was more liberal and tolerant than the former one, they openly organized socialist and syndicalist movements. At the same time the first Zionist organizations, Agudath Bnei Zion and Maccabee, appeared in Salonika. By the eve of World War II there were more than 20 Zionist organizations. The Young Turk revolution marked a new "golden" era for the Jews of Salonika. Jews could be found in every profession: merchants, tobacco, workers, lawyers, physicians, teachers, and the Jewish stevedores of Salonika were famous. On Sabbaths the town and the port came to a standstill since the Jews did not work.

When the Greek army entered the town in 1912, King George declared that Jews and all other minorities were to have the same

Historical Survey of Jewish Presence in Thessaloniki

rights as the Greek population. After the Balkan Wars (1912 - 13) Salonika could no longer be used as the port for the Balkan states. Nevertheless, trade continued to flourish since during World War I Salonika became a center for Allied soldiers. In 1917 a great fire destroyed most of the town, leaving some 50,000 Jews homeless.

In 1935 there were nearly 60,000 Jews in Salonika, and in spite of the drop in Jewish population from the turn of the century and all the riots and fires, the Jews continued to maintain their status in the economic activity of the town.

Holocaust Period. The first German armed columns entered Salonika on April 9, 1941. Two days later, the *Messagero*, the sole surviving Judeo - Spanish daily paper, was suppressed and a number of houses and public buildings requisitioned for military needs, including the Jewish hospital founded by Baron de Hirsch and bearing his name. On April 15 the communal council was arrested and its offices raided. In the course of the following week, placards forbidding entrance to Jews began to make their appearance in the cafes, and later on all Jews were ordered to give up their radios. Meanwhile, a new quisling newspaper had begun to make its appearance, the "New Europe" (*Nea Evropi*), which devoted a great deal of its space to anti - Semitic propaganda. The Germans nominated a new president of the community to transmit their orders.

The beginning of the persecution was in a disguised form as was the Nazi practice. It came in the summer of 1942, when orders were issued for all adult male Jews between the ages of 18 to 45 to present themselves at Liberty Square to be enrolled for forced labor. Here 6,000 - 7,000 of them were kept, packed together under the broiling sun, until the afternoon, surrounded by companies of soldiers armed with machine guns. The slightest movement was savagely punished. Many were sent off immediately to malaria-stricken areas, where they worked in the sun ten hours a day, with inadequate rations. Within ten weeks, 12% of those taken had died.

Throughout Europe, the Nazi authorities showed a somewhat paradoxical interest in Jewish libraries, intellectual treasures, and ritual objects, partly because what was valuable could be sold (even if it first had to be melted down), partly because they were engaged in building up at Frankfurt, for anti - Semitic purposes, what was rapidly becoming the world's greatest Jewish research library. The ancient fame of Salonika attracted special attention and not long after the German occupation the libraries and synagogues of Salonika were raided and their treasures seized, packed, and dispatched northward.

At this stage, the puppet president of the community, whom the Germans had nominated when they first arrived, was removed from office and replaced by the Rabbi Dr Zvi Koretz, not a Salonikan in origin. The community thought that since he spoke German, he would be effective in his dealings with the German authorities. He became convinced that by unquestioning compliance the Nazis might be mollified. Now, in his double capacity, both as rabbi and as president, he not only carried out every German instruction but also urged his community to obey implicitly. By the beginning of 1943, the mechanism had been prepared and all the preliminaries completed.

On February 6 a commission headed by Dieter Wisliceny and Alois

Brunner arrived in Salonika to put the racial laws into operation. Two days later an order was issued imposing the supreme indignities that had already become the rule elsewhere in Nazi - dominated Europe. All Jews were henceforth to wear a special distinguishing yellow badge, in the shape of the Star of David and their shops and offices also had to be similarly marked.

No single Jewish quarter was set up (that was impossible in view of the circumstances), but a number of areas were marked off in those districts which were largely inhabited by Jews. The space assigned was nevertheless hopelessly inadequate, four or six families often being crowded together in accommodations suited only for one. Any Jew who changed his residence without permission was treated as a deserter and shot outright. No Jew was allowed on streets after nightfall, no Jew was allowed to use the telephone, no Jew could ride on the tramway or any other sort of conveyance.

Camouflaging their intent, the authorities maintained the pretext that the new system would facilitate the reorganization of the Jewish community on quasi - autonomous lines. There was to be a Jewish mayor and Jewish chamber of commerce, and a Jewish police force was organized to maintain order. But the real object of the new provisions gradually emerged. If the Jews were isolated, they could be despoiled with greater ease, and having been despoiled, they could be exterminated. Simultaneous with the creation of the ghettos, a detailed inquiry was ordered into all property of every sort in Jewish hands, including even domestic animals and household furniture.

On March 13, a proclamation was issued placing upon the Jewish community the duty of administering all Jewish property, except household goods and other articles of the most simple description. Everything possible was to be transformed with all speed into cash, which was to be deposited in the banks in a collective credit and upward of 100 communal notables were designated as hostages to ensure that these and all the other instructions were punctually obeyed. Jews were now forbidden to leave the ghetto even by day. There was no longer any question of these districts being autonomous units, they were obviously intended only as prisons or condemned cells, pending the execution of the sentence.

Some half century before, Baron de Hirsch had paid for the construction near the railway station of a number of little houses, to give shelter to Jewish refugees from the Russian pogroms. This was to be the scene of the final tragedy. While the ghetto legislation was being perfected and enforced, this district, which had a population of something less than 2,500 massed together in 593 rooms, was being divided off from the rest of the city by a fence of high planks. There were three entrances, each surmounted by a trilingual inscription, in German, Greek and Ladino, and searchlights and machine guns were installed outside. This was to serve as the corral where the human cattle were to be rounded up at the last, before being taken to the slaughter. Three hundred empty railway wagons were known to be lined up on the sidings, awaiting the victims.

On the morning of March 14, the inhabitants of the Hirsch quarter were instructed to assemble in the local synagogue, where they were informed by Rabbi Koretz that they were to be deported to Poland. He informed them that they would find a new home there, among their own people. To give some verisimilitude to the claim, some Polish paper money was made available to the victims: they were of course forbidden to take with them any gold or silver or anything else of value, or more than 20 kilograms of personal property done up in bundles (valises were not allowed). The next morning the inhabitants of the quarter were assembled and marched to the station, where they were driven into the waiting cars, which were soon overlaid to twice their capacity, closed, then sealed and off for Poland.

The Hirsch quarter was now clear and ready to receive a new convoy. A few hours later the ghetto in the Aghia Paraskevi district was suddenly surrounded, and its inhabitants were ordered to be ready to leave in 20 minutes. They were then marched — aged,

Historical Survey of Jewish Presence in Thessaloniki

children, invalids, cripples — to the Hirsch quarter, where they were joined on the next day by the Jews of the district near the smaller station. On March 17 another convoy left for the north, under much the same conditions as before. Day by day, thenceforth, these scenes repeated themselves, group after group being dispatched to the Hirsch quarter and convoy after convoy, each of some 2.800 persons, being sent off.

There was a brief interlude in the middle of March, when military requirements necessitated the recruitment of forced labor. But this did not last for long. Moreover, the treatment of the laborers was so appalling that most persons preferred the alternative of deportation, many still pathetically believing the tale that they were being sent to start a new life in a distant region. Indeed, such are the unfathomable resources of human optimism that there was a veritable epidemic of marriages at this time, even in the Hirsch quarter.

Few details are known as to what happened to the deportees in the course of their tragic journey northward. But their fate was in all cases the same. The talk of sending them to start a fresh life in Poland was nothing but mockery. The trains were directed one after the other to the great annihilation camps of Auschwitz and the adjacent Birkenau. Here, the Salonikan Jews were exterminated. The number of survivors who escaped by flight or by some other means was infinitesimal.

From March 15 onward, there were only the briefest interruptions in the deportations. Further convoys, each of the regulation size, left the Salonika railway station at intervals of two or three days in the second half of March, nine in April, and two at the beginning of May, these including persons who had been rounded up in other cities of Macedonia in the Jewish communities, such as Florina, Demotica, and Verria.

Of the Salonikan community there were now left only the survivors of those who had been sent to forced labor. They were now rounded up malaria-stricken, emaciated, and half naked, and on August 7, 1.200 of them were also deported. This was the 19th convoy. It was also the last: for there were no Jews left.

All told, 43.850 Jews, 95% of the Jewish population,* had been deported from Salonika in these few months. Nearly all were sent directly to Poland, where they were exterminated: the remaining handful went to Bergen-Belsen, where some of them survived — including Rabbi Koretz, who however, died on the morrow of liberation. Of the 5.000 Salonikan Jews not deported many had already succumbed to their sufferings in forced labor: others had found refuge in the surrounding countryside or in Athens, where a goodly proportion of the Jews were saved by the complicity of the Christian population.

In October 1944, Salonika was recaptured by the Greek and Allied forces. A handful of Jews returned to the city whose history had been intertwined so closely with their own for 2.000 years. They

found their homes occupied, their property looted, all but two or three out of their 19 synagogues destroyed, their five-century-old cemetery still used as a quarry. Amid the ruins, this remnant built up their lives anew.

Contemporary Period. After the war, survivors of the Salonikan community, together with remnants of smaller communities, concentrated in Salonika. As the Jews of the other communities spoke Greek, Ladino has all but disappeared as a spoken language in the community. The number of Jews fell from about 2.000 in 1946 to about 1.500 in 1971 as a result of emigration to Israel and to a lesser degree, to other countries. In 1971 there was an organized community, but only two synagogues were in use. Religious services took place on festivals, and there was a minyan for Sabbath services only. The children of the community studied in Greek schools, but provisions were made for Jewish education, which was handled mostly by teachers from Israel. In addition, there was a youth club and the Maccabi organization.

The major collections of archival material on the community of Salonika are located in Jerusalem, at the Central Archives of the Jewish People and Ben-Zvi Institute, and in the Instituto Arias Montano in Madrid.

The Jews of Salonika constituted an important source of aliyah, particularly after World War I. They were active among the Sephardi community in Palestine and played an important role in the construction of Tel Aviv. Among the families of notables from Salonika were the Florentin, Recanati, Molcho, and Uzziel families. Leon Recanati founded the Israel Discount Bank, which later developed into one of the most important banks in the country, and the Florentin quarter of Tel Aviv is a manifestation of the initiative of immigrants from Salonika.

Salonikan Jews made a unique contribution to the penetration of Jews into seamanship in Erez Israel. As early as 1914, Izhak Ben-Zvi was sent to Salonika to encourage Jewish seamen to settle in Erez Israel, but the outbreak of World War I destroyed the plan. In 1924 a troupe of more than 40 fishermen emigrated to Palestine. They initially settled in Acre, but the group dispersed after the Arab riots in 1929, principally in Haifa and Tel Aviv. As a result of Abba Khoushis visit to Salonika in 1933, 300 seamen, stevedores, and porters and their families emigrated to Palestine and settled in Haifa. It was thanks to them that Jewish labor penetrated into the port of Haifa. Over the years other families from Salonika joined them. In 1936 some of them moved to Tel Aviv and laid the foundations of the port there. A moshav ovedim of Greek settlers, most of them from Salonika, was established at Zur Moshe in the Sharon Plain in 1937 and had about 400 inhabitants in the early 1970s.

(Encyclopaedia Judaica, vol. 14, cd: 699 - 707)

Jewish family of Thessaloniki in 1920

* This is wrong; the correct number of those sent to concentration camps is 56.000, 96% of the total Jewish population.

THE JEWISH COMMUNITY OF THESSALONIKI

A journey through the ages

The staff of Hirsh Hospital in 1939

We often refer to the Jewish presence in the city of Saint Demetrius. Over two millenniums have passed since a small group of Abraham's descendants chose Thessaloniki as its new home. Since then much of water has flowed under the bridges of the river Axios.

The city has known the Romaniot Jews, nurtured by "the great new Hellenic world"; the Ashkenazim of Central Europe; the persecuted Jews from the Iberian peninsula. Here, flourished the mystics of Kabbalah and Zohar; the doenmeh of Shabbetai Zevi; the reformers of the Alliance the Mizrahi Zionists; the socialists of the Federation. It lived through the cruel spring of 1943, the myriads of yellow badges, the atrocities committed at Liberty Square.

The journey through history continues up to the present day.

Perhaps, the explanation of the historical facts and what caused them, lies within the realm of scientific investigation. Their identification, however, is certainly the first step.

This is the aim of the following short chronological reference, to the history of the Jewish Community of Thessaloniki.

315 B.C.E: Founding of Thessaloniki by King Cassander.

168 B.C.E: Thessaloniki conquered by Romans.

140 B.C.E: Circa: First settlement of Jews in Thessaloniki.

49-50 C.E: Apostle Paul visits Thessaloniki and preaches the new religion at the Synagogue "Etz Haim", on three consecutive Sabbaths.

306 C.E: Martyrdom of Saint Demetrius.

329: Thousands of people are slaughtered at the Hippodrome, by order of Emperor I Theodosius.

904: Conquest of the city by the Saracens.

1096: Rabbi Tobias ben Eliezer. Intense messianic activities among the Jews of the city.

1162: Rabbi Benjamin of Tudela visits the city and finds an organized community of 500, Greek speaking (Romaniot Jews).

1185: Conquest of the city by the Normans.

1204: Establishment of the Latin Kingdom.

1222: Theodor Angelus, recaptures Thessaloniki.

1244: The city surrenders to Emperor John Vatatzes, from Niceae.

1342 - 49: Zealot's revolution.

1376: Jews from Central Europe (Hungary, Germany) settle in the city, and establish the first Ashkenazi synagogue.

1423: Andronikos Palaeologus, governor of Thessaloniki, sells the city to Venice. Jews from Venice and other north Italian cities settle in Thessaloniki. Establishment of "Italia Yiashan" Synagogue.

1430: Conquest of the city by the Turks.

1492: Some 20,000 Jews from Spain, settle in Thessaloniki. They found three synagogues. Impose their language and transform Thessaloniki into an important center for the study of the Torah. Development of weaving industry.

1496: Jews from Portugal settle in the city.

1512: Don Judah Gedalia establishes the first printing house at Thessaloniki.

1520: Founding of the great educational complex "Talmud Torah Hagadol".

1536: Portuguese "Marrano" settle in Thessaloniki.

1537: Samuel Usque, Jewish poet from Ferrara, confers to Thessaloniki the title of "mother of Israel". Golden age of the Jews of Thessaloniki.

1540 - 1580: Jews of Thessaloniki develop the mines of Sidirokapsa.

1545: The Turks appoint Barukh to be leader of the Jews of Thessaloniki.

1556: Rabbis of Thessaloniki proclaim boycott on the port of Ancona; because of its persecution of Jews.

1568: By order of Sultan, the Community receives the right to pay the capital tax by providing cloth for the soldiers' uniforms.

1638: The Turks kill the chief rabbi Yehudah Covo, because they consider the quantity and the quality of the cloths inappropriate.

1655: Shabbetai Zevi, the false messiah, comes to Thessaloniki. Attracts many followers.

1666: Shabbetai Zevi converts to Mohammedanism. He is followed by 300 Jewish families, called by the Turks "Doenmeh".

1680: 30 independent congregations unite into one great organization.

1715: Jewish merchants from Italy settle in Thessaloniki. They are called "Francos".

1821: Greek war of independence.

1826: By order of the Sultan, some 20,000 **yenitziari** (3,000 in Thessaloniki) are killed.

1836: By order of Sultan the rabbi of Thessaloniki is called "Haham Bashi".

1854: The Sultan visits Thessaloniki.

1856: Non-moslem citizens receive certain political rights. Founding of the Ottoman Bank.

1858: Founding of "Alatini" mills.

1865: Rabbi Yiouda Nehama publishes the first newspaper of Thessaloniki, "El Lounar".

1866: Demolition of city walls.

1870: Founding of first Greek printing house by S. Vasilades.

1870: Formation of the Governing Board of the community.

1871: Publication of the first Greek newspaper "Ermis".

1871: Baron Hirsch undertakes the building of the railway joining Thessaloniki with Skopje.

1876: Assassination of French Consul by the Turkish mob.

1876: Founding of "Alliance Israelite Universelle" school.

1878: Establishment of Shaias spinning mill.

1882: Professor Otolegi from Livorno, appointed head of "Talmud Torah" school. Dr. Epstein succeeds him in 1899.

A JORNEY THROUGH THE AGES

1880: Inauguration of the Thessaloniki - Belgrade - Central Europe Railway line.
 1883: Establishment of "Alatini" ceramics.
 1888: Founding of the first communal clinic "Bikhour Holim".
 1888: Founding of "Banquede Salonique" by the Alatini brothers.
 1890: The Great fire destroys the Jewish quarter.
 1891: First electric tram runs in the city.
 1891: Arrival of Jewish refugees from Russia. Founding of "Baron Hirsch" and "Kalamaria" quarters.
 1895: Railway line Thessaloniki - Istanbul inaugurated.
 1888 - 1907: Yaacov Hanagia Cove is Chief Rabbi of Thessaloniki.
 1899: Founding of the first Zionist organization, "Kadi-mah".
 1901: Founding of "Union Sports".
 1902: Establishment of philanthropic organization "Matanoth Laevyionim".
 1903: Establishment of the "Papafi" orphanage.
 1904: Inauguration of new building of "Talmud Torah Hagodol" synagogue. The largest in the city.
 1907: Inauguration of "Hirsch Hospital". Jacob Meir, appointed chief rabbi.
 1908: Founding of "Iraklis" Sports Club.
 1908: Founding of "Maccabee" Sports Club.
 1908: Revolution of the Neo Turks.
 1908: Inauguration of the "Lieto Noah" asylum.
 1909: Founding of the Workers Federation by Abraham Benaroya.
 1911: The Sultan visits Thessaloniki.
 26.10.1912: Liberation of Thessaloniki.
 19.11.1912: King George I receives Chief Rabbi Jacob Meir and communal leaders.
 5.3.1913: Assassination of King George I.
 1915: General Sarail commander of the Allies arrives in Thessaloniki.
 1916: The Movement for National Defence led by Eleftherios Venizelos.
 19.8.1917: Great fire destroys the centre of Thessaloniki. The Jewish quarter is completely destroyed, including 34 synagogues, the community offices, 10 yeshivot and 11 schools. 73,448 citizens become homeless. 53,737 of them Jewish.

1920: The French architect Embrar produces new city plan.
 1920: Publication of law 2,456 "Concerning the status of Jewish communities".
 1922: Arrival of thousands of Greek refugees from Asia Minor.
 1920 - 22: Ben Zion Uziel is Chief Rabbi.
 1923 - 25: Emmanuel Broudo is Chief Rabbi.
 1926: Establishment of Thessaloniki University. First International Trade Fair of Thessaloniki.
 1925 - 33: Haim Habib is Chief Rabbi.
 1920 - 25: Establishment of orphanage "Aboav" and of the communal clinics "Hassid" and "Pinhas". Establishment of new Jewish districts "6" and "151".
 1931: Anti - Jewish riots at Campbell suburb.
 1932 - 33: Some 20,000 Jews of Thessaloniki emigrate to Palestine.
 1932: Establishment of "Saul Modiano" Old - Age home.
 1933 - 43: Dr Zevi Koretz is Chief Rabbi.
 8.5.1936: Tobacco workers in riots with police. 12 workers (2 of them Jewish) dead.
 28.10.1940: Greek - Italian war.
 28.10.1940: 12,898 Greek Jews enlist with the Greek army.
 9.4.1941: The Germans capture Thessaloniki.
 15.4.1941: Arrest of the members of the Jewish Communal Council by the Nazis.
 11.7.1942: All male Jews are ordered to gather at Liberty Square. They are sent to hard labour, and released after ransom has been paid.
 December 1942: Chief Rabbi Koretz is appointed President of the community.
 February 1943: The Jews are confined to a ghetto and compelled to wear the yellow badge. Confiscation of Jewish properties.
 15.3.1943: Deportation. Departure of the first convoy to Auschwitz.
 7.8.1943: Departure of the last convoy. Altogether some 48,000 people were sent to Auschwitz, Birkenau, and Bergen Belsen. Of them, some 2,000 people returned.
 28.10.1944: Liberation of Thessaloniki from German occupation.
 December 1944: Reestablishment of the Community.

Alberto Nar

BIBLIOGRAPHY ABOUT THESSALONIKI

Abastado Leon: «La Perle de l' Egge»
 Salonique 1918
 Blauzair F. «Tableau de commerce de la Grèce»
 Paris 1800
 Benveniste David «Yeondi Saloniki» — Tel - Aviv 1971
 Cousinery E.M. «Voyages de la Macedoine»
 Paris 1828-1831
 De Dreux Robert «Voyage en Turquie et en Grèce»
 Paris 1897
 Diech Ch. «Salonique». Paris 1920
 Emmanuel I.S. «Histoire des Israélites de Salonique»
 Thonon 1936
 Kiel M. «Notes on the history of some Turkish monuments in Thessaloniki and their founders»
 «Balkan studies» 1970
 Levy Daout: «Notas historicas» ('Anékdoti)
 Laskaris M. «Salonique a la fin du XVIII siècle», Athènes 1939
 Lucas P. «Voyages dans la Grèce», Amsterdam 1714.
 Molho Michael: «Usos y costumbres de los judios de Salonica», Barcelona 1971
 «Contribuciones sobre la historia de los jidios de Thessaloniki», Thessaloniki 1936
 «In Memoriam», Thessalonique 1978 (tom. 1-3)

Nehama Jos: «Histoire des Israélites de Salonique» tom. 1-4 Paris 1935-36, tom. 5 Thessaloniki 1959, tom. 6-7 Thessalonique 1978
 Ouziel Joseph. «A - Migdal a - Lavan» Tel-Aviv 1964
 Risal P. (J. Nehama) «La ville convoitee» Paris 1913
 Recanati David: «Matzor Saloniki le Ros Ashana» Tel-Aviv 1968
 Recanati Avraam (ἐπιμέλεια): «Zihron Saloniki» Tel-Aviv 1971
 «Salonikí Ir vaem leIsrael» (Συλλογικό). Tel-Aviv 1966.
 Saporta y Beja Enrique: «En torno de la Torre Blanca»
 Paris 1982
 Souciet J.B. «Description de la ville de Salonique»
 Paris 1755
 Sciaky Leon «A farewell to Salonika» London 1948.
 Svoronos N. «Le commerce de Salonique au XVIII siècle»
 Paris 1956. (σε νέα σειρά)
 Τέλος απευθύνουμε τις θερμές μας ευχαριστίες στους κ.κ. Μάϊρ Άμαρίλιο, Σολομών Παρεχιά και Σολομών Σεφίχα για τη βοήθειά τους και τις πολύτιμες πληροφορίες τους καθώς και στη σχεδιάστρια διδά Μίνα Μακαρούα για τη συνεισφορά της στη σύνταξη του χάρτη.

ΔΑΜΠΕΡΤΟΣ ΝΑΡ

Ὁ Οἶκος τῆς Ἑλλάδος

Μιά δωρεά τῆς Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος Θεσσαλονίκης, εἰς μνήμην τῶν Ἑβραίων σπουδαστῶν τῆς Ἑλλάδος, πού σφαγιάσθηκαν στὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεως τῶν ναζί κατὰ τόν Β' παγκόσμιο πόλεμο, στό τμήμα τῆς Σχολῆς Ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν στό Ἑβραϊκό Πανεπιστήμιο Ἱεροσολύμων. Τά ἐγκαίνιά του ἐγίναν παρουσία Ἑλλήνων ἐπισήμων, πού μετέβησαν στό Ἰσραήλ, καί τῶν πολιτικῶν καί πνευματικῶν ἀρχῶν τῆς πόλεως καί τοῦ Πανεπιστημίου. Ὁ Οἶκος τῆς Ἑλλάδος ἀφιερώνεται στήν ἀνάπτυξη τῆς κατανοήσεως καί φιλίας μεταξύ τῶν λαῶν Ἑλλάδος καί Ἰσραήλ.

ΠΕΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Τεύχος 12, σελ. 16: «Οἱ Ἑβραῖοι θύματα τῆς πυρκαγιᾶς τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 1917».

Τεύχος 22, σελ. 22: Περί τοῦ ἑβραϊκοῦ Τύπου στή Θεσσαλονίκη.

Τεύχος 40, σελ. 14 - 15: «Ἡ Τυπογραφική Τέχνη καί τό χαρτεμπόριο στή Θεσσαλονίκη τό 1923».

Τεύχος 48, σελ. 18 - 19: «Τά 40 χρόνια τοῦ Ὀλοκαυτώματος Θεσσαλονίκης», τοῦ Ἡλ. Πετρόπουλου.

Τεύχος 50, σελ. 17 - 18: Ἐγκαίνια γηροκομείου «Σαοῦλ Μοδιάνο».

Τεύχος 50 σελ. 19: Παρουσιάσεις τοῦ βιβλίου: «En Torneo de la Torre Blanca» τοῦ Ἑνρίκε Σαπόρτα.

Τεύχος 63, σελ. 23: Στοιχεῖα γιά Ἑβραίους τῆς Θεσσαλονίκης ἀπό ὁδοιπορικά ξένων ἐπισκεπτῶν.

Γιά νά ἔχει ὁ ἀναγνώστης μιά περισσότερο συγκεκριμένη εἰκόνα τῆς ἑβραϊκῆς παρουσίας στή Θεσσαλονίκη θά πρέπει νά λάβει ὑπόψη του κι ἄλλα σχετικά ἀρθρα καί μελετήματα πού ἔχουν καταχωρηθεῖ στά παρακάτω τεύχη τοῦ περιοδικοῦ «ΧΡΟΝΙΚΑ».

Τεύχος 4, σελ. 17 - 19: «Ματιές στήν ἱστορία τῶν Ἑβραίων τῆς Θεσσαλονίκης», ἀρθρο τοῦ Μπαρούχ Σιμπή.

Τεύχος 6, σελ. 16: Στοιχεῖα περί τοῦ ἑβραϊκοῦ Τύπου στή Θεσσαλονίκη.

Τεύχος 7: Ἀφιέρωμα στά 35 χρόνια ἀπό τό ναζιστικό διωγμό, μέ ποικίλα ἱστορικά στοιχεῖα.

Τεύχος 9, σελ. 13: «Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης», παρουσίαση τῆς νέας ἐκδόσεως τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰω. Νεχαμᾶ.

Τεύχος 10, εἰδικό ἐνθετο: «Ὁ ἑβραϊκός Τύπος στή Θεσσαλονίκη καί γενικά στήν Ἑλλάδα».

Ἀποψη τῆς σημερινῆς σφριγηλῆς Θεσσαλονίκης, συμπρωτεύουσας τῆς Ἑλλάδος, νευραλγικοῦ κέντρου τῶν Βαλκανίων.

